

Міжкультурна й міжмовна комунікація: проблеми, питання,
вирішення

ISSN 2409 3238

Міністерство освіти і науки України
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

До ювілею ДДУ імені Олеся Гончара

ЛІНГВІСТИКА ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЯ

Збірник

МІЖКУЛЬТУРНА Й МІЖМОВНА КОМУНІКАЦІЯ: ПРОБЛЕМИ, ПИТАННЯ, ВИРІШЕННЯ

Колективна монографія

Том 12

Частина 2

2018

Министерство образования и науки Украины
Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара

На 100-летие ДНУ имени Олеся Гончара

ЛИНГВИСТИКА. ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЯ

Сборник

МЕЖКУЛЬТУРНАЯ И МЕЖЪЯЗЫКОВАЯ КОММУНИКАЦИЯ: ПРОБЛЕМЫ, ВОПРОСЫ, РЕШЕНИЯ

Коллективная монография

Том 12

Часть 2

2018

Міжкультурна й міжмовна комунікація: проблеми, питання,
вирішення

ISSN 2409 3238

The Ministry of Education and Science of Ukraine
Oles Honchar Dnipro National University

To the 100th anniversary of the Oles Honchar DNU

LINGUISTICS. LINGUACULTUROLOGY

Collection of scientific works

INTERCULTURAL AND INTER-LANGUAGE COMMUNICATION: PROBLEMS, QUESTIONS, SOLUTIONS

Collective monograph

Volume 12

Part 2

2018

Міжкультурна й міжмовна комунікація: проблеми, питання, вирішення

УДК 811(082)

ББК 81:0; я 5

Л 59

Входить до «Переліку наукових фахових видань, в яких можуть друкуватись результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук», затвердженого наказом Міністерства освіти і науки України № 1604 від 22.12.2016 року (додаток № 9)

Друкуються за рішенням Вченої ради факультету української й іноземної філології та мистецтвознавства Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара (протокол № 3 від 25.09.18)

Склад редакційної ради:

чл.-кор. НАН України, д-р фіз.-мат. наук, проф. М.В. Поляков (голова редакційної ради); д.х.н. проф. С. І. Оковитий (заст. голови); д-р фіз.-мат. наук, проф. О. О. Кочубей; д-р хім. наук, акад. Академії наук ВО України, проф. В. Ф. Варгалюк; чл.-кор. НАПН України, д-р фіз.-мат. наук, проф. О. Г. Гоман; д-р філол. наук, проф. В. Д. Демченко; д-р техн. наук, проф. А. П. Дзюба; д-р пед. наук, проф. Л. І. Зеленська; чл.-кор. НАН України, д-р фіз.-мат. наук, проф. В. П. Моторний; чл.-кор. НАПН України, д-р психол. наук, проф. Е. Л. Носенко; д-р біол. наук, проф. О. Є. Пахомов; д-р іст. наук, проф. С. І. Світленко; акад. Академії наук ВО України, д-р іст. наук, проф. В. С. Савчук; акад. Академії наук ВО України, д-р фіз.-мат. наук, проф. В. В. Скалозуб; д-р філол. наук, проф. Т. С. Пристайко; д-р техн. наук, проф. Ю. Д. Шептун; д-р філос. наук, проф. О. С. Токовенко; д-р екон. наук, проф. Н. І. Дучинська; д-р філол. наук, проф. І. С. Попова; Ватр Ежн Йозеф ректор Європейської школи та управління, професор (Польща); д-р фіз.-мат. наук, проф. Ю. Мельников (США).

Редакційна колегія збірника

д.філол.н., проф., академік АНВО України Ю.О. Шепель (гол. ред.); д.філол.н., проф. О.І. Панченко; д.філол.н., проф. В.І. Ліпіна; д.філол.н., проф. І.І. Меньшиков; д.філол.н., проф. Н.В. Підмогильна; д.філол.н., проф. Пристайко Т.С.; д.філол.н., проф. А.М. Приходько (Запорізький національний технічний університет); д.філол.н., проф. В.А. Глущенко (Донецький державний педагогічний університет); д.філол.н., проф. В.В. Зірка (Університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро); д.філол.н., проф. В.А. Маслова (Вітебський державний ун-т імені П.М. Машерова, Білорусь); д.філол.н., проф. С.Л. Попов (Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна); д.філол.н., проф. Андрій Стоянович (Бергальський університет, Сербія); д.філол.н., проф. В.І. Коваль (Гомельський державний університет імені Ф.Скорини, Білорусь). д. пед. наук, професор Р.Р. Девлетов (Ардаханський державний університет, Республіка Турція); к.філол.н., доц. Д.П. Амічба (наук. секретар).

Рецензенти:

д-р філол. наук, проф. **Панченко О. І.** (Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара);
д-р філол. наук, проф. **Приходько А. М.** (Запорізький державний технічний університет);

Л 59 Лінгвістика. Лінгвокультурологія : Міжкультурна й міжмовна комунікація: проблеми, питання, вирішення[колективна монографія] / За заг. ред. проф. Ю. О. Шепеля. – Дніпро : Акцент ПП, 2018.– Т. 12. Частина 2. – 336 с.

Розглядаються актуальні проблеми сучасної лінгвістики, теоретичні аспекти когнітивної лінгвістики, прагматичної лінгвістики, лінгвокультурології, етнолінгвістики, лінгвістики тексту.

Рассматриваются актуальные проблемы современной лингвистики, теоретические аспекты когнитивной лингвистики, прагматической лингвистики, лингвокультурологии, этнолингвистики, лингвистики текста.

The urgent problems of modern linguistics, theoretical aspects of cognitive linguistics, pragmalinguistics, linguoculturology, ethnolinguistics, text linguistics are regarded.

Збірник зареєстровано у міжнародних наукометричних базах даних:

Все науки	Scientific Indexing Services	Calaméo
AE Global Index	Наукова періодика України	Open Science Journal Open
JIFACTOR	Українські наукові журнали	Academic Journals Index та ін.

УДК 811(082)
ББК 81:0; я 5

© ДНУ імені Олеся Гончара, 2018
© Колектив авторів, 2018

**"Язык, каким бы богатым
в художественном отношении
и логичным он ни показался
последующему наблюдателю,
не является ни универсально-
историческим творением духа,
ни звеном культуры;
он доисторичен, внеисторичен.
Он есть источник духа или,
во всяком случае, связан
с источником духа
теснейшим образом"**

Ханс Фрайер

ПЕРЕДМОВА

=====

ЩОДО АКТУАЛЬНИХ ПИТАНЬ МІЖКУЛЬТУРНОЇ ТА МІЖМОВНОЇ КОМУНІКАЦІЇ У СУЧАСНОМУ МОВОЗНАВСТВІ

Шепель Ю.О.

(Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара)

Загальноновизнаною є думка, що різні мови моделюють світ по-своєму, а етнічні мовні картини зараз жваво обговорюються та досліджуються. Етнолінгвальні моделі світу відображають культурні категорії певної групи, їх поведінкові прояви дозволяють побачити основні розбіжності між культурними групами та їхніми цінностями. Серед етнічно-диференціюючих компонентів на першому місці, зазвичай, ставлять мову. Споріднені культури мають схожі мовні фонди завдяки аналогічному культурному досвіду та його класифікації у мовних категоріях. Несумірність категорій різних культурних спільнот вказує на розбіжності в їх культурному досвіді. Розуміння "чужого" тексту / мови вимагає виходу за його межі й передбачає включення доступного інокультурному адресату фонду фонових знань іншої культури, до якої належить текст.

Розуміння у міжкультурному контакті регулюється певними умовами, що накладають певні обмеження на протікання комунікативного процесу. Розбіжності у комунікативних каналах різних культур можуть полягати у виборі вербального чи невербального каналу для трансляції певного повідомлення. На відміну від вербальної комунікації, що використовує мовні коди, невербальний канал спрямований на трансляцію

емоційних станів. Інокультурне походження індивіда проявляється у порушенні ним різних категорій комунікативних правил, що входять до складу "автоматизмів" культурного виховання.

Проблеми міжмовної та міжкультурної взаємодії особливо гостро постають на зламі століть. Оскільки переклад неминуче відбувається принаймні з двома мовами і двома культурними традиціями [6, с. 200], перекладачі, як відзначає Г. Турі, постійно стикаються з проблемою, як трактувати культурні аспекти, притаманні оригінальному текстові і як знайти найдосконалішу техніку, щоб успішно передати ці аспекти мовою перекладу. Ці проблеми, за Ю. Найдою, можуть бути різного обсягу залежно від культурної і лінгвістичної розбіжності між двома (чи більше) мовами, з якими має справу перекладач [5]. Культурні труднощі у процесі перекладу можуть набирати різних форм, починаючи від лексичного значення і синтаксису до ідеологій і способів життя у даній культурі.

Тож на сучасному етапі стрімкого розвитку людського суспільства та новітніх інформаційних технологій зростає роль міжкультурного перекладу. Важливість вирішення проблем міжкультурного перекладу тісно пов'язана з експансією електронних, адже мовна глобалізація дуже загострює досить актуальну проблему міжкультурної комунікації. Різниця культур і мовленнєвих норм потребує від перекладача глибоких трансформацій. Сьогодні переклад не розглядають лише як зміну правил переходу від внутрішньої програми мовлення до її реалізації. Перекладна комунікація "мовець – перекладач – адресат" є подвійною, і, очевидно, перекладач здійснює оптимально дві внутрішні програми як щодо мовця, так і зорієнтовану на адресата: стратегія мовця спрямована на мовноавтентичного перекладача і водночас на адресата

Попри труднощі збереження в перекладі культурних своєрідностей, багато вчених стверджують, що мова є частиною культури і вважають, що відтворення

культурних реалій у цільовій мові є першочерговим завданням перекладача у міжкультурній комунікації, бо кожна мовна група має власні культурно-специфічні особливості [4, с. 94]. Оскільки кожна природна мова, як зазначав Ю. Д. Апресян, відтворює певний спосіб сприймання і організації концептуалізації світу, притаманний кожній мові спосіб концептуалізації дійсності є частково універсальним, а частково національно специфічним. Носії різних мов можуть сприймати світ дещо по-різному, що зумовлено особливостями кожної з мов [1, с. 38-39].

Обґрунтовуючи залежність мовленнєвої діяльності від взаємодії тріади "етнос – мова – культура", науковці відзначають, що у процесі перекладу відбувається зіткнення не лише лексичних та граматичних систем, а й комунікативно-прагматичних, лінгвоетнічних, психологічних, соціокультурних компонентів, менталітету мовців.

Проблема збереження мовної та культурної ідентичності хвилює не тільки лінгвістів, культурологів, а й перекладачів, бо саме переклад як невід'ємний засіб діалогу культур безперечно слугує важливим інструментом захисту власної мови і культури від надмірних іншомовних впливів та розчинення у світовому мовнокультурному просторі: "Нація, яка перекладає і з мови якої перекладають, ніколи не залишиться на узбіччі цивілізаційного процесу" [2, с. 6].

Міжмовні контакти створюють багатогранний ґрунт для взаємопроникнення культур, а отже, стимулюють розвиток кожної з них. Ґрунтовно висвітливши діахронію української міжкультурної комунікації та функцій перекладу в сучасному світі, О. І. Чередниченко висловлює впевненість у тому, що "європейська співпраця в галузі вивчення мов і культур надалі сприятиме кращому взаєморозумінню між народами, а в майбутньому – побудові Європи без кордонів" [2, с. 4-5].

За схемою автора сучасної теорії масових комунікацій В. Шрамма визначають п'ять основних елементів будь-якого комунікаційного процесу [3]. Під час розгляду перекладу як комунікаційного процесу застосовуються ті самі структурні елементи, серед яких є відправник повідомлення (автор тексту оригіналу), пристрій кодування повідомлення (набір символів, знаків, правил мови, за допомогою яких створюється текст), сигнал (власне створене повідомлення, першотвір), пристрій для розшифровки повідомлення (у нашому дослідженні – перекладач як знавець знаків, символів, правил мови тексту оригіналу та способів вторинного шифрування мовою тексту друготвору; перекладач на цьому етапі повертає комунікативний процес до першого елемента для нового проходження з використанням нової системи шифрування та дешифрування повідомлення), реципієнт повідомлення (читач друготвору). Така схема є недосконалою через неврахування соціально-психологічних складників, які впливають і на процес створення тексту оригіналу, і на етапи опрацювання, і на сприйняття тексту. У ній не враховано суспільно-політичні складники, спосіб передання повідомлення, шлях передання повідомлення, формування цільової аудиторії тощо.

Отже, **актуальність** збірки наукових розвідок (колективної монографії) зумовлена необхідністю вирішення проблеми непорозумінь при співставленні мовних одиниць та їх значень у процесі міжкультурного спілкування. **Мета** наукових розвідок, що увійшли до колективної монографії, – аналіз причин виникнення мовного бар'єру у міжнародному спілкуванні та теоретичне осмислення феномена лакуарності в аспекті міжкультурної та міжмовної комунікації

У дослідженнях міжкультурної комунікації можна виділити психологічні, соціологічні і лінгвістичні напрямки. Цей розподіл залежить як від об'єкта дослідження, так і від застосовуваних методик.

Лінгвістів насамперед цікавить, як саме відбувається процес комунікації. Що в мовному повідомленні сигналізує про наявність міжкультурної взаємодії? Що саме характеризує повідомлення, якими обмінюються представники різних культур? У яких комунікативних контекстах це проявляється? Як саме відбувається нерозуміння, неповне розуміння, які мовні особливості і механізми дозволяють або не дозволяють.

Ближче усього до психології з розроблюваних лінгвістичних тем знаходиться вивчення різних комунікативних стилів у їхньому використанні всередині і за межами своєї групи. Психологічне поняття акомодатії застосовується до таких параметрів комунікації, як темп мови, вибір відповідної лексики, спрощена або ускладнена граматична структура. Акомодатія може бути позитивною (підлаштування під співрозмовника) або негативною (використання максимально відмінного від співрозмовника стилю). Другий важливий напрямок лінгвістичних досліджень пов'язаний з вивченням дискурсу як певного інтегрального процесу, центрального для комунікативної діяльності.

Мова – це дзеркало навколишнього світу, яка відображає дійсність і створює свою картину світу, специфічну й унікальну для кожної мови і, відповідно, народу, етнічної групи, мовного колективу, що користується даною мовою як засобом спілкування. Подолання мовного бар'єру недостатньо для забезпечення ефективності спілкування між представниками різних культур. Для цього потрібно подолати бар'єр культурний. Існують так звані національно – специфічні компоненти культур, тобто саме те, що і створює проблеми міжкультурної комунікації. Мова не існує поза культурою як соціально успадкованої сукупності практичних навичок і ідей, що характеризують наш спосіб життя. Як один з видів людської діяльності, мова виявляється складовою частиною культури, обумовленої як сукупність результатів людської діяльності в різних сферах життя

людини: виробничої, суспільної, духовної. Однак, як форма існування мислення і, головне, як засіб спілкування мова постає в одному ряді з культурою. У той же час компонент культури є не просто якась культурна інформація, що повідомляється мовою. Це невід'ємна властивість мови, властива всім її рівням і всім галузям.

Отак у процесі міжкультурного спілкування виникає чимало проблем, низка труднощів, серед яких мовна відмінність є чимало не єдиною. Не співпадіння у сприйнятті навколишнього світу носіями різних культур може породжувати непорозуміння, конфлікти. Національна специфіка комунікативної поведінки представників інших народів зазнає помилкової інтерпретації з позиції власної культури. Відповідна міжкультурна комунікація виявляється неможливою без знайомства з когнітивною базою того лінгвокультурного співтовариства, мовою котрого відбувається спілкування.

Підводячи **підсумки** вищезазначеному, слід визнати, що радикальне підвищення рівня навчання комунікації, спілкуванню між людьми різних національностей може бути досягнуто тільки при ясному розумінні і реальному обліку соціокультурного фактора. Багаторічна практика викладання живих мов як мертвих призвела до того, що ці аспекти мови виявлялися в тіні, залишилися незатребуваними. Отож, у викладанні іноземних мов є істотне упущення. Одне з найбільш важливих і радикальних умов заповнення цієї прогалини – розширення і поглиблення ролі соціокультурного компонента в розвитку комунікативних здібностей. За словами Е. Сепіра, „кожна культурна система і кожен одиничний акт суспільного поведінки явно або приховано має на увазі комунікацію” [7].

Усі тонкості і вся глибина проблем міжмовної і міжкультурної комунікації стають особливо наочними, а іноді і просто усвідомлюваними, при зіставленні іноземних мов з рідними, чужими культурами зі своєю рідною, звичною.

Отак, ключовим питанням вирішення актуального завдання навчання іноземних мов як засобу комунікації між представниками різних народів і культур полягає в тому, що мови мають вивчатися у нерозривній єдності зі світом і культурою народів, що говорять на цих мовах. Навчити людей спілкуватися (усно і письмово), навчити виробляти, створювати, а не тільки розуміти іноземну мову — це важке завдання, ускладнене необхідністю більш глибокого та ретельного вивчення світу носіїв мови, їх культури в широкому етнографічному сенсі слова, їхнього способу життя, національного характеру, менталітету тощо. Реальне вживання слів у мові, реальне спілкування значною мірою визначається знанням соціального і культурного життя спільноти, що говорить цією мовою.

Література

1. Апресян Ю. Д. Образ человека по данным языка / Вопросы языкознания. 1995. № 1. С. 38–39.
2. Чередниченко О. І. Про мову і переклад. К. : Либідь. 2007. 248 с.
3. Різун В. Теорія масової комунікації. К. : ВЦ «Просвіта». 2008. 260 с.
4. Newmark P. A Textbook of Translation. New York : Prentice Hall International. 1988. 292 p.
5. Nida E. Principles of Correspondence // Venuti L. The Translation Studies Reader. London : Routledge. 1964. P. 125–180.
6. Toury G. The Nature and Role of Norms in Translation // Venuti L. The Translation Studies Reader. London : Routledge. 1978, revised 1995. P. 192–223.
7. Сепир Э. Язык. Введение в изучение речи / Избранные труды по языкознанию и культурологии. Москва : Прогресс, 1999. 655 с.

ОСНОВНІ НАПРЯМКИ НАУКОВО-МЕТОДИЧНОЇ РОБОТИ КАФЕДРИ
ПЕРЕКЛАДУ ТА ЛІНГВІСТИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ ІНОЗЕМЦІВ ДНУ імені
Олеся Гончара

Шепель Ю. О., Панченко О. І.
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Колектив кафедри чверть століття спрямовує свою роботу не лише на послідовне вдосконалення професійних якостей, збагачення й оновлення нової системи знань і умінь майбутніх фахівців, на розвиток їх особистісних якостей, самореалізації у процесі професійної діяльності, серед яких: гуманізм, висока загальна культура і моральність, активність і комунікабельність, рішучість, наполегливість, ініціативність, вимогливість, уміння володіти собою, тактовність і самостійність, творча уява, самокритичність і т. ін.

Науково-методична робота кафедри перекладу та лінгвістичної підготовки іноземців базується на досягненнях педагогічної науки, культури і перспективного педагогічного досвіду, на системі аналітичної, пошукової, дослідницької, організаційної, діагностичної, культурно-наукової, практичної, інформаційної діяльності з підвищенням наукового та загальнокультурного рівня, удосконаленням професійної й культурної компетентності.

Методична робота кафедри у 2016—2018 н. р. проводилась у таких напрямках:

- підготовка науково-педагогічних кадрів, організація наставницької роботи;
- аналіз якості викладання дисциплін, підвищення педагогічної кваліфікації професорсько-викладацького складу;

Міжкультурна й міжмовна комунікація: проблеми, питання,
вирішення

- проведення методичних заходів із метою поширення педагогічного досвіду, ознайомлення з новими методиками і технологіями викладання;

- організація початкової експертизи рукописів методичних видань, підготовка висновків щодо їх рекомендації до друку.

Методична робота на кафедрі ведеться в єдності з методичною роботою в масштабі університету та факультету. Вона була спрямована, насамперед, на підвищення наукового рівня закріплених за кафедрою навчальних дисциплін і вдосконалення методики їх викладання.

Основними формами організації методичної роботи на кафедрі є обговорення на засіданнях кафедри відкритих занять; виступи на методичних семінарах; звіти викладачів про підсумки методичної роботи за певний період; майстер-класи з проблем оптимізації навчально-виховного процесу, упровадження сучасних педагогічних технологій; передзахисти наукових досліджень, тощо.

Основним змістом удосконалення навчально-виховного процесу на кафедрі є:

- спрямування його не на передачу якомога більшого обсягу знань тим, хто навчається, а на розвиток і стимулювання у них пізнавальної активності, уміння самостійно шукати, знаходити й аналізувати навчальну інформацію;

- реалізація у навчанні одного з принципів ефективного менеджменту, суть якого полягає в тому, що, якою б якісною не була інформація, обов'язково настане час, коли набутої інформації стає недостатньо.

Колектив кафедри має помітні напрацювання щодо втілення науково-інноваційних досягнень у навчальний процес. Це переважно інновації у змісті освіти (оновлення змісту навчальних програм, підручників, посібників тощо), а також інновації в технології навчання (оновлення методик викладання) та інновації в організації

педагогічного процесу (оновлення форм і засобів здійснення навчального процесу).

Діяльність кафедри підпорядкована загальній концепції нових освітніх тенденцій, основним вектором яких є ідея інтеграції науки та освіти, що у своїй основі передбачає інноваційні аспекти навчально-виховного процесу.

Усі дисципліни кафедри забезпечені навчально-методичними посібниками та методичними комплексами, які укладені та укомплектовані відповідно до чинних вимог Міністерства освіти і науки України. Кожен навчально-методичний комплекс містить навчальну і робочу програми дисципліни, навчально-методичне забезпечення лекційного курсу, інструктивно-методичні матеріали до семінарських/практичних занять, методичні рекомендації до організації самостійної та індивідуальної роботи студентів, матеріали для здійснення модульного та підсумкового контролю (пакети аудиторних та позааудиторних модульних контрольних робіт, комплексних контрольних робіт, комп'ютерні тести, питання та завдання до заліку/екзамену) і т. ін.

Професорсько-викладацький склад кафедри активно використовує електронні ресурси дисциплін для досягнення поставленої мети та оновлення навчально-методичної бази. Навчально-методичні комплекси дисциплін постійно вдосконалюються й оновлюються, впроваджуються інноваційні методи навчання.

Високий професійний рівень професорсько-викладацького колективу кафедри та наявність належного методичного забезпечення дисциплін дозволяє повною мірою реалізовувати навчальний процес, використовуючи проблемний виклад матеріалу, пошукове та дослідницьке навчання, інтерактивні технології тощо.

Кафедра сприяє розвитку філологічної культури студентів, їхньої науково-дослідної роботи, узагальненню передового досвіду науково-педагогічної роботи.

Поєднання творчого потенціалу, наукового досвіду та значних практичних здобутків викладачів кафедри

Міжкультурна й міжмовна комунікація: проблеми, питання,
вирішення

дозволяє упродовж багатьох років забезпечувати власними посібниками, методичними рекомендаціями та навчально-методичними розробками всі дисципліни.

У основних завданнях щодо методичної роботи кафедри визначено:

- зацентувати увагу на методичному забезпеченні предметів кафедри відповідно до вимог кредитно-модульної системи навчання (для студентів I–IV курсів та магістрів);

- розробити навчальні програми, навчальні робочі програми з обов'язкових дисциплін та дисциплін вільного вибору за новими вимогами;

- удосконалити тексти лекцій і плани практичних занять;

- забезпечити роботу методичного семінару кафедри;

- провести відкриті лекції та практичні заняття з наступним обговоренням їх;

- продовжити вивчення новітніх педагогічних технологій та впровадження їх у навчальний процес;

- поповнити банк тестів поточного та підсумкового контролю з дисциплін кафедри.

Плідна творча робота усіх членів кафедри перекладу та АПП стимулює до перегляду й удосконалення підходів щодо методичної роботи як чогось однобічного, другорядного і безособового, зосереджує увагу на вдосконаленні науково-методичного, фахового рівня викладацького складу та на підвищенні педагогічної майстерності, бо у нашому розумінні, методична робота – це сукупність заходів, спрямованих на поглиблення фахової компетентності викладача (знання, уміння, навички, досвід, способи діяльності і комунікації), що забезпечує його професійну самореалізацію, оптимізацію навчально-виховного процесу, вдосконалення предметного навчання та викладання відповідно до сучасного рівня розвитку освіти і науки.

КОГНІТОЛОГІЯ, КОНЦЕПТОЛОГІЯ ТА ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЯ

=====

УДК 001.1

ПРИОРИТЕТНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ НАУКИ О ЯЗЫКЕ

Шепель Ю. О.

Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара

Современное языкознание — это сложная, высокоразвитая наука, имеющая богатую историю, отмеченную именами многих ученых с мировой известностью и бесспорными достижениями как в области теоретических изысканий, так и в сфере их практического применения. Однако насколько бесспорны успехи современной науки о языке, настолько же очевидны и многочисленные нерешенные проблемы, встающие перед ней.

Более того, у многих ученых возникает вопрос, не являемся ли мы свидетелями кризиса лингвистики?

Не утратила ли она с потерей той методологической монолитности, которая характеризовала ее в конце XIX в., и право на самостоятельное существование как единая наука? Резюмируя размышления на эту тему, Юрий Сергеевич Степанов в названии одной своей статьи так определяет современное состояние науки о языке: «Теоретическая лингвистика входит в новый век многополюсной дисциплиной» [Степанов, 1999: 5]. Причем сама эта ситуация «многополюсности» Юрия Сергеевича Степанова не страшит, настораживает его иное:

появляющиеся то там, то там утверждения вроде следующего: «есть только одна истинная теоретическая лингвистика — такая-то» [Степанов, 1999: 5].

Конечно, Ю. С. Степанов прав: «многополюсность» современного языкознания — не свидетельство его распада. Скорее наоборот: это свидетельство того, что в лингвистике существуют многочисленные «точки роста», чреватые появлением новых и плодоносных побегов на общем стволе науки о языке.

На вопрос поэта, вынесенный в заглавие одной из статей Ревекой Марковной Фрумкиной («Куда ж нам плыть?...») [Фрумкина, 1996: 77], можно дать вполне определенный ответ: современному лингвисту есть куда плыть, более того, спектр маршрутов, предлагаемых ему, весьма широк. Но вот наметить эти возможные маршруты в область языкознания XXI в. — это задача очень и очень своевременная.

Предлагаемый читателю материал как раз и посвящен попытке очертить те области современной науки о языке, которые, как представляется, являются наиболее приоритетными для русистов.

Первая область связана с решением только одной проблемы, но проблемы, по мнению автора, весьма актуальной для современной лингвистики. Проблема эта может быть сформулирована так: **что такое языковой смысл и какова структура смыслового строя языка.**

В современной лингвистике ведутся весьма оживленные дискуссии вокруг понятия «языковой смысл». Так, Анна Вежбицкая полагает, что смысл лежит в основе языка, а не наоборот. По ее мнению, значение слов нельзя описать, не пользуясь некоторым набором элементарных смыслов (или семантических примитивов). Поэтому самые сложные семантические структуры можно интерпретировать «как культуроспецифические конфигурации универсальных смысловых элементов — то есть врожденных человеческих концептов» [Вежбицкая,

1999: 20]. Согласно А. Вежбицкой, врожденными являются только те концепты, которые обнаруживаются во всех языках, такие как *лицо* (*person*) и *вещь* (*thing*), *делать* (*do*) и *произойти* (*happen*), *где* (*where*) и *когда* (*when*), *хороший* (*good*) и *плохой* (*bad*) [Вежбицкая, 1999: 20]. Именно они представляют собой предшествующие языку врожденные элементарные смыслы или семантические примитивы, составляющие «язык мысли». При этом А. Вежбицкая особо подчеркивает, что для нее основным доказательством врожденности семантических примитивов является не то, как ребенок овладевает теми или иными языковыми структурами, а то, что семантические примитивы являются универсальными, т.е. присутствуют во всех языках.

Однако принцип универсальности семантических примитивов, как выяснилось, не всегда подтверждается. Юрий Дереникович Апресян доказал, что семантические примитивы на самом деле не обязательно предельно просты по смыслу и поэтому в общем случае не обладают свойством универсальности. Он установил, например, что глаголы *want* и *хотеть*, относимые А. Вежбицкой к семантическим примитивам, не являются семантически простыми словами. При этом те «семантические добавки», которыми осложнено в них значение чистого желания, «специфичны для русского и английского языка, соответственно» [Апресян, 1995: 480].

Истолкование рассматриваемых как «системообразующие смыслы» семантических примитивов Московской семантической школой отличается от трактовки А. Вежбицкой в некоторых весьма существенных моментах.

Во-первых, вопрос о врожденности семантических примитивов не поднимается.

Во-вторых, семантические примитивы признаются национально специфичными: «лексема L считается примитивной, если в данном языке не существует других

лексем $L_1, L_2 \dots L_n$, через которые ее можно было бы истолковать» [Апресян, 1995: 480].

В-третьих, выделение семантических примитивов происходит не методом *тренированной интроспекции*, т. е. путем наблюдения за собственным языковым сознанием (как у А. Вежбицкой), а путем *ступенчатой декомпозиции*, т. е. путем разложения более сложных значений на все более простые, вплоть до элементарных [Апресян, 1995: 471].

Так понимаемые семантические примитивы не являются ни врожденными, ни универсальными. На языке семантических примитивов описывается главным образом национальная семантика. Ю. Д. Апресян утверждает: «Универсальная (cross-cultural, глубинная) семантика должна строиться, по-видимому, на основе искусственного логического языка, словами которого будут подлинны примитивы — пересекающиеся части квазипереводящих друг друга слов естественных языков. Это своего рода семантические кварки — реально существующие смыслы, никогда не материализуемые в словах естественных языков» [Апресян, 1995: 481].

Таким образом, для создания универсального семантического метаязыка предлагается идти путем анализа, т.е. путем разложения сложных объектов на все более и более простые. Вполне очевидно, что такой путь восходит к методам работы со словом, предлагавшимся представителями британской аналитической философии (Б. Рассел, Дж. Остин и др.).

К понятию «языковой смысл» возможен и иной подход, основанный не на анализе, т.е. декомпозиции значений отдельных слов, а на синтезе, т.е. на восхождении от конкретных лексических значений ко все более и более абстрактным понятиям, представляющим собой основу значений больших пластов лексики.

В последних работах Натальи Юльевны Шведовой разработаны принципы описания смысловых категорий языка, основанные на концепции местоимения как

смыслового исхода. Согласно этой концепции, закрытая система местоименных слов специально предназначена в языке для обозначения таких глобальных понятий физического и ментального мира, как живое существо, предмет, признак, действие, состояние, место, время, цель, причина, мера и др.

Таким образом, местоимения являются *естественными языковыми категоризаторами смысла*. Поэтому можно дать такое определение языкового смысла: «Это самое общее понятие, первично означенное местоименным исходом... и материализуемое при помощи таких разноуровневых языковых единиц, семантика (языковое значение) которых включает в себя соответствующее понятие и объединяет все эти единицы в некое семантическое множество» [Шведова, 1998: 32]. Так понимаемый смысл является именно языковым, самым языком формализованным и представленным в распоряжение говорящего. Это смысл категориальный. Конкретные же смыслы, вкладываемые в высказывание говорящим (в терминологии Александра Афанасьевича Потебни, смыслы «личнообъективные»), в принципе, очевидно, исчислению не поддаются (по крайней мере, на нынешнем уровне развития науки о языке).

Местоимения представляют собой смысловые исходы, на которых базируются смысловые категории языка. «Языковая смысловая категория — это абстракция, существующая как отвлечение совокупно от понятия, означенного исходным местоимением, и от языковых значений (от семантики) тех единиц (формальных, морфемных, лексических, идиоматических), которые, образуя некие языковые множества, обращены к исходному смыслу и заключают его в себе как основу своего значения» [Шведова, 1998: 32–33].

Система смысловых категорий, построенная на базе местоимений как смысловых исходов, имеет «старшего брата» в лице системы философских категорий Аристотеля. Впрочем, понятно, что перед нами не факт

механического заимствования, а факт добросовестного следования логики языка, неизбежно выводящей на местоимения как универсальные «языковые категоризаторы». При этом мы останавливаемся на уровне абстракции, заданном самим языком. Это позволяет выделить не только универсальный, но и идиоматический элемент смысловой структуры того или иного языка (см., например, отсутствие такой дробности категории места в английском языке). Кроме того, очевидна значимость такого подхода в сопоставительном плане.

Итак, можно подвести следующий итог: трактовка местоимений как смысловых исходов или «языковых категоризаторов» и смысловых категорий как совокупности устремленных к заданному местоимением исходному смыслу разноуровневых языковых единиц является базой для целостного описания смыслового строя русского языка, которое **может быть названо «Русская грамматика смыслов».**

Следующую приоритетную область современной русистики представляет, на мой взгляд, целый комплекс студий, связанных с **понятием «концепт».** Известно, что этот термин сейчас стал широкоупотребительным и фигурирует во многих лингвистических работах как их центральное понятие. При этом одни исследователи, употребляя этот термин, вообще не дают его определения, полагая, что читатель сам знает, что это такое. Другие дают определение, которое во многих случаях оказывается уязвимым или расплывчатым и не может считаться определением термина.

В нашей литературе следует назвать четырех исследователей, работы которых есть основополагающими в определении концепта как единицы, относящейся к области лингвистики. Во-первых, статья Сергея Алексеевича Аскольдова «Концепт и слово» (впервые опубликованная в Русская речь / Под ред. А. В. Щербы. «Academia». 1928); во-вторых, опирающаяся на эту статью

и развивающая мысли ее автора статья Д. С. Лихачева «Концептосфера русского языка» (1993); в-третьих, вводные статьи Юрия Сергеевича Степанова «Культура», «Концепт», «Константа» в его книге «Константы. Словарь русской культуры» (1997, 2001) и, в-четвертых, ряд работ Натальи Юльевны Шведовой.

Подходя к определению природы концепта с позиций концептуализма, Сергей Алексеевич Аскольдов пишет: «Концепт есть мысленное образование, которое замещает нам в процессе мысли неопределенное множество предметов одного и того же рода» (с. 31). Ниже читаем: «Не следует, конечно, думать, что концепт есть всегда заместитель реальных предметов. Он может быть заместителем некоторых сторон предмета или реальных действий, как, например, концепт “справедливость”. Наконец, он может быть заместителем разного рода хотя бы и весьма точных, но чисто мысленных функций. Таковы, например, математические концепты» (с. 31).

Рассматривая концепты как «эмбрионы» мысленных операций, Сергей Алексеевич Аскольдов пишет: «Концепты — это *почки сложнейших соцветий мысленных конкретностей*» (с. 34). В связи с этим утверждением Наталья Юльевна Шведова замечает: «Вдумываясь в это определение и помня, что мы имеем дело с концептом как совершенно особым, специфическим явлением, мы можем в выделенной фразе заменить слово «мысленный» словом «языковой» и тогда получим верное понимание концепта как сложного и готового раскрыться сочленения множественных и открытых для пополнения языковых единиц, группирующихся вокруг одного понятия (вспомним при этом мысль Густава Густовича Шпета о том, что «простое слово есть полный распустившийся цветок языка» [Проспект, 2004: 27].

Принимая и развивая мысли С. Аскольдова о концепте как о некой общности, существующей в человеческом уме, Д. С. Лихачев вводит понятие «концептосферы» как «совокупности потенциалов,

открываемых в словарном запасе отдельного человека, как и всего языка в целом» [Лихачев, 1993: 5].

Юрий Сергеевич Степанов в своей книге «Константы. Словарь русской культуры» суммирует разные взгляды на то, что называется «концептом», и сопоставляет это понятие с более определенным понятием «константа в культуре» как концептом «базовым», существующим «постоянно или, по крайней мере, очень долгое время» [Степанов, 1997: 84]. В первом издании своей книги Ю. С. Степанов, опираясь на противопоставление «больших концептов» (констант) и «малых концептов», приводит подробные перечни последних классифицируя их по идеографическому принципу.

Принимая тезис Д. С. Лихачева о концептосфере и те конструктивные положения, которые изложены в трех названных выше работах, а также опираясь на понятие языкового смысла как реализации потенций дейктической системы языка и, следовательно, идею о существовании смыслового строя языка как целого, Н. Ю. Шведова в проспекте «Русского идеографического словаря» формулирует следующее определение концепта: «Концепт — это содержательная сторона словесного знака (значение — одно или некий комплекс ближайше связанных значений), за которой стоит понятие (т. е. идея, фиксирующая существенные “умопостигаемые” свойства реальных и явлений, а также отношения между ними), принадлежащее умственной, духовной или жизненно важной материальной сфере существования человека, выработанное и закрепленное общественным опытом народа, имеющее в его жизни исторические корни, социально и субъективно осмысляемое и — через ступень такого осмысления — соотносимое с другими понятиями, ближайше с ним связанными или, во многих случаях, ему противопоставляемыми. Понятие, лежащее в основе концепта, имеет свой собственный потенциал, оно способно дифференцироваться: элементарное отражение этой способности словари показывают как тенденцию к

образованию разнообразных словесных оттенков и переносов».

Такое определение концепта в полном объеме может быть принято применительно к тем единицам, которые в специальной литературе называются «большими» или «великими», «базовыми», «основными» концептами. Не следует, однако, забывать, что такие «основные» концепты окружены сопутствующими им единицами — «малыми», «неосновными», «небазовыми» концептами, в которых часто отсутствуют некоторые из перечисленных выше признаков, такие, например, как обязательность глубоких исторических корней, традиционность обозначения; в «малых» концептах могут отсутствовать и исторически сложившиеся социальные либо субъективные оценки или оппозиционное сопоставление с другими единицами. Такие малые концепты с «ущербной» системой концептуальных признаков не выпадают, однако, из области основного концепта; они создают ту органическую среду, без которой он не существует» [Проспект, 2004: 27]

Следующей приоритетной областью современного языкознания является изучение *языковой картины мира*.

Выражение «языковая картина мира» говорит о том, что могут существовать и другие способы его картинного представления, а в основе всех этих способов лежит сама возможность представления мира как картины. «Представить мир как картину» — что, собственно, это значит? Что в этом выражении есть мир, что есть картина и кто осуществляет представление мира в виде картины? Ответы на все эти вопросы попытался дать Мартин Хайдеггер в своей статье «Время картины мира», опубликованной впервые в 1950 г. [Heidegger, 1950: 69–104]. Основу этой статьи составил доклад «Обоснование новоевропейской картины мира метафизикой», прочитанный философом еще в 1938 г. Мысли М. Хайдеггера значительно определили последующие дискуссии в науковедении о существе общенаучной

картины мира и нисколько не утратили своей значимости и в наше время.

По М. Хайдеггеру, в выражении «картина мира» мир выступает «как обозначение сущего в целом» [Heidegger, 1993: 41–62]. Причем это имя «не ограничено космосом, природой. К миру относится и история. И все-таки даже природа, история и обе они вместе в их подспудном и агрессивном взаимопроникновении не исчерпывают мира. Под этим словом подразумевается и основа мира независимо от того, как мыслится ее отношение к миру».

Задавая вопрос, каждая ли эпоха истории имеет собственную картину мира и каждый ли раз озабочена построением своей картины мира, М. Хайдеггер отвечает на него отрицательно. Картина мира возможна только там и тогда, где и когда бытие сущего «ищут и находят в представленности сущего».

Превращение мира в картину — это отличительная черта Нового времени, новоевропейского взгляда на мир. Причем, и это очень важно, «превращение мира в картину есть тот же самый процесс, что превращение человека внутри сущего в *subjectum*». Следствием скрещивания этих двух процессов, т.е. превращения мира в картину, а человека в субъект, является характерное для Нового времени превращение науки о мире в науку о человеке, то есть в антропологию, понимаемую как такое философское истолкование человека, «когда сущее в целом интерпретируется и оценивается от человека и по человеку». С этим связано и возникновение с конца XVIII в. слова «мировоззрение» как обозначения позиции человека посреди сущего, «когда человек в качестве субъекта поднял собственную жизнь до командного положения всеобщей точки отсчета».

Факт обостренного интереса языковедов к проблемам, так или иначе связываемым с картиной мира, свидетельствует о том, что этим выражением обозначается нечто относящееся к основам, определяющее сущность языка, а точнее —

воспринимаемое как определяющее его сущность «сейчас», то есть на современном этапе развития науки о языке.

То, что в сознание лингвистов постепенно (и до определенной степени неосознанно) входит некий новый архетип, предопределяющий направление всей совокупности языковедческих студий, кажется достаточно очевидным. Можно, перефразируя название статьи Мартина Хайдеггера, сказать, что для науки о языке наступило «время языковой картины мира».

Последней по месту, но не по значению областью современной русистики, о которой хотелось бы сказать, является *лексикографическое представление языковой картины мира*, т.е. описание ее в словарях различного типа и назначения.

В последние десятилетия в лексикологии и лексикографии все чаще поднимается вопрос о возможности лексикографического отражения национальной языковой картины мира. Н. Ю. Шведова в связи с этим отмечает: «Словарь разворачивает перед своими читателями картину мира — так, как она существует в сознании носителей данного языка, причем эта картина относительно полным толковым словарем представляется в исторической перспективе. В этом смысле роль словаря не может быть переоценена» [Шведова, 2005: 418].

Идея лексикографического представления русской национальной языковой картины мира (точнее говоря, значительного его фрагмента) успешно реализована в подготовленном под руководством Н. Ю. Шведовой и вышедшем в свет в 2011 г. «Русском идеографическом словаре» (подзаголовок: «Мир человека и человек в окружающем его мире»). Это первый опыт создания русского идеографического словаря, в основу которого положены идеи (обобщения), порождаемые самим языком, его словесным составом и смысловым строем (а не исходящие от лексикографа).

Это, во-первых, положение о том, что в лексической системе языка заключены и внутренне сопоставлены вполне определенные жизненно важные сферы, непосредственно связанные со ступенями человеческого познания и с результатами этого познания.

Во-вторых, положение о дейктической системе как об основе смыслового строя языка в целом, т.е. о закрытой системе местоименных слов и устойчивых сочетаний (собственно местоимений и местоименных глаголов), заключающих в себе глобальные языковые смыслы.

В-третьих, положение о концепте как о сложной понятийно-языковой сущности, которая обладает собственной смысловой парадигмой (диктуемой смысловым строем языка, в лоне которого концепт и существует), и об особом качестве тех языковых единиц, которые материализуют смысловую парадигму концепта (и соответственно заполняют зоны словарной статьи).

Эти три идеи позволили авторам подойти к пониманию идеографического словаря как такого труда, который (в отличие от существующих идеографических словарей славянских и западноевропейских языков, оперирующих лексическими единицами и систематизирующих их на основе логических либо тематических схем) должен представлять понятийное ядро русского языка посредством описания основных концептов, их смысловых парадигм и тех единиц, которые образуют ближайшую смысловую среду концепта. Предпринятый опыт создания такого словаря систематизирует и описывает 80 относящихся сюда основных концептов и около 1000 сопутствующих словесных единиц.

Итак, приоритетными областями современной лингвистики, на мой взгляд, являются следующие:

- описание смыслового строя языка и, в перспективе, создание национальных грамматик смыслов;
- описание концептосферы языков и составляющих ее отдельных концептов;

Міжкультурна й міжмовна комунікація: проблеми, питання, вирішення

- описание языковой картины мира языков;
- создание словарей различного типа и назначения, отражающих языковую картину мира или ее значительные фрагменты.

Хотелось бы еще раз подчеркнуть, что такой взгляд на современные проблемы лингвистики не претендует ни на исчерпывающий, ни на безапелляционный характер, но отражает перспективу дальнейших изысканий в области изучения языков.

Литература

- Апресян Ю. Д. О языке толкований и семантических примитивах // Избранные труды. М., 1995.
- Вежицкая А. Семантика: примитивы и универсалии // Семантические универсалии и описание языков. М., 1999.
- Прспект. Русский идеографический словарь: Мир человека и человек в окружающем его мире. Под редакцией Н. Ю. Шведовой. М., 2004.
- Степанов Ю. С. Теоретическая лингвистика входит в новый век многополюсной дисциплиной // Вопросы филологии. 1999, № 3. С. 5.
- Фрумкина Р. М. Куда ж нам плыть?... // Московский лингвистический альманах. М., 1996. Вып. 1.
- Хайдеггер М. Время картины мира // Время и бытие. М., 1993.
- Шведова Н. Ю. Лексическая система и ее отражение в толковом словаре (Класс личных местоимений) // Русский язык. Избранные работы. М., 2005.
- Шведова Н. Ю. Местоимения и смысл. Класс русских местоимений и открываемые ими смысловые пространства. М., 1998.
- Heidegger M. Holzwege. Frankfurt a. M., 1950.

УДК 81.38

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ СЕМАНТИКИ СЛОВА (НА МАТЕРИАЛЕ ПОСЛОВИЦ РУССКОГО ЯЗЫКА)

Джинджолия Г.

Западночешский университет (г. Пльзень, Чехия)

Постановка проблемы и актуальность.
Современная лингвистика ориентирована на проблему человека в языке, внутреннего мира человека, сознания,

языковой картины мира. Ключевым понятием является понятие концепта. По концепту (концептосфере) можно судить о ментальной модели действительности, отражаемой в языке.

В статье рассматриваются способы тропеической концептуализации любви в пословицах русского языка (на материале словарей В. И. Даля). Описанию концепта любви посвящены работы Ю. Д. Апресяна [1], С. Г. Воркачева [5], Л. Е. Вильмс [4], Е. Ю. Балашовой [3], но специального исследования образной репрезентации этого концепта нет.

Цель статьи состоит в выявлении содержательных признаков концепта любви, закрепленных в пословицах русского языка.

Изложение основного материала. Вкратце оговорим содержание используемых понятий.

Термин «концептосфера» ввел в лингвистику академик Д. С. Лихачев. Концептосфера – это совокупность концептов, она образована всеми потенциями концептов носителей языка. Чем богаче культура нации, ее фольклор, литература, изобразительное искусство, исторический опыт, религия, тем богаче концептосфера народа [11].

Концепт – это вся совокупность упорядоченных знаний по какому-либо предмету в нашем сознании. Концепт имеет понятийную, образную и ценностную составляющие [9].

Существуют следующие приемы изучения концептов:

- 1) семантический анализ слов, называющих имена концептов,
- 2) этимологический анализ этих имен,
- 3) анализ контекстов, в которых употребляются слова и выражения, обозначающие концепты,
- 4) анализ пословиц, афоризмов, цитат, выражающих определенные концепты,

5) анализ ассоциативных реакций информантов на вербальные обозначения концептов [9; 10].

Материалом нашего исследования являются «Пословицы и поговорки русского народа» В. И. Даля.

В «Напутном слове» к этому сборнику В. И. Даль писал: «Во внутренней одежде в пословицах наших можно найти образцы всех прикрас риторики, все способы окольного выражения» [7, с. 7].

Под «способами окольного выражения» имеются в виду образные средства: метафора, сравнение, метонимия, перифраза и др. Будет интересно поговорить о тропеической концептуализации любви.

Любовь является одним из фундаментальных культурных концептов, выражающих «то положительное чувство-отношение, которое рассматривается как главная созидаящая сила жизни» [1, с. 522].

В пословицах любовь осмысливается через систему восприятия человека: зрительные, вкусовые и слуховые образы. Нет образов, связанных с запахами.

Преобладают зрительные («визуальные») образы. Характерно уподобление *любовь — глаза, зрение*. Глаза наделены способностью «зачинать» и зарождать «сердечную привязанность», которая не «поддается контролю»:

Любовь начинается с глаз;

Глазами влюбляются;

Горе мне с вами, с карими очами!

Ситуация может описываться как с точки зрения женщины (*Речисты у милого глаза*), так и с точки зрения мужчины:

Не пил бы, не ел, все б на милую глядел;

Он на нее не наглядится;

Это два разных восприятия, две разных оценки ситуации. Если женщина воспринимает ситуацию как намек – «глаза речисты», то мужчина выражает свое отношение более конкретно.

В пословицах просматривается связь зрения с сердцем: *Куда сердце летит, туда око бежит*. Эта связь отражает христианское мировосприятие народа. «Богopodobное око есть в глубине сердца, оно ничем не может быть омрачено и затемнено, оно видит ясно» [6, с. 93]. Сердце помогает увидеть Бога, принять и почувствовать Его [12]. В Священном Писании говорится: «Блаженны чистые сердцем, ибо они Бога узрят»; «Бог есть любовь, и пребывающий в любви пребывает в Боге, и Бог в нём» [2]. Соприкосновение с Божеством, познание тайн Божиих возможно не индивидуально, а «сердцами, соединенными в любви», т. е. соборно.

Любовь понимается как Бог, уподобляется свету и сиянию:

*Любовь – Бог;
Где любовь, там и Бог;
Любящих Бог любит;
Божья любовь безгранична;
Божья любовь не человеческой чета;
Любовь человеческая себя любит, а Божеская друга;
Любовь – свет;
Где любовь, там и свет.*

Любовь может иметь противоположные смыслы, она антиномична. В одних случаях пословица содержит указание на необходимость серьезного, взвешенного отношения к объекту любви: *Любовь слепа; Любовь ни зги не видит*; в других – отказ от объективной оценки: *У доброй девки ни ушей, ни глаз*.

Менее распространены вкусовые и слуховые («аудиальные») образы:

*Женатого целовать не сладко;
Несолоно хлебать, что немилого целовать;
Без тебя заглох широк двор.*

Любовь ассоциируется с процессом потребления пищи:

Не наестся куском, не нажиться (не натешиться) с дружкой;

*Не приестся хороший кусок, не прискучит хороший
дружок.*

Ешь с голоду, люби с молоду.

Характерно уподобление физическому состоянию человека, его самочувствию, симптомам болезни (тошнота, головокружение):

Ох охонюшки, тошно без Афонюшки;

*Тошно тому, кто постыл кому, тошнее тому, кто
мил кому;*

Вместе скучно, а розно тошно;

Розно тошно, а вместе тесно;

*Тошно тому, кто любит кого, а тошнее тому, кто
не любит никого;*

Он ей (она ему) вскружил голову;

Как увидел, так голова в круг пошла.

Реакция сердца, души на любовь очень сходна с реакцией тела на тепло:

*Ум истиною просветляется, сердце любовью
согревается;*

*Без тебя, мой друг, постеля холодна, одеяло
заиндевело;*

Тепла рука у милого, так любит.

Любовь рассматривается через мужские действия дискриминационного характера и состояния женщины, которая подверглась таким действиям:

Милый ударит — тела прибавит;

Милый побьет, только потешит;

Милого побои недолго болят;

Милого побои не на кости;

*Придет пора на пору, станешь девке ступать на
ногу;*

Любит, как душу, а трясет, как грушу;

Милый не злодей, а иссушил до костей;

*Ты раскинул ей печаль по плечам, ты пустил
сухоту по плечу.*

Со своей стороны девушка может навести на милого любовную тоску, грусть:

Навела девка сухоту;

Подвела сухоту к моему животу.

Любовь ассоциируется с речью, мышлением, памятью, переживаниями:

*Взглянет, что огнем опалит, а слово молвит,
рублем подарит;*

Одна думка, одно и сердце;

Люби да помни;

Он с нею и себя не помнит (и нас не поминает);

Старая любовь долго помнится;

В ассоциациях, связанных с пониманием и знанием мужчины проявляют себя в одних отношениях, а женщины – в других:

У парня догадка, у девки смысл;

Девка ничего не знает, а все разумеет;

Девка – немка: говорить не умеет, а все разумеет;

Что девушка не знает, то ее и красит.

Любовь концептуализируется через зоонимические образы. Наиболее характерные ассоциации – наименования домашних животных, птиц, насекомых, рыбы: «телята» (влюбленные), «лебедь», «утица», «уточка», «агнец», «пчела», «райская птица», «горлица», «пава», а также «курица», «кочет», «коза», «козел», «кукушка», «сова», сокол», «тарань-рыба и др..

Как телята: где сойдутся, там и лижутся;

Грудь лебедина, походка павлина, очи сокольи, брови соболю;

*Серая утица – охота моя, красна девица –
азанбушка моя;*

Уточки серые, девушки сенные, жучки в епанечках;

*Смиренная, как агнец; делова, что пчела; красна,
что райская птица; верна, что горлица.*

Идет, словно павушка плывет;

Как кукушка, по чужим гнездам летает;

Коза во дворе, так козел через тын глядит;

Где козы во дворе, там козел без зову в гостях;

В девках засиделась, так на том свете козлов паси;

*Костлявая девка – тарань-рыба;
Полюбится сова лучше ясного сокола;
Поет кочеток, весть подает про милый животок;
Ты, голубка, не сдавайся, правым крылышком
отбивайся;*

*Девка не курица, а парень не кочет, не жениться
им, где кто захочет;*

Пора козу на торг вести (пора девке замуж).

Характерными для любви являются следующие признаки: ценностный характер (*Деньги прах, одежда тоже, а любовь всего дороже; Нет ценности супротив любви*); неподконтрольность чувства (*Хоть ряба, да мила; Каждому своя милая — самая любимая*); «всесильность любви» (*Любовь все побеждает*); необходимость принять мир любимого/любимой (*Любишь меня, люби и собачку мою*); благожелание, снисходительность к слабостям и недостаткам любимого, жертвенность, готовность прощать, терпение, смирение, сострадание (*Для милого и себя не жалко; За милого и на себя не поступлюсь; Оттого терплю, что больше всех люблю; Смиренье – девичье ожерелье; Девичье терпенье жемчужно ожерелье*).

Выводы и перспективы дальнейшего исследования. Любовь относится к числу фундаментальных культурных концептов. В пословицах представлены «все образцы ее окольного выражения» (В. И. Даль), т. е. образного осмысления: метафора, сравнение, метонимия, перифраза, олицетворение.

Любовь концептуализируется через зрительные, вкусовые и «аудиальные» образы; ассоциируется с процессом потребления пищи. Характерно уподобление любви физическому состоянию человека, его самочувствию, симптомам болезни. Любовь рассматривается через мужские действия дискриминационного характера и состояния женщины, которая подверглась таким действиям. В ассоциациях, связанных со знанием и пониманием, мужчины

проявляют себя в одних отношениях, а женщины – в других.

Образы складываются в единую картину, в центре которой оказывается человек во всем многообразии его жизненных проявлений.

Образная составляющая концепта «любовь» отражает религиозные представления народа, этические нормы и установки, особенности мировосприятия.

Перспективу дальнейшего исследования мы видим в возможности приложения теоретических положений нашей работы к изучению образной составляющей рассматриваемого концепта в художественных текстах.

Литература

1. Апресян Ю. Д. Любить, обожать / Ю. Д. Апресян // Новый объяснительный словарь синонимов русского языка (под общ. рук. Ю. Д. Апресяна). – М.: Языки славянской культуры, 2002. – С. 522-526.
2. Библия. – М.: Российское библейское общество, 2006. – 1654 с.
3. Балашова Е. Ю. Любовь и ненависть / Е. Ю. Балашова // Антология концептов. В 2 т. – Волгоград: Парадигма, 2005. – Т. 1. – С. 139-152.
4. Вильмс Л. Е. Любовь / Л. Е. Вильмс // Антология концептов. В 2 т. – Волгоград: Парадигма, 2005. – Т. 1. – С. 139-152.
5. Воркачев С. Г. Национально-культурная специфика концепта любви в русской и испанской паремиологии / С. Г. Воркачев // Филологические науки. – 1995. – №3. – С. 124-140.
6. Вышеславцев Б. П. Значение сердца в религии / Б. П. Вышеславцев // Путь. – 1925 – №1. – С. 78-98. – Режим доступа к журн.: <http://www.odinblago.ru/path/1/5/>.
7. Даль В. И. Пословицы и поговорки русского народа / В. И. Даль. – СПб.: Диамант, 1997. – 544 с.
8. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка: В 4 т. / В. И. Даль. – СПб.: Русский язык, 1996. – Т. 2.
9. Иная ментальность / [Карасик В. И., Прохвачева О. Г., Зубкова Я. В., Грабарова Э. В.]. – М.: Гнозис, 2005. – 352 с.
10. Колесов В. В. Философия русского слова / В. В. Колесов. – СПб.: ЮНА, 2002. – 448 с.
11. Лихачев Д. С. Концептосфера русского языка / Д. С. Лихачев // Изв. РАН. Сер. лит. и яз. — М.: Наука, 1993. — Т.52. — №1. — С. 112–130.
12. Флоренский П. Столп и утверждение Истины. В 2 ч. / П. Флоренский. – М.: Правда, 1990. – 700 с.

УДК 81-13

ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ПЕРЕВОДА

Шепель Ю. А.

Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара

Сегодня становится важным системное представление об онтологии и эвристике межкультурного и межкультурного взаимодействия. Возросший интерес к когнитологии в современной лингвистике проявляется в том, что освещение общетеоретических вопросов фундаментальных и прикладных проблем языкознания связано с когнитивным аспектом исследования. Лингвоконцептуальный анализ, выявление и описание базовых категорий когнитивной лингвистики, теоретическое обоснование когнитивных моделей, когнитивный подход к интерпретации текста привели лингвистов к идее взаимосвязи процессов построения и понимания языковых сообщений, к числу которых относится и перевод.

Современное состояние переводоведения является объектом анализа Ю. А. Сорокина, который обращается к проблеме универсального и культурно-специфического в переводе, справедливо полагая, что двуязычный перевод является в тоже время «двукультурным» интерпретативным переводом [1, с. 4].

Система языковых значений соотносится с культурной компетенцией носителей языка, ибо в языке находит отражение мировидение и миропонимание народа, осознаваемые в контексте культурных традиций. Языковая картина мира лингвокультурного сообщества предстает как средство воплощения культурных стереотипов, символов, эталонов, которые формируют данный социум в сообщество. Национальная ментальность, являясь важнейшим

аспектом языкового мышления, отражена в лексико-семантической и грамматической системе языка, поэтому изучение и адекватность передачи национально-культурных особенностей текста оригинала в переводческом процессе занимает особое место с позиции оптимизации межкультурной коммуникации.

Каждый национальный мир, по словам Г. Д. Гачева, представляет единство локальной природы, характера народа, сформировавшегося в этом пространстве, и его мышления или способа ее восприятия и отражения в сознании этого этноса [2]. Названные параметры определяют глубинную смысловую структуру, воплощающуюся в линейной последовательности языковых единиц данного языка, используемых создателем текста. Текст отражает уровень и характер развития культуры данного национально-культурного образования. Культурологическое содержание текста создается языковыми единицами с культурным компонентом в виде денотативного, коннотативного значений и развернутыми описаниями объектов, явлений культуры, культурно-исторических событий. Он выстраивает в определенную систему культурологические маркеры, характеризующие задействованные в нем языковые единицы. Это способствует формированию культурологического пространства текста. Языковые единицы в текстовом окружении приобретают культурологическую маркированность, обогащая смысл текста. Репрезентируя образные эмблемы чужой культуры в тексте перевода, переводчик вводит в него различного рода поясняющий или дополняющий лингвокультурологический комментарий. Образное мышление любого этноса находят отражение в художественных образах, художественных особенностях формы, то есть тропах, которые в переводе должны заменяться такими образами, чтобы не вызывать противоречий в восприятии иноязычного читателя, то есть переводчику приходится соблюдать «баланс» между

культурами. Выбор переводчика отражает зависимость его стратегических решений от объема его лингвистических и когнитивных знаний, уровня его коммуникативной компетенции, учета владения рецепторами перевода определенным запасом фоновой информации.

В процессе перевода каждый участник коммуникации вносит свой смысл. Переводчик преломляет смысл исходного текста таким образом, что он является носителем как национальной, так и иноязычной культуры. Он создает собственную переводческую картину мира, которая формирует его сознание билингва. Реципиент преломляет смысл производного текста сквозь свое собственное национальное сознание и свою собственную национальную культуру. Переводчик может принадлежать той же культуре, что и автор, или иноязычной культуре. В свою очередь, реципиент может принадлежать той же культуре, что и переводчик, или иноязычной культуре. Важно подчеркнуть, что переводчик ревербализует или девербализует «другие смыслы» либо по отношению к автору, либо по отношению к реципиенту. Трудность переводческой трансляции обусловлена характером употребленных в оригинале средств, степенью их воспроизводимости, понимания содержания исходного текста, определяемой временной, пространственной или социокультурной дистанцией между участниками межкультурного общения. С позиций когнитивной лингвистики процесс перевода предстает как восприятие одного вида информации и трансформация ее в другой вид. Исследования убедительно доказывают, что различия между когнитивными процессами автора оригинала и переводчика обусловлены различиями в культуре, что обязательно отражается в языке. Данное утверждение позволяет определить перевод как «вербальную проекцию этноментального опыта одной лингвокультурной общности через интеграцию ментальных пространств переводчика

как представителя другой лингвокультурной общности» [3, с. 45]. Оптимальность переводческого процесса обуславливается не только знанием алгоритмов «чужой» культуры, но также и пересечением ментальных пространств автора исходного текста и переводчика.

Актуальные вопросы теории перевода поднимаются в работе Л. М. Алексеевой, которая акцентирует внимание на семиотической сущности перевода, подчеркивая роль переводящей личности. Автор представляет перевод как «обоюдный процесс взаимодействия текста и переводящей личности» [4, с. 10].

Функция переводчика — совместить существующие когнитивные пространства. Оптимальность перевода обусловлена «пересечением» ментальных пространств автора исходного текста и его переводчиков, то есть их индивидуально-личностных особенностей, особое значение приобретает исследование соотношения «личность автора – личность переводчика». Переводчик должен использовать не просто языковые единицы той или иной языковой системы, а учитывать ту когнитивную среду, которая возникает вокруг этих единиц. Любой перевод предполагает интерпретацию, следовательно, продукт любой деятельности несет отпечаток личности ее создателя, и в этом смысле субъективность — одна из доминант профессиональной личности переводчика. Элиминирование субъективности переводчика не находит места в процессе перевода, поскольку переводчик, являясь представителем той культуры, для которой он осуществляет перевод, выполняет функцию «трансформатора», перенося в иное культурно-языковое поле элементы текста оригинала, которые не могут быть восприняты и поняты адекватно читателями. При этом адекватность может трактоваться исходя из неповторимости художественного текста, и как следствие, принципиальной невозможности достижения абсолютной эквивалентности исходного и переводного текстов, как относительная равноценность реконструкции

семантической модальности текста оригинала, то есть речь идет о воссоздании концептуальной, субъективно-оценочной специфичности планов содержания и выражения исходного текста. Невозможно создать текст перевода, который был бы точной функциональной и коммуникативной копией оригинала, поскольку невозможно абсолютное совпадение концептуальных систем коммуникантов. Переводчик стремится к максимальному текстуальному подобию ИТ и ПТ при условии сохранения равного воздействия этих текстов на своих реципиентов. Переводчик не свободен в отличие от автора произведения в выражении своего «я», ибо его творчество направляется авторским замыслом и ситуацией перевода. Потому процессы восприятия и понимания переводчиком текста, подлежащего переводу, являются субъективными в том плане, что его личность не тождественна личности автора. Можно утверждать, что восприятие и усвоение того или иного произведения зависят от фиксированной установки субъекта, от его утвердившихся отношений к окружающему миру [5, с. 122].

Личность переводчика с неизбежностью отражается на переводе. Необходимо подчеркнуть, что ментальные пространства автора и переводчика никогда не могут совпадать, так как они определяются индивидуальным опытом, знаниями и представлениями и получают репрезентацию в индивидуальном вербальном коде. Осуществлению процесса перевода способствует наличие так называемых «общих зон» в индивидуальных ментальных пространствах, что обусловлено присутствием обыденных знаний в концептуальной системе языковой личности. Исследователь Т. А. Фесенко указывает, что именно совмещенное ментальное пространство позволяет репрезентировать средствами переводящего языка «психосемиотические особенности автора» [3, с. 45].

Анализ выбора переводчиком лексических, грамматических, синтаксических конструкций для

передачи информации, содержащейся в трансформируемом отрезке текста, может быть использован для моделирования вербально-семантического уровня исследуемой языковой личности переводчика по теории Ю. Н. Караулова [6].

Могут отличаться коммуникативные намерения автора ИТ и переводчика. Анализ трансформаций этого уровня позволяет определить особенности когнитивного и мотивационного уровней языковой личности переводчика. Учитывая, что исходный текст является индивидуальной реализацией авторской модели мира, можно констатировать, что переводческая деятельность детерминирована двумя моделями мира (картинами мира): этнической и индивидуальной. Картина мира выступает как средство гармонизации разных сфер человеческой жизнедеятельности, их связи между собой. Она лежит в основе всех актов миропонимания, позволяя осмыслить события в мире. Основными единицами картины мира признаются концепты, совокупность которых образует концептосферу. Национальная специфика концептосфер выражается в различном соотношении их составляющих. При сопоставлении культур в процессе перевода может отмечаться отсутствие концептов в одной из сопоставляемых культур, результатом чего становится появление невербализованных элементов смысла ИТ, то есть возникновение лакун. Конфликтность либо успешность коммуникативных взаимодействий зависят от культурно обусловленной коммуникативной компетентности участников коммуникации, т. е. сходства и различия в их процессах восприятия и символических системах.

Переводчик, являющийся носителем как переводящего языка, так и исходного языка и владеющий свойственными культуре ПЯ и ИЯ особенностями восприятия действительности и ее выражения в языке, обладает вторичной языковой личностью. Вступая во взаимодействие с инокультурным текстом, переводчик

сталкивается с проблемой непонимания некоторых фрагментов текста, отражающих ценностный опыт, национальную специфику лингвокультурной общности. В результате возникает препятствие в понимании смысла сообщения, которое представляет собой так называемые «сгустки» смысла. Для инокультурного рецептора они выступают как специфические фрагменты культурного контекста. Эти значимые единицы культуры обозначаются различными терминами: «пробел», «интервал» (У. Эко), «культурные скрипты» (А. Вежбицкая), «скважина» (Н. Н. Жинкин) и «лакуна» (Ю. А. Сорокин, И. Ю. Марковина).

Лакуна как единица лингвокультурологического анализа ограничивает объект исследования, в качестве которого выступает текст. Наличие лакун препятствует полному пониманию текста, поскольку перевод культурологических лакун предполагает определенный уровень владения фоновыми знаниями и переводческой компетенции. По мере проникновения определенного произведения в культуру ПТ последующие переводы могут двигаться только в направлении повышения точности передачи смыслов. Отсюда вывод о незавершенности языковой личности переводчика. Здесь прослеживается параллель с положением Ю. Н. Караулова о выделении «невербализованной части в структуре языковой личности» [6, с. 91-92]. Он определяет в состав невербализованных единиц те единицы, которые не проявились в дискурсе языковой личности, ибо остались неосознанными. В случае с языковой личностью переводчика можно предположить, что возможность нахождения невербализованных единиц в дискурсе переводчика связана с тем, что тематика или характер транслированных этой личностью текстов не создали условий для проявления этих единиц в переводах. При сопоставлении текстов выявляется также и безэквивалентная лексика, которая свидетельствует о наличии эндемичных концептов в картине мира

носителей ИЯ и ПЯ. Для компенсации лакун в текст перевода вводятся элементы культуры – реципиента, что искажает восприятие произведения в сознании получателя.

Таким образом, лингвокогнитивный уровень личности переводчика определяется трансформациями и содержательными изменениями концептов, направленными на передачу особенностей жанровой картины мира текста оригинала, лингвокультурных реалий, системы ценностей и менталитета породившей текст культуры.

В переводных текстах наблюдается подмена концептов при трансляции в другую культурную среду этнографических, ономастических, географических, этнокультурных реалий.

Проблема достижения адекватности перевода текста обусловлена самой природой данного феномена, находящегося в зависимости от целого ряда факторов, что находит воплощение в специфике деятельности переводчика, осуществляющего их интеграцию в процессе трансформационных преобразований.

Литература:

1. Сорокин Ю. А. Переводоведение: статус переводчика и психогерменевтические процедуры. М. 2003. 160 с.
2. Гачев Г. Национальные образы мира. Евразия. М., 1999. 368 с.
3. Фесенко Т. А. Концептуальные основы перевода. Тамбов. 2001. 124 с.
4. Алексеева Л. М. Профессиональный тренинг переводчика. СПб, 2002. 288 с.
5. Васадзе А. Проблема художественного чувства. Тбилиси. 1978. 174 с.
6. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность. М. 1987. 262 с.

УДК 81'367

PLACE OF THE RESPONSIVE SENTENCE IN THE EDUCATIONAL
DIALOGUE

Suima I. P.

Oles Honchar Dnipro National University

Communication as a linguistic phenomenon was dealt with in different aspects in a wide range of scientific researches connected with the structure and semantics of dialogue parts, speech act theory, question-answer unity etc. In the process of foreign language training to the implementation of dialogues as a significant element of conversational skills practice a great attention is usually paid. According to the Oxford English Dictionary, dialogue is a literary and theatrical form consisting of a written or spoken conversational exchange between two or more people [2]. While analyzing the proposed definition, it is possible to mention that the answer or reaction to the question or statement (addressed phrase) is a considerable part of the dialogue, especially educational one, because due to this reaction the student can show his/her command of language. These syntactic units are identified as the "responsive sentences" or "responsives" (Eng. Response)[1]. The term "responsive sentence" can be introduced not only for question-response structure, but also may be used to identify the syntactic unit used as a reaction on any expression: interrogative (And where have you been ? – Nowhere; Can you help me? – I'm on the phone), declarative (There's no way we'll make this plane. It leaves in 45 minutes. – Think positive!; — He thinks I'm guilty. — That's not what's important), exclamatory (Congratulations! We did it!; Julie! I'll speak with you later!), and imperative (Get upstairs now. – Why?; Do it! – Why me?).

In some types of the responsive the ideas and plans of the speaker, or intention can directly correlate with the aim of the communication (for example, motivating and sabotage responsive sentences: “Why are you late for work? — Ask the driver of bus I took to get there!”, “I heard you company has new taxation policy. — I don’t know, speak about it with our director”),. In the other sentences, that are also elements of the responsive sentences typology, there is no direct correlation between the responsive and communicative intention of the speaker (for example, emotional reaction on the utterance: We will never get that train! – Be positive!; What a beautiful weather today! – Great!; I finally passed my exam! – My congratulations!). Therefore, in the given article we consider the responsive sentences within the communicative tasks system, because the aim itself of some communicative units under research can be difficult to identify (for example, latent responsive sentences: Do you pay for the bus ticket? — They always check the tickets on the bus).

The answer to the question is investigated in a wide range of scientific works [2-9]. The communicative units under research within the educational dialogue can vary depending on the addressed statement, the purpose of the speakers, the topic of the conversation, the communicative situation itself and many other linguistic and extralinguistic factors. In the educational conversation the reaction of the person you speak with to the directed phrase in most cases is functional – the interlocutor gives you the information needed and the conversation, as a rule, is continued: How long did the internship last? — Almost for one year; How long I will go there? — About 10 minutes. But, while studying the particular topic, students can encounter the dialogues with the non-functional response — the person you talk to does not provide you with the information you need or tries to escape giving the direct answer to your question. For example: Did you watch the news this morning? — Have they said something important?; Do you have any free time for a

rest? –Why are you asking? etc. So, the purpose of the article consists in the detail analysis of very significant part of the educational dialogue – the responsive sentence.

The majority of textbooks very often give students the examples of dialogues containing the functional responsive only although the non-functional one is also important for studying because it can be frequently found in real-life situations. Of course, it is difficult and, more likely, impossible to predict all existing answers\reactions to question\statement, but students, while practicing conversational skills should be aware of the lexical material related to this type of answers. Responsive sentences have significant functional loading, these communicative units of all types can be found in all spheres of human activity in colloquial as well as in literary language. Sentences with the communicative orientation “answer to the question” are integral part of foreign language training process.

Responsive sentence, being a verbal reaction to any kind of the expression, can be first of all classified as contented (reaction that is satisfactory for the dialogue partner and gives the needed information: What time is it? – Seven o'clock!; Have you any money deposited here? – No, sir. I want to leave some here), uncontented (some kind of manipulation, sabotage, refusal to answer the question or provide the information necessary for the conversation partner: What is your age? — Must I answer your questions?; What is your address? – It is confidential information!) or latent one (an answer/reaction, including the needed data, but the participants of the communications are made to analyze the full answer itself in order to find the information they want: Will you go out tomorrow? – It depends on the weather!; Are you hungry? — Try me, and see). The latent responsive sentences are subdivided into a wide range of different types. One of the most controversial among them is the responsiveness with the referential index – answer/reaction containing the quotation which had been taken from various sources: from someone's words to serious scientific

researches: What will you be doing in such a difficult situation? – As my mother always says, we should never give up!; How do you know it? – It is obvious! And what are you going to tell the teacher when he asks you to read your home task composition? — I will just quote the A. Liebling's words "I can write better than anybody who can write faster, and I can write faster than anybody who can write better." etc.

Responsive sentences with the referential index are of great interest structurally – they can be of different structure – from one word to the whole paragraph; from uncompleted sentence to the composite one, and semantically – usage of quoted words or lines from artistic work can provide the listener with different information concerning his/her question itself, conversation partner's treatment of the object of the communication, intention to continue or vice versa to stop the conversation etc. For example, Do you know, my brother wants to become a famous painter and he is creating his fiftieth picture now! — Oh, give him a museum and he will fill it! The responsive sentence (Oh, give him a museum and he will fill it!) expresses not only implied answer to the question (that the interlocutor knows or realize the information he is told), but also shows the treatment of this information by the conversation partner. The quotation of Picasso's words "Give me a museum and I will fill it" is used in ironical sense here and by means of this irony he shows his distrust to the talent of the person they speak about. The responsive in the following dialogue has all functions of the latent responsive sentences – it gives an answer to the question, but in a hidden, disguised manner and in order to understand it the conversation partner should think the phrase over: Will you stop smoking? — You know that "The only way to get rid of a temptation is to yield to it." So, by means of a famous quote from Oscar Wilde's artistic work the speaker gives, although in a hidden way, the fair answer that he will not stop smoking. The responsive sentences with the referential index can be also implemented when it is difficult to find how to answer someone's question or when

you do not want for any reason to reveal the whole information to the conversation partner: Why have you chosen dancing as your profession, your trade? — Because dancing – is a silent poetry!; Do you believe in our state's legislation? – As Plato says "Good people do not need laws to tell them to act responsibly, while bad people will find a way around the laws."; Who told you about it? — Everyone knows it! The most frequent reason of usage of the sentences under the research is the desire to relieve of responsibility. For example, Why were you absent at the office yesterday? — According to the Statue of our company we have two days off; Just imagine! We must learn by heart twenty poems during the term! – It is written in your curriculum that you must do it in order to pass the literature exam. The answering person quotes the rules from the Statue or curriculum in order to show to the conversation partner that it is not his/her personal idea or view, but it is just rule to be kept.

To sum up, responsive sentences with the referential index are among the most interesting and frequently used type of latent responsive; they are characterized with the existence of various intentions, transferring the inner state of the participants of the communication and their treatment of the discussed subject as well as the answer/reaction to the asked question or addressed expression.

For the educational process the responsives, representing emotional reaction, are very significant and are of the great interest.

Responsive sentences of the emotional reaction can be subdivided into several groups: 1. The responsives of evaluation: We will never get that train! – Be positive!; What a beautiful weather today! — Great!; I finally passed my exam! – My congratulations! 2. Devaluation of an issue: He still thinks I had broken that vase! – It is not important now!; I forgot to buy butter – You have a lot of products to eat even without it!; I promised to visit my aunt today! – You are busy today, she will understand. 3. Responsives of quarrel: Don't ask me stupid questions! – You are stupid, but not my

questions!; You have mental problems! – Not so much as you are!; I was advised not to deal with you! – I had the same advice concerning you! 4. Doubts concerning the objectiveness of someone's praise, compliments or abuse: You English is very good! – Americans always say that in order to show their politeness!; Your paper is out of theoretical value! – But it is only your opinion!; You can miss this film in the cinema, it is not so interesting! – I don't think so!

This type of the responsive sentences can be influenced with linguistic factors as well as extralinguistic. The verbal reaction to such type of syntactic construction can be reasoned with, first of all, usage of the correspondent lexical material, grammatical structure of the initial phrase (linguistic reasons) and the communicative situation itself, attitude of the speakers to each other and to the subject of conversation (extralinguistic reasons).

The responsive sentences of the emotional reaction are interesting in lexical as well as in semantic, functional and structural aspects, lexical content of the sentence of this type can include lexical material of the question or expression, but, mostly it can be expanded not informatively but modal according to the specifics of the issue or expression. These speech units have a wide range of differential features, based on the lexical content, functional loading and communicative orientation of the corresponding constructions.

Responsive sentence is verbal reaction to any kind of statement; the most widespread situation the students while learning English are faced with is the reaction to an interrogative sentence : How are you? – I am well, thank you. One of the most widespread subtype of the empty responsive sentences is the stereotyped or cliché responses: Have a good day! — Have a good day too!; Help yourself! — Thank you! etc. According the Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English, cliché is an "idea or expression, that has been too much used and is now stereotyped phrase" [10, p. 154]. Cliché responses do not give the answer in its

direct meaning and do not provide the questioner with some information, but the constructions of this type are used to continue the dialogue and to show the intention of the respondent. Cliché responses are characterized with the possibility to reproduce these syntactic units, combine them with the other communicative units, interpret in different ways according to the desire of the speaker.

In the “question-answer” construction the character of the responsive sentence depends on the addressed phrase. This statement is also true for cliché elements of the dialogue. For example, there is a limited number of answers (responses) we can give as a reaction to the greeting “Good morning!” The stereotyped reply may be “Good morning!; Nice to meet you” or something like that. Responses-cliches appear in our speech under different circumstances and in various contents. A lot of reasons of the usage of these syntactic units can be found. First of all, the desire to be polite, to continue the dialogue or begin the conversation, to make good relations with the person you speak with etc. Moreover, while reproducing the prepared responsive-cliché, the participant of communication have time to think over the further conversation, to find better facts to convince the interlocutor to do something.

Responses-cliches are of great interest in the lexical aspect. Responsive sentences, which can be called cliches, are used also while expressing you agreement: There are many reasons for...; There is no doubt about it that...

I am of the same opinion; I am of the same opinion as the author. I completely / absolutely agree with the author; I agree with you 100 percent; I couldn't agree with you more; That's so true; That's for sure; etc, disagreement: There is more to it than that; The problem is that...;I (very much) doubt whether...; This is in complete contradiction to...; What is even worse,...;I am of a different opinion because...; I cannot share this / that / the view; I cannot agree with this idea; What I object to is...; Unlike the author I think...; I don't think so; etc with the speaker addressing you.

Analizing the previous examples, we can make a conclusion that within the cliched responsiveness in parallel with proper responsiveness-cliches there are also complemented responsive sentences-cliches, which contain additional information and include the new, not cliched lexical material demanded with the character of the question or statement.

The usage of responsiveness-clichés does not mean that syntactic units of this type are related to the uniformity, monotony and tediousness.

To sum up, the responsive sentences, that are clichéd or containing the clichéd element, are used during all stages of communication: establishing contact or introducing an issue for a discussing, continuation of the conversation and its logical development, concluding of the communication, presenting of final arguments, drawing to the conclusion. The responsive sentences are extremely interesting in lexical as well as in semantic aspects, lexical content of the sentence of this type can include lexical material of the question or expression, but, mostly it can be expanded informatively or modal according to the specifics of the issue or expression. These speech units have a wide range of differential features, based on the lexical content, functional loading and communicative orientation of the corresponding constructions.

In dialogical speech the responsive utterances – verbal reaction to the initial, stimulating phrases, — as a rule, are characterized not only with logical and semantic loading, but also the emotional one. Emotivity from the linguistic point of view is studied by a wide range of scientists [1,2,4,5,6], but this notion had not been described yet in relation to responsive sentences. The term “responsive” or “responsive sentence” was used by Charles Fries while identifying the following types of sentences according to the aim of communication: “situation utterance” (eliciting a response) and ‘response-utterances’. Situation utterances are subdivided into 3 groups: 1) utterances that are regularly followed by oral responses only. These are greetings, calls,

questions. (*Hello, goodbye, see you soon*). 2) Utterances eliciting action responding. These are requests or commands (*come up to me*). 3) utterances regularly eliciting conventional signals of attention to continue discourse. (*I've been taking to him. — Yes.*) [7; c. 116-117] Under the term “responsive” David G. Lockwood, Peter Howard Fries, James E. Copeland identified such structures as “*They are, we are, I am, he / she is*” etc [8; c. 112-116] if they are used as answers to the question. Jones Bob Morris appealed to the term “responsive” while describing “*yes-no words and their equivalents*” [9]. We understand the notion of “responsive sentences” as term with broader meaning, identifying any verbal reaction to any type of utterance.

Emotivity is one of the most undefined characteristics of the text, despite the fact that the problem of emotions expression in monological, as well as in dialogical speech, today attracts more and more attention of linguists and is one of the most relevant objects of linguistic research. Nowadays there are many approaches to the identification of the emotivity as a language category. According to lexically-based approach, which is considered as main and the most traditional one, the lexical units are the main means of expressing emotions in language and these means are divided into the following groups: 1) interjections and the adjacent words (swear words, addressing to the God, etc.); 2) the names of the emotions; 3) words with suffixes of subjective evaluation; 4) words containing emotionally-evaluative component; 5) evaluation words etc. At the same time in this approach linguists also highlight some of the most important items: 1) within the conceptual approach the term “emotive lexicon” researchers refer to while speaking about units that reflect sensory phenomena in the form of conceptual characters (love, excitement, passion, anger, etc.); 2) the main criterion for selection of emotive units is their functions in the reflection of the emotional state of the speaker and his/her treatment of the subject of the question; 3) emotivity is interpreted as a part of word’s connotation,

connected with its subjective-evaluative meaning and expresses a subjective attitude of the speaker to the subject of speech, thereby causing an emotional response from the addressee [1].

Emotions can be expressed in various ways: in the form of emotional responses or as an emotional state, which reflects the internal human experience, but it has no external expression. While emotional reactions are external way of expressing emotions, feelings one of their means is an expression of emotions through language: different kinds of exclamations, questions, interjections, etc. Because language is not just a unique mean of communication, getting of the information and influencing the listener, but also a mean of self-expression. There is a certain set of means of emotional reaction expression that can be used separately, but more often it is used in complex. Oral speech is characterized, first of all, with emotional colouring, which is manifested in the use of emotionally colored words, different morphemes (eg, the use of diminutive suffix), interjections, but primarily in the intonation. This occurs automatically in the speech on the basis of previous experience of communication. The circumstances of the situation, for example, being in a hurry, leaves the speaker no time for thinking over the situation. The speaker uses words that are common and customary for everyday life and are stored in memory with the general semantics of the word. In dialogical speech the responsive sentences, expressing the verbal reaction on the different kind of utterances, are of major importance when it is needed to reflect the emotional state of the speaker, his/her feelings and preferences, because in the language emotions are, as a rule, expressed by means of questions, exclamations, exclamations, interjections etc. and are reactions on different kind of expressions (declarative, imperative, interrogative). In dialogical speech the emotive constructions, used in the responsive sentences and uttered in different contexts and with different intonation can express joy, surprise, anger, and even irony; the meaning of

these language units is characterized with the situation of the communication. Phrase-reaction is almost always emotionally coloured, which is reflected in the use of emotionally colored words, different morphemes (for example, the usage of diminutive suffixes), interjections, but primarily with the intonation.

The dialogue elements are closely related within the dialogical entity, many of them present a direct response to the preceding remark, and their construction as syntactically complete sentences would lead to a repetition of information and the syntactic structure of the preceding remarks. Therefore, ellipsis, highlighting only the most important thing in a sentence and paying attention only to the most important details, makes the responsive phrase more emotionally-coloured, more expressive, and is one of the basic principles of the spoken text, and especially reactive phrases.

Reacting utterance (response) – is a phrase or sentence, which is the response to the stimulating phrase (question, statements, offers, etc.). Responsives can be expressed in different ways: in the form of interrogative, exclamatory and negative sentences, as interjections, elliptical constructions, phraseological units etc. They are directly dependent on the stimulating or initial phrases. Emotionally-coloured reacting phrases can be not only the reaction to the stimulating phrase, but they can become the stimulating phrases themselves: *Your behavior at the lecture was intolerable! – Look at yourself! You are not better, believe me! – Me? – Don't pretend to be very surprised! – No, you should explain...* etc. As we can see from the example, all utterances are connected semantically and logically and every reacting utterance becomes a stimulating one. Responsive utterances are closely connected with the initial ones within the context [3].

Emotivity in responsive sentences may be expressed in different ways: by using stylistic devices, by peculiar syntactic structure, by intonation etc. The most widespread example of the emotional responsive sentence is the

actualization of the whole phrase or its part: *You are always doing nothing!* – *What?!; What a nuisance you are!* – *I am...who?; I don't like to work with people like you are!* – *Like me?! etc.*

In these examples the speaker actualizes some parts of the phrase expressing such emotions like "fear", "anger" etc. So, the usage of such type of phrases is quite natural for expressing of mentioned emotions because experiencing strong emotions like this, the speaker can not be logical in giving the argumentation to his/her statements, he/she uses ellipsis, trying to say as little as possible. In this case, the use of elliptic repetition helps to express the emotional state of the speaker.

The main stylistic mean of the expression of the emotional state of the speaker in the responsive sentences – verbal reactions to any kind of utterance – is syntactic repetition. It includes parallel constructions, chiasmus, anadiplosis, anaphora and epiphora. The most widespread among the above-mentioned units are anadiplosis and parallel constructions.

The practical implementation of the given stylistic means can be shown on the following examples: *"What was there to be gained by fighting the most evil wizard who has ever existed?" said Black, with a terrible fury in his face. "Only innocent lives, Peter!"*

"You don't understand!" whined Pettigrew. "He would have killed me, Sirius!"

"Then you should have died!" roared Black. "died rather than betray your friends, as we would have done for you!" [10, p. 146].

In this example, anadiplosis is seen as the stylistic mean of the expression of the emotions "anger", "resentment" etc. The author repeats the word «died», using it at the end of the first sentence and at the beginning of the second one, to create a rhythmic text and link two sentences together. Also, due to the author's remark and special syntactic

construction of the reacting utterance we can better understand the emotions of the speaker.

In the next example: *"What the hell are you thinking? Is she more important than everything—than the whole tribe? Than the people getting killed?"*

"She can help," Jacob said quietly.

"Help!" the angry boy shouted. His arms begin to quiver. "Oh, that's likely! I'm sure the leech-lover is just dying to help us out!" [11, p.182] the author repeats the word «help», using it at the end of the phrase of one character and as responsive sentence of another character to create a connection between the two phrases and to highlight the main reason of the statement. In this case, the anadiplosis serves as a stylistic mean of expressing of the emotion "anger" in the reacting utterance.

The main stylistic mean of expression of the emotivity in the responsive utterances – syntactic repetition — includes: parallel structures, chiasmus, anaphora, anadiplosis etc. For instance: 1) *Why can't you understand! I don't like speak with these pigheaded people! – Then you must speak with our clients and you will speak with our clients because it is part of your work!* In this example, the anadiplosis serves as a stylistic mean of expressing emotion "anger" in reacting utterance; 2) *I will ask Jane to help me with translation! — Help? I hope with her help you will fail you exam!* In the example, the word «help» is repeated in stimulating and in reacting utterances to create a connection between the two phrases. In this case, the anadiplosis serves as a stylistic mean of expressing emotion "anger" in reacting sentence. 3) *They invited you to that party! – They invited me! Did you hear it? They invited me!* In this example, repetition is used to express positive emotions "joy" in reacting utterance. 4) *Kate will be the chairperson at our meeting! – Kate can't do it! Kate doesn't know all details of our project!* In this example the first element of the sentence is repeated, repetition is used to express the emotional state of the speaker and specify the emotive-coloured responsive utterance. It is used to repeat

the expression of positive emotions "surprise" and "discontent" in reacting utterance.

Another fairly common mean of expression of the emotivity in the responsive sentences is an ellipsis. As well as repetition, ellipsis can be used to express different emotions: *How did you get here? – I got there by the first bus! – Great! It is good to see you here!* In this example, the phrase "It is great!" is ellipated not only in order to show the emotional state of the speaker, but also to make the speech realistic. In the next example: *Can I go by that tram? – Overcrowded* the construction "no, because it is overcrowded" is shortened only to one word in order to save time and to show that the interlocutor doesn't want to speak for a long time.

Except of different stylistic devices, the emotivity in the responsive sentences can be expressed by means of emotionally-coloured words (wonderful, great, awesome, delighted, horrible, awful etc.): *This year I will finally have a rest from work! We can go abroad! — Wonderful!; What a downpour! It rains cats and dogs! — Terrible!* and interjections (wow, oh, ow, hm, am): *Can you listen to me and then you can speak via your phone for as long time as you can! – Hm...; Just look at this dress! — Wow!*

So, the most common types of stylistic means used to express the emotivity in the responsive sentences are repetitions, ellipsis, and actualization of the whole phrase or part of it; actualization of the whole phrase or part of it is the main stylistic mean of expression of the emotivity in the responsive sentences (43%), and is primarily used to reflect such strong emotions as joy, fear and anger.

The second mean of the expression of the emotivity in the responsive sentences is repetition (27%), but mostly it is used to express emotions such as fear and surprise; the next mean is anadiplosis (15%), which we analyzed in the dialogues, only used to express such emotions as fear and surprise. In addition to stylistic means, the other means of the expression of the emotivity in the responsive sentences

are such elements as emotive-coloured vocabulary, interjections etc (15%).

References

1. Джобава И. М. Эмотивность реагирующих реплик // Англистика XXI века: сборник материалов III Всероссийской научной конференции. Санкт-Петербург, 24 – 26 января 2006 г. – СПб.: Филологический факультет СПбГУ, 2007. – 730 с. – С. 64 – 73.
2. Колокольцева Т. Н. Специфические коммуникативные единицы диалогической речи. – Волгоград: Изд-во Волгоградского госуниверситета, 2001. – 260 с.
3. Меньшиков И. И. Типология респонсивных предложений в современном русском языке // Избранные труды по лингвистике. – Днепропетровск: Новая идеология, 2012. – С. 85-100.
4. Филимонова О. Е. Эмоциология текста. Анализ репрезентации эмоций в английском тексте: учебное пособие. – СПб.: ООО «Книжный Дом», 2007. – 448 с.
5. Шаховский В. И. Лингвистика эмоций // Филологические науки. – 2007. – № 5. – С. 7-13
6. Якубинский Л. П. О диалогической речи // Избранные работы: Язык и его функционирование. – М., 1986. – С. 17-58. – Режим доступа: <http://www.philology.ru/linguistics1/yakubinsky-86.htm>
7. Fries, Ch. C. The Structure of English: An Introduction to the Construction of English Sentences. – London: Longmans, Green and Co., 1957. – 304 p.
8. Functional approaches to language culture and cognition / edited by David G. Lockwood, Peter H. Fries, James E. Copeland. – Michigan state university: John Benjamins B.V., 2000. – 656 p.
9. Jones Bob Morris. The Welsh answering system. – Berlin: Rotaprint Druck Werner Hidebrand, 1999. – 360 p.
10. Rowling, J. K. Harry Potter and the Prisoner of Azkaban. – London: Bloomsbury, 1999. – 170 c.
11. Stephenie Meyer New Moon. – 1st ed. – NY: Little, Brown and Company Time Warner Book Group, 2006. – 319 c.

УДК 81-13

**«БОГ», «МАТЬ БОГОРОДИЦА» – МЕНТАЛЬНЫЕ КОНСТРУКТЫ
РУССКОЙ ЯЗЫКОВОЙ КАРТИНЫ МИРА**

Хуторцова М. И., Амичба Д. П.

Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара

На рубеже XX-XI вв. в области лингвистических дисциплин центр исследований «смещается с предметов и явлений, рассматриваемых в отношении жёсткой причинной обусловленности, на речевые акты, дискурсы, протекающие в рамках различных социальных групп. В центре внимания оказываются представления о мире в сознании того или иного субъекта, которые разделяются всеми членами данного социума» [12, с. 6]. В аспекте рассматриваемой проблемы актуальным остаётся и то, что «в каждом национальном языке «опредмечено» мировоззрение народа и его миропонимание, которые осуществляются «в контексте культурных традиций» [12, с. 7]. Язык представляет собой «главную форму выражения и существования национальной культуры. «Культуру можно определять как то, что данное общество делает и думает. Язык же есть то, как думают» [11, с. 27]. Подчеркнём, что «опредмеченное мировоззрение народа» не может быть описанным и получить полную характеристику без учёта глубинных основ сознания людей, носителей языка и культуры. Сказанное справедливо по отношению к классическому толкованию данной проблемы, высказанной ещё Уоллесом Л. Чейфом: «Я не видел, да и теперь не вижу каких-либо оснований для отождествления глубинной структуры с чем-нибудь, кроме семантической структуры» [24, с. 21]. Действительно, что «мир понятий» концепта-конструкта «Родная земля» и его компонентов организован «дискретно» [24, с. 32] и подвержен глубинной структуризации.

Анализируемый концепт представляет научный интерес своими структурными компонентами. Так, например, В. Н. Телия отмечает, что концептообразующая анализируемого концепта, т. е. компоненты структуры имеют характер флуктуации (колебания. – курсив мой) [21, с. 32]. По мнению исследовательницы, «Родная земля» – это глубоко «уходящая корнями к архетипическим формам сознания» культурная мотивированность «одноимённых концептов «родина-1» – «малая родина» и «родина-2» – «большая родина», принадлежащих одновременно языку и культуре и входящих в концептуализированную область «*patria*», т. е. древнейшему институту отцовской власти [21, с. 409 – 410].

Анализируя и описывая компонент «Земля» данного концепта-конструкта, приходим к выводу, что структура его глубинна и многокомпонентна. Известно, что изучение концептов культуры в сопоставительно-типологическом аспекте позволяет углублять лингвокультурологическую компетенцию носителей языка, расширять знания языковой личности, способствующие успешной коммуникации [23].

Общеславянский корень *zet* словоформы *Земля*, согласно этимологическим данным, означает «земля, пол, низ». Обобщая словарные статьи толковых словарей В. И. Даля и С. И. Ожегова, можно выделить такие значения рассматриваемого концепта:

1. Земля – третья планета от Солнца, вращающаяся вокруг своей оси и Солнца, например: *Земля движется вокруг Солнца.*

2. Суша, земная твердь (в отличие от водного или воздушного пространства), например: *Увидев землю все вздохнули свободно.*

3. Почва, верхний слой коры нашей планеты, поверхность, например: *Вся земля была засажена рожью.*

4. Страна, государство (высок.), например: *Земля моих предков.*

5. Координально противоположное (перен.), например: *Земля и небо* (о людях, явлениях, резко противоположных друг другу) [5, с. 78 – 79; 37, с. 67 – 70].

В фольклорной литературе принято было землю отождествлять с живым существом, самодействующим (дает жизнь, пьёт дождевую воду, судорожно дрожит при землетрясениях, засыпает и пробуждается с возвратом весны). Считается, что первобытные племена сравнивали широкие пространства суши с исполинским телом, в твёрдых скалах и камнях которого видели кости земли, в водах – кровь, в древесных корнях – жилы, в травах и растениях – волосы [3, с. 204 – 208].

Известно, что гипотеза о живой земле разрабатывалась еще в 80-е годы, когда полевая экспедиция, возглавляемая кандидатом геолого-минералогических наук И. Яницким, «обнаружила удивительное явление: выход из трещин в районах разломов земной коры глубинного газа гелия, несколько раз в сутки резко увеличивающегося и резко падающего, как будто там, в земных недрах, «дышало огромное живое существо» [7].

Следует сказать, что с давних времен и древнерусские люди верили в то, что Земля является живым организмом: *Земля– кормилица; Земля хоть и кормит, но и сама есть просит; Кто землю лелеет, того и земля жалеет; Кто надеется на небо, тот сидит без хлеба*, а так же *Земля всех питает, а сама всех поглощает* [35, с. 130]. Привлекает мысль, согласно которой человек – это земля в миниатюре [7]. Благодаря своему приемно-передающему устройству – сетке Хартмана-Керри, постоянно, каждую секунду, обменивается информацией с ближними и дальними разумными космическими объектами [7]. Человек издавна свято верил в силу неба и Бога, в божественную сущность Земли. Небо, согласно представлениям древних людей, являлось творцом и правителем Вселенной [3, с. 204 – 208]. Небо и Земля – супружеская чета. В представлении

первобытных племен, дождь, падающий с воздушных высот на поля и нивы, был мужским семенем. Земля, принимая это семя, рождала из своих недр обильные, роскошные плоды [3, с. 204 – 208].

Представляет интерес этимология слова «Дождь». В этимологическом словаре М. Фасмера слова с рассматриваемой основой функционируют в языках: «русском дождь, украинском дощ, древнерусском дъжгъ (новгородского, псковского). Из **дъжджь*, старославянское *дъждь ѣмъросъ, ѣетосъ*, болгарское *дъждът*, сербохорватское *дажд*, словенское *dàždž*, древнечешское *dešč*, чешское *dešť*, словацкое *dažd'*, польское *deszcz*, верхнелужицкое *děšć*, нижнелужицкое *de(j)šć* [44, т. 1. с. 521–522]. Исследователь, приводя данные работ Эриха Бернекера, Яльмара Фалька и Альфа Торпа, Стефана Младенова, Александра Григорьевича Преображенского, пишет о вероятном родстве данного слова с: «норвежским *dusk-regn*, шведским *regn-dusk* «мелкий дождь», баварским *duſel* «изморось», норвежским *dysja* «моросить, струиться» или древнеисландским *dust* «пыль», средненижнемецким *dust* [44, т. 1. с. 521– 522].

Вызывают интерес у М. Фасмера и этимологические данные Николая Сергеевича Трубецкого, Андрея Вайана, Эрнеста Френкеля, Вацлава Махека, Франца Шпехта. Цитируя указанных авторов, он пишет следующее: «В славянском **dъždзь* первоначально **dus-djus* «облачное небо; плохая погода» ... древнеиндийское *duṣ-* «дурно, плохо», авестийское *duš-*, греческое *δυσ-*, готское *tuz-* (*tuzwērjan* «сомневаться»), древневерхненемецкое *zur-* (*zurlust* «неохота, отвращение»), а второй слог от **dъždзь* – с древнеиндийским *dyu-* «небо», *dyumān* «ясно, светло», *dyāuṣ* «небо, день», *durdivasas*, *durdinam* «пасмурный, дождливый день, дождливая погода», авестийское *dyav-* м. «небо», греческое *εὐδῖος* «тихий, ясный», *εὐδία* «ясная погода» ...» [44, т. 1, 521–522]. М. Фасмер обращает внимание и на такой факт, согласно которому русский учёный Я. М. Эндзелин «возражает против последней

этимологии» и приводит в качестве аргумента такие доводы: «изменение значения «плохой день» > «дождь» нереально, потому что для сельского населения дождь не бедствие, а благодать; используется русскими одъждити в значении «дать дождь, заставить идти дождь» (в молитвах к господу); пустити дъждь, также бездъждие, далее, диалектное недождь «засуха», псковское бездожь – то же, также «сорная трава; трещины в земле от засухи», бездожи «полоть траву». Ненастье называется также благодать и божья милость. От церковнославянского дуждевь, которое А. Вайан рассматривает как ступень чередования с дъждь. Наконец, П. Брюкнер сравнивает дождь с литовским *duzgėti* «громыхать, стучать», а также, по его сведениям, «шуметь (о дожде)» [44, т. 1, с. 521–522].

По данным этимологического словаря А. В. Семёнова, данное слово восходит к общеславянскому – *dъzdzъ*, в старославянском языке употреблялось как – дъждь, является «типичным» для славянских языков, «образовано на основе индоевропейского *dheus* (распыляться в воздухе), слова с той же основой имеются в языках других родственных славянской групп. Например, норвежское *dysja* (моросить), шведское *regn-dusk* (мелкий дождь)». Как производные анализируемому приводит в пример слова: дождик, дождевой, дождливый, дождить, дождевик [20, с. 311]. Внутренняя форма данного слова структурируется значениями: «небо», «моросить», «ясный», «вода». Другими словами, вода, которая льётся с небес, вода, данная как благо, так и во вред Земле, поэтому неудивительно, что глубинный смысл вербализуется знаками как положительной, так и отрицательной коннотации.

Эти представления людей подтверждаются пословицами типа: *Дождь – кормилец; Думал сено косить, аи дождь хочется, да не можется; Весенний дождь лишним не бывает; Дождь – мужику рожь; Даже море дождь любит; Кто надеется на небо, тот сидит без*

хлеба, либо Гляди в небо – там нет хлеба, а к земле ниже – к хлебу ближе [35, с. 142].

Земля была святым местом: страшным грехом считалось осквернить её, осквернённую Землю-матушку переставало любить небо-отец и не посылало ей оплодотворяющего дождя. Вера в то, что причиной засухи было именно осквернение земли чем-то нечистым (трупом нечистого животного, самоубийцы и т.п.), сохранилось у южных и восточных славян даже в 20 веке [15, с. 208–216].

Земля — часть Вселенной, дающая жизнь всему живому, кормящая-питающая, щедро вознаграждающая, оберегающая и в конце жизни вновь забирающая в себя. Отсюда и поговорка – *Земля – тарелка: что положишь, то и возьмешь* [35, с. 142–143]. Глубинный по смыслу и значению ментальный конструкт Мать Сыра Земля находится на одном ментальном уровне с концептом «Солнце». Известно, что солнце, солнечные лучи прогревают Землю матушку. Концепт-конструкт «Мать Сыра Земля» с ядерными компонентами: «мать», «сырость», «земля» – структурируются внутренними формами. Если, в представлениях людей, «Вода», «Дождь» как разрушающие стихии являются угрозой для жизни, то солнце не только согревает Землю, но и душу, которая для православного человека полна «Веры», «Надежды», «Любви», «Добра». Солнце, «Солнышко» – ментальный конструкт структурируется глубинными образами.

Образ Святой Троицы для Святого Кирилла связан с образом солнца. Своим оппонентам он говорил: *«Воззрите на солнце, от Бога во образ Святыя Троицы на небеси поставленное. В нем три вещи: круг, сияние и теплота; также и в Пресвятой Троице Отец, Сын и Дух Святой. Солнечный круг есть подобие Бога Отца, ибо как круг не имеет ни начала и конца, так и Бог есть безначален, и как от круга солнечного происходит сияние и теплота, так от Бога Отца рождается Сын и исходит Дух Святой. Сияние, от солнца происходящее и всю поднебесную*

просвещающее, есть подобие Бога Сына, от Отца рожденного и весь мир Евангелием просветившего, а теплота солнечная, происходящая от того же круга вместе с сиянием, есть подобие Бога Духа Святого, Который от того же Отца исходит предвечно. Итак, рассмотрите солнце и познайте пресвятую Троицу. Солнце состоит из трех веществ: из круга, сияния и теплоты, но разделяется ли на три солнца, хотя каждая вещь имеет особенное свойство? Одно есть круг, другое – сияние, третье – теплота; но кто скажет что не одно, а три солнца? Так и Пресвятая Троица, хотя и имеет три Лица: Отца, и Сына, и Святого Духа, однако Божеством не разделяется на три Бога, но Един есть Бог» [46].

Из размышлений священномученика Дионисия о божественной силе солнца и добра, исходящей от них, узнаём, что солнечное свечение – это «свет, исходящий от Добра, и образ Благости. Потому и воспевается Добро именами света, что Оно проявляется в нем, как оригинал в образе. Ведь подобно тому, как Благость запредельной для всего божественности доходит от высочайших и старейших существ до нижайших и притом остается превыше всего, так что ни высшим не достичь Ее превосходства, ни низшим не выйти из сферы достижимого Ею, а также просвещает всё, имеющее силы, и созидает, и оживляет, и удерживает, и совершенствует, и пребывает и мерой сущего, и веком, и числом, и порядком, и совокупностью, и причиной, и целью – точно так же и проявляющий божественную благость образ, это великое всеосвещающее вечно светлое солнце, ничтожный отзвук Добра, и просвещает все способное быть ему причастным, и имеет избыточный свет, распространяя по всему видимому космосу во все стороны сияние своих лучей. И если что-нибудь ему непричастно, то это не от слабости или ограниченности распространяемого им света, но от неспособности принять свет тех, кто не стремится быть его причастником. Несомненно, многих таковых минув, лучи освещают находящихся позади них,

и нет ничего из видимого, чего бы оно – при чрезмерном количестве своего сияния – не достигало. Оно содействует также и рождению чувственных тел, подвигает их к жизни, питает их, растит, совершенствует, очищает и обновляет. И свет есть мера и число часов, дней и всего нашего времени. Ведь именно этим светом, хотя тогда еще бесформенным, по словам божественного Моисея, разграничивалась первая триада наших дней. Подобным образом и Благость все к Себе привлекает как Начало собирания всех рассеянных, как начальная и объединяющая Божественность, к которой все стремятся как к Началу, Связи и Завершению» [2].

Из суждений указанного автора можно заключить, что солнце – это свет, исходящий от Добра, образ Благости, добро, которое созидает и оживляет, удерживает от злых поступков, совершенствует своими лучами добра тех, кто отстаёт и не может догнать идущих впереди. Значения, которые вербализуют указанный смысл, адекватно отражают мысли и устремления верующего человека. В аспекте изложенного привлекает и этимология слова «Солнце».

М. Фасмер, опираясь на данные Эрнеста Френкеля, Рейнгольда Траутмана, Франца Шпехта, Хольгера Педерсена, Кристиана Корнелиуса Уленбека, Пауля Кречмера, Антона Майера, Яна Отрембского, Алоиса Вальде и Отто Хофмана, считал, что рассматриваемое слово «происходит от праславянского **sьlnьce*, от которого произошли: древнерусское *сѣньце*, старославянское *сѣньце* ἥλιος ... украинское *сонце*, болгарское *слънце*, сербохорватское *сунце*, словенское *sòlnce*, чешское *slunce*, словацкое *slnce*, польское *słońce*, верхнелужицкое *słónco*, нижнелужицкое *słyńco*. Праславянское **sьlnьce* – уменьшительное образование от **sьlnь*, сравним *посо́лонь*, старославянское *бесъльньнъ* ὀνῆλιος ... а также *солнопёк*, *солноворот*. Восходит к праиндоевропейскому **séh₂wl* : литовское *saulė* «солнце», латышское *saule*, древнепрусское *saule*, ведийское *súvar*, *sūras* «солнце,

свет, небо», *sūras*, *sūryas* «солнце», авестийское *hvarə* «солнце, солнечный свет», готское *sauil* «солнце», кимрийское *haul*, латинское *sōl*, греческое ἥλιος, гомер. ἥλιος, дор. δῆλιος (индоевропейское **sāvel*), албанское *hyll*, *yll* «звезда» (**sūl*-), далее сюда же готское *sunno*, древневерхненемецкое *sunna* «солнце», древняя индоевропейская основа на -l: -n [44, 3 т. с. 710 – 711; 47, с. 219].

Таким образом, внутренняя форма анализируемого слова вербализуется значениями: «свет, небо, солнечный свет», что не противоречит смыслу, изложенному выше. Многоуровневый амбивалентный концепт-конструкт «Мать Сыра Земля» вербализуется глубинными образами, структурирующие значения и смыслы положительной коннотации: «дождя», «солнца», «света добра». Указанные конструкты, в образных представлениях людей, приносят блага, творят добро матушке Земле. Чтобы рождённые Матушкой Сырой Землёй поля, огороды, леса, поливаемые дождиком и высушиваемые солнышком, приносили урожай, необходимо много трудиться и не упустить время: *Вспахешь в срок, посеешь в срок – будет урожай высок = Время упустишь – урожай потеряешь*. Следует отметить, что дождь символизирует божественное благословение, нисхождение небесного блаженства и очищения, плодородие. Дождь как очищающая сила, солнечные лучи как дающие тепло и радость света всему окружающему способны оплодотворять и духовно раскрывать доброе начало во всём [40].

По представлению людей, небесные силы в наказание посылают дождь, который может нанести непоправимый ущерб. Земля, которая не просыхает от обилия дождей, и не может быть обработана, не даст урожая. Необлагороженная сырая земля образно и метафорически сравнивается с человеком, который своим неправильным отношением к окружающим способен навредить. Люди, лишённые божественного света, значит, добра, совершают зло. Анализируя семантику слов

«сырой», «мокрый», С. И. Ожегов выделяет такие значения: сырой означает мокрый, не сухой, влажный, необработанный, совершенно пропитавшийся влагой [37, с. 362, с. 785]. Привлекает русская идиома *Не оставит мокрого места*, которая структурирует глубинный смысл «зла», «гибели», «смерти» и которое сближается с внутренними глубинными компонентами концепта-конструкта «Кровь». Русские прилагательные *мокрый*, *сырой* можно сравнить с английским словом *raw* – «сырой, необработанный, неприготовленный». Выражение *raw materials* употребляют в значении «необработанное сырьё». Считается, что рассматриваемый корень восходит к древнегерманскому *hrawaz*, *hrēwaz* – «сырой». Указанная форма образована от праиндоевропейского *krewa-* сырое мясо, свежая кровь [10, с. 290; 48]. Сказанное справедливо по отношению к глубинным смыслам, которые вербализуются русскими прилагательными «сырой, мокрый».

Известно что умершего человека *предают сырой земле*, другими словами, тело покойся в *недрах земли*. Недра – это то, что находится под земной поверхностью; употребляется данное слово и как то, что является «внутренностью», «средой», «областью, где что-то происходит, из которого что-то исходит» [37, с. 405]. Что может находится под землёй, внутри земли. И в этом смысле представляет интерес этимология слова «недры». Следует отметить, что проблема этимологии данного слова продолжает носить дискуссионный характер. Так, например, М. Фасмер, ссылаясь на исследовательские данные украинского, старославянского, болгарского, сербохорватского языков писал: «рус. недра, украинское надро «лоно, грудь», ні́дра, недра, болгарское недраг» [44, т. 3, с. 58]. Цитируемый автор приводит в качестве примера выражение из произведения Нестора Летописца «Житие Бориса и Глеба» *Отъ Ядръ Земныхъ* и древнерусское слово *ядра* в том же значении «недра, глубина, лоно»» [44, т. 3, с. 58]. В старославянском

вызывают спор наличествующее начальное либо *н-*, либо *я-*, поэтому исследователь пишет следующее: «Происходит от праславянского, от которого в числе прочего произошли: древнерусское ядра мн. «недра, глубина, лоно» ... старославянское нѣдра мн. (древнегреческое κόλπος ... русское недра, украинское надро «лоно, грудь», нідра «недра», болгарское недра, сербохорватское ньдра «пазуха», словенское *jadro* «брюшко, опухоль», ... чешское *ňadra* «грудь, лоно, пазуха», словацкое *ňadra*, польское *niadro*, верхнелужицкое, нижнелужицкое *padra* «грудь». [44, т. 3, с. 58]. Этимолог разделял мнения тех учёных, которые считали, что внутренняя форма слова «недра» вызывает сложности для понимания. М. Фасмер полагал, что анализируемые формы в языках должны были дать «праславное **jadro*». Формы на - *n*, возможно, обобщены из названных выше сочетаний... Достоинно внимания сравнение **jadro* с греческим ἦτορ «сердце» ... ἦτρον «низ живота», древневерхненемецкое *ādara* «жила», *in-ādiri* «внутренности», ирландское *in-athar* – то же ... Славянское - *dr* - при - *tr* – в древних языках, возможно, объясняется влиянием семантически близкого слова, например, древнеиндийского *udaḡram* «брюхо» ... Менее вероятно ... сближение с греческим *νῆδῦς* «живот, утроба» [44, т. 3, с. 58]. В своих комментариях Олег Николаевич Трубачёв отмечает, что указанная славянская форма этимологически сближается с греческим живот, чрево, внутренности, восходят они к форме **ne-ed* – «то, что не едят» [44, т. 3, с. 58]. В этимологическом словаре украинского языка слово «надро» вербализуется значениями «лоно, пазуха» ... надра (мн.) «глибина, середина», нідро «лоно, надра», занідро «пазуха», дро, нѣдро, ядра «надра, глибина, нутроци», лоно ... результат злиття кінцевого звука *n* та прийменника **ъn* «в, у» з початковою частиною іменника **edro* (**adro*) < **ēdro* (**ōdro*), очевидно, спорідненого з грецьким «живіт, черевна, порожнина» ... *τρον* «живіт, черевна, порожнина» [34, т. 4, с. 27]. Привлекает форма *nætun* / *nætt*

«кряхтеть, пыхтеть, тяжело дышать, охатъ, стонать», которая сближается с древнеиндийским *natatti* «ревёт», «вопит» [26, т. 2, с. 172].

Указанные формы в языках структурируются внутренней формой, которая вербализуется значениями «внутренность», «глубина», другими словами, слова с анализированной основой объективируют смысл, согласно которому надра – это то, что находится в глубине и пытается вырваться наружу. Значения «реветь, вопить» или, возможно, и «надрываться», так как надрываться, значит, прикладывать чрезмерные усилия. Отсюда и надрыв — «возбуждённость, неестественность в проявлении чувств и восприятии чего-то» [37, с. 361]. Чувства, идущие изнутри, из глубин, вербализуются значениями и смыслом, которые структурируются словами «надра», «недра». Внутри земли, по представлению людей, могло быть то, что называется недра, поверхностью её было лоно Земли. Представляет интерес слово «лоно», которое вербализуется в значении «тело женщины, грудь, чрево, чресла» [37, с. 332].

Для этимологического анализа слова «лоно» необходимо обратиться к словарю. Так, например, в словаре М. Фасмера читаем следующее: «украинское лоно, лоне «грудь», болгарское лоні «пригоршня, охалка», старославянское лоно ... болгарское лоно, чешское luno «лоно», словацкое lono, польское оно «лоно, колени, грудь», старославянское «половые органы», onisty «вздутый, выпуклый, складчатый», верхнелужицкое оно «лоно, охалка», полабское luono,... болгарское улонкі «та часть руки, на которой носят ребенка». Происхождение неясно. Исходной формой считается *loksno-, которое сравнивают с греческим «наклонный, косой», «косой» (*leksrios), ирландское less «бедро» ... С другой стороны, исходным считают *lorno «пола платья», родственное древнесаксонскому larro, английскому lar «лоно», средненижненемецкое larpe «лоскут, подгрудок меховой шкурки»,... древнеисландскому skaut «пола, часть одежды

перед лоном, лоно», новонаемецкое schoss «пола, лоно» ... Связь с локоть не представляется вероятной, поскольку тогда ожидалось бы la- в южнославянском; неубедительно и объяснение из *lotno, родственного древнеиндийскому aratnis «локоть», авестийскому arna ... неудовлетворительно также сравнение с древнеисландским leggr «нога, ляжка, плечевая кость» ... лоно из *lokno от балтославянского *lek- «лететь, прыгать». Правильней, по-видимому, объяснять лоно из *logsno; близкое ложесна < *logesna» [44, т. 2 с. 517; 49, с. 680].

Как видно из описанного, внутренняя форма слова «лоно» вызывает у исследователей многочисленные споры. Убеждает лишь то, что во всех формах наличествует смысл, который можно передать как «часть чего-то, на котором можно держать что-то». И этой частью могли быть руки, подол или часть его, колени, груди. Другими словами лоно – это то, на чём можно держать что-то или кого-то.

Сказанное не противоречит тому, что в языческие времена существовал образ Великой Матери, который сливался с Матерью Сырой-Землей. образу Великой матери поклонялись все народы, который впоследствии выступил образом Богородицы. Отметим, что все народы относились с благоговением, с истинной сыновней любовью и почтением к Матери Сырой Земле, называя её «родимой матушкой», «кормилицей». Труженику земля – мать родная. Земля кормит людей, как мать детей. Держись за землю-матушку – она не выдаст [27, с. 652; 28, с. 290].

Образ матери связан с культом Великой Богини и восходит он к эпохе матриархата. В народных верованиях женское божество ассоциировалось с «Матерью Сырой Землей» [6, с. 130 – 140; 4, с. 380 – 390]. Исследователи отмечают, что в бытовом обрядовом фольклоре, в свадебных и похоронных песнях заложены основные черты образа матери, свойственные ей и впоследствии репрезентированы в песнях: *Как денной нашей*

заступишки, Ночной да богомольницы ... [19, с. 114]. Такая характеристика давалась обычно в народе Богородице, ее называли «*скорая помощница, теплая заступница*», «*печальница наша*», «*заступница наша и молебница, защитница всему роду христианскому*»... [1, с. 114]. В похоронных песнях выражалась также глубинная связь матери с «Матерью Сырой Землей», в девичьих свадебных причитаниях при разлуке с «матушкой» и родным домом, так же, как и в рекрутских песнях, образ матери был тесно связан с образами родных мест, родины [1, с. 114].

Итак, три главные ипостаси образа матери, существовавшие уже на заре словесного искусства Руси – Богоматерь, мать, родина: «В кругу небесных сил – Богородица, в кругу природного мира – земля, в родовой социальной жизни – мать, являются на разных ступенях космической божественной иерархии носителями одного материнского начала. «Первая мать – пресвятая Богородица, Вторая мать – сыра земля, Третья мать – как скорбь приняла...» [22, с. 78]. Образ Богоматери, особенно чтимой в народе, чаще всего воплощался в народных духовных стихах и апокрифах, где «страсти Христовы» переданы через страдания матери («Сон Богородицы», «Хождение Богородицы») [2, с. 114]. Следует согласиться с Г. П. Федотовым, который подчеркивает особенность образа Богородицы. Действительно, в этом образе, к которому обращаются словами: «Царица, Владычица, Царица Небесная, Преподобная, Пресвятая, Благодатная, Обрадованная, Пренепорочная, Звезда являющая Солнце, утробо Божественного воплощения, Невесто Невестная и т. д», – заключается могущественная сила слов, вербализующих глубинный смысл любви и поклонения Богоматери [16, с.37]. Образ, который правильно определяется как «не юный и не старый, безвременный» [22, с. 49]. Трудно не согласиться с тем, что «народ чтит небесную красоту материнства» [22, с. 49]. Справедливо отмечено, что образ божественной

небесной Матери в народных стихах наделен чертами человеческими и что плачи по Сыну совпадают по своему образному и лексическому составу с похоронными песнями простых матерей [22, с. 49].

Обратим внимание и на существенный факт: плач матерей по детям, где мать непосредственно выражает свою скорбь, отчасти и в колыбельных, в которых заложена мысль одновременно о будущем ребенка и о судьбе самой матери, передаётся от первого лица. Глубинно структурированный образ матери-кормилицы раскрывается через речь о себе, через переживания и внутренний мир. Таков образ Богоматери, идущий от духовных стихов, который раскрывается в апокрифах, в произведениях о чудотворной силе этого образа, прежде всего, в древнерусской письменной традиции. Так, например, в «Задонщине» и «Сказании о Мамаевом побоище» Богоматерь спасает русский народ. Глубинный метафорически коннотированный образ, символизирующий русскую землю, во имя которой проливается кровь её детей, когда князь Дмитрий, приложив ухо к Матери Сырой Земле, пытается узнать исход битвы [22, с. 50–51].

Не отрицается тот факт, что для человека Земля, на которой он живет, большая ценность. Люди называют «Землю» своей «Матерью», подтверждая этим выражением любовь к «Родной Земле». Расставание с родной землей всегда приносит *уныние* и *тоску*. Тот, кто покидает на время родную землю уверен, что *За расставанием будет встреча*, т. е. покинуть Родину на долгий срок для любящего свою землю подобно смерти. Представляет интерес глубинный смысл, вложенный в слова «тоска, уныние».

«Тоска» в древнерусском языке употреблялось в форме тѣска, которая вербализовалась значениями: «стеснение; горе, печаль; беспокойство, волнение». Данное слово имеет общий корень с украинской формой тоскно «тоскливо», болгарской тоскнѣць «тосковать, печалиться»,

чешской *teskný* «боязливый», *tesklivý* «пугливый, тоскливый», словацкой *tesklivý*, польской *teskny* [44, т. 1, с. 380]. По данным словаря Т. Ф. Ефремовой слово «тоска» структурируется как душевная тревога в соединении с грустью, унынием, а так же скука, уныние, вызываемые однообразием обстановки, отсутствием интересов и. т. п. [33, с. 480]. В словаре синонимов «тоска» определяется и как уныние, и как тоскливость, и как меланхолия, и как хандра и т. д. [41, с. 208]. Согласно словарной статье Д. Н. Ушакова слово «тоска» выражается такими значениями, как «тревога, душевное томление». *Тоска по родине, Тоска по родным и близким, Тоска по родной природе и т. д.* [43, с. 520]. В. И. Даль определяет анализируемое слово как стеснение духа: *Тоска по родине обращается иногда в телесную болезнь, с изнурительною лихорадкой* [5, с. 243]. Тоска, по представлениям русских, – это то, что затрудняет жить, дышать, любить, верить, надеяться, радоваться: отсюда и поговорки: *С тоски вольного свету не видим; Тогда и тоска, когда хлеба ни куска; Хлеба ни куска, так и в тереме тоска, а хлеба край – так и под елью рай; Тоска не знает сна – она злостью тешится* [38]. «Тоска» является антиподом «раю»; тоска структурируется знаками отрицательной коннотации. «Тоска» – это *и горе, и слёзы, и безысходность, тьма*, там где нет света. Концепт «Тоска» в своих глубинных ментальных образах связан с концептом «Родная земля» и его структурными компонентами, которые были описаны выше. Для человека любой национальности понятия: «народ», «Родина», «Родная земля» – неразделимы, русский человек – не исключение. Человеком овладевает *тоска по Родине, тоска по матери, тоска по родным местам*.

Вызывает интерес внутренняя форма слова «ныть» и производные от него. М. Фасмер полагал, что слово «ныть» в украинском, болгарском, древнерусском, старославянском языках употребляется со значением «изнывать», тосковать» [44, т. 3, с. 92]. «Ныть ... Ноет,

унываѣтъ, украинское нигѣти, болгарское ныщѣ, древнерусское ныти, унывати, старославянское оуныти ... оуныль ... чешское пугѣти, пугѣи «изнывать, тосковать», словацкое пуг' ... чешское unaviti «утомить» [44, т. 3 с. 92]. Цитируемый автор, соглашаясь с мнением немецкого исследователя Р. Траутмана и русского учёного Р. Ф. Брандта, писал, что рассматриваемое слово «родственно литовскому pūvyti «мучить, губить, угнетать», древнепрусскому powis «туловище», латышскому pāve «смерть», готскому paus (мн. paweis) «мертвец», ирландскому piŋa «голод ...» [44, т. 3 с. 92]. Вместе с тем М. Фасмер утверждал, что для него вызывают сомнения сравнение указанных форм «с древнеисландским piŋa «тереть», gniŋa – то же ...» [44, т. 3 с. 92].

Внутренняя форма рассматриваемого слова, как видно из изложенного, структурируется значениями: «тосковать», «мучить», «губить», «изнывать», «умирать». Другими словами, уныние, как и тоска, вызывает смерть, кончину. Синонимами анализируемого слова являются: изводить, донимать, истязать и т. д. «Тоска» и «Уныние», тосковать и унывать – структурируются на глубинном ментальном уровне смыслом «смерть» [42, т. 1, с. 308]. «Тоска может скрутить, а уныние – вызвать смерть. О человеке испытывающего тоску, говорят: *Сердце тоскует, Сердце замирает, Сердце тревожится, Сердце плачет, Защемило сердце* и т. д. Состояние тоски выражаются в таких пословицах: *Сердце – вещь: чуёт добро и худо: Чуёт сердце и друга и недруга = У сердца уши есть*. «Тоску» и «Уныние» пропускают через «Сердце», поэтому данные конструкты находятся на одном ментальном уровне и вербализуют один смысл. Человек без Родины может умереть от уныния и тоски – этот структурированный смысл раскрывает этимологию анализируемых концептов-конструктов и их базовых компонентов.

Известно, что благополучие людей, их материальное и духовное богатства напрямую зависит от земли,

которую называют Родина, родной край, родные просторы и т. д. Первого оратая, или землепашца, былинного богатыря Микулу Селяниновича, любимого сына Матери Сырой Земли, называли «милостивым кормильцем и поильцем». В честь этого богатыря устраивали коллективные пиры – «столованья на братчинах – микулищинах, пелись громкие микульские песни в честь наступающего дня именин Матери Сырой Земли» [8; 29, т.1, с. 512]: *«Микула-свет, с милостью / Приходи к нам, с радостью, / С великою благостью / Мать Сыра Земля добра, / Уроди нам хлеба, / Лошадушкам овсеца, / Коровушкам травки!..»*[8]. Древняя обрядовая песня структурируется «закодированными космическими символами» Матери Сырой Земли и Микулы Селяниновича [8]. Считается, что традиционный языческий праздник в честь оратая Микулы Селяниновича впоследствии трансформировался в образ христианского святого, Николая Чудотворца. «Оттого-то на Руси так Николу милостивого и почитают» [8]. Микула – носитель тяги земной изображен с сумочкой за плечами, в которой он несет Силу Матери Сырой Земли, обгоняя при этом самого могучего старорусского богатыря Святогора. Тяга земная, заключенная в котомке, легко прикасается к своему источнику, питаясь необъятной силой Матери Земли, чтобы затем вновь вернуться на плечи Микулы, чтобы придать ему богатырскую силу [32].

Прообразом Микулы мог быть герой античной мифологии великан Антей, сын Посейдона и Геи, который так же черпал свою нечеловеческую силу, прикасаясь к Матери Земле. Для исследователей данной проблемы общечеловеческий индоевропейский источник очевиден. И. В. Волознев пишет, что «функциональное сходство» этих персонажей не вызывают сомнений: оба героя «черпают свою необъятную силу у одной и той же матери – Геи-Земли» [7]. Мать Сыра Земля всегда выступала ядром ментальности и всей языковой картины мира и не

только русской. Согласно представлениям людей, в частности русских, в святую землю можно лечь только когда ты не нарушишь её чистоты. Этот факт является свидетельством того, что человека, которого предают земле, предварительно обмывают и *облачают* во всё новое. *Облачать* – это обвернуть во что-то, другими словами одеть. Думается, что это слово мотивируется внутренней формой слова «лоно», которое было описано выше. Тогда вполне логично, что Мать Сыра Земля принимает в своё лоно тех, кого отдают ей в её, возможно, ладони, другими словами, кого облачили. Известно также, что перед боем солдаты одевались в чистую сорочку, чтобы принять смерть с чистотой тела и души, и тогда земля примет в свои объятия, точнее, в своё лоно *новопреставленных* своих детей.

Неудивительно, что всеобщая кормилица, Мать Сыра Земля, в представлениях людей, являлась источником *сил и здоровья*. Отсюда и выражение *Как здорова земля, так бы моя голова была здорова!* которую произносили и при этом прикладывали голову к земле. Земля лечит людей своими целебными травами. Собирающий лекарственные травы и корни должен пасть ничком наземь и молить Мать Сырую Землю, чтобы она позволила «нарвать» с себя «всякие снадобья» [3, с. 208 – 216]. Известно, что хозяева в августе месяце выходили раннею зарею на поля с конопляным маслом и, обращаясь на восток, говорили: *«Мать сыра-земля! Уйми ты всяку гадину нечистую от приворота и лихого дела»*; затем выливали на землю часть принесенного масла. Этот ритуал совершался для того, чтобы злое, колдовское, нечистое не поселилось на полях и не вредило пастбищам и животным. Обращаясь на запад, просили: *«Мать сыра-земля! Поглоти ты нечистую силу в бездны кипучие, в смолу горячую»*; поворачиваясь на юг, произносили: *«Мать сыра-земля! Утоли ты все ветры полуденные со ненастью, уйми пески сыпучие со метелью»* и, наконец, обращаясь лицом на север, говорили: *«Мать сыра-земля!*

Уйми ты ветры полуночные со тучами, содержи (сдержи) морозы со метелями». За каждым обращением лили масло, в заключение бросали и посуду, в которой приносили масло, оставляя на том же месте. Считается, что жертвенное возлияние маслом имело символическое значение влаги, проливаемой небом и дарующей полям урожай [8].

В народных русских сказках описывается старинный обычай: после произношения клятвы, есть землю. Таким действием скреплялась нерушимость данного обета [3, с. 216 – 218; 18]. Описанное священное действие, возможно, символизировало ещё и единение человека и Матери Сырой Земли. В специальной литературе рассматривается старинный обряд, позволяющий в спорных делах установить истину. Собственность земли или межи конкретному хозяину подтверждалась следующим ритуалом: один из тяжущихся клал себе на голову кусок земли (глыба и дерн символизировали Мать Сыру Землю), вырезанный вместе с растущей на ней травой, и шел с ним по тому направлению, где должна была проходить законная граница [4, с. 380 – 390]. Известно также, что во время продажи полей и пашен передавали из рук в руки кусок земли или дерна от продавца покупателю как видимый знак перехода права владения от одного лица к другому [3, с. 216 – 218; 18]. Выражение *Продать в дерн или одеренъ* структурируется смыслом: продать в полную и вечную собственность [3, с. 216 – 218; 18].

В литературе анализируются факты, согласно которым у римлян в случае тяжбы о поземельном владении противники отправлялись на спорное поле, брали из него глыбу и приносили к претору, который должен был рассудить их; подобный факт описан и у германцев, которые также вырывали глыбу из спорной земли, приносили феодалу, чтобы вступая в судебный поединок, прикоснуться к ней своими мечами [3, с. 216 – 218].

Земля, которая возделывалась человеческими руками, считалась кормилицей и становилась родной. Уходя на чужбину, брали с собою горсть родной земли и хранили ее как святыню. К Земле тяготели, общие интересы родичей также были связаны с ней; даруя необходимые средства жизни, родная земля привязывала людей к определенной местности и теснее скрепляла семейный союз. Слово «земляк» вербализуется смыслом, согласно которому земляк, земляки – это те, у которых братские чувства связаны и не только кровными узами, земляками называются тех, кого кормит, поит одна земля [3, с. 216 – 218]. Слово «земляк» употребляется также в значениях «единоплеменник, товарищ».

Считается, что образ Матери Сырой Земли, соответствующий образу Богородицы, давал основание официальной церкви говорить о двоеверии русского человека. Эти образы, действительно, тождественны, точнее, в них сосредоточен двуипостасный образ Великой Матери, восходящей к древности, к истокам общечеловеческой культуры. Данное утверждение позволяет судить о том, что Богородица была объектом поклонения не только русских людей, но и праславянских. Богородица впитала в себя многие черты, которые всегда характеризовали Великую Мать, что даёт основание исследователям утверждать: каноны иконографии остались прежними. Великая Мать – Великая Богиня — Богородица изображались с распростертыми для благословения руками. С того времени как стали поклоняться и почитать Богородицу заканчивается «предыстория Матери Сырой Земли и начинается история ее жизни в русской литературе и философии» [36, с.115].

Изложенное позволяет говорить о том, что образ Матери Сырой Земли в русской литературе и философии восходит к древнейшим дохристианским верованиям и устному народному творчеству. В известном духовном стихе «Как расплатится и расступится Мать Сыра Земля

перед Господом...» [36, с.115] Земля исповедуется перед Богом о тяжести своей доли – быть покровительницей *грешного рода человеческого*. В «Сказании о Мамаевом побоище» описывается плач Матери Земли перед Куликовской битвой, которая оплакивает погибель детей своих – русских и татар, потому что им предстоит столкнуться и погибнуть в *кровавом побоище*. Сподвижник князя Дмитрия Донского – Дмитрий Волынец – приник к земле правым ухом и услышал *«Землю, рыдающую двояко: одна сторона точно женщина громко рыдает о детях своих на чужом языке, другая же сторона, будто какая-то дева вдруг вскрикнула громко печальным голосом, точно в свирель какую, так что горестно слышать очень»* [39].

Земля-заступница дает человеку силу и могущество, стоит только к ней прикоснуться, поэтому *«Земля, земля, мати сырая! Всякому человеку земля отец и мать!»* [9]. Как было отмечено выше, сказочные герои, ударяясь о землю, превращались в богатырей, обретали великую силу. Известно также, что земля одновременно и судья, искупительница грехов людских. Клятва землей (при которой землю целовали и ели) – одна из самых древних и сакральных. Первый русский мыслитель-экономист И. Т. Посошков в своей знаменитой «Книге о скудости и богатстве» [17] приводит факты, когда крестьяне, поклявшиеся землей (с дерном на голове), не сдержавшие данного слова и уличенные во лжи, умирали прямо на меже [17].

В народе говорили: *Не лги — земля слышит; Грех землю бить — она наша мать*. Или: *Питай — как земля питает, учи — как земля учит, люби — как земля любит*. Вдохновенные строки Ф. Тютчева – *Нет, моего к тебе пристрастья, Я скрыть не в силах, Мать-Земля!* Выражают благоговейное (почтительное) отношение к Матушке земле [45]. Счастье и горе, любое начало и конец связаны с землей: *Рыбам — вода, птицам — воздух, а человеку — вся земля. Держись за землю, трава*

обманет. Из земли вышли, в землю и пойдём. Всякому мертвецу земля гроб. С родной земли умри, не сходи [31].

Человек свято чтит свою землю: *У земли тоже есть уши* (армянская). *Земля в долгу не останется* (осетинская). *Какова земля, таковы и родники* (татарская). *Мать кормит дитя, как земля человека* (ингушская). *Если сам земле не поклонись, она к тебе не потянется. Земля, не орошенная потом, не плодоносит. Земля – тому, кто ей цену знает; кто не знает – тому могила. Человек землю поднимает, а земля – человека* (башкирская). *Земля – живое богатство, чем больше засеешь, тем лучше. Бывают только ленивые люди, не бывает ленивой земли; посеешь вовремя – вовремя родит. Без земли и стену не построишь* (китайская). *Кто постоянно пьёт и не напивается?* (словенская). *Всех кормит, а сама есть не просит* (болгарская).

Фразеологизмы с компонентом «земля» структурируются и объективируются глубинными значениями и смыслами. Выражение: *За тридцать земель.* = Очень далеко [жить, уехать, находиться и т.п.] вербализует смысл: находиться далеко от родной земли. Не менее интересна идиома: *Предавать земле.* = Погребать, хоронить. Данное выражение, в отличие от *погребать и хоронить* имплицитно выражено глубинным смыслом: *отдать, передать, дать того, кто дорог, заслужил своей великой жизнью всеобщую любовь и уважение, почитание. Сровнять с землёй.* = Разрушить до основания, пролить кровь свою / чужую. *На край земли.* = Где-то очень далеко, куда угодно. *Как сквозь землю провалился.* = Бесследно, неожиданно исчез, пропал. *Как только земля носит.* = Совершающий зло, отравляющий жизнь (обычно о *подлеце, мерзавце*). *Обетованная земля.* = Место, куда кто-либо страстно мечтает попасть, где царят довольство, изобилие, счастье. *Между небом и землёй.* = В неопределённом положении, состоянии [30].

Анализ базового концепта «Земля», его структурных характеристик неизбежно подводят к выводу, согласно которому концепт-конструкт «Земля» метафорически структурируется глубинными коннотированными смыслами: «Земля» = «Родная земля» = «Мать Сыра Земля» = «Мать» = «Борогодица». «Земля», которую называют «матушка», или «мать», является для всего живого и всех живущих таковой, потому что кормит, одевает, поддерживает жизненные силы с одной стороны, с другой – забирает эти же силы. Сюда можно отнести концепт «Прах» с отрицательной коннотацией в пословице *Из праха пришел, в прах и уйдешь*, в которой ментальные поля вербализуют глубинный смысл: «начало жизненного пути завершается его концом». *Все создано Богом из праха и в прах возвратится*. Концепт «Прах» синонимичен концепту «Земля», так как структурируется одними и теми же ментальными полями (начало / конец; жизнь / смерть, мужское / женское, добро / зло, вера, надежда, любовь и т. д. *Кто берет махом, у того идет прахом; Рожденные во плоти причастны праху; Гордый покичился, да в прах скатился* [13]. «Жизнь = «Вера = Надежда = Любовь» и «Смерть» = «Земля = Прах = Мать Сыра Земля» вербализуются значениями и смыслами, внутренняя форма которых объединяет ментальные поля указанных концептов.

Концепт *Мать Сыра Земля* структурируется базовыми универсальными, общечеловеческими концептами: «Любовь», «Вера», «Надежда», «Судьба», «Душа», «Соборность», и другими. Многокомпонентный концепт-конструкт *Мать Сыра Земля*, коннотированный метафорически структурированным образом матери, является символом нации, народа. *Народ жив, пока жива культура; Пока жив язык – жива и нация*.

Мать Сыра Земля – символ семьи как одной нации. Паремии, структурированные смыслом «соборность», являются подтверждением указанного положения. *Если вздохнуть всем народом, ветер будет; Народная дружба*

да братство дороже всякого богатства; Народ захочет – бездну перескочит [14]; *Народ – что бор дремучий: весь до корня не вырубишь; Если народ сплочен – ему все нипочем* [14].

«Земля», на котором живёт народ, в частности, русский, является носителем языка. В этом аспекте концепт «Язык», структурированный ментальными полями базового концепта «Земля», представляет научный интерес. Слово *jezykъ*, восходящий к индоевропейской основе и считающийся общеславянским, обозначает народ и его речь. «Язык» объединяет людей, которых связывают общие идеи.

Говорящие на одном языке не могут быть и чужими. *Язык может довести до Киева*, если путешествующий или случайный попутчик (с тобой одних помыслов и чувств), и может навредить, сбив с пути, если встретится, кто чуждый по духу. Те, кто говорят на одном языке, понимают друг друга и утверждают, что *Без русского языка не сколотишь и сапога*. Кто с добром придёт в твой дом, того встретят с теплотой, добротой, хлебом и солью. *Кто с языком, тот с пирогом* [15].

Подводя итог изложенному выше, можно утверждать, что концепт-конструкт «Родная Земля», Матушка Сыра Земля, Родина Мать и их структурные компоненты, вербализующие смыслы и значения, являются основными ментальными коннотированными конституентами русского языкового пространства и картины мира в целом.

Литература

1. Алпатов В. М. Лингвистические традиции / В. М. Алпатов // История лингвистических учений. – М.: Языки славянской культуры, 2001. С. 11 – 43.
2. Ареопagit П. Д. О божественных именах / Псевдо-Дионисий Ареопagit. [Электронный ресурс] / Псевдо-Дионисий Ареопagit. – Режим доступа: <http://rodon.org/da/obi.htm#a4>.
3. Афанасьев А. Н. «Древо жизни»/ А.Н. Афанасьев – Москва: Современник, 1982 – с.464.

Міжкультурна й міжмовна комунікація: проблеми, питання, вирішення

4. Афанасьев А. Н. Мифы, поверья и суеверья славян. Поэтические воззрения славян на природу. – Т. 3. – М.; ЭСМО; СПб.: TERRAFANTASTICA, 2002. – 766 с.
5. Бацевич Ф. С. Основы коммуникативной лингвистики: [підручник] / Ф. С. Бацевич. – К.: Академія, 2004. – 344 с.
6. Бондаренко О. С. „І назвав чоловік ім'я своїй жінці: Єва...”: Чоловік і Жінка у дзеркалі мовних культур / О. С. Бондаренко. – Кіровоград: ТОВ Імекс – ЛТД, 2008. – 160 с.
7. Волознев И. В. Земля – живое существо [Электронный ресурс] / И. В. Волознев – Режим доступа: <http://www.slavianin.ru/razvitie/informatsiya/zemlya-%E2%80%94zhivoe-suschestvo.html>.
8. Демин В. Н. Тайны русского народа. В поисках истоков Руси [Электронный ресурс] / В. Н. Демин. – Режим доступа: http://www.e-reading.bz/chapter.php/18731/25/Demin_Taiyny_russkogo_naroda_V_poiskah_istokov_Rusi.html.
9. Древнерусская литература. Голубиная книга. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.litra.ru/fullwork/get/woid/00345821231862344106/>.
10. Дэвидсон Д. Что означают метафоры / Д. Дэвидсон // Теория метафоры; [перев. с англ. Дмитревской М. А., общ. ред. Н. Д. Арутюновой и М. А. Журиной] – М.: Прогресс, 1990. – С. 172 – 193.
11. Евсюкова Т. В., Бутенко Е. Ю. Лингвокультурология [учебник]. – [Электронный ресурс] / Т. В. Евсюкова, Е. Ю. Бутенко. – 2 - е изд. стереотип. – М.: Флинта, 2014. – 480 с.
12. Зирка В. В. Манипулятивные игры в рекламе: лингвистический аспект: [монография] / В. В. Зирка. – Днепропетровск: ДНУ ИМА - пресс, 2004. – 294 с.
13. Ланская О. В. Актуализация концепта «Дом» в лексикографических источниках / О. В. Ланская, Е. Н. Руднев // Русский язык и литература. Проблемы изучения и преподавания: сб. научных трудов / Под ред. Л. А. Кудрявцевой. – К.: Киевский национальный университет им. Тараса Шевченко, 2009. – С. 53 – 57.
14. Левицкий Ю. А. Денотат, сигнификат, референт. Парадигматические отношения в языке / Ю. А. Левицкий – Свердловск, 1991. С. 4 – 10.
15. Лихачев Д. С. Концептосфера русского языка. [Электронный ресурс] / Д. С. Лихачев. – Режим доступа: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Literat/lihach/koncept.php.
16. Майкл С. Лекции по средневековой философии. Абеляр об универсалиях: эпистемология и божественные идеи [Электронный ресурс] / С. Майкл. – Режим доступа: <http://www.krotov.info/history/13/suini/page09.htm>.
17. Посошков И. Т. Книга о скудости и богатстве / Редакция и комментарии доктора исторических наук проф. Б. Б. Кафенгауза / И. Т. Посошков. – Издательство Академия наук СССР. Москва, 1951. – 407 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.mirkin.ru/docs/book035.pdf>.
18. Пропп В. Я. Исторические корни Волшебной Сказки. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://bookz.ru/authors/propp-vladimir/skazki/1-skazki.html>.
19. Разумова И. А. Фразеологизмы в волшебной сказке. Язык жанров русского фольклора / И. А. Разумова. – Петрозаводск, 1983. С. 85 – 89.
20. Семенов А. В. Этимологический словарь русского языка. Этимологический словарь русского языка / А. В. Семенов–М.: Издательство «ИОНЕС», 2003.– 704 с.
21. Телия В. Н. Концептообразующая флуктуация константы культуры «родная земля» в наименовании родина / В. Н. Телия // Язык и культура: Факты и ценности: К 70-летию Юрия Сергеевича Степанова; [отв. ред. Е. С. Кубрякова, Т. Е. Янко]. – М.: Языки славянской культуры, 2001. – С 409 – 420.

Міжкультурна й міжмовна комунікація: проблеми, питання, вирішення

22. Федотов Г. П. Стихи духовные (Русская народная вера по духовным стихам) / Г. П. Федотов – М.: Прогресс, Гнозис, 1991. – С. 64–78.
23. Хуторцова М. И. Русские паремии как ментальные конструкты «общечеловеческих» смыслов / М. И. Хуторцова // *Materialy VIII Międzynarodowej naukowo-praktycznej konferencji «Wysztalcenie i nauka bez granic – 2012» Volume 24/ Filologiczne nauki.: Przemysl. Nauka i studia.* P.85 – 88.
24. Чейф Л. Уолес Значение и структура языка / Уолес Л. Чейф; [перевод с англ. Г. С. Шура, послесл. С. Д. Качнельсона]. – М.: Прогресс, 1975. – 432 с.
25. Korunets I. V. *Theory and Practice of Translation* / I. V. Korunets – Vinnytsia.: Nova Knyha Publishers, 2001. – 446 p.

СЛОВАРИ

26. Абаев В. И. Историко-этимологический словарь осетинского языка [в 4 т.] / [указатель состав. Е. Н. Сценосович, А. В. Лушникова, Л. Р. Додыхудоева]. – Москва – Ленинград: Наука, 1958–1995. – 2227 с.
27. Безрукова В. С. *Основы духовной культуры. Энциклопедический словарь педагога* / В. С. Безрукова – Екатеринбург, 2000. – 937 с.
28. Берков В. П. Большой словарь крылатых слов русского языка. Около 4000 единиц / В. П. Берков, В. М. Мокиенко, С. Г. Шулежкова. – М.: АСТ, 2000. – 623 с.
29. Большой академический словарь русского языка / Гл. ред. К. С. Горбачевич, А. С. Герд. – М., СПб.: Наука, 2004 – Т. 1. – 661 с.
30. Большой сборник пословиц. Пословицы о земле [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://posloviz.ru/category/zemlya/>.
31. Даль В. И. Пословицы русского народа. Сборник пословиц, поговорок, речений, присловий, чистоговорок, загадок, поверий и проч. / В. И. Даль. – М., 1862. – 1096 с.
32. Дмитриев Д. В. Толковый словарь русского языка. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://dic.academic.ru/contents.nsf/dmitriev/>.
33. Ефремова Т. Ф. Новый словарь русского языка. Толково-словообразовательный / Т. Ф. Ефремова – Изд-во.: Дрофа, Русский язык, 2000. – 1233 с.
34. Етимологічний словник української мови [в 7 т.]; [ред. кол. О. С. Мельничук (головний редактор); Р. В. Болдирев та ін. (укладачі)]. – К.: Наукова думка, 1982 – 2012.
35. Муллағалиева Л. К. Концепты русской культуры в межкультурной коммуникации: Словарь / Элективный курс для 10-11 классов школ гуманитарного профиля / Л. К. Муллағалиева. – М.: Ладомир, 2006. – 234 с.
36. Муллағалиева Л. К. Реалии русской культуры. Лингвокультурологический словарь: учебное пособие для учащихся средних школ и учителей русского языка; под редакцией Л. Г. Саяховой / Л. К. Муллағалиева – Уфа: БИРО, 2001. – 219 с.
37. Ожегов С. И. Толковый словарь русского языка: около 100 000 слов, терминов и фразеологических выражений / С. И. Ожегов; под ред. Л. И. Скворцова. – 26-е изд., испр. и доп. – М.: Оникс, 2009. – 1359 с.
38. Сборник пословиц и поговорок [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://tolkru.com/pogovorka/tema/toska.php>.
39. Сборник рассказов и сказаний. Сказание о Мамаевом побоище. [Перевод В. В. Колосова]; [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://fatus.chat.ru/skaz.html>.
40. Словарь символов. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://edudic.ru/sim/218/>.

Міжкультурна й міжмовна комунікація: проблеми, питання, вирішення

41. Словарь синонимов русского языка. Практический справочник / З. Е. Александрова. – М. : Русский язык, 2011. – 568 с.
42. Словарь синонимов русского языка: В 2-х т. / АН СССР, Институт русского языка. Под ред. А. П. Евгеньевой. – Л. : Наука, Ленинградское отделение, 1970.
43. Ушаков Д. Н. Большой толковый словарь современного русского языка: 180000 слов и словосочетаний / Д. Н. Ушаков. – М. : Альта-Принт [и др.], 2008. – 1239 с.
44. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка = RussischesetymologischesWörterbuch / перевод с немецкого и дополнения О. Н. Трубачева. – 2-е изд., стереотипное. – М. : Прогресс, 1986. – Т. 1–4.
45. Фундаментальная электронная библиотека. Тютчев И.Ф.[Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://feb-web.ru/feb/tyutchev/texts/tss/tss-1272.htm>.
46. Этимологический словарь [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.psychologos.ru/articles/view/teoriva_lichnostnyh_konstruktov.
47. Bliss A.J. A Dictionary of Foreign Words and Phrases in Current English / A. J. Bliss – L.: Routledge & Kegan Paul, 1977. –389p.
48. Dictionary and Thesaurus [Электронный ресурс]. – Режим доступа:<http://www.wordwebonline.com/en/PHRASALIDIOM>.
49. New Webster's Dictionary and Thesaurus of the English Language – Danbury: Lexicon Publications, Inc, 1993. – 1144p.

УДК 81'1:81'42

ДОСЛІДЖЕННЯ КОНЦЕПТУ-ЗООНІМУ КІШКА В МАТРИЦІ СУЧАСНОЇ КОНЦЕПТОЛОГІЇ

Капітонова О. В.

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Постановка проблеми й актуальність питання.

Концепти посідають важливе місце в колективній мовній свідомості. У межах нашого дослідження концепт розглядаємо як один із основних елементів в системі знань людини про світ.

Зміна ракурсу сучасних досліджень і методологічних принципів науки ставить на перше місце людину і звертає увагу дослідників на прагматичний аспект – роль людського фактора у виборі ознак номінації, а також на людину як об'єкт номінації, на мовні одиниці як процес і результат позначення та характеристики особи. Важливу

роль у процесі ідентифікації людини, безсумнівно, грає вторинна номінація.

Зокрема, засобом кваліфікації та ідентифікації є анімалістична лексика, що створює субстанціональний, чуттєвий образ позначуваного, пов'язаний зі значним конотативним спектром як особливої домінанти лінгвокультури. У зазначеній групі одиниць зазвичай розмежовуються зоолексеми – позначення представників тваринного світу, анімалізми-лексеми, утворені від назв тварин, і зооморфізми – назви тварин, що використовують для характеристики людини.

Сукупність мовних одиниць, що відображають предмети та явища будь-якої мови, прямо або побічно пов'язані зі світом фауни, яка є особливим пластом словникового складу будь-якої мови. Працюючи над питаннями фаунонімічної лексики, лінгвісти намагались так чи так позначити цю лексику. Результатом таких робіт стала поява декількох термінів.

Явище зооморфії приваблювало дослідників давно. Ця проблема вивчалася ще Ф. І. Буслаєвим [2] і В. фон Гумбольдтом [6] в історичному, порівняльному і стилістичному аспектах. Робота Н. В. Солнцевої [11] присвячена зіставному аналізу зооморфізмів у французькій і російській мовах. Л. О. Ярова розглядала лексико-семантичну групу «найменувань тварин» на матеріалі англійської мови [13].

Зоолексика англійської мови відрізняється різноманітністю і самотутністю, багатством семантичних значень, активністю в збагаченні словникового складу мови похідними словами та переносними значеннями слів.

Ми вважаємо термін «зоолексика» вдалим для позначення сукупності одиниць мови, що містять зоосему «тваринний світ». Термін «зоологізм» вписується в один лінгвістичний термінологічний ряд, як і назви інших лексико-семантичних розрядів слів типу діалектизм, жаргонізм, евфемізм, біблеїзм, галліцизм, старослов'янiзм

та ін. Під терміном «зоологізм» розуміють мовну одиницю, що вживають для номінації самої тварини як біологічної істоти, а не як кличку (власна назва) цієї істоти. Найбільш вживаним є термін «зоонім» (грец. зоон «тварина» + опума «ім'я»), який увійшов в лінгвістичне вживання на початку 60-х років XX ст. і замінив слово кличка як назву власних імен тварин [9].

Останнім часом спостерігаємо різке підвищення інтересу лінгвістів щодо дослідження мовних явищ у широкому екстралінгвістичному контексті. Як відомо, варто вивчати мову в її реальному функціонуванні в різних сферах діяльності людини.

Виклад основного матеріалу. Інтерес до дослідження концептів-зоонімів зумовлений тим, що воно присвячене відображенню в мові базових соціокультурних концептів мовної свідомості, представлених конкретною назвою тварини зі складною образною семантикою.

Ступінь вивченості представленого у нашій роботі концепту КІШКА недостатній в межах різних підходів, зокрема, семантико-когнітивного підходу. Існує лише декілька виконаних у руслі лінгвокультурології оглядових розвідок, присвячених концептам-зоонімам у цілому та суміжним з ними ментальним структурам. Залучення ширшого мовного матеріалу, теоретичної бази, поєднання порівняльних, історичних та когнітивних досліджень дозволить істотною мірою доповнити та уточнити вигляд ментальної структури, на якій базуються концепти.

Традиційно мови використовують семантичну сферу «тварини» у якості бази для метафоричної передачі уявлень, думок та суджень про навколишніх людей, відображаючи своєрідність мовної картини світу.

У зоолексичі відображають особливості осмислення реальності, коли образи тварин в різних мовах наділені властивостями, іноді тими, що суперечать логіці речей. Концепт-зоонім КІШКА цікавить нас як багатомірне явище, здатне покривати ділянки об'єктивної дійсності,

пов'язаної з характеристикою соціальних та психологічних особливостей людської особистості.

З огляду на поширеність і певну універсальність зоонімічної лексики загалом і конкретно в нашому випадку у різних мовах світу, дослідження в цій галузі нерідко свідчать про частковий або обмежений характер.

Концепт КІШКА має антропоцентричне спрямування, тобто описує людину за характером діяльності, емоціями, почуттями, психологічними станами, соціальним становищем, розумовими здібностями, стосунками, характером та зовнішністю. Специфіка вживання зоосемізмів для характеристики людини свідчить про те, що мовна картина світу з її об'єктивністю та цілісністю є інтерпретацією відображення світу для кожного носія мови.

Вивчення специфіки та особливостей світу фауни та її представника кішки у відображенні культурної свідомості суспільства та особливостей національного менталітету є не лише доцільним у рамках когнітивної парадигми знання, що склалася за останній час в лінгвістиці, але і дає змогу повніше визначити зміст концепту КІШКА, враховуючи смислові та мовні домінанти англійської національної особистості.

Дослідження специфіки моделювання номінативного поля концепту КІШКА дає змогу виявити ступінь впливу назв тваринного світу на формування англійського лінгвокультурного простору, виявити специфіку побудови словотворчих та комбінованих моделей усередині номінативного поля, які вербалізують концепт КІШКА. Взагалі в англійській мові переважна більшість зоонімів пов'язана з образами таких тварин, як кішка. Це пояснюється тим, що ця тварина була приручена першою і постійно знаходилися поруч з людиною. Тому розвиток значень почався з градації понять по шкалі абстракції.

Образ кішки взагалі є дуже цікавим для англійської картини світу. Кішка – одна з найзагадковіших істот на

землі. Ще в давнину людина звернула увагу на магічну силу цієї тварини, саме це відобразили язичницькі обряди багатьох народів світу. Людина приручила кішку набагато пізніше, ніж собаку та інших домашніх тварин. У різні часи до кішки ставилися по-різному. Вона була і предметом поклоніння, і породженням зла. Кішка супроводжує людину вже більше 6000 років. За деякими припущеннями, такий симбіоз почався в долині Нілу в Давньому Єгипті. Перш, ніж стати предметом культу, кішка служила вмілим мисливцем на щурів і пернатих. У Стародавньому Римі кішка піддавалася гонінням, так як була символом свободи, а це було не вигідно владі.

Для англійської та шотландської традицій характерна наявність у кішки функції особистого демона. Взагалі такий демон є специфічним для цих двох культур і становить виключно англійський і шотландський внесок до теорії чаклунства. Такі особисті демони, які приймали вигляд різних тварин, в тому числі і кішки, були, природно, представниками нечистої сили і несли в собі зле начало. Як правило, вони належали відьмам і були їх співучасниками і помічниками.

У більшості випадків кішка / кіт поводить хитро і самовпевнено, чітко рухається до своєї мети і зазвичай отримує те, до чого прагне. Більш того, навіть переслідуючи корисливі цілі, вона часто залишається безкарною. Ставлення до кішки у англійців неоднозначне, це обумовлено ще давніми традиціями та повір'ями. По-друге, спираючись на поведінку кішки / кота, можна припустити, що англійці заохочують цілеспрямованість і воліють використовувати будь-які способи для досягнення поставлених завдань. Про це свідчить часта безкарність кішки / кота в її (його) спробах схопити і з'їсти мишку. Нарешті, варто відзначити, що носії англійської мови через звернення до зооніму «cat» (кіт, кішка) піддають різкій критиці людські пороки – такі, як обжерливість і злодійство, наприклад, в англійських казках наочно

демонструється те, що злочинці і люди, жадібні до їжі, завжди отримують по заслугах [7].

Є невелика кількість робіт, присвячених дослідженню концепту КІШКА, зокрема, дисертаційне дослідження на тему: «Концепт КІТ/ КІШКА в німецькій художній літературі». У цій роботі автор проводить аналіз концепту КІТ / КІШКА, дає короткі відомості, стосовно можливостей вивчення концептів з точки зору термінології. Далі автор робить порівняльний аналіз німецьких та російських фразеологічних висловів, відібраних методом суцільної вибірки із зазначених у списку літератури словників. Автор роботи також аналізує концепт КІТ / КІШКА в німецькому фольклорі та досліджує особливості жанру і його специфіку в Німеччині. У роботі проведено дослідження концепту на матеріалі літературної німецької казки та підкреслено своєрідність цього жанру в Німеччині. Автор визначає визначає екстралінгвістичні причини цієї своєрідності, що вплинули на вираз концепту КІТ / КІШКА в досліджуваних творах.

Особливе місце у дослідженні за темою, що пов'язана з нашим дисертаційним дослідженням, приділено теорії сміху. Обґрунтовано зв'язок цієї теорії зі специфікою прояви концепту «КІТ / КІШКА». Для вивчення концепту використовують матеріали різних наукових дисциплін, що дає змогу зробити висновки про міжкультурної значущості концепту.

Анімалістичні фразеологізми в цілому, а не лише у представлений роботі, відображають багатовікові спостереження людини щодо зовнішнього вигляду та звичок тварин, передають ставлення людей до їх «братів менших». Анімалізми несуть енциклопедичну інформацію як про типові риси тварини, так і про менш явні ознаки, які не відображені в словникових дефініціях. Кількість сем енциклопедичного значення анімалізму, актуалізованих в окремих фразеологізмах, може бути досить значною.

Окрім цієї роботи, є ще кілька оглядових робіт, що розглядають концепт КІШКА, зокрема, у фразеологічній системі англійської мови, або порівнюють концепти КІШКА та СОБАКА в різних картинах світу, або на матеріалі творів літератури. Зокрема, потрібно згадати дисертаційне дослідження О. А. Бутіної, присвячене дослідженню концептів CAT та DOG в англomовній картині світу. Ця робота присвячена аналізу в лінгвокогнітивному ракурсі фразеологічних і лексичних одиниць, які репрезентують англійські концепти CAT та DOG. Дослідниця О. А. Бутіна акцентує свою увагу на фіксації різних за структурою номінативних одиниць, які актуалізують концепти CAT та DOG. У дисертаційному дослідженні розглядаються типи репрезентації зооконцептів в їх вербальних корелятах, також дослідниця проводить когнітемний аналіз внутрішньої форми мовних одиниць та досліджує градації метафоричності мовних засобів і виявляє концептуальні метафори, що містяться в них, а також дослідниця О. А. Бутіна проводить структурний аналіз фразеологічних речень та словосполучень з концептами CAT та DOG [3].

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Отже, підсумовуючи усе вищесказане, можна зробити висновок, що концепт КІШКА має перспективний характер для подальшого дослідження та створення більш детальної теоретичної бази. Використання концептів як одиниць аналізу, на нашу думку, дуже продуктивне в дослідницькій практиці явище, яке виявляє особливості мовної національної свідомості, встановлює ментальні ознаки носіїв різних культур і мов.

Література

1. Аскольдов С. А. Концепт и слово / Русская словесность. От теории словесности к структуре текста. Антология / Под ред. проф. В. П. Нерознака. М. : Academia, 1997. С. 267–279.

Міжкультурна й міжмовна комунікація: проблеми, питання, вирішення

2. Буслаев Ф. И. Русские пословицы и поговорки, собранные и объясненные / Ф. И. Буслаев – М. : Литкон, 1954. – 216 с.
3. Бутина А. А. Концепты CAT и DOG в английской языковой картине мира : автореферат дисс. на соискание учёной степени канд. филол. наук. : спец. 10.02.04 «Германские языки» / Бутина Александра Анатольевна. – Санкт-Петербург, 2012. – Электронный ресурс. – Режим доступа: <http://cheloveknauka.com/kontsepty-cat-i-dog-v-angliyskovy-yazykovoy-kartine-mira>
4. Ватлецов С. Г. Систематика зооморфной лексики и ее англо-русская эквивалентность : автореферат дисс. на соискание учёной степени канд. филол. наук. : спец. 10.02.19 «Теория языка». Нижний Новгород, 2001. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.dissercat.com/content/sistematika-zoomorfnoi-leksiki-i-ee-anglo-russkaya-ekvivalentnost>
5. Воркачев С. Г. Лингвокультурный концепт: типология и области бытования. Волгоград: ВолГУ, 2007. 400 с.
6. Гумбольдт В. Избранные труды по языкознанию / В. Гумбольдт. – М. : Прогресс, 1984. – 397с.
7. История кошек в Великобритании: успех – трагедия – поклонение. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://vsookoshkax.ru/istoriya/angliya.htm>
8. «Коты» как реальность Британской жизни. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://leon-av.narod.ru/p10aa1.html>
9. Маслова В. А. Когнитивная лингвистика: учеб. пособие. М. : ТетраСистемс, 2004. 256 с.
10. Попова З. Д., Стернин И. А. Когнитивная лингвистика / З. Д. Попова, И. А. Стернин. М. : АСТ, Восток-Запад, 2007. 315 с.
11. Солнцева Н. В. Сопоставительный анализ зоонимов русского, французского и немецкого языков в этносемантическом аспекте : автореферат дисс. на соискание учёной степени канд. филол. наук. : спец. 10.02.20 «Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание» / Наталья Владимировна Солнцева. – Омск, 2004. – Электронный ресурс. – Режим доступа: <http://cheloveknauka.com/sopostavitelnyy-analiz-zoonimov-russkogo-frantsuzskogo-i-nemetskogo-yazykov-v-etnosemanticheskom-aspekte>
12. Суперанская А. В. Прописная и строчная буква в собственных именах разных категорий / А. В. Суперанская // Орфография собственных имен. – М. : Наука, 1965.
13. Ярова Л. О. Особливості міжмовних еквівалентів англійських зоофразеологізмів в аспекті перекладу / Л. О. Ярова // Культура народів Причорномор'я. – Сімферополь, 2003. – №5. – Т. 3. – С. 150– 155.

**МОВНА ТА МОВЛЕНЄВА КОМУНІКАЦІЯ:
ПИТАННЯ СЕМАНТИКИ ТА СЛОВОТВОРУ**

=====

УДК 81`37

ПРОБЛЕМА УЗУАЛЬНОГО И ОККАЗИОНАЛЬНОГО
В ЯЗЫКОВОМ РАЗВИТИИ: СЕМАНТИЧЕСКИЙ ПОТЕНЦИАЛ СЛОВА И
РЕШЕНИЕ ВОПРОСА МЕТАФОРИЗАЦИИ

Шепель Ю. А.

Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара

Появление новых лексических единиц происходит, как известно, по имеющимся в языке образцам (схемам, моделям). Это утверждение справедливо и по отношению к семантическим новациям. Одним из продуктивных типов семантической деривации в русском языке выступает метафоризация: значительное число новаций образуется путем метафорического переосмысления уже имеющихся в языке лексических единиц.

Актуальность темы обуславливается тем, что решение вопроса о метафоризации сегодня привлекает особое внимание лингвистов и дает возможность разобраться в том, что метафора – это не только прием изображения, но способ мышления, способ восприятия мира. Метафора социальна по своей природе. Метафоры показывают, как картина мира отражается в общественном сознании и какова она, эта картина. Этот вопрос исследовали такие ученые, как Л. А. Кудрявцева (4), О. П. Ермакова (3), Н. И. Бахмутова (2), Д. Н. Шмелев (7), Н. М. Шанский (8), Д. П. Амичба (1), Ю. А. Шепель (9 - 15) и мн. др.

Цель статьи — раскрыть и установить семантический потенциал слова, а также очертить

решение вопроса о метафоризации в современной дериватологии.

Соответственно к поставленной цели сформулируем **задачи**:

1. Проанализировать некоторые основные понятия процесса метафоризации.

2. Проанализировать метафорические преобразования слова, а также семантический потенциал слова.

3. Проследить и исследовать семантическую структуру метафорического преобразования слова.

1. Семантический потенциал слова

В семасиологическом плане метафоризация представляет собой мену архисемы, но это лишь самый общий признак данной семантической деривации. В настоящей лекции нами будут рассмотрены более частные семасиологические характеристики метафоризации, что даст возможность, во-первых, воссоздать деривационный акт в его динамике в каждом конкретном случае и, во-вторых, построить классификационную схему, описав разновидности метафорической деривации.

Анализ семантических новаций, сопоставление двух значений (исходного и результативного) на уровне семной организации позволяют в дальнейшем описать семантическую структуру метафорического преобразования слова.

2. Проблема метафоризации

2.1. Метафорическое переосмысление на основе внешнего сходства называемых реалий (внешнее сходство выступает в качестве внутренней формы нового значения):

восьмерка — в значении «транспортная развязка, напоминающая с высоты цифру восемь»: *А магистраль*

то и дело поднимается на мосты, чтобы избежать пересечения с другими дорогами. Связь с ними будет осуществляться путем развязок. Это и «восьмерка», и «турбина», и «лист клевера»...

распашонка — «о трехкомнатной квартире с расположением комнат в виде распашонки (большая проходная и по бокам двери в маленькие комнаты)»: Квартира, куда они попали, была обычной, стандартной, из тех, что особенно неудобны по расположению комнат: одна большая, проходная, и из нее двери в две маленькие. Николай Васильевич слышал, что такую квартиру называют «распашонкой».

В приведенных выше семантических дериватах указание на внешнее сходство выступает в качестве одного из дифференциальных признаков и присутствует в словарном толковании слова.

Семантический признак «внешнее сходство» в результативном значении может не выражаться эксплицитно дифференциальной семой, и тогда внутреннюю форму косвенно-производного значения «несет» скрытая (имплицитная) сема. Например: *диск* – исходное значение «предмет в виде плоского круга» → результативное — «грампластинка (обычно долгоиграющая)»: *В серии «Лауреаты Международного конкурса имени Чайковского» выходит диск пианиста Андрея Гаврилова, на котором он записал Первый концерт Чайковского.*

2.2. Метафорическое переосмысление на основе внутреннего сходства некоторых признаков реалий.

В семасиологическом плане такое переосмысление характеризуется актуализацией в деривате одного (или нескольких) компонентов исходного смысла. Так, у слова *премьер* со значением «артист, играющий первые роли» развивается новое значение «спортсмен, играющий первенствующую роль»: *Еще он заметил, что Цыган считался у них первым игроком. К нему прислушивались*

в спорах, на него играли, ему старались подражать, а он держался как премьер, пешком ходил по площадке и ждал под щитом, когда ему дадут мяч.

Аналогично развивается новое значение и у слова *премьерша* «спортсменка, играющая первенствующую роль в спортивных соревнованиях»: *Она привыкла быть чемпионкой, премьершей. Привыкла после очередной победы на первенстве страны уезжать в Гагру и так загорать, чтобы быть самой черной. Она и на юге любила играть в теннис с Игорем Ильинским.* Новые значения слов *премьер*, *премьерша* получают, как видим из контекста, характеризующую, оценочную коннотацию.

В новом значении могут актуализироваться несколько дифференциальных сем исходного слова. Примером тому может служить формирование новой семемы у слова *снайпер* «о спортсмене, метко забивающем (забрасывающем) мячи, шайбы в ворота (корзину) соперника». Сопоставив это значение с исходным «очень меткий и искусный стрелок», можем предположить, что деривационный акт совершается путем актуализации двух сем исходного семантического набора «меткий» и «искусный»: первая сема переходит в дифференциальную сему результативного значения, вторая – в скрытую.

2.3. Метафорическое переосмысление на основе функционального сходства.

Некоторые современные исследователи явление функционального переосмысления предлагают адекватно описывать в терминах последовательного сужения и расширения значения, не видя различий этих типов семантической деривации. Такой подход вызывает у меня возражение по нескольким причинам.

Переосмысление на основе функционального сходства и сужение / расширение имеют разную ономаσιологическую основу: в первом случае — это косвенная номинация, во втором — непрямая номинация.

На мой взгляд, представляется необоснованным выделение описываемого переосмысления в самостоятельный тип деривации. Как по ономаσιологическим, так и по семасиологическим характеристикам, функциональное преобразование слова совпадает с метафоризацией, отличаясь только частными семасиологическими признаками, что позволяет описывать данную деривацию как разновидность метафорического переосмысления.

Для подтверждения этого тезиса приведу несколько примеров.

Вовлекаясь в процесс семантического преобразования, семная структура слова *аккумулятор* — «прибор для накопления энергии с целью последующего ее использования» претерпевает следующие изменения: меняется архисема «прибор» → «место», обобщается дифференциальная сема «энергия» → «что-либо», дифференциальные семы «накопление», «дальнейшее использование», являющиеся функциональным компонентом значения, переходят в результативную семему — «место, емкость для накапливания, сбора чего-либо с целью дальнейшего использования».

Функциональный элемент значения может выражаться скрытой семой в структурах соотносимых значений: *координаты* — «одна из величин, определяющих положение точки на плоскости или в пространстве» → «адрес, местожительство или местопребывание».

Функция «определять местонахождение» не выражена эксплицитно, но ее несет в себе скрытая сема, которая актуализируясь в результативном значении, является основой деривации. Функциональное переосмысление слова *координаты* осложняется другим семантическим процессом — расширением значения. Об этом свидетельствует наличие в деривате вариантных архисем «адрес» / «местожительство» / «местопребывание». Как видим, семантические преобразования слова сложны,

многообразны и не всегда выступают в своем чистом виде.

Особенно активны среди семантических новаций русского языка последних десятилетий функциональные переосмысления типа «человек → машина (устройство)». Это такие новации, как «водовоз» – «автомобиль с цистерной для перевозки воды» ← от исходного «возчик, доставляющий воду»: *Воду в тот день в село не привозили – сломался водовоз; дворник* – «машина для уборки дворов и улиц» ← от «работник, убирающий двор и улицу»: *Механический «дворник» смонтирован на базе трактора МГЗ-80. Это позволяет использовать машину в самых разных условиях.*

2.4. Ассоциативная метафоризация.

Ассоциативные переосмысления — наиболее активный тип метафорической деривации в русском языке и в то же время наиболее трудный для усвоения нерусскими. Эта трудность объясняется тем, что в образовании нового значения участвуют не только ядерные семы, но и периферийные, не только денотативные семы, но и коннотативные; существенную роль играет и страноведческий (или культурологический) компонент значения. Так, например, периферийная скрытая сема «заниматься фехтованием» исходного значения слова *мушкетер* — «о дворянине, служившем в части французской гвардейской кавалерии, составляющей свиту короля» переходит в ядерную, актуализируется, становится основной развития нового значения — «о спортсмене, занимающемся фехтованием на шпагах, рапирах, саблях»: *На чемпионате мира по фехтованию среди юниоров советская команда набрала 40 очков, опередив ближайших соперников — румынских мушкетеров — на 11 очков.*

При «чистой» метафоризации происходит замена одной лексико-грамматической архисемы другой:

восьмерка — «цифра» → «транспортная развязка»; *распашонка* — «одежда» → «квартира»; *премьер* — «артист» → «спортсмен»; *снайпер* — «стрелок» → «спортсмен»; *аккумулятор* — «прибор» → «место»; *лесоруб* — «человек» → «машина»; *мушкетер* — «дворянин» → «спортсмен» и под.

Ассоциативная метафоризация представлена в большинстве своем двумя разновидностями деривации.

Семантическая деривация происходит за счет перехода дифференциальной ядерной семы исходного значения в скрытую периферийную. Например: *маяк* — «сооружение со средствами сигнализации, служащее навигационным ориентиром для судов» → «о передовике производства, трудовой деятельности»: *В каждом производственном управлении есть свои маяки.*

Периферийные семы участвуют в образовании таких дериватов: *жаворонок* — «о человеке, у которого период творческой активности падает на первую половину дня» (от исходного «небольшая певчая птичка из отряда воробьиных): *Деление людей на «сов» и «жаворонков» имеет под собой четкую физиологическую основу — биоритмы этих людей противоположны по фазе.*

3. Выводы

По своим структурно-семасиологическим характеристикам метафорическое преобразование слова представлено среди семантических новаций несколькими разновидностями:

1) мена архисемы и актуализация в семантической структуре деривата эксплицитной или имплицитной семой «внешний признак»;

2) мена архисемы и актуализация одной или нескольких сем, называющих внутренний признак;

3) мена архисемы и актуализация в результативном значении функциональной семы («предназначенный для»);

4) мена архисемы и переход ядерной семы в скрытую периферийную или периферийной (денотативной, коннотативной) — в ядерную.

Перспективы дальнейшего исследования.

Выделение структурно-семасиологических моделей, по которым происходит метафорическое переосмысление лексических единиц русского языка, позволяет глубже проникнуть в механизм семной динамики и сделать вывод о том, что метафоризация имеет относительно регулярный характер, поскольку в языке отчетливо выделяются определенные способы ее развития.

Литература:

1. Амичба Д. П. Метафора в аспекте современных инновационных процессов русского языка. – Вестник Днепропетровского университета. Языкознание. – Выпуск 11. – Том № 1. – 2005. – С.13-18.
2. Бахмутова Н. И. О некоторых основных понятиях процесса метафоризации // Вопросы стилистики. Межвузовский научный сборник. Саратовский университет. – 1972. – Вып. 4. – С. 95-104.
3. Ермакова О. П. Лексические значения производственных слов в русском языке. – М., 1984.
4. Кудрявцева А. А. Метафорическое преобразование слова в современном русском языке // Научные доклады. Филологические науки. – 1988. – № 5. – С. 62-66.
5. Ковалев В. П. Семантическая структура метафор // Русский язык и литература в школах УССР. – 1980. – № 5. – С. 43-49.
6. Смирнова Н. С. К вопросу о метафорическом употреблении слов // Язык художественных произведений. – Омск: Зап. – Сиб. книжное изд-во. – 1966. – С.134-158.
7. Шмелев Д. Н. Современный русский язык. Лексика. – М., 1977. – 103 с.
8. Шанский Н. М. Современный русский язык. – М.: Наука, 1981. – 1 т. – С. 16.
9. Шепель Ю. О. Метафора, її роль та особливості перекладу з української мови на російську / Ю. О. Шепель // Гуманітарна освіта та виховання у сучасному технічному навчальному закладі: Матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції. (Дніпродзержинськ 6-7 жовтня 2008).- Дніпродзержинськ, 2008. – С. 117-121.
10. Шепель Ю. А. Становление метафоры в свете когнитивной теории / Ю. А. Шепель // Вісник Дніпропетровського університету. Сер. Мовознавство. – № 11. – Т. 18. – Дніпропетровськ: ДНУ, - Вип. 16. – 2010. – С. 377-383.

Міжкультурна й міжмовна комунікація: проблеми, питання, вирішення

11. Шепель Ю. О. Метафоричні конструкції як засіб художнього відображення картини світу / Ю. О. Шепель // Наукові записки. – Випуск 95 (1). – Серія: Філологічні науки (мовознавство): У 2 ч. – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2011. – С. 361-367.
12. Шепель Ю. О. Метафоричність етимологічного образу концепту «Truth» / Ю. О. Шепель // Четвертий міжнародний науковий форум. Сучасна англістика: Традиції. Сьогодення. Перспективи. Тези доповідей / За аг. ред. В. О. Самохіної. – Х. : Харківський нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна, 2011. – С. 123-125.
13. Шепель Ю. О. Метафоричні моделі на параметрах «простору» / Ю. О. Шепель // Сучасні стратегії та методології навчання перекладу : матеріали Міжнародної наукової конференції, присвяченої 10-річчю кафедри перекладу. – Дніпропетровськ : Нац. гірничий ун-т, 2012. – С. 52-56.
14. Шепель Ю. О. Імпліцитна метафора та лексичні засоби її вираження при перекладі роману Ф. М. Достоевського «Брати Карамазови» / Ю. О. Шепель // Навчасмо іноземців: досвід, проблеми, перспективи : колективна монографія. – Дніпропетровськ : Адверта, 2014. – С. 96-103.
15. Шепель Ю. А. Метафора та метафоричні конструкції як засіб художнього відображення картини світу (на матеріалі повісті М. М. Коцюбинського «Fata morgana») / Ю. А. Шепель // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : ФІЛОЛОГІЯ. – Вип. 16. – Одеса, 2015. – С. 690-62.

УДК 811.111. + 802.0

О ГРАММАТИЧЕСКОЙ ОМОНИМИИ НАРЕЧИЙ И ПРИЛАГАТЕЛЬНЫХ (С ДИАХРОНИЧЕСКОЙ ТОЧКИ ЗРЕНИЯ) В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

Шепель Ю. А., Вотинцева М. Л.

Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара

Актуальность темы. Настоящая статья посвящена диахроническому исследованию грамматической омонимии английского языка В качестве материала описания выбраны широко распространенные грамматические формы имен прилагательных, а также часто употребляемых наречий. Актуальность обращения к рассматриваемой теме объясняется недостаточностью научных и научно-методических исследований и литературы, что может приводить к определенным

трудностям студентов при изучении грамматики. С другой стороны, многие вопросы грамматической омонимии остаются дискуссионными, поэтому дальнейшее исследование поднятой в статье проблемы является достаточно **перспективным**.

Авторы статьи поставили перед собой задачу внести некоторую ясность в немногие дискуссионные вопросы грамматической омонимии прилагательных и наречий английского языка.

ОБЩИЕ ВОПРОСЫ ОМОНИМИИ

Омонимия — явление, непосредственно вытекающее из факта неизоморфности плана выражения и плана содержания. Тем самым проблема омонимии оказывается частью более общей проблемы соотношения формы и содержания в языке, что делает ее глубокое теоретическое изучение необходимым.

Необходимость дальнейшего изучения омонимии вызывается также потребностями прикладной лингвистики. Омонимия рассматривается как проявление особого свойства языкового знака, благодаря которому разным означаемым могут соответствовать тождественные означающие. Поэтому омонимия достаточно часто может быть помехой в процессе языковой и межкультурной коммуникации, а также при переводе.

Двусторонность знака влечет за собой многочисленные следствия. Соотношения между двумя сторонами знака весьма сложны и противоречивы, что объясняется их различной природой: означающие линейны и дискретны, означаемые глобальны; различны принципы членности и структурирования сторон знаков, отсюда их относительная автономность. Сложное внутреннее соотношение сторон знака создает тот фон, на котором проявляется феномен асимметричного дуализма между сторонами знака.

Понятие асимметрии раскрывается в двух рядах явлений, тесно связанных между собой:

1) качественная асимметрия — несоответствия, которые наблюдаются между сторонами знака, несмотря на их нерасторжимое единство;

2) количественная асимметрия, возможная в силу известной автономности сторон знаков и детерминированная экстралингвистическими факторами. Она проявляется в отсутствии однозначных соответствий между составляющими двух множеств, представляющих совокупный потенциал естественного языка. Реализуется количественная асимметрия в виде двух противоположных феноменов — *многозначности и синонимии*.

Распространенная во всех языках многозначность может квалифицироваться как одно из универсальных свойств языка. Она не только объективно возможна, но и является необходимым качеством языка, обуславливаемым самой сутью его материального устройства, а также биологическими предпосылками мышления человека.

К вопросу о гомогенности отдельных разновидностей многозначности в лингвистических исследованиях наблюдается двоякое отношение:

1) в связи с трудностями, связанными с дополнительным разбиением многозначности, отмечается непризнание или несущественность возможно существующей дифференциации частных видов многозначности — полисемии и омонимии;

2) несмотря на большие трудности, совершается, пусть не совсем последовательно, дополнительное разбиение многозначности на полисемию и омонимию.

Вряд ли можно отрицать самое явление многозначности слова — его тождества при наличии двух и более значений, выражаемых одинаковыми звуковыми отрезками. Вместе с тем нельзя не признавать самого явления омонимии и считать все случаи неоднозначности

одинаковых звуковых отрезков случаями полисемии.

Отрицание существования полисемии слов сводится к утверждению, что всякое семантическое различие при совпадении звуковой оболочки представляет собой случай омонимии. Так, например, *man*₁ — человек и *man*₂ — мужчина, должны быть при таком подходе признаны разными словами-омонимами. Однако не подлежит также сомнению и тот факт, что *man*₁ и *man*₂ воспринимаются как связанные между собой. Морфологический состав и строение единиц *man*₁ и *man*₂ представляются абсолютно тождественными, и различие между ними вочпринимается как чисто смысловое, лексико-семантическое.

С другой стороны, в языке, однако, обнаруживаются и такие лексические единицы, как, скажем, *spring*₁ — весна, *spring*₂ — пружина и *spring*₃ — источник, родник, где нет осмысленной связи между данными единицами, и одинаковость их звучания производит впечатление случайности.

Если в диахронии установление омонимии с помощью этимологического критерия является процедурой несложной, то диагностирование омонимии с помощью синхронической методики встречается с большими трудностями, для разрешения которых необходима совершенная методика выявления связей (или их отсутствия) между единицами плана содержания, объединяемыми идентичной материальной оболочкой (звуковым комплексом, моделью словоформ, словосочетания, предложения).

Система естественного языка в настоящее время рассматривается лингвистической наукой как сложный, динамичный и гибкий объект. Теоретически вполне возможно смоделировать такую систему знаков, в которой все элементы характеризовались бы однозначным соответствием своих сторон, но продолжительная практика изучения омонимии и многозначности свидетельствует о некотором сбое в

работе такой модели. Объяснение тому надо искать в когнитивных основах мыслительной деятельности человека, в многообразии единиц его мыслительной деятельности, которые закрепляются с помощью языка при выполнении им гносеологической функции. Они внедряются в язык как экстенсивным, так и интенсивным способом. Неоднозначность — это инструмент, который сдерживает диктуемое потребностями номинации возрастание числа означающих. Отсюда, многозначность (полисемия и омонимия) представляет собой необходимый и неизбежный инструмент любого естественного языка. Омонимия — явление объективное, закономерно присущее естественным языкам, и как таковое оно лишь весьма приблизительно может служить предметом оценок. Что касается оценочных суждений, в которых акцентируется случайность омонимии, то современная лингвистика их решительно отклоняет: омонимия, как и полисемия, не представляет собой случайного явления, это константа для естественных языков.

В области психолингвистического осмысления действия омонимии на языковую (речевую) и межъязыковую коммуникацию практика показывает, что адресат сравнительно легко преодолевает те препятствия, которые ему ставят содержащиеся в сообщениях проявления неоднозначности¹.

Омонимия присуща всем уровням языка, кроме фонологического. Чаще всего она ассоциируется с уровнем слов, поэтому именно лексическая омонимия

¹ Выдвинута гипотеза исчерпывающего исчисления всех вариантов прочтения высказывания. Первый этап – собственно исчисление. За ним следует второй, в ходе которого осуществляется выбор одного из вариантов. Он основывается не только на вероятностных характеристиках того или иного варианта, но и на том, что на иное прочтение накладываются определенные ограничения. Вероятностные условия выбора не могут его жестко детерминировать, поскольку они сами нуждаются в каком-то вербальном подкреплении. Скорость обработки высказываний, отмеченных неоднозначностью, зависит от характера последней: лексическая омонимия преодолевается быстрее, чем структурная (синтаксическая).

получила наибольшее освещение в лингвистической литературе. Изучение определений омонимии показало, что остаётся еще немало неразрешенных вопросов как теоретического, так и практического характера, один из которых связан с нахождением надежных семантических критериев выделения тех лексических омонимов, которые появились в результате распада полисемии.

Масштабность лексической омонимии зависит от ряда особенностей того или иного языка. Чем менее автосемантчны единицы языка, тем выше уровень его омонимизации, поскольку для задействования семантических потенций требуется привлечение ряда факторов, внешних по отношению к данной единице, она может, без большого ущерба, быть лишена части своих индивидуальных различительных свойств, вплоть до утраты своей фонетической индивидуальности. Установлена связь между длиной слов и распространенностью омонимии: омонимизация проходит интенсивнее в той части лексики, где меньше слогов.

Проблема отграничения лексической омонимии от лексической полисемии привлекала наибольшее внимание лингвистов [1-12 и др]. Она важна не только в теоретическом плане, но и выходит в лексикографическую практику. Существует большой набор критериев дифференциации конкретных проявлений многозначности, но ни один из них не является абсолютно надежным. Отсутствие жестких, всегда “осязаемых” границ между полисемией и омонимией вполне объяснимо: переход от полисемии к омонимии осуществляется длительное время, поэтому существует много пограничных случаев [13-19 и др.].

Тенденция к экономии языковых средств приводит к весьма сложным соотношениям единиц плана содержания в рамках тождественных звуковых комплексов, которые покрывают несколько слов (омонимия) и значительное количество ЛСВ. Следовательно, тождественные звуковые комплексы

покрывают “диалектически взаимодействующие между собой ряды омонимов, а внутри последних — ряды ЛСВ, являя пример значительной функциональной перегрузки” [19; 20].

Грамматическая омонимия, присущая современному английскому языку, изучена недостаточно. У обоих видов омонимии есть ряд общих черт:

1) материальное (звуковое) совпадение единиц, имеющих разные значения (у грамматических омонимов могут совпадать также почти все семантические компоненты);

2) оба вида омонимии возникают в результате действия процессов дивергенции и конвергенции,

3) оба вида омонимии характеризуются большой распространенностью в языке,

4) омонимичные грамматические единицы также сосуществуют наряду с полисемантическими.

Однако между двумя видами омонимии имеются и существенные различия: лексическая омонимия индивидуальна, грамматическая же омонимия — это тип отношений, охватывающих значительные массивы лексического материала.

Анализ определений морфологической омонимии позволяет поставить круг проблем, связанных с этим феноменом:

1) системный, парадигматический характер морфологической омонимии, ее пределы и связь с прочностью морфологических оппозиций;

2) соотношение омонимии и полисемии на морфологическом уровне и критерии их разграничения;

3) единицы, несущие заряд омонимичности,

4) внутри- и межклассовая омонимия,

5) соотношение конверсии и омонимии,

6) связь морфологической омонимии с лексической семантикой слова.

Омонимия захватывает отдельные (иногда значительные) участки морфологических парадигм и

таким образом становится неотъемлемой чертой всей морфологической системы языка. Это наблюдается даже в языках синтетического строя. Поскольку в наиболее общем смысле парадигматическая связь — это связь одной языковой единицы с другой или другими единицами, можно утверждать, что любая единица морфологического строя, отмеченная омонимичностью, имеет, кроме своей основной, еще и дополнительную парадигматическую связь — с членами своего омонимического ряда.

Таким образом, наряду с известными парадигмами существуют омонимические парадигмы. Если же единица отмечена к тому же и лексической омонимией, то она является членом еще и лексической парадигмы.

Несмотря на то, что многие исследователи отрицают раздельное объективное существование грамматической омонимии и грамматической полисемии и, хотя эти феномены уравниваются в своем статусе, когда они рассматриваются через призму контекста и критерии их дифференциации очень трудно разработать, от решения этого вопроса уйти нельзя.

Несмотря на значительно меньшую разработанность теоретических аспектов грамматической омонимии по сравнению с омонимией лексической, все же можно выделить два, по существу противоположных подхода к этой проблеме:

- а) атомарно-семантический (Б. А. Ильиш);
- б) системно-формальный (Л. Блумфилд, А. И. Смирницкий, Л. С. Бархударов).

Б. А. Ильиш [21] исходил из того, что форма остается единой (отмеченной полисемией) во всех тех случаях, когда можно сформулировать инвариантное значение, выражаемое ею в разных контекстах. Когда же сформулировать инвариантное значение невозможно, необходимо признать, что внешне совпадающие формы являются грамматическими омонимами. Таким образом, ученый утверждает, что омонимия и полисемия — это

понятия не онтологические, а результат позиции исследователя, т.е. им отказано в объективности.

В соответствии с системно-формальной концепцией признание / непризнание омонимии ставится в зависимость от формальной характеристики слов, имеющих в той или иной микросистеме. «Существование даже одной чрезмерно дифференцированной парадигмы указывает на омонимию в регулярных парадигмах» [22]. Л. С. Бархударов подчеркивает, что «об омонимичных формах мы вправе говорить лишь тогда, когда эти формы проявляют различие хотя бы у какой-то группы слов, принадлежащих к данной части речи» [23]. Эти принципы анализа грамматических форм с учетом их системных связей позволяют совершенно определенно идентифицировать те из них, которые отмечены омонимичностью.

Атомарно-семантический и системно-формальный подходы к грамматической омонимии не только отличаются друг от друга, но и приводят к противоположным результатам.

На основе системно-формальной концепции грамматическая омонимия определяется как такой вид асимметрии между означающими и означаемым грамматического знака, при котором одному означающему соответствуют два или более означаемых, каждое из которых имеет в системе данного языка и дифференцированные означающие. Если же два или более означаемых ни в одном случае не имеют дифференцированных означающих, то такой вид асимметрии называется *грамматической полисемией*.

Для прилагательных и наречий в качестве критерия обычно используется одновременное существование тождественного звукового комплекса как у представителей одного, так и у представителей другого класса (с другим категориальным значением и дистрибуцией). Здесь омонимия также выделяется

относительно какого-то количества единиц, лишенных признака омонимичности и входящих только в один класс. Именно эти слова и создают фон, относительно которого обособляются омонимичные единицы. Таким образом, изложенные критерии морфологической омонимии отличаются определенным единством: омонимичные единицы идентифицируются как таковые на фоне других единиц, имеющих дифференциацию.

Сложным представляется вопрос о связи морфологической омонимии с лексическим значением слова. Без детализации отметим: лексические значения и те средства в контексте, которые служат для их актуализации, используются в процессе коммуникации как маркеры, благодаря которым одновременно происходит обособление и идентификация морфологических омонимов.

ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ И ВЗАИМОПРОНИКНОВЕНИЕ ГРАММАТИЧЕСКОЙ ОМОНИМИИ ПРИЛАГАТЕЛЬНЫХ И НАРЕЧИЙ (на диахроническом уровне анализа)

Явление грамматической омонимии английских прилагательных и наречий напрямую связано с процессом развития английского языка, в частности с основательной перестройкой морфологической системы. Кажущееся упрощение морфологической системы английского языка в древнеанглийский период свидетельствовало о значительном усложнении последней ввиду утраты этой системой морфологической четкости, которая была ей присуща.

Наречия в древнеанглийском языке делились на два основных типа — первичные, т.е. не образованные от какой-либо другой части речи, и вторичные, т.е. производные. В то время как группа первичных наречий была незначительна по объему, вторичные наречия, образованные от существительных и от прилагательных, были более многочисленны. Образование таких наречий

заключалось в том, что какая-нибудь падежная форма существительного или прилагательного отрывалась от системы склонения и застывала как наречие, что приводило в конечном счете к опрощению.

Так, скажем, наречия на **-e** (*diope, faeste, hlude*), возникли в результате опрощения формы творительного падежа единственного числа прилагательных среднего рода и **-e** перешло в словообразовательный суффикс. Такие наречия могли в принципе быть образованы от любого прилагательного, значение которого допускает образование наречия.

Для дальнейшего развития морфологии наречий в английском языке большое значение имело то обстоятельство, что в древнеанглийском языке существовал суффикс прилагательных **-lic** (по происхождению — существительное, означавшее “образ”, “вид”, и прилагательное, означавшее “подобный”, “образный”). С помощью этого суффикса были образованы, например, прилагательные *claenlic* и *deadlic*. В некоторых случаях существовали и параллельные варианты прилагательных с суффиксом **-lic** и без него, например, *gesaelig* и *gesaeliglic* “блаженный”, а следовательно и параллельные варианты наречий: *gesaelige* и *gesaeliglice*. При таких условиях наречие *gesaeliglice* могло быть понято как образованное прямо от прилагательного *gesaelig*, т.е. **-lice**, представлявшее собой первоначально сочетание двух суффиксов (**-lic** + **-e**), превращалось в единый словообразовательный суффикс наречия. Как следствие, зарождалась возможность образовывать наречие на **-lice** и от прилагательного, у которого не было параллельного варианта с суффиксом **-lic**, например наречие *freolice* от *freo* “свободный”, хотя прилагательного **freolic* не существовало.

В среднеанглийский период продолжают существовать унаследованные от древнеанглийского наречия, образованные от прилагательных при помощи суффикса **-e**, например *fayre* от прилагательного *fayr*

“прекрасный”, *faste* от *fast* “крепкий”, “быстрый”.

Наряду с этим развивается сложившийся в древнеанглийском языке способ образования наречий при помощи суффикса *-lic*, перешедшего в среднеанглийском в *-ly*, например от *special* — *specially*, от *thrifty* — *thriftily*.

Основной процесс в области морфологии наречий, характеризующий новоанглийский период в отличие от среднеанглийского, заключается в том, что суффикс *-ly* стал единственным универсальным средством образования наречий от прилагательных. Этот суффикс можно принципиально присоединить к основе любого прилагательного, значение которого допускает образование наречия.

Среднеанглийские наречия с суффиксом *-e*, унаследованные от древнеанглийского периода, в связи с выпадением неударного *-e*, совпали по внешнему виду с прилагательными. Небольшое число таких наречий, не отличающихся по виду от прилагательных, сохранилось и в новоанглийском языке.

Ниже мы приводим выдержки из «Большого Оксфордского словаря», включающие этимологию и дефиниции некоторых омонимичных прилагательных и наречий английского языка.

CLEAN adj.

1 *claene* (3-4 *clane*, 2 *clone*), 1-6 *clene*, 2-7 *cleane*, (4-6 *cleyn*(e), 4-7 *cleen*(e), (5 *clen*, *kleane*, *klene*, 5, 7 *clayne*) 6 - *clean*

1. Clear (1040)
2. Pure, undefiled, unsullied (1000)
3. Free from dirt or filth (897)

CLEAN adv.

Forms : see Clean adj.

1. Of manner : In a “clean” manner
2. In a manner free from dirt; or so as to leave no dirt, refuse, or obstructions. (1000)

CLEANLY adj.

1 clænlic, 4 clenlich, clanli, 5 -7 clenly, - lie, 6 clene - cleanly (clendly), 5 - cleanly

Claen + lic = Clean + body :

It appears to have been first used of moral and spiritual purity and thence extended to certain senses of clean but its main sense still refers to habit and tendency rather than to actual state.

1. Morally or spiritually clean. (888)
2. Clean as clothes or the like. (1340)
3. Of persons (or beasts) : Addicted to cleanness, habitually clean. (1500)

CLEANLY adv.

1 clænlice, 4 clenliche, clanlie, 5 -7 clenlye, - lie, 6 clene - cleanly (clendly), 5 - cleanly

1. In a cleanly manner (1000)

CLEAR adj.

3 -5 cler, (4 clier, clyre, clyer), 4 - 7 clere, 4 - 8 cleer, 5 - 7 cleere, (5 clure, 6 cleir, clar), 6 - 7 cleare, 6 - clear (a French borrowing).

1. Brightly shining, bright, brilliant. (1297)
2. a) Of the day, daylight: Fully light, bright; opposed to dusk, twilight. (1320)
- b) Of the weather: sunshine, cloudless sky. (1297)
3. Transparent. (1300)

CLEAR adv. Forms : see CLEAR adj.

Clear is not originally an adverb, and its adverbial use arose partly out of the predicative use of the adjective, as in "the sun shines clear"; partly out of the analogy of native English adverbs which by loss of final - e had become formally identical with their adjectives especially of Clean adv. Which it has largely supplanted.)

1. Brightly, with effulgence, with undimmed or

unclouded lustre. (1300)

2. † Distinctly. (1300) (now Clearly)
3. † Manifestly, evidently. (1562) (now Clearly)
4. With clear voice, distinctly. (1450)

CLEARLY adv.

1. † Brightly; luminously; transparently. (1350)
2. With optical distinctness. (1297)
3. Of mental vision: with full understanding, distinctly. (1350)
4. Manifestly, evidently. (1590)

CLOSE adj.

4 - 5 cloos, 4 - 6 clos, 5 cloce, (5 - 6 close, 8 cross), 4 - close

1. Closed, shut; having no part left open. Often as extension of predicate as in "to shut close". (1325)
2. Enclosed or shut in, esp. with walls or barriers. (1489)
3. Shut up in prison, confined. (1393)
- 4 shut up from observation, secret, occult. (1393)

CLOSE adv. Forms : see CLOSE adj.

(No strict dividing line can be drawn between the predicative uses of the adjective, and the adverbial use into which both gradually pass; but where the latter is fully developed, Closely is now preferred in ordinary prose.)

1. In (into) position in which the intervening place is closed up so that there is no interval; in immediate contact or proximity

- a) Of the mutual proximity of two or more things. (1489)
- b) Of the proximity of one thing to another. (1400)
2. † Secretly, covertly. (1387)
3. In strict confinement. (1399)

CLOSELY adv.

In a close manner; usually opposed to openly.

1. So as to leave no passage out or in. (1594)
2. Spec. With closed lips, inarticulately
3. † Secretly. (1423)
4. In close proximity. (1634)

DEAD adj.

1 - 3 dead, 2 - 3 daed, (3 deaed), 2 - 7 ded, (4 deede, deid, did, Ayenb. dyad, dyead), 4 - 6 deed, dede, 5 deyde, dyde, 6 dedde, 6 - 7 deade, 6 - dead.

1. That has ceased to live; deprived of life; in that state in which the vital functions and powers have come to an end and are incapable of being restored:

- a) of men and animals (939)
- b) of plants (1382)
- c) of parts of organs of animals or plants. (1000)

To be dead was anciently used in the sense “to die”, and later in that of “to have died”.

2. Bereft of sensation or vitality; benumbed, insensible.

- a) of parts of the body. (1225)
- b) of persons: Deathlike, insensible, in a swoon. (1369)

DEAD adv. Forms : see DEAD adj.

1. In a manner or to degree characteristic of or suggesting death; with extreme inactivity, stillness etc.; utterly, profoundly, absolutely (as dead asleep, dead calm); to extremity, “to death” (as dead run, dead tired)

Often connected with the qualified word by a hyphen, and thus passing into combinations. (1393)

b) With absolute or abrupt cessation of motion (or speech). (1856)

2. Hence more generally: Utterly, entirely, absolutely, quite. (1589)

3. Directly, straight. (“Dead against”). (1800)

DEADLY adj.

1 - deadlic, 3 daedlich, diadlich, 3 - 4 deadlich, 3 - 5

dedlich, - lych, dedelik(e, 4 dedli, dedeli, dyadlich, dyeadlich, 4 - 5 deedli, 4 - 6 dedly, dedely, 5 deadlike, dedlyke, 5 - 6 deedly, 6 deadlie, - lye, deedely, dedlie, 6 - 7 Sc. deidly, deidlie, 5 - deadly

1. † Subject to death, mortal. (1000)
- b) †A mortal; usually as pl. Mortals, human being. (1450)
2. † In danger of death, like to die. (1300)
- b) †Of or belonging to death. (1470)
3. Causing death or fatal injury, mortal, fatal. (893)
- b) As a quality of things: Having the property or capacity of causing death or fatal injury; poisonous, venomous, pestilential. (1380)

DEADLY adv.

1 deadlice, 3 -4 deadliche, 4 - dyadliche, dedlyk, 4 - 6 dedely, 5 dedly, 6 - deedly, 7 deadlie, 6 - deadly

1. †In a way that causes death, mortally, fatally, to death. (1050)
- b) †in a way that entails spiritual death
2. † Implacably, mortally; to the death. (1330)
3. In a manner suggesting or resembling death, as if dead, without animation. (1300)
4. To a fatal or extreme degree; “mortally”, “to death”; extremely, excessively. colloq. (1300)

DEAR Adjective

1 diore, 2 - 3 deore, 2 daere, 3 - 6 dere, 4 - 5 der, 4 - 7 deere, 5 -7 deir, 6 - 7 deare, 6 - dear

I of persons

- 1 glorious, noble, honorable, worthy [1000]
- 2.Regarded with personal feelings of high estimation and affection; held in a deep and tender esteem; beloved, loved. [1000]

II of things

3. Of high estimation, of great worth or value, precious, valuable [888]

B) precious in import or significance, important (1592)

4. Of a high price, high-priced, absolutely or relatively; costly, expensive (1044)

DEAR adverb

Forms : See DEAR adj.

1. At a high price; at great cost (usually with such words as buy, sell, cost, pay) (1000)

2. = dearly adverb 2 (1314)

DEARLY adverb

[DEAR adj. + Ly2]

1. In a precious, worthy or excellent manner; worthily, choicely, finely, richly (1000)

2. As one who is held dear; with feelings of tender affection (not used only with the verbs to love for its equivalents (1205)

DEEP adjective

1 diop, 2-3 deop, 2-5 dep, 4-6 depe, 5-7 deepe, 4 - deep

I literal senses

1 having great or considerable extension downward (854)

2 having great or considerable extension inward from the surface or exterior or backward from the front (1000)

3 having a (specified) dimension downward (1000)

4 of physical actions: extending to or coming from a depth (1483)

II figurative senses

5 hard to fathom or get to the bottom of; penetrating far into a subject, profound (1000)

6 as an attribute of moral qualities or of actions in which sinking or abasement is present

DEEP adverb

1 diope, 3 diep, 3-6 depe, 4 dep, 5-7 deepe, 6 - deep

1 literal senses

Deeply; to, at, or with a great or specified depth; far down

2 Figurative sense

Deeply (in various figurative senses) profoundly, intensely, earnestly, heavily, etc.

As qualifying an adjective "deep" is obsolete (excluding with words of color as deep-red stain, where deep is historically an adjective; qualifying a verb, it is generally superseded in prose by deeply, although still used in particular cases (1000)

DEEPLY adverb

[DEEP adj. + Ly2]

1 to great or considerable depth, far downward, inward etc. (1400-50)

2 figurative With deep thought, insight, knowledge etc.; profoundly, thoroughly (888)

DIRECT Adjective

4-6 dy-, directe, 5 drect, 6 - direct

1. proceeding in a straight line or by the shortest course; straight; not oblique: a direct route.

2. proceeding in an unbroken line of descent: a direct descendant.

3. without intermediary agents, conditions, etc.; immediate: direct contact.

4. straightforward; frank; candid.

DIRECT Adverb

Forms : See DIRECT adj.

1. in a direct manner; directly; straight: Answer me direct.

DIRECTLY Adverb

[DIRECT adj + Ly2]

1. in a direct line, way, or manner; straight.

2. at once; without delay.

3. shortly; soon.

4. exactly; precisely: directly opposite the store.

5. openly or frankly; candidly: to speak directly

EASY Adjective

3-4 aisie, 3-5 eese, 4-6 esee, 6-8 easie, -ye, 4 - easy

1. requiring no great labor or effort; not hard or difficult.

2. free from pain, discomfort, worry, or care: an easy mind.

3. providing or conducive to ease or comfort; comfortable.

4. easygoing; relaxed: an easy disposition.

EASY Adverb

Forms : See EASY adj.

1. in an easy manner; easily; comfortably: to go easy; to take it easy.

EASILY Adverb

4 aisieliche, eesely, 4-5 esely, 5-6 easely, 6 easily, 6 - easily

1. in an easy manner; with ease; without trouble.

2. beyond question; by far: easily the best.

3. likely; well: He may easily change his mind.

[1250-1300]

FAIR Adjective

1 faeger, 2-6 feir, 5-7 faire, 3-6 faier, 4-7 far(e), 2 - fair

1. free from bias, dishonesty, or injustice.

2. legitimately sought, done, given, etc.; proper under the rules: a fair fight.

3. a. (of the sky) bright; sunny; cloudless to half-cloudy.

4. of a light hue; not dark: fair skin.

5.pleasing in appearance; attractive: a fair young maiden.

FAIR Adverb

1 faegre, 3-4 as those of the adjective with the addition of -e, 5- coincident with those of the adjective.

1. in a fair manner: He doesn't play fair.
2. favorably; auspiciously.

FAIRLY Adverb

[FAIR adj. + Ly2]

- 1.in a fair manner; justly; impartially.
- 2.moderately; tolerably: a fairly heavy rain.
- 3.properly; legitimately: a claim fairly made.
- 4.clearly; distinctly: fairly seen.
- 5.so to speak; seemingly: ears fairly steaming with rage.
- 6.Obs. softly; gently.
- 7.Obs. courteously.

FAST Adjective

1-2 faest, 2 fest, 3 fasst, 4-6 faste, 3 - fast

1.moving or able to move, operate, function, or take effect quickly; quick; swift; rapid: a fast horse; a fast typist.

2.done in or taking comparatively little time: a fast race; fast work.

3.adapted to, allowing, productive of, or imparting rapid movement: a hull with fast lines.

4. closed and made secure, as a door, gate, or shutter

FAST Adverb

1 faeste, 3 faeste, feste, 3-6 faste, 3 fasste, 3 - fast

1.quickly, swiftly, or rapidly.

2.in quick succession: Events followed fast upon one another.

3.tightly; firmly: to hold fast.

4.soundly: fast asleep.

FREE Adjective

1 frio, 2-3 fri(e), 3-4 freo, 4 fry, frey, 6 frye, 2-6 fre, 4 - free.

1.enjoying personal rights or liberty, as one who is not in slavery or confinement.

2.pertaining to or reserved for those who enjoy personal liberty: living on free soil.

3.existing under, characterized by, or possessing civil and political liberties: the free nations of the world.

4.able to do something at will: free to act.

5.clear of obstructions or obstacles: The highway is now free of fallen rock.

FREE Adverb

Forms : See FREE adj.

1. in a free manner; freely.

2. away from the wind: a sailboat running free.

3. <for free> without charge: They mended my jacket for free.

FREELY Adverb

OE freolice, ME freoliche, freliche, frely [Free adj. + Ly2]

1. Of one's own accord, spontaneously, without constraint or reluctance

2. Without constraint or reserve in regard to speech: frankly, openly

3. Without restraint or restriction upon action or activity

HARD Adjective

1 heard, 2-4 herd, 3-7 harde, 4 - hard

1.not soft; solid and firm to the touch.

2.firmly formed; tight: a hard knot.

3.difficult to do or accomplish; fatiguing; troublesome: a hard task.

4.difficult or troublesome with respect to an action, situation, person, etc.: hard to please.

5.difficult to deal with, manage, control, overcome, or understand: a hard problem.

HARD Adverb

Forms : See HARD adj.

1. with great exertion; with vigor or violence; strenuously: to work hard.

2. earnestly, intently, or critically: to look hard at a decision.

3. harshly or severely.

4. so as to be solid, tight, or firm: frozen hard.

HARDLY Adverb

[HARD adj. + Ly2]

1.only just; almost not; barely: hardly any; hardly ever.

2.not at all; scarcely: That report is hardly surprising.

3.with little likelihood: He will hardly come now.

4.Brit. harshly or severely.

5.hard.

[1175-1225]

HIGH Adjective

1 heah, 2-3 heh, 2-4 heih, 3 haeh, 3-5 hey, 4-5 heyh, 4-6 heigh, 5 - high.

1.having a great or considerable height; lofty; tall: a high wall.

2.having a specified height: The tree is now 20 feet high.

3.situated above the ground or some base; elevated: a high ledge.

4.exceeding the common degree or measure; strong; intense: high speed; high color.

5.exalted, as in rank, station, or eminence: a high official.

HIGH Adverb

Forms : See HIGH adj.

1. at or to a high point, place, or level.
- 2 in or to a high rank or estimate: to aim high in political ambition.
3. at or to a high amount or price.
4. in or to a high degree.
5. luxuriously; richly; extravagantly: to live high.

HIGHLY Adverb

[HIGH adj. + Ly2]

- 1.in or to a high degree; extremely: highly amusing; highly seasoned food.
 - 2.with high appreciation or praise; admiringly: to speak highly of a person.
 - 3.more than adequately; generously: a highly paid consultant.
- [bef. 900]

JUST Adjective

A French borrowing : Juste

- 1.guided by reason, justice, and fairness.
2. done or made according to principle; equitable; proper: a just reply.
3. based on right; rightful; lawful: a just claim.
4. in keeping with truth or fact; true; correct: a just analysis.
5. given or awarded rightly; deserved: a just punishment; a just reward.

JUST Adverb

- 1.within a brief preceding time; but a moment before:
The sun just came out.
- 2.exactly or precisely: That's just what I mean.
- 3.by a narrow margin; barely: just over six feet tall; It just missed the target.

- 4. only or merely: I was just a child. Don't just sit there.
- 5. at this moment: The movie is just ending.
- 6. simply: We'll just have to wait and see.

JUSTLY Adverb

[Just adj. + Ly2]

- 1. Uprightly, righteously.
- 2. In accordance with justice or equity.
- 3. With a proper use of reasoning or of language.
- 4. With exactness; exactly, precisely.

LATE Adjective

1 laet , 3 let , 3-7 lat , 3 - late

- 1. occurring after the usual or proper time: a late spring.
- 2. continued until after the usual time or hour;
protracted: a late business meeting.
- 3. near or at the end of the day or well into the night: a
late hour.
- 4. most recent: a late news bulletin.

LATE Adverb

1 late, the rest as in LATE adj.

- 1. after the usual or proper time, or after delay: to
arrive late.
- 2. until after the usual time or hour; until an advanced
hour, esp. of the night: to work late.
- 3. at or to an advanced time.
- 4. recently but no longer; lately.

LATELY Adverb

[LATE adj. + LY2]

- 1. of late; recently; not long since.

LONG Adjective

1 lang, 5-9 lang, 3 longue, 3-7 longe, 3 - long

- 1. having considerable or greater than usual linear
extent in space.

2.having considerable or greater than usual duration in time.

3.extending, lasting, or totaling a number of specified units: eight miles long; eight hours long.

4.containing many items or units: a long list.

LONG Adverb

1 lange, longe, 2 lange , 6-9 lang , 3-5 longe, 5 - long

1. for or through a great extent of space or, esp., time: a reform long advocated.

2. for or throughout a specified extent, esp. of time: How long did he stay?.

3. (used elliptically in referring to the length of an absence, delay, etc.): Will she be long?.

4.throughout a specified period of time: It's been muggy all summer long.

5. at a point of time far distant from the time indicated: long before.

LOUD Adjective

1 hlud, 3-4 lud(e, 4-7 loude, 4 - loud

1.having exceptional volume or intensity: loud talking; loud thunder.

2.making or uttering strongly audible sounds: a quartet of loud trombones.

3.clamorous; noisy: a loud party.

4.emphatic; insistent: loud in one's praises.

5.garish; ostentatious: a loud necktie.

6.obtrusively vulgar; coarse.

LOUD Adverb

1 hlude, 2-4 lud(e, 3-4 loude, 4-7 lowd(e, 4 - loud

1.in a loud manner; loudly: Don't talk so loud.

LOUDLY Adverb

[Loud adj. + Ly2]

In a loud manner

1. In a loud tone or voice
2. Clamorously, noisily
3. With reference to dress: flashily, showily

QUICK Adjective

1-3 cwic, 3 cwicc, 4 kuic, kwik, 3-4 quic, 3-5 quick-, 4 quyc, 5 quyck, 5-6 quycke, 5-7 quicke, 5 - quick

1.done, proceeding, or occurring with promptness or rapidity: a quick response.

2.finished or completed in a short time: a quick shower.

3.moving or able to move with speed: a quick fox.

4.easily provoked or excited; hasty: a quick temper.

5.keenly responsive; lively; acute: a quick wit.

QUICK Adverb

Forms : see QUICK Adj.

1. quickly.

Usage. The difference between the adverbial forms QUICK and QUICKLY is frequently stylistic. QUICK is more often used in short spoken sentences, esp. imperative ones: Come quick! The roof is leaking. QUICKLY is the usual form in writing, both in the preverb position (We quickly realized that attempts to negotiate would be futile) and following verbs other than imperatives (She turned quickly and sat down). See also SLOW.

QUICKLY Adverb

[Quick adj. + Ly2]

- 1.with speed; rapidly; very soon.

SHARP Adjective

1-2 scarp, 2-3 scaerp, 3 sc(h)erp, scarp, 3-4 sarp, 3-6 scharp, 4-6 sharppe, 4-7 sharpe, 5 sherpe, 5-6 scharpe, scharp, 6 sharpp, 3 - sharp

1.having a thin cutting edge or a fine point; well-adapted for cutting or piercing: a sharp knife.

2.terminating in an edge or point; not blunt or rounded:
sharp corners.

3.involving an abrupt change in direction or course: a
sharp curve in the road.

4.clearly defined; distinct: a sharp contrast.

5.pungent or biting in taste: a sharp cheese.

6.piercing or shrill in sound: a sharp cry.

SHARP Adverb

1 scearpe, 4 charpe, 4-6 sharpe, scharpe, 6 - sharp

1. keenly or acutely.

2. abruptly or suddenly.

3. punctually: Meet me at one o'clock sharp.

4. Music. above the true pitch.

SHARPLY Adverb

[Sharp adj. + Ly2]

1. Severely, sternly, harshly

2. With sharp or painful effect

3. Briskly, swiftly, quickly

SHORT Adjective

1-3 sceort, 1-5 scort, 3 shorrt, 3-4 ssort, 3-8 schort, 4-
5 s(c)hert, 4-6 shortt, schorte, 4-7 shorte, 3 - short

1.having little length; not long.

2.having little height; not tall.

3.extending or reaching only a little way: a short path.

4.brief in duration; not extensive in time.

5.concise, as writing.

SHORT Adverb

Forms : see Short adj.

1. abruptly or suddenly: to stop short.

2. briefly; curtly.

3. on the near side of an intended or particular point:

The arrow landed short.

SHORTLY Adverb

[Short adj. + Ly2]

- 1.in a short time; soon.
- 2.briefly; concisely.
- 3.curtly; rudely.

SLOW Adjective

a) 1,3 slaw, 1,4-6 slawe, 3,6 slau, 9 sla b) 2 - slow, 4-6 slowe, 3-4,7 slou, 6 slo; c) 3 slowg, 3-4 sloug, slouge, 5 slowg, 4 slough, 5 slowh

1.moving or proceeding with little or less than usual speed: a slow train.

2.characterized by lack of speed: a slow pace.

3.taking or requiring a comparatively long time.

4.gradual: slow growth.

5.mentally dull: a slow child.

SLOW Adverb

Also 6 slaw(e, slau [forms : see Slow adj.]

1. in a slow manner; slowly: Drive slow

Usage. As an adverb, SLOW has two forms, SLOW and SLOWLY, and both are standard today. SLOW is now used chiefly in imperative constructions with short verbs of motion (Drive slow. Don't walk so slow.), more commonly in speech than in writing, though it occurs widely on traffic and road signs. SLOW also combines with present participles in forming adjectives: slow-burning; slow-moving. SLOWLY is by far the more common form of the adverb in writing. In both speech and writing it is the usual form following verbs that are not imperatives: He drove slowly down the street

SLOWLY Adverb

a) 1 slawlice, 2 slawliche, 4-5,9 slawly, 6 slawlie; b) 4-5 slowliche, 5 -lich, 4-5 slowli, 5 slouly, 5-6 slowly, 7 slowlye, 6 - slowly

1. Noy quickly, rapidly or hastily

2. In a remiss or negligent manner

STRAIGHT Adjective

4 strayth, 4-5 streigt, 4-7 streght, 4-8 streight, 5 streith, streyght, 5-6 streghte, 5-8 streyght(e, 6 strayght(e, 4 - straight

1.without a bend, angle, wave, or curve: a straight path; straight hair.

2.exactly vertical or horizontal.

3.evenly or uprightly formed or set: straight shoulders.

4.direct in character; candid: straight talk.

5.honest; honorable; upright.

STRAIGHT Adverb

Forms : see Straight adj.

1. in a straight line: to walk straight.

2.in or into an even or proper condition or position: pictures hung straight; to put a room straight.

3.in an erect posture: Stand straight.

4.directly: Go straight home.

5.frankly; candidly (often fol. by out).

6.honestly; virtuously: to live straight.

STRAIGHTLY Adverb

[Straight adj. + Ly2]

1. In a straight manner; in a straight line, directly

2. Straightaway, immediately

WIDE Adjective

1-4 wid, 4-5 wyd, 4-6 wyde, 3 - wide

1.of great extent from side to side; broad: a wide street.

2.having a specified extent from side to side: three feet wide.

3.vast; spacious: the wide plains.

4.of great range or scope: a person of wide experience.

5.expanded; distended: to stare with wide eyes.

WIDE Adverb

- 1 wide, 3 weide, 3-4 wid, 4-6 wyde, 5 wyd
1. to the utmost, or fully: to be wide awake.
2. away from a point or mark; astray: The shot went wide.
3. over an extensive area: scattered far and wide.
4. to a great extent from side to side: The river runs wide here.

WIDELY Adverb

[Wide adj. + Ly2]

1. to a wide extent.
2. over a wide area: a widely distributed plant.
3. by or among a large number of persons: a widely known artist.
4. in many subjects: to be widely read.
5. greatly or very: widely differing accounts of the incident.

SUFFIXES:

- LY¹

1 -lic, 2-5 -lich, 4-5 -liche, 3-6 -li, 4 - -ly

Was added to nouns converting them into adjectives and imparting to them the sense of “having the qualities appropriate to”, “characteristic of”.

- LY²

1-2 -lice, 2-5 -liche, 4-5 -lich, 3-6 -li, 4 - -ly

Was added to adjectives converting them into adverbs. Заметим, что, объем данной статьи не позволяет привести словарные статьи всех существующих омонимичных рядов прилагательных и наречий, поэтому ниже мы приведем только список омонимичных пар, не включенных в список словарных статей:

fine	fine	finely
flat	flat	flatly
heavy	heavy	heavily
light	light	lightly
near	near	nearly
pretty	pretty	prettily
right	right	rightly
scarce	scarce	scarcely
wrong	wrong	wrongly

При изучении списка словарных статей омонимичные пары можно распределить в зависимости от происхождения по таким трем группам:

1) образовавшиеся в процессе развития морфологической системы наречий: *loud, wide* (см. выше);

2) образовавшиеся в результате употребления прилагательных в качестве именной части составного именного сказуемого: *high, short*;

3) образовавшиеся из заимствованных слов по аналогии: *clear, direct*.

Одним из сложных вопросов является параллельное сосуществование в английском языке двух разных форм наречий: полностью совпадающих по форме с прилагательными и образованными от этих же прилагательных при помощи добавления к их основе суффикса *-ly*. Исторические предпосылки этого явления были рассмотрены выше, однако для выяснения семантических аспектов рассматриваемого феномена обратимся к вопросу внутриязыкового межчастеречного взаимодействия и взаимопроникновения.

Исходным элементом системы частей речи всегда выступает слово.

Слово отличается от части речи узостью полосы отражения действительности, узостью объема его лексико-семантического, морфологического, синтаксического и словообразовательного содержания, особыми условиями

функционирования, вызываемыми необходимостью удовлетворить непосредственные потребности общения между индивидами. Слово, как известно, — это значимая единица языка и речи, а часть речи же есть значимая единица системы классов, единица более абстрактная, лишенная конкретности, свойственной большинству слов, и никогда не воспроизводимая ни в языке, ни в речи непосредственно. В этом кроется лишь одно из противоречий между словом и частью речи.

Наиболее существенным противоречием между ними, вызывающим сдвиги в статусе отдельных слов и способствующим развитию взаимных контактов между различными классами, является неоднородность состава подавляющего большинства частей речи, раскрывающей себя в том, что в составе каждой части речи есть единицы, обладающие всеми ее признаками, а также есть единицы, которые не имеют всех признаков данной части речи, хотя и принадлежат к ней. Наличие этого противоречия имеет свои причины: оно обуславливается существованием в большой массе объектов природы сравнительно ограниченного числа “эталонов”, которым другие, внешне тождественные объекты того же типа или класса, соответствуют не точно, не абсолютно, а лишь в тех или иных пределах: “от”—“до”. Нарушение допустимого предела приводит к утрате “неэталонными” образованиями их главных отличительных признаков, а степень утраты этих признаков способствует качественному преобразованию и выходу их из того видового или родового целого, что объединяло их с определенными эталонами. Ввиду того, что всякая утрата старого качества непременно сопровождается приобретением какого-то нового качества, преобразующийся объект закономерно вступает в связи с другими объектами, в которых новое для него качество оказывается представленным в той или иной мере.

Аналогичное мы наблюдаем со словами-конституентами различных частей речи: чем более

заметно отклонение характеристик тех или иных слов от основных характеристик эталонных слов, тем более они утрачивают качественную характеристику и, удаляясь постепенно на периферию своего класса, могут со временем выйти из него совсем. Дальняя зона периферии каждой части речи — из-за размытости признаков конstituентов, находящихся в этой зоне, — выступает, следовательно, как участок, где происходит постоянное взаимопроникновение разных классов слов.

Дальняя зона периферии является не единственно возможной полосой совмещения плоскостей взаимодействующих классов. Соприкосновение последних происходит также и в зонах сосредоточения единиц, близких по своим основным характеристикам к эталонным словам. Наши наблюдения и исследования лингвистов показали, что конstituентам, занимающим эти зоны, хотя и в меньшей степени, чем конstituентам зоны периферии, тоже присущи признаки других частей речи, но такие признаки не принадлежат обычно к разряду существенных, что не может повлечь за собой изменение сущностного статуса единиц. Факт взаимодействия классов в этом случае остается, тем не менее, непреложным.

В связи со вышесказанным остановимся еще на одном моменте. Выраженность в конstituентах рассматриваемых зон максимума признаков своих классов в определенной мере препятствует прямому переходу слов одних частей речи в другие, но не исключает его целиком. Конверсия в английском языке может служить примером такой трансформации, что способна втянуть в свою сферу практически любой конstituент класса, в том числе и ядерный.

Все признаки взаимодействия независимо от степени их фактической устойчивости, рассматриваемые с позиций синхронии, предстают в общем как явление более устойчивое, чем эти же признаки с позиций чисто диахронических. Один и тот же признак или группа

признаков могут интерпретироваться как более устойчивые в одном отношении и менее устойчивые в другом отношении, что подчеркивает диалектическую противоречивость устойчивого/неустойчивого и их взаимообусловленность. Подтверждение этому мы находим также при анализе языковых фактов, связанных с синхронным состоянием языка. Так, “обмен” частей речи производящими основами, сопровождающийся переносом ряда признаков класса-источника в другие классы системы, есть ни что иное, как преобразование существенного в несущественное, более устойчивого в менее устойчивое, на что четко и однозначно указывает неидентичность рангового статуса переносимых признаков в общей иерархии признаков соответствующих частей речи. В то же время приобретение производящей основы через посредство соединяющегося с ней ориентированного аффикса лексико-грамматических характеристик нового класса знаменует собой развитие на определенной “инородной” базе черт существенного и устойчивого типичного именно для того класса, который принял данную производящую основу.

Функциональная зависимость отражает наиболее устойчивые связи между различными материальными явлениями. Она обнаруживает себя в том, что изменения в одних явлениях, их сторонах и свойствах закономерно влекут за собой количественные изменения в других явлениях, их сторонах и свойствах. Функциональная зависимость выражается в виде законов и отношений, обладающих точной количественной определенностью. Компонентам языка в отличие от многих явлений физической природы обычно не свойственны точные физические и количественные характеристики, поэтому количественные соотношения между ними, как правило, трактуются не как жесткие и строгие, а как приблизительные и колеблющиеся. Специфика языка, следовательно, не позволяет передать в точных выражениях и формулах все переходы одного количества

в другое, однако каждый язык располагает фактами, недвусмысленно указывающими на наличие в нем таких переходов. Так, выделение из состава тех или иных частей речи и формирование на их базе ядра конститuentов новых лексико-грамматических классов имеют своим результатом уменьшение числа словесных единиц, представленных в части речи — генетическом источнике, и увеличение общего количества частей речи в рамках всей системы классов. Приобретение словом какой-либо части речи новых признаков, вызванное особыми условиями его употребления, ведет к ослаблению связей этого слова с ядром своего класса.

Распад флексии (опрошение) в английском языке среднеанглийского периода свидетельствует о тесной связи и взаимообусловленности морфологии и синтаксиса и о заметном увеличении конструктивной и индентифицирующей значимости порядка слов. Примеры такой соотносимости знаменуют о том, что “язык чутко реагирует на любые количественные сдвиги внутри него, противопоставляя тенденциям одного плана контртенденции аналогичного или несколько иного плана, что позволяет говорить о существовании в языке функциональной зависимости элементов, проявляющей себя, правда, далеко не всегда в строго классических формах”[19].

Итак, при рассмотрении явления грамматической омонимии прилагательных и наречий с позиций семантики, совершенно очевидно, что наиболее тесные семантические контакты, складывающиеся на почве единства категориальной семантической базы, возникают у прилагательного с качественными наречиями, образуемыми в большинстве своем непосредственно от качественных прилагательных. Общность семантического основания, бесспорно существующая в данном случае, заставляет некоторых лингвистов, в частности А. И. Смирницкого [24-26], критически оценить традиционное разделение качественных прилагательных

и наречий по разным лексико-грамматическим классам слов и высказать мысль о целесообразности их отнесения к единицам одной и той же части речи — прилагательному.

Семантическое тождество рассматриваемых групп слов не исключает и заметных различий между ними: качественные прилагательные всегда обозначают признак предмета, качественные же наречия - признак действия или признак признака и намного реже признак предмета.

Нивелирование морфологических различий между прилагательным и наречием, находящимся на стыке изменяемых и неизменяемых классов, так же как и расширение состава неизменяемых конститuentов внутри частей речи, формально относимых к изменяемым, не может не способствовать морфологическому сближению обеих рассматриваемых групп и их взаимопроникновению.

На наш взгляд, изначально, в древнеанглийском языке функцию качественных наречий выполняли прилагательные (а конкретно, форма творительного падежа единственного числа среднего рода прилагательных), и лишь в дальнейшем эти наречия оформились в отдельный класс. Возрастание в среднеанглийский период роли наречий на *-ly* связано с тем, что наречия и прилагательные совпадали по форме, и их разделения только по их синтаксической функции уже не хватало для эффективной дифференциации этих классов слов. Поэтому, в связи с тем, что язык является саморегулирующейся системой, чутко реагирующей на любые количественные сдвиги внутри него, на передний план вышли наречия, образуемые посредством прибавления к основе прилагательных суффикса *-ly*, в качестве контртенденции существованию в английском языке грамматической омонимии прилагательных и наречий.

Явление же существования в современном английском языке параллельных вариантов наречий

полностью совпадающих по форме с прилагательным и образующихся при помощи прибавления к основе суффикса *-ly* объясняется тем, что в процессе развития языка произошла смысловая и стилистическая дифференциация этих наречий, то есть эти параллельные формы наречий имеют разные значения или принадлежат к разным стилистическим регистрам (см. словарные статьи). Некоторые наречия на *-ly*, например *cleanly* и *deadly* совсем не соотносятся ни с прилагательным ни с наречием омонимичной пары, так как произошли они от других прилагательных: соотв. *cleanly* и *deadly*.

Ниже мы приводим сводную таблицу А.1 статистического анализа частотности омонимичных пар прилагательных и наречий, а также параллельных форм наречий на *-ly*. Статистический анализ был проведен по 10-ти литературным произведениям англоязычных авторов. Из таблицы следует, что параллельные формы наречий на *-ly* составляют в большинстве случаев меньшую долю, чем наречия, совпадающие по форме с прилагательными. В ряде случаев наибольший контраст между процентом употребления наречий, грамматических омонимов прилагательных и процентом употребления наречий, параллельных форм на *-ly* наблюдается в диалогической речи. В этом случае мы имеем дело с разными стилистическими вариантами наречий напр.: *close* - *closely*, *direct* - *directly*, *quick* - *quickly*. В остальных случаях мы сталкиваемся с ситуацией, когда исконно английские наречия, совпадающие по форме с прилагательными, оказываются сильнее своих параллельных форм, образованных посредством прибавления к основе прилагательного суффикса *-ly*. Представляется, что причиной этого является то, что эти наречия-омонимы, будучи более древними, имеют более сильную “валентность” в плане употребления, в результате чего им удалось “зарезервировать” наиболее употребительные значения.

Выводы

1. Грамматическая омонимия — явление, непосредственно вытекающее из факта неизоморфности плана выражения и плана содержания.

Понятие асимметрии, имманентно присущей языковым знакам, раскрывается в двух рядах явлений, тесно связанных между собой: 1) качественная асимметрия - несоответствия, которые наблюдаются между сторонами знака, несмотря на их нерасторжимое единство; 2) количественная асимметрия, возможная в силу известной автономности сторон знаков и детерминированная экстралингвистическими факторами, она проявляется в отсутствии однозначных соответствий между составляющими двух множеств, представляющих совокупный потенциал естественного языка; реализуется количественная асимметрия в виде двух противоположных феноменов — многозначности и синонимии.

2. Грамматическая омонимия — это закономерный результат развития языка.

3. Грамматическая омонимия прилагательных и наречий английского языка — результат взаимодействия и взаимопроникновения различных частей речи (конкретно прилагательного и наречия).

Сглаживание морфологических различий между прилагательным и наречием, находящимся на стыке изменяемых и неизменяемых классов, так же как и расширение состава неизменяемых составляющих внутри частей речи, формально относимых к изменяемым, не может не способствовать морфологическому сближению обеих рассматриваемых групп и их взаимопроникновению.

Міжкультурна й міжмовна комунікація: проблеми, питання, вирішення

Таблиця А. 1.

Статистический анализ частотности омонимичных пар прилагательных и наречий в английском языке

	Alice in Wonderland	The Time Machine	Dr. Jekyll and Mr. Hyde	The Hound of the Baskinshilles	Portrait of the Artist	Tom Sawyer	Uncle Tom's Cabin	Moby- Dick	The Land of Oz	The Scarlet Letter	X cp AKO
lean											0,3 1,375
lean											1,225
leanly											0,8
lear											0,640
lear								6			4,632
lear											0,6
learly		4									2,186
learly											4,400
lose											0,4
lose	4										2,400
lose								2			0,6
losely											6,515
ead						2					0,1
ead											1,371
eadly								1			0,2
ear									3		6,103
ear											1,345
early											0,9
early											3,305
eeep								7		2	6,428
eeep											0,6
eeeply											0,300
irect											0,1
irect											0,300
irect											0,1

Міжкультурна й міжмовна комунікація: проблеми, питання,
вирішення

irectly							1			3,336
asy						6	6	0		0,1
asy										5,706
asily										2,100
air						3	1		2	0,9
air										0,600
airly						8				0,2
ast		2				0	0		9	6,531
ast		5				3	8		3	0,5
ree						4				1,414
ree										5,040
reely										0,8
ard						6	3			9,611
ard					3	5	4			0,6
ardly	2						2		8	9,879
igh	6					4	3	0	2	0,7
igh							0	0		3,885
ighly								2		0,6
ust										0,883
ust	0	2			6	5	2	7	1	1,746
ustly										0,9
ate							0	2		9,254
ate							7		1	0,6
ately										5,678
ong	1	1			4	6	5	2	5	0,4
ong	4	5			5	9	8	9	2	6,681
oud										0,4

Міжкультурна й міжмовна комунікація: проблеми, питання, вирішення

oud										1,233
										1,8
oudly										1,204
										1,5
uick										2,326
										1,7
uick							9			5,593
										1,2
uickly							0	9		8,436
										2,6
harp							5			4,319
										1,3
harp										1,497
										1,6
harply										1,360
										1,5
hort							9			5,356
										2,9
hort							3			3,995
										2,4
hortly										1,952
										1,3
low		0								3,002
										2,3
low										2,655
										1,5
lowly							0	4		6,488
										2,9
traight										2,948
										1,9
traight							3			3,801
										1,1
ide							2			3,569
										1,2
ide										2,490
idely										1,200
										1,4

Литература

1. Розенталь Д.Э., Голуб И.Б., Теленкова М.А. Современный русский язык. М.: Айрис-Пресс, 2002. 448 с.
2. Виноградов В. В. Об омонимии и смежных явлениях / Вопросы языкознания, № 5. М., 1960. С. 3 – 17.
3. Будагов Р. А. Введение в науку о языке. М., 1965.
4. Цыпышева М. Е. К вопросу о разграничении полисемии и омонимии / Вопросы романо-германской филологии. Ташкент, 1967. С. 77 – 85.
5. Вардуль И. Ф. Основы описательной лингвистики (синтаксис и супрасинтаксис). М., 1977.

Міжкультурна й міжмовна комунікація: проблеми, питання, вирішення

6. Задорожный М. И. О границах полисемии и омонимии. М., 1971.
7. Ахманова О. С. Очерки по общей и русской лексикологии. М., 1957.
8. Корчагина Т. И. Омонимия в современном японском языке. М., 1984.
9. Виноградов В. В. О грамматической омонимии в современном русском языке / Исследования по русской грамматике (Избранные труды). М., 1975.
10. Шайкевич А. Я. Источники лексической омонимии в германских языках: Автореферат дис. ... кандидата филол. наук: 10.01.02. М., 1962.
11. Головня А. И. Проблема разграничения полисемии и омонимии в русском языке. – Режим доступа: <http://elibrary.bsu.by/bitstream/123456789/50202/1/Головня%20А.И.%20Проблема%20разграничения%20полисемии%20и%20омонимии%20в%20русском%20языке.pdf>
12. Янцукова Т. В. Разграничение полисемии и омонимии в горномарийско-русских словарях. – Режим доступа: <https://www.sworld.com.ua/index.php/ru/philosophy-and-philology-411/linguistics-and-foreign-languages-in-the-world-today-411/10727-411-0815>
13. Шепель Ю. А. Взаимодействие и взаимопроникновение грамматической омонимии прилагательных и наречий / Мова. - 2013. - № 19. - С. 139-146.
14. Шепель Ю. О., Вотинцева М. Л. Співідношення однозначності та багатозначності слова в системі мови та лексикографії] : монографія / За заг. ред. проф. Ю. О. Шепеля. – Дніпро : Акцент ПП, 2017. – Т. 11. Частина 2. – 306 с.
15. Шепель Ю. А. Антропоцентрический подход области дериватологии современного русского языка (на материале морфологической асимметрии и изоморфизма словообразовательных рядов) / Лингвистика. Лингвокультурология. – Т. 7. – 2014. С. 110 – 121.
16. Шепель Ю. О., Секрет І. В. Міжгалузєва термінологічна омонімія в сучасній англійській мові / За ред. Шепеля Ю. О. – Дніпродзержинськ: ДДТУ. 2010. 245 с.
17. Шепель Ю. О. Щодо питання постанови близькості лексичних значень слів (синонімія та омонімія) / Філологічні науки. Збірник наукових праць студентів та викладачів факультету / Упорядник О. І. Панченко. С. 263-269.
18. Муравенко Е. В. Что такое синтаксическая омонимия? [Электронный ресурс] / Е. В. Муравенко. – М. – Режим доступа: http://www.il.rshu.ru/docsllsh/muravenko2005_1.pdf
19. Маулер Ф. И. Грамматическая омонимия в английском языке. Ростов н/Д: Изд-во Ростовского н/Д ун-та. 1993. 136 с.
20. Диахронический анализ грамматической омонимии прилагательных и наречий английского языка [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.bestreferat.ru/referat-163367.html>
21. Ильиш Б. А. История английского языка. М., 1968. 420 с.
22. Блумфилд Л. Язык. М., 1968. 608 с.
23. Бархударов Л. С. Очерки по морфологии современного английского языка. М.: Высшая школа. 1975. 156 с.
24. Смирницкий А.И. Некоторые замечания по английской омонимике / Иностранные языки в школе. 1948. — № 5. — С. 10-15.
25. Смирницкий А.И. Лексикология английского языка. М., 1956. 260 с.
26. Смирницкий А.И. Морфология английского языка. М., 1959. 440 с.

ДИСКУРСОЛОГІЯ. ТЕКСТОЛОГІЯ. СТИЛІСТИКА. СОЦІОЛІНГВІСТИКА

=====

УДК 81'42

ПРАГМАТИКА АНГЛІЙСЬКОГО ДИСКУРСУ
В ІНТЕРНЕТ-НОВИНАХ

Панченко О. І.
Дніпровський національний університет
імені Олеся Гончара, Україна

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. У статті в загальному вигляді ставиться проблема прагматичної спрямованості новинного тексту взагалі і тексту Інтернет-новин зокрема. Кожне ЗМІ звертає увагу на прагматичні аспекти дискурсу, оскільки завдяки їм журналіст має змогу впливати на читача, на його підсвідомість. На цей час наявна велика різноманітність газет, журналів, Інтернет-новин, які дають вибір читачам, яке видання їм більш до вподоби.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання проблеми. Одними з перших досліджень Інтернет-новин були роботи Т. А. ван Дейка [7, 8], ідеї якого розвивали С. Аллан [6], Р. Крейг [4], О. І. Горошко [1], О. В. Зернецька [3] та ін. Проблеми прагматики новинних жанрів розглядали О. В. Дмитрук [2], С. Г. Машкова [5] та ін. Але винахідливі журналісти продовжують випереджати лінгвістів у розробленні нових прагматичних стратегій та тактик, які усе ще залишаються поза увагою лінгвістів.

Виділення невіршених частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття. У статті розглядаються сучасні стратегії та тактики створення прагматичного аспекту сучасних Інтернет-новин на матеріалі коротких новин у газеті “New York Times” за липень 2018 р.

Формування цілей статті. У статті ставимо за мету сформулювати та проілюструвати основні сучасні стратегії та тактики створення прагматичного ефекту Інтернет-новин.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових досліджень. Розмежування газет за своїми читацькими аудиторіями в англomовних країнах простежуємо у зовнішньому оформленні видань та у їхньому змісті: відборі та подачі матеріалу, виборі аргументації та мови. Відтак визначаємо два типи газет: якісні і масові/популярні. До якісних ми можемо уналежнити такі газети, як Times, Financial Times, Daily Telegraph, Guardian, та до масових: Daily Mirror, Daily Express, Sun, Daily Mail, Daily Star. Але попри зовнішнє розмаїття газет, Інтернет-новини успішно виконують таке соціопрагматичне завдання, як формування суспільної думки у потрібному напрямку. На ефективність виконання цього завдання Інтернет-новини, які скеровані на різні соціальні групи, диференціюють прийоми подачі матеріалу і відбір мовних засобів.

Матеріали Інтернет-новин англomовна теорія журналістики ділить на дві основні категорії: некоментовані повідомлення, чи власне інформація (news), і коментовані повідомлення (opinion columns). У термінах журналістики news – це матеріали інформаційних газетних жанрів (замітка, інформаційне повідомлення); opinion columns – це публіцистичні жанри (статті, очерки, фельетони) які широко використовуються в Інтернет – новинах, телерепортажах та газетних повідомленнях. Втім, поки що немає думки, до якої

категорії уналежнити такі жанри, як кореспонденція, репортаж, інтерв'ю.

Прагматичний підхід, який переважає в англomовній журналістиці, піддається ґрунтовному лінгвістичному напрацюванню у теперішні часи, зокрема: прагматична потенція преси, використання ЗМІ для впливу на масову свідомість. Вивчення ЗМІ пов'язане з аналізом дискурсу на рівні прагматики. Адже у будь-якому висловлюванні присутній прагматичний компонент: адресант, виконуючи комунікативне завдання, добирає засоби мови, визначаючи ставлення до них, організовує їх у спосіб уможливлення адекватного декодування висловлювання. Якщо семантика вивчає кореляцію знаків до об'єктів дійсності, синтактика – відношення знаків один до одного, то прагматика, як один з трьох вимірів мови, досліджує відношення знаків до людини, яка користується мовою. Мова втілюється рівномірно у цих трьох вимірах. Тоді прагматика – аспект дослідження мови, семіотична категорія тексту, яка визначається як настанова на читача, здатного сприймати повідомлення. Відтак прагматику можна визначити як зв'язки між адресантом і адресатом, що встановилися через особливий знак, тобто текст.

Прагматика мовленнєвого спілкування є цілеспрямованим уживанням мовних засобів для формування суспільної думки та впливання на свідомість людей. За одиницю аналізу в прагматичі беруть текст, адже не лише окреме речення, а й структура всієї послідовності речень зв'язного тексту виконує прагматичну функцію. Одне і те ж висловлювання може бути по-різному інтерпретоване не лише різними реципієнтами, але одним і тим же інтерпретатором, тлумачення висловлювання суттєво залежить від фактора адресата. Мовленнєва поведінка адресата зазвичай розглядається в контексті конкретної ситуації. У спілкуванні кожне висловлювання сприймається не само собою, а як репліка, яка є вмонтованою у прагматичний

комплекс. При цьому оцінка адресатом комунікативного смислу висловлювання зазвичай супроводжується оцінкою адекватності його прагматичної ситуації.

Тому можна сказати, що текст є прагматично визначеним, адже його творець не лише організує матеріал мови для трансферу змісту, вкладає в нього синтаксичне та семантичне наповнення, але й експлікує ставлення до висловлюваного. Тобто від цільового спрямування тексту, від наміру його творця залежать і модальність, і вибір слів, і уживання синонімів, і поділ на надфразові єдності тощо. Через те при розгляді тексту немає сфери, яка б не розглядалася прагматично. Адже її (прагматику тексту) визначає ситуація спілкування, а отже, стилістичні, лексичні, граматичні, просодичні особливості. Зрештою, прагматичний аспект організації тексту такий важливий, що без урахування його особливостей науковий опис тексту не може вважатися вичерпним.

Сучасний етап розвитку мовознавства у лінгвістиці характеризується антропоцентричним поглядом на мову, яка розкриває природу людського чинника у ситуаціях спілкування, центральною ланкою якої є текст. Визнання тексту одиницею комунікації уможливорює аналіз не лише його структури (семантики та синтактики), але й чинників, які впливають на створення конкретного тексту в умовах реальної комунікації. Кінцева мета комунікації – вплив на читача при обміні інформацією. Словом, якими б не були варіанти визначення прагматичного аспекту мови – лейтмотивом й надалі залишається ідея про вплив на поведінку людини за допомогою вербальних засобів мовленнєвих актів. Відтак головна мета прагматичного дослідження будь-якого мовного відтинку – це аналіз і пояснення саме конкретних ситуацій використання.

У газетному тексті засобом реалізації прагматичного спрямування можуть бути одиниці всіх рівнів. Розуміючи прагматику як вибір адресантом форми впливу на адресата, вважаємо доцільним включати у комунікативну

формулу адресант – повідомлення – адресат та форму повідомлення, тобто лінгвістичне оформлення тексту, яке залежить від прагматичної настанови автора.

Прагматична спрямованість газетного матеріалу виявляється у тому, що адресант вводить адресата у обговорення статті, новини безпосередньо, контактує з ним. У публіцистичному матеріалі адресант не має прямого контакту з адресатом, через те він віднаходить такі мовні засоби, які максимально наближено відображають його інтенції.

За допомогою використання автором прагматичного спрямування в Інтернет-новинах та газетних статтях, журналіст хоче певним чином вплинути на читача, стимулюючи виконання бажаної дії. Ілокутивна мета автора полягає у тому, щоб спонукати читача реалізувати конкретну дію у певних часових і локальних умовах, тобто, директиви спрямовуються на зміну картини навколишнього світу за допомогою мовленнєвих дій. Більш цього адресат зацікавлений, щоб ці зміни відповідали його інтересам і були корисними для нього, тобто щоб читач погодився з точкою зору журналіста та продовжував читати його статті. Завдяки такому підходу відбувається маніпуляція свідомістю читача.

Наприклад, використання засобів, що належать до категорії заперечення, слів, що мають негативну конотацію та виражають негативну оцінку. Метою вибору подібних мовних засобів часто є не логічне обґрунтування або доказовість, а вплив на емоції адресата, наприклад:

*At Prayer Breakfast, Guests Seek Access to a Different Higher Power. The annual event has become **a hub of influence-peddling**, as foreign dignitaries, religious leaders and lobbyists jockey for access to top American officials.*

Маніпуляція свідомістю в ЗМІ є соціопсихолінгвістичним явищем і здійснюється за допомогою мовних засобів, які в поєднанні з позалінгвальними засобами, певними прийомами організації тексту, структурування та подання інформації

становлять маніпулятивні стратегії. Вплив на свідомість у ЗМІ відбувається через використання маніпулятивних стратегій, у межах яких реалізуються певні тактики, зокрема:

1) стратегія ухиляння від істини – включає тактики навішування ярликів, перенесення та вживання неологізмів:

*The president **shelved** his predecessor's trade talks with Europe. Now, he wants to resume similar negotiations;*

2) стратегія викривлення інформації – тактики повторення, гіперболізації та применшення, спрощення понять, замовчування, підтасовки та фабрикації фактів, а також подрібнення цілісної картини:

*Trump Claims the U.S. Would Save Money Without Trade. That's Not What a Trade Deficit Represents. The president, in a speech in Illinois, escalated his **misguided** notion that a trade deficit means "lost" wealth into a claim an expert says "defies the most basic of economics";*

3) стратегія імунізації висловлювань – тактики посилення на авторитети та вживання універсальних висловлювань:

*LINSMAN and SARAH ALMUKHTAR. 1,442 Children Back With Families, but Many Still Held. By **CAITLIN DICKERSON, ANNIE CORREAL and MITCHELL FERMAN** 8:41 AM ET; The government said it was close to meeting a court-imposed deadline for reuniting "eligible" migrant families, but the reunification of all children and their parents was far from complete;*

4) стратегія модифікації ілюкитивної сили висловлювань – тактики категоричної та некатегоричної номінації:

*See America's **New Ellis Island**: A South Texas Bus Terminal;*

5) стратегія групової ідентифікації – тактики інклюзивності та дистанціювання:

*Few women are **lionized** with public monuments in New York, and as the city prepares to redress that, **we asked readers** who should be memorialized;*

б) стратегія структурування за принципом релевантності – тактики надання важливої інформації на початку й у кінці повідомлення та використання структур з імплікативним потенціалом:

***Why Friday's G.D.P. Number** May Be a Size Too Big. Second-quarter economic growth could register above 4 percent. But the figure may have been driven by one-time factors that will be offset later.*

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Отже, лінгвістичні механізми маніпуляції реалізуються за допомогою функціонально-семантичних категорій кількості (тактики гіперболізації та применшення), модальності (стратегія модифікації ілюкативної сили висловлювань), оцінки (стратегії ухиляння від істини й викривлення інформації) та дейксису (стратегія групової ідентифікації). Викривлення інформації, що подається в текстах ЗМІ, є маніпулятивною стратегією, яка передбачає реалізацію тактик повторення, гіперболізації та применшення, спрощення понять, замовчування фактів, підтасовки та подрібнення цілісної картини. Тактика повторення інформації допомагає формувати відповідне сприйняття реальності: фрази чи слова, які багаторазово повторюються в різних ЗМІ, змушують адресата прийняти їх як істинні, правильні. З часом вони укорінюються, перетворюються на шаблонне, стереотипне сприйняття певної інформації. Повторюватися може певна частина інформації, окремі словосполучення і слова, які сприяють досягненню маніпулятивного ефекту.

Література

1. Горошко Е. И. Интернет-коммуникация: проблема жанра. // *Жанры и типы текста в научном и медийном дискурсе. Межвуз. сб. науч. тр.* Вып. 4. Орел, 2006.

Міжкультурна й міжмовна комунікація: проблеми, питання, вирішення

2. Дмитрук О. В. Маніпуляція поняттями і фактами в сучасних англомовних ЗМІ. // *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна*. Харків, 2005. № 667.
3. Зернецкая О. В. Новостийные медиа в политическом дискурсе // *Методология исследований политического дискурса*. Минск, 2000.
4. Крейг Р. Интернет-журналистика: работа журналиста і редактора у нових ЗМІ. Киев, 2007
5. Машкова С.Г. Сетевые СМИ: факторы эффективности: Дис. ... канд. филол. наук: 10.01.10. Воронеж, 2006.
6. Allan S. Online News: Journalism and the Internet. Buckingham: Open University Press, 2006.
7. Van Dijk T. A. Media Contents the Interdisciplinary Study of News as Discourse. N. Y.: Longman, 1985.
8. Van Dijk T. A. News as discourse. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.

УДК 81'42

НАУЧНЫЙ ЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ ДИСКУРС КАК ОБЪЕКТ ИССЛЕДОВАНИЙ

Габидуллина А. Р.

Институт иностранных языков ГБУЗ «Донбасский гос. пед. университет»,
Украина

Постановка проблемы и актуальность. Научный лингвистический дискурс (НЛД) в силу своей распространенности не раз становился объектом исследований, тем не менее до сих пор ученые не выработали единого подхода к его изучению.

Целью данной статьи является систематизация представлений об НЛД в лингвистической литературе.

Изложение основного материала. Научный лингвистический дискурс рассматривается языковедами (Е. А. Баженова, В. А. Иващенко, В. И. Карасик, М. П. Котюрова, С. В. Ракитина, В. Е. Чернявская и др.) как «совокупность всех наличных (и потенциально возможных) текстов, вербализующих знание – результат познавательной деятельности субъектов науки» [20]. По мнению С. В. Ракитиной, научный дискурс представляет «когнитивно-событийное пространство речемышления ученого, идеальное смысловое поле, изменяющееся во

времени и пространстве» [17]. Некоторые лингвисты видят в нем «текст, находящийся в ситуации реального общения, текст в процессе своего создания и развития» [13, с. 7]. В. Е. Чернявская рассматривает текст как одну из составляющих в системе научной коммуникации, к которой, опираясь на «фактор адресата», она относит: а) профессиональное общение между экспертами – узкими специалистами в определенной области научного знания по теме этой области; б) коммуникацию между специалистом в широкой области знаний с так называемым «узким специалистом»; в) взаимодействие между ученым-специалистом и неспециалистом; г) общение между лицами, не имеющими специального образования, на научную тему [20, с. 41]. В статье мы будем руководствоваться следующим рабочим определением: это вербализованная эпистемическая ситуация, характерная для научной сферы общения, взятая во всей совокупности лингвистических и экстралингвистических факторов и закрепленная в форме текстов (устных и письменных).

Понятие «научный дискурс» близко к понятию «научный функциональный стиль речи». По мнению Н. И. Клушиной, «доминирование термина *дискурс* — яркий показатель смены научной парадигмы в современной лингвистике: от системного подхода к изучению языка (когда язык рассматривается как система систем) к коммуникативному исследованию лингвистических феноменов» [8, с. 26]. В традиционной функциональной стилистике особенности научного функционального стиля рассматриваются в соответствии с ярусами языковой системы (на лексическом, морфологическом, синтаксическом уровне). Сама же стилистика позиционируется как междуровневая дисциплина, изучающая стилевые и стилистические закономерности целых законченных произведений (текстов). В основу выделения стилей положена функция языка (сообщение) и сфера бытования стиля

(экстралингвистическая основа стиля). термин «дискурс» активно используется в современной коммуникативной стилистике, при этом особое внимание уделяется описанию эпистемической ситуации, адресанту-ученому как отправителю послания, его глобальной интенции, прагматическому характеру послания и его перлокутивному эффекту, а также адресату как получателю послания и участнику коммуникации.

Таким образом, функциональный стиль, по мнению Т. Б. Масловой, является самодостаточной единицей членения текстового континуума как объекта лингвистического анализа. Вместе с тем дискурс как особый модус описания коммуникативной деятельности имеет весомое значение как единица операционного анализа, который детализирует представление о коммуникативной практике. Дискурсивная составляющая позволяет учитывать структуру познавательной ситуации, а также структуру познавательной деятельности и ее результата – научного знания, а также структуру речевого акта с присущими ему признаками взаимодействия коммуникантов. Поэтому, чтобы пояснить существование разных стилей изложения научных знаний, функционально-стилистический анализ научных текстов следует дополнить и углубить за счет дискурсивного анализа с учетом конкретных социальных, психологических особенностей автора как субъекта познавательно-коммуникативной. В зависимости от коммуникативно-прагматических и когнитивных целей рамки дискурса могут быть достаточно гибкими и изменяться в зависимости от исторического периода, сферы человеческой практики, отрасли знаний, типологии текстов и других параметров. Определение дискурсивного корпуса, то есть текстов, которые являются общими по содержанию и тематике, основывается на лингвистической интерпретации. А поскольку дискурс – совокупность тематически объединенных текстов, каждый из которых воспринимается как языковой

коррелят определенной социально-культурной практики, можно говорить о существовании не только научного дискурса, а дискурса химии, геологии, энергетики [11, с. 27] и лингвистики.

К настоящему времени изучены функциональные особенности научного текста (И. И. Баранова и др.), выявлен комплекс стилевых средств, создающих специфику речевой организации научного текста (Е. А. Баженова, А. Н. Васильева, М. Н. Кожина, М. П. Котюрова, Н. В. Кириченко, В. А. Салимовский и др.), определена роль фактора адресата при создании научного текста (Н. К. Рябцева, Л. В. Славгородская и др.), субъект научной деятельности представлен как экстралингвистический фактор, который определяет специфику научного текста (Н. С. Болотнова, Т. Г. Винокур, С. В. Гричин, А. М. Лапп, М. П. Котюрова, Р. К. Терешкина, Е. С. Троянская и др.). Охарактеризованы текстовые категории с учетом обуславливающих их экстралингвистических факторов (М. Н. Кожина, М. П. Котюрова, Л. Р. Дускаева, Т. Н. Плюскина, Т. Б. Иванова, Т. В. Матвеева, Т. Б. Трошева и др.), рассмотрены проблемы его прагматики (И. А. Скрипак, В. А. Наер, Г. Г. Матвеева, А. И. Комарова, Е. А. Баженова и др.), возможности и способы смысловой сегментации научного текста (О. Ф. Кривнова и др.). Исследователями созданы модели целостного научного текста, определяющие специфику организации языковых единиц дотекстового и текстового уровней (Е. А. Баженова, М. П. Котюрова и др.), а также предприняты попытки определить наличие или отсутствие образности, эмоциональности и экспрессивности в научном тексте (М. Н. Кожина, Е. И. Калмыкова, Е. В. Пучкова, Н. В. Данилевская, С. Д. Зливко и др.). Значительное место отводится анализу коммуникативной гетерогенности научного текста, которая достигается путем использования метатекстовых единиц (О. М. Ильченко, В. Б. Кашкин и др.), реализации

в научном тексте разноплановых речевых актов (А. М. Николаев и др.).

Ядром дискурса является научный концепт – единица научной картины мира. Это максимально когнитивно сконцентрированное образование, генеральная совокупность различных терминологических информационных систем, которые представляют стратификационное членение научной сферы знаний, реализующих в процессе научной коммуникации ряд основных функций: когнитивно-гносеологическую, коммуникативно-прагматическую, деривационно-метаязыковую и другие. Как и научные термины, научный концепт способствует формированию смыслового и когнитивного содержания научного текста. С. В. Ракитина, изучая смыслообразующий потенциал концепта в научном тексте, отмечает, что в нём концепт находится в более близких отношениях с понятием, чем другие мыслительные структуры; отличается «идеальным характером», хотя и является результатом отражения действительности в сознании человека; формируется в процессе накопления информации об объективной действительности и участвует в передаче научной информации [17, с. 199].

Научный концепт многомерен, имеет полевую структуру, состоящую из ядра, приядерной зоны, куда входят основные понятия, раскрывающие суть содержания концепта, и периферии. Структура научного концепта имеет и свои особенности: выделяется специальный слой, содержащий признаки научного видения мира определенным ученым, научным сообществом, научной школой, направлением [9]. Так, макроконцепт «языковая ситуация» включает в себя следующий набор концептов: *этноязыковая ситуация*, *коммуникативная ситуация*, *лингвокультурная ситуация*, *лингвокультурное пространство*. Это концепты первого уровня, каждый из них при дальнейшей смысловой детализации распадается на

концепты второго уровня. Например, концепт «этноязыковая ситуация» актуализируется в концептах: «*этническая ситуация*» и «*языковое разнообразие*», «*демографическая мощность языка*» и «*этнодемографическая мощность языка*», «*язык мажоритарного этноса*», «*язык миноритарного этноса*», «*эстимационная характеристика этноса*» [14, с. 32].

Каждый аспект эпистемической ситуации по-разному репрезентируется в тексте средствами языка. Языковые номинации могут представлять собой текстовые фрагменты в составе научного дискурса (заголовки, аннотация, предисловие, заключение, библиографический список, оглавление), отдельные слова и словосочетания, которые в соответствии с их функциональной и семантической общностью объединяются в некие субструктуры – субтексты. Е. А. Баженова выделяет восемь субтекстов в зависимости от целеустановки, характера денотата и наличия / отсутствия формальной связи между речевыми единицами, представляющими субтекст (СТ): СТ нового знания и методологический СТ, репрезентирующие собственно информационную сторону текста и эксплицирующие предметное (онтологическое и методологическое) ядро нового знания; СТ старого знания и прецедентный СТ, демонстрирующие когнитивный фон авторской концепции и реализующие преемственность познавательной деятельности; СТ оценки и СТ авторизации, воплощающие рефлексивную, в том числе аксиологическую, деятельность субъекта, связанную с самоконтролем познающей личности и вхождением новой научной информации в общий фонд знания; СТ адресатности и периферийный СТ, обеспечивающие последовательное представление элементов содержания в виде линейного, композиционно упорядоченного, стилистически корректного речевого сообщения [2].

Классификация типов научного дискурса многопланова. Охарактеризуем основные подходы и покажем место НДД в этой типологии.

1. По *методологическому параметру* как родовое понятие научный дискурс можно поделить на два вида: априорный (дискурс формальных наук – логики и математики) и апостериорный (дискурс эмпирических наук). Этот параметр позволяет обратить внимание на различия в способах обоснования, характерных для дискурса *эмпирических наук* (физики, химии, биологии, геодезии, минералогии, астрономии, социологии, культурной антропологии etc.), и дискурса *формальных наук* – с другой. Истинность высказываний *формального дискурса* (логики и математики) устанавливается логико-аналитическими методами в границах теорий, построенных на основе искусственных (символических, или формализованных) языков, в то время как истинность высказываний эмпирических наук удостоверяется, в конечном счёте, опытным путем [10]. Научный лингвистический дискурс является апостериорным (эмпирическим) типом научного дискурса.

2. Апостериорный дискурс по *предметному параметру* подразделяют на естественный, технический, социально-гуманитарный виды. Социально-гуманитарный дискурс имеет подвиды:

- философский,
- культурологический,
- религиоведческий,
- лингвистический,
- литературоведческий,
- искусствоведческий,
- исторический,
- психологический,
- этнографический и др.

Каждый из этих видов, в свою очередь, делят либо диверсифицируют по другим основаниям. В диссертации Т. Р. Копыловой научный лингвистический дискурс

характеризуется как «последовательность и/или совокупность научных лингвистических текстов, являющихся результатом вербально опосредованной деятельности профессиональной языковой личности в специальной лингвистической сфере» [9, с. 8].

Сложная ситуация с делением имеет место в *междисциплинарном* дискурсе, в котором происходит «схождение» предметов, методов и знаний различных наук: в социолингвистике – социологии и лингвистики, в психолингвистике – психологии и лингвистики, этнопсихолингвистике – этнографии, психологии и лингвистики и пр. Хорошим примером может послужить медицинский дискурс, в который вплетено впечатляющее многообразие естественно-научного и социально-гуманитарного дискурсов, связанных в единый функциональный узел его предназначением – решением проблем лечения больных и профилактической работы со здоровыми людьми [10].

3. По *семантическому* параметру научный дискурс можно подразделить на *объектный* дискурс и метадискурс. Одним из речевых жанров научного метадискурса выступает дефиниция, имеющая трехчастную структуру. Она состоит из термина, представляющего языковой факт определенной отрасли знаний, связующей части и собственно определения, интерпретирующего языковой факт, представленный термином. Термин является семантическим ядром метатекста. Связующая часть - логический оператор - маркирует акты ментальных действий автора, вводит собственно метатекстовую конструкцию, в которой отражается и фиксируется мыслительный процесс, связанный с познанием предмета или явления, раскрывается физическая сущность или техническая идея понятия, обозначаемого термином. Модель построения метатекста выглядит следующим образом: Семантическое Ядро (СЯ) — Логический Оператор (ЛО) — Собственно Метатекст (МТ) [21]. Дефиниция рассматривается как

метатекст, так как в ней объективируются знания о языке посредством самого языка. Рассматриваемый жанр выполняют в тексте определенные функции, которые отражают действия автора, направленные на создание текстового произведения, а именно, функцию введения в тему, функцию раскрытия темы, функцию дифференциации понятий, функцию аргументации, инструментальную функцию, функцию введения термина в текст и моделирующую функцию [там же].

4. *Проблемный* параметр, по М. Веберу, предполагает следующие основные виды дискурсных актов: *обосновывающий*, отвечающий на вопрос «Истинна ли гипотеза X ?»; *объяснительный*, отвечающий на вопрос «Почему имеет место ситуация a , описываемая высказыванием X ?»; *герменевтический*, отвечающей на вопрос «Какой смысл X вложен в текст Y ?»; *прогностический*, отвечающий на вопрос «Возникновения какой ситуации a следует ожидать при наличии ситуации, описываемой высказыванием X ?»; *квалификационный*, направляемый вопросом «К какому типу (классу) T некоторой систематики K следует отнести данный предмет (ситуацию, процесс) a ?»; *вычислительный*, отвечающий на вопрос «Какой из множества однотипных объектов $v_1, v_2, \dots, v_n$ идентичен искомому объекту a ?» [3].

5. По *темпоральному* параметру Е. А. Кротков предлагает выделять *исторический* дискурс, дискурс *современности* и *футурологический* дискурс. Применительно к объекту нашего исследования, исторический лингвистический дискурс – совокупность научных текстов, в основе которых лежит сравнительно-исторический (исторический) метод.

6. Тексты, в которых материализуется научный дискурс, могут быть первичными и вторичными (Е. Агрикола, Е. Гюлих, В. И. Карасик, Р. Лонгакр, Л. Поланьи, Г. Унгехейер).

7. По способу реализации научный лингвистический, как и любой другой, дискурс может быть письменным или устным

8. В зависимости от сферы общения и функционирования научный лингвистический дискурс исследователи подразделяют на такие типы: 1) собственно научный (научно-теоретический), реализующий исследовательские цели и вербализующий новое научное знание; 2) научно-информационный (информационно-реферативный); 3) научно-оценочный; 4) научно-популярный (научно-публицистический), создаваемый с целью массового распространения, популяризации научных сведений о языке; 5) научно-учебный, создаваемый специально для учебных целей и адресованный будущим специалистам, сосредоточенный на изложении основ наук; 6) научно-разговорный; 7) научно-деловой.

Мы считаем научно-информативный, справочно-энциклопедический, научно-оценочный и научно-деловой типы НАД разновидностями собственно научного лингвистического дискурса.

Распространенными реализациями научно-информативного (реферативного) дискурса выступают рефераты, обзоры, аннотации резюме. Языку свойственна стереотипность композиции, максимальная стандартизация языковых средств, обилие штампов и устойчивых оборотов, унификация синтаксических конструкций.

Справочно-энциклопедический дискурс представлен речевыми жанрами *лингвистическая энциклопедия, словарь, справочник*.

Научно-оценочный дискурс оформлен в *рецензиях, отзывах, экспертных заключениях, полемических выступлениях, дискуссиях*.

Н. А. Моргун считает научный сетевой дискурс особым видом научного текста, обладающим определенной спецификой на всех уровнях языка [13]. Он предполагает

обсуждение научных вопросов в группах новостей и сетевых научных конференциях. Сетевой дискурс объективно выделяется на основании следующих конститутивных признаков: электронный сигнал как канал общения, виртуальность, дистантность, опосредованность, высокая степень проницаемости, гипертекст, креолизованность, статусное равноправие участников, "смайлики", комбинация различных типов дискурса, специфическая компьютерная этика.

А. А. Абдулфанова считает, что вариативность научного дискурса выражается в исследовательской парадигме, которую составляют: 1) способ научного видения проблемы; 2) характер лингвистических знаний; 3) особенности ментального пространства, времени и дискурса; 4) специфика метаязыка [1].

Каждый из типов научного дискурса имеет свой набор социолингвистических признаков: цель коммуникации, агенты, хронотоп, ценности, стратегии, жанры, прецедентные тексты и дискурсивные формулы [6; 7].

Так, собственно-научный дискурс – это клишированная разновидность общения между учеными, которые могут и не быть знакомы лично, но вынуждены взаимодействовать в соответствии с нормами социума, который можно определить как научное сообщество. Собственно научный дискурс выступает в качестве архетипа, а остальные разновидности располагаются на его периферии.

Главной целью, по В. И. Карасику, является процесс вывода знания о предмете, явлении, их свойствах и качествах, представленный в вербальной форме и обусловленный коммуникативными канонами научного общения – логичностью изложения, доказательством истинности и ложности тех или иных положений, предельной абстракцией предмета речи.

Когнитивные стратегии собственно-научного дискурса определяются его частными целями: 1) определить

проблемную ситуацию и выделить предмет изучения, 2) проанализировать историю вопроса, 3) сформулировать гипотезу, 4) обосновать выбор методов и материала исследования, 5) построить теоретическую модель предмета изучения, 6) изложить результаты наблюдений и эксперимента, 7) прокомментировать и обсудить результаты исследования, 8) дать экспертную оценку проведенному исследованию, 9) определить область практического приложения полученных результатов [6, с. 330-335]. В качестве собственно коммуникативных стратегий выступают информирующие (интерпретация старых и сообщение новых знаний о мире), оценивающие стратегии, стратегии убеждения и др. «Кроме того, — пишет Т. Н. Хомутова, — коммуникативные стратегии могут быть рассмотрены и с прагматической точки зрения. Так, для коммуникативных стратегий важным является коммуникативная интенция автора, которая диктует прагматический тип стратегий: констатив, директив, квеситив и т. д. Важным в коммуникативном плане является также распределение новой информации, которое зависит от культурной обусловленности стратегии» [19, с. 20].

Среди сложившихся жанров научного дискурса первичными являются монография, диссертация, выступление, доклад, статья, вторичными – автореферат, реферат, тезисы доклада, аннотация, конспективный перевод, рецензия, отзыв и др. В зависимости от задачи создания научного текста, от интенции автора определенный жанр может в дальнейшем уточняться, конкретизироваться. Так, выступление на научном семинаре может быть критическим, полемическим, проблемным, рецензия — положительной или отрицательной, статья — полемической, проблемной, критической, информационной и т. д.

Тематика научного дискурса отличается охватом широкого круга проблем; в этом вопросе принципиально важным является выделение естественнонаучных и

гуманитарных областей знания. Гуманитарные науки менее формализованы и обнаруживают сильную зависимость объекта познания от познающего субъекта.

Ценности научного дискурса раскрываются в его ключевых концептах: истина, знания, достижения.

Поскольку научный дискурс характеризуется выраженной высокой степенью интертекстуальности, опора на прецедентные тексты и их концепты для рассматриваемого дискурса является одним из системообразующих признаков. Прецедентными текстами для научного дискурса являются работы классиков науки, известные многим цитаты, названия монографий и статей, прецедентными становятся и иллюстрации, например, лингвистам хорошо известны фразы «Colourless green ideas sleep furiously» и «Flying planes can be dangerous», используемые в работах по генеративной грамматике» [5, с. 14].

Последнюю составляющую любого типа институционального дискурса В. И. Карасик поясняет следующим образом: «Под дискурсивными формулами понимаются своеобразные обороты речи, свойственные общению в соответствующем социальном институте» [5, с. 15]. Эти формулы объединяют всех представителей научной (политической, педагогической и др.) общественности. Для научного дискурса свойственно стремление к максимальной точности формулировок, что иногда приводит к чрезмерной семантической (терминологической) и синтаксической усложненности текста. Но в то же время «научное общение предполагает спокойную, неторопливую беседу и вдумчивое чтение, и поэтому усложненный текст в данном случае оптимально выполняет основные дискурсивные функции: на максимально точном уровне раскрывает содержание проблемы, делает это содержание недоступным для недостаточно подготовленных читателей (защита текста) и организует адекватный для обсуждения данной проблемы темп речи. Дискурсивные формулы конкретизируются в

клише, например, в жанре рецензий: «Высказанные замечания, разумеется, не ставят под сомнение высокую оценку выполненной работы». Коммуникативные клише в рамках институционального дискурса являются своеобразными ключами для понимания всей системы отношений в соответствующем институте» [там же, с. 15].

Целью научно-популярного лингвистического дискурса (НПЛД) является «массовое распространение и популяризация определенных научных сведений. Научно-популярный тип текста отличается от остальных по своим целям, содержательному наполнению, характеру адресата, к которому они обращены» [20, с. 36]. Основная интенция адресанта научно-популярного дискурса – передать адаптированные научные факты адресату, научить его пользоваться этими знаниями и дать возможность критически оценить ту или иную научную точку зрения, косвенно склоняя его к своему видению научной проблемы. Адресант научно-популярного дискурса находится в приоритетной позиции по отношению к адресату. Он стремится донести до неподготовленного читателя научные факты, упрощая и объясняя терминологию, делая ее доступной для данного круга слушателей. Например, И. Б. Голуб и Д. Э. Розенталь в «Занимательной стилистике» так толкуют значение термина омоним: *«Нес медведь, шагая к рынку, На продажу меду крынку. Вдруг на мишку – вот напасть – Осы вздумали напасть! Мишка с армией осиной Дрался вырванной осиной. Мог ли в ярость он не впасть, Если осы лезли в пасть, Жалили куда попало, Им за это и попало. Интересные рифмы, не правда ли? Они составлены из слов, одинаковых по звучанию, но различных по значению. Такие рифмы называются омонимическими, а слова, совпавшие в произношении и написании, но имеющие разные значения, — омонимами»* [4, с. 21–22].

В процессе вербального взаимодействия адресант реализует четыре коммуникативных стратегии: информационно-аргументирующую, манипулятивно-

консолидирующую, экспрессивно-апеллятивную и контрольно-оценочную, которые реализуются посредством использования коммуникативно-речевых тактик на уровне тактических ходов в нарративной или диалоговой форме [15, с. 4]. В основе информационно-аргументирующей стратегии лежат научные факты и знания адресата по той или иной научной проблеме. В НПАД она реализуется посредством использования адресантом терминологического аппарата, научных теорий и гипотез, открытий и изобретений ученых. Основная цель манипулятивно-консолидирующей стратегии – вызвать желаемые изменения в широком экстракоммуникативном контексте ситуации. Эта стратегия может быть реализована в виде четырех коммуникативно-речевых тактик: подчинение, контроль над инициативой, контроль над темой, контроль над деятельностью. М. В. Панов, автор книги «Занимательная орфография», пишет: *«В. А. Богородицкий спорил с теми, кто считал, что морфемы – искусственная выдумка, что они есть в уме языковедов, а другим они ни к чему. Нет, доказывал он, морфемы – реальность самого языка, и каждый с ними считается и держит их в уме ... В. А. Богородицкий заключает: «Действительное существование в языке морфологических частей доказывается появлением этих частей в новых условиях»»* [16, с. 32-33]. В данном случае это не только В. А. Богородицкий оспаривает мнение ученых, а сам автор высказывает свою точку зрения, давая понять читателям, что эта теория и является правильной. Таким образом, адресант манипулирует адресатом «заставляя» его принимать это утверждение как единственно верное и критически относится к другим мнениям ученых.

Интенция автора при реализации экспрессивно-апеллятивной стратегии – выразить свои чувства, эмоции, оценки, предпочтения, настроения в отношении речевых проявлений адресата и коммуникативной ситуации в целом. Диалоги в рамках экспрессивно-апеллятивной

стратегии демонстрируют регулярный характер модальных реакций. В фокусе этих реакций находятся не факты или знания говорящих, как в информационно-аргументирующем диалоге, а их мнения, интенции, мотивы, планы, личностные предпочтения.

Адресант в научно-популярном дискурсе не только излагает научные факты, но и дает свою оценку тем или иным научным утверждениям. Например, М. В. Панов так критикует убеждение известного ученого М. Н. Петерсона: *«М. Н. Петерсон был ярким ученым, многие его труды оказали значительное влияние на отечественное языкознание. И в теории письма он сделал много ценного и нужного. Но его убеждение, что хороша только звуковая орфография, было ошибочным. А другие ученые считали, что задача нашего письма – передавать морфему в ее неизменном виде. Как мы видели, это тоже неубедительная теория»* [16, с. 41].

Реализация контрольно-оценочной стратегии в НПЛД выражается с помощью определенных вопросов и заданий, которые часто выносятся на самоконтроль самого адресата. Например, А. Т. Григорян в книге «Язык мой – друг мой» чередует небольшие фрагменты теоретического материала с практическими заданиями. Так, после главы «Язык. Русский язык» следуют вопросы и задания: прочитать текст и ответить на вопросы; объяснить смысл фразы; определить в каких значениях употреблено слово; определить значение слова; найти в тексте слова-сорняки и т. д.

Автор изначально ориентирует свои убеждения и высказывания на определенного читателя, учитывая его возраст, социальный статус, фоновые знания, часто вступая в диалог с адресатом: обращаясь к нему, задавая ему вопросы, побуждая его к определенным действиям: *«Может быть, есть такая теория, которая это объясняет? Снова пустимся в путь. А вдруг найдем такую теорию?»* [16, с. 42].

Учебно-научный лингвистический дискурс имеет свои разновидности: научно-педагогический (школьный), научно-академический (университетский), научно-методический и др. Рассмотрим более подробно академическую разновидность.

Научно-академический дискурс (далее — НАД) рассматривается как процесс и результат коммуникативного взаимодействия в сфере высшего образования с целью передачи профессиональных знаний, формирования методологических основ осмысления фактов действительности и подготовки специалистов высшей квалификации, а также особый тип интерперсонального взаимодействия адресанта и адресата, в котором адресант целенаправленно влияет на когнитивную сферу адресата с целью формирования у последнего основ системы профессиональных знаний и профессионального мышления [22]. В устном НАД агентами выступают преподаватели, которые передают знания в процессе обучения и часто проводят собственные научные исследования, а клиентами — студенты, которые получают и усваивают новые знания по той или иной дисциплине. Характерной особенностью является статусная и ролевая асимметрия его участников, поскольку статус преподавателя (лектора, руководителя семинара) как квалифицированного специалиста на когнитивном уровне, то есть по уровню знаний, который к тому же руководит коммуникацией, всегда доминирует над статусом студента. В письменном НАД адресат является одной из инвариантных составляющих, ведь это может быть как студент, так и преподаватель, коллега, поэтому асимметричность отношений реализуется в системе автор (ученый) — читатель (студент) и автор (ученый) — читатель (ученый). Во втором случае социальные статусы коммуникантов одинаковы, но ролевые отношения остаются асимметричными, учитывая высшую коммуникативную роль автора учебника, который контролирует речевое взаимодействие на всех

этапах ее развертывания (тематический, прагматичный, структурный параметры дискурса) и определенным образом влияет на адресата.

Хронотопом НАД является высшее учебное заведение, университет, а именно аудитории, лаборатории, кабинеты, конференц-залы для проведения лекций, семинаров, а также библиотеки для самостоятельной работы студентов и специально отведенное время для общения такого вида, согласно академического календаря и расписания.

Основная цель НАД заключается в передаче профессиональных знаний, формировании методологических основ мышления в профессиональной сфере и подготовке специалистов высшей квалификации.

Ценностями НАД являются знания, которые передаются преподавателями и усваиваются студентами в высших учебных заведениях. Передача и усвоение знаний происходят в учебном процессе, поэтому обучение также можно отнести к ценностям НАД.

Реализации основной цели НАД — передачи профессиональных знаний — подчинены стратегии и тактики его построения. В связи со спецификой сферы коммуникации выделяются две основные коммуникативные стратегии НАД: информативная и регулятивная. Стратегия информирования охватывает совокупность речевых действий коммуниканта, направленных на представление информации объективного характера и реализуется через тактику констатации, ориентированную на сообщение новой информации о том или ином объекте или явлении, тактику конкретизации фактов, которая заключается в переходе от абстрактного знания к более конкретному путем предоставления примеров, тактику обоснования, которая используется при объяснении терминов или толковании определенных явлений, тактику обобщения, направленную на подведение итогов после предоставления новой для адресата информации.

Стратегия регулирования поведения предполагает определенное влияние на адресата с целью изменения его поведения.

НАД представлен устным и письменным разновидностями, каждому из которых присуще определенное жанровое многообразие. Жанры устного НАД соответствуют конкретным формам общения между преподавателем и студентами. Это аудиторные и внеаудиторные занятия. Аудиторные занятия проводятся в соответствии с учебной программой университета. К ним относят лекцию, занятия-опрос, лабораторное занятие, семинар и студенческую презентацию. К внеаудиторным занятиям принадлежат коллоквиум, семинар исследовательских групп и консультация с преподавателем или руководителем. Среди письменных жанров НАД выделяют учебник (электронный учебник), учебное пособие (электронное пособие), хрестоматия, учебный справочник, методическая разработка, методические рекомендации (указания) и др.

Тематика НАД охватывает широкий круг вопросов, связанных с языкознанием. Особенность НАД заключается в том, что материал дискурса частично совпадает с прецедентными текстами. Однако прецедентные тексты не ограничиваются только учебниками и учебными пособиями. К ним следует отнести также и научные труды по лингвистике и уставы высших учебных заведений. Под дискурсивными формулами понимают языковые средства разных уровней (лексического, морфологического, синтаксического) характерные для определенного социального института [12, с. 18], ведь именно в таких формулах и отражается специфика той сферы, в которой происходит общение.

От научно-педагогического дискурса НАД отличается направленностью не только на формирование личности, но и прежде всего – на формирование профессионального мировоззрения, освоение студентами концептуальных основ и методологии интерпретации действительности в

определенной области науки или практической деятельности, привлечение студентов к основам научных исследований. Кроме того, преподаватели университетов не только обучают студентов, но и занимаются научными исследованиями, привлекая к ним студентов, что часто является необходимым условием работы в таком заведении. Особого внимания заслуживает и характер отношений между коммуникантами в педагогическом дискурсе, который реализуется в нескольких вариантах: 1) учитель/преподаватель — ученик/студент; 2) учитель/преподаватель — учитель/преподаватель 3) учитель/преподаватель — родители учеников. В первом случае, отношения асимметричны, а во втором и третьем – симметричны. В НАД существуют отношения только между преподавателем или автором учебника и студентом или читателем, асимметричные по характеру.

Научно-методический дискурс - это клишированная (обеспеченная единым терминологическим аппаратом) разновидность общения между людьми разных возрастов и национальностей, но одной профессии (корпорации) в соответствии с законами и на языке данной корпорации [18].

Выводы и перспективы дальнейшего исследования. Изучение научного лингвистического дискурса представляется нам перспективным. Исследованы в основном функционально-стилистические характеристики этого лингвистического феномена. В первую очередь это касается собственно научного дискурса. Коммуникативно-прагматические особенности разновидностей НАД исследованы пока недостаточно, что и определяет актуальность настоящей темы.

Литература

1. Абдулфанова А. А. Научный дискурс о тексте / А. А. Абдулфанова // Текст и дискурс: традиционный и когнитивно-функциональный аспекты исследования: сб. науч. тр. / Под ред. Л.А. Манерко. - Рязань, 2002. - С. 119–124.

Міжкультурна й міжмовна комунікація: проблеми, питання, вирішення

2. Баженова Е.А. Научный текст как система субтекстов: дисс. ...доктора филол. наук, спец. 10.02.01 – русский язык / Елена Александровна Баженова. – Екатеринбург, 2001. – 336 с.
3. Вебер М. «Объективность» социально-научного и социально-политического познания // Вебер М. Избранные произведения: Пер. с нем. / Сост., общ. ред. и послесл. Ю.Н. Давыдова. - М.: Прогресс, 1990. - С.345-415.
4. Голуб И. Б. Занимательная стилистика / И. Б. Голуб, Д. Э. Розенталь. — М. : Просвещение, 1988. — 207 с.
5. Карасик В. И. О типах дискурса / В. И. Карасик // Языковая личность: институциональный и персональный дискурс: сб. науч. тр. - Волгоград: Перемена, 200 – С. 5-20
6. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс: монография / В. И. Карасик. – Волгоград: Перемена, 2002. – 477 с.
7. Карасик В. И. О категориях дискурса / В. И. Карасик // Тверской лингвистический меридиан: сб. статей. – Тверь: Изд-во Твер. гос. ун-та, 2007. – С. 57-68
8. Клушина Н. И. От стиля к дискурсу: новый поворот в лингвистике / Н. И. Клушина // Язык, коммуникация и социальная среда. Вып. 9. – Воронеж, 2011. – С. 26-33. - Режим доступа к журналу: <http://www.philology.ru/linguistics2/klushina-11.htm>
9. Копылова Т. Р. Языковая репрезентация научного концепта «коммуникация» в специализированном научном лингвистическом дискурсе / Татьяна Рудольфовна Копылова: автореф. дисс. ... канд. филол. наук; спец. 10.02.19 – теория языка. – Ижевск, 2007. – 20 с.
10. Кротков Е. А. Философско-методологический анализ научного дискурса / Е. А. Кротков // Современный дискурс-анализ: научный журнал [Электронный ресурс]. – Режим доступа к журналу: <http://discourseanalysis.org/ada13/st87.shtml>
11. Маслова Т. Б. Мова науки у вимірах функціонального стилю та дискурсу / Т.Б. Маслова // Англістика та америністика. Вип. 11 – 2014. – С. 22-27
12. Михальская А. К. Педагогическая риторика / А. К. Михальская // Речевое общение: специализированный вестник / Краснояр. гос. ун-т.; под. ред. А.П. Сковородникова. Вып. 8–9 (16–17). Красноярск, 2006. С. 170–173.
13. Моргун Н. Л. Научный сетевой дискурс как тип текста: автореф. дисс. ... канд. филол. наук, спец. 10.02.01 – русский язык / Н. Л. Моргун. – Тюмень, 2002. – 20 с.
14. Огдонова Ц. Ц. Языковая ситуация как научный концепт и ядро формирования научного дискурса / Ц. Ц. Огдонова // Вестник ЧитГУ. – 2010. - №6 (63). – С. 28-33
15. Олешков М. Ю. Системное моделирование институционального дискурса (на материале устных дидактических текстов) : автореф. дис. ... доктора филол. н., спец. 10.02.01 – русский язык / М. Ю. Олешков. — Нижний Тагил, 2007. — 34 с.
16. Панов М. В. Занимательная орфография / М. В. Панов. — М. : Просвещение, 1984. — 159 с.
17. Ракитина С. В. Научный текст: когнитивно-дискурсивные аспекты / С. В. Ракитина.- Волгоград: Перемена, 2006. - 277 с.
18. Филоненко Т. А. Научно-методический дискурс: (на материале англоязычных профессионально ориентированных текстов): учеб. пособие / Т. А. Филоненко. – Самара, СамГТУ, 2009. – 150 с.
19. Хомутова Т. Н. Стратегии научного дискурса: интегральный подход / Т. Н. Хомутова // Вестник ЮУрГУ. Серия «Лингвистика». Т. 12. – 2015. - №3. - С. 15-22
20. Чернявская В. Е. Интерпретация научного текста: учебное пособие для вузов / В. Е. Чернявская. 5-е изд. стереотип. - М.: КомКнига, 2009. - 128 с.

Міжкультурна й міжмовна комунікація: проблеми, питання, вирішення

21. Шилова Е. В. Терминологическая дефиниция как метатекст в русскоязычной и англоязычной научно-технической литературе: автореф. дисс. ... канд. филол. наук, спец. 10. 02. 20 / Е. В. Шилова. – Екатеринбург, 2005. – 24 с.
22. Шпенюк И. Е. Научно-академический дискурс как институциональный тип дискурса / И. Е. Шпенюк // Известия Гомельского гос. ун-та им. Ф. Скорины. – 2016. - № 4 (97). – С. 132-137

УДК 811.161.1'22'282.2'373(477.74-13)

ГЕНДЕРНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ЛЕКСИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ РУССКИХ ОСТРОВНЫХ ГОВОРОВ ОДЕСЩИНЫ

Арефьева Н. Г.

Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова, Украина

Постановка проблемы. Русские говоры Одесщины, на протяжении 200 лет функционирующие в поликультурном и полилингвальном окружении в отрыве от основного языкового массива – «материнских» южнорусских диалектов, представляют собой уникальный объект для реконструкции и изучения не только региональной, но общенациональной картины мира. **Актуальность настоящего исследования** обусловлена, во-первых, уникальностью самих говоров – «настоящего лингвофеномена», «живой лаборатории языка», по меткому выражению Л. Ф. Баранник, в которой «можно наблюдать контакты между различными говорами одного диалекта, между разными диалектами одного языка и между разными языками как близкого, так и отдалённого родства» [5, с. 24]. Во-вторых – антропоцентрической тенденцией в изучении языковых явлений, вот уже на протяжении двух десятилетий находящейся в «эпицентре» научных дискуссий. Как справедливо отмечает Е. В. Брысина, «тенденция к исследованию человеческого фактора в языке, определившего специфику современного лингвистического мышления, привела к вполне закономерному возникновению этнолингвистического и лингвокультурологического

подходов к изучению языковых явлений» [7, с. 9]. Данная тенденция не могла не коснуться и региональной лингвистики. В широком контексте народной культуры представлены фундаментальные исследования Н. И. Толстого, С. М. Толстой, Е. А. Березович, Т. И. Вендиной, Е. А. Нефёдовой, В. М. Мокиенко, С. Е. Никитиной, А. В. Гуры, О. А. Седаковой, И. А. Седаковой, В. В. Жайворонка, А. В. Савченко. В русле этнолингвокультурологических студий изучается диалектная лексика и фразеология (работы Е. В. Брысиной, С. М. Беляковой, А. А. Ивченко, А. И. Фёдорова, Л. А. Ивашко, В. И. Коваля, В. Д. Ужченко, В. Ю. Краевой, Л. И. Родионовой, А. С. Данилевской). Их значение для описания общенациональной картины мира трудно переоценить, поскольку «при моделировании общерусской (общенациональной) ЯКМ (языковой картины мира – Н. А.) диалектные факты могут восполнить отдельные её звенья, отсутствующие в сознании носителей современного литературного языка» [13, с. 19].

Прежде всего, отметим, что русские говоры Одесщины относятся к южнорусским, преимущественно – к курско-орловским говорам. В течение длительного периода они находились в тесном контакте с украинским, румынским, болгарским, молдавским, гагаузским языками, в первую очередь, со славянскими – украинским и болгарским. В то же время, несмотря на значительное количество заимствований, лексический состав русских говоров Одесщины достаточно устойчив [5, с. 27-28].

Цель настоящей статьи – выявить гендерные характеристики лексической системы русских говоров Одесщины, тем самым реконструируя важнейший код русской лингвокультуры – гендерный код, являющийся составной частью региональной картины мира.

Материалом для исследования послужили данные двухтомного Словаря русских говоров Одесщины (всего

около 9000 лексических единиц и 300 устойчивых оборотов), изданного в 2000–2001 гг. под руководством профессора Ю. А. Карпенко на основе богатейшего материала, полевой сбор которого ежегодно осуществлялся кафедрой русской языка Одесского национального университета имени И. И. Мечникова, начиная с 1950 года.

Изложение основного материала. Проблема изучения языков с точки зрения гендерной составляющей продолжает оставаться актуальной вот уже на протяжении двух десятилетий, о чём свидетельствуют работы отечественных и зарубежных учёных (В. Н. Телия, А. В. Кирилина, О. Л. Бессонова, А. П. Мартынюк, А. М. Архангельская, Н. В. Соколова, Е. С. Узенёва, В. И. Коваль, Ст. Георгиева, А. С. Бондаренко, В. В. Тепкеева, Н. Г. Арефьева, Н. А. Павленко). Как известно, каждому языку свойственны признаки андроцентризма в силу объективного исторического развития общества. Подробнее об этом см.: [2, с. 46–47]. Характерологические особенности русского языка часто соотносят с понятием женственности, отмечая его эмоциональность, иррациональность, неагентивность (страдательность) [8, с. 33–34; 10, с. 73]. К выводу о соотносимости особенностей русского языка с метафорой женственности приходит А. В. Кирилина [10, с. 77].

Анализ лексической системы показал, что русские говоры Одесщины отличаются высокой степенью феминоцентричности, о чём свидетельствует существенное количественное доминирование существительных и субстантивированных прилагательных женского рода в сравнении с существительными и субстантивированными прилагательными мужского рода (2473 и 2005 лексических единиц соответственно).

Особенно ярким свидетельством, на наш взгляд, в пользу феминоцентричности региональной картины мира носителей говоров является обилие деминутивных форм. Вот лишь один из примеров, демонстрирующих редкое

богатство языкового творчества носителей говоров: **чистотка** – ‘чистота’: *Тама на пляжы чистотка* (Вас.) [СРГО (2, с. 278)]; **чисточко** – нареч. ‘чисто’: *У кухни у йиё чистачка* (Спас., Введ.) [Там же]; **чистотачка** – ‘чистота’: *Такая у ниё чистотачка была* (Ст. Некр.) [Там же]; **ча́стушко, чистушко** – нареч. ‘чисто’: *Я люблю, шоп чистушка була* (Усп.) [Там же]. Суффиксы, образующие уменьшительные и уменьшительно-ласкательные формы, отличаются разнообразием и широкой распространённостью в русских говорах Одесского региона: -очк / -ечк, -ичк / -ычк, -оньк / -еньк, -ушк / -юшк, -онок / -ёнок, -ышк / -ишк, -чик, -ят(а), -ик, -ок / -ек, -к. Менее продуктивны модели на -аньк / -яньк, -иньк / -инк, -ельк, -очек, ёчик, ёнчик, -ничек, -ачк, -ки, -ц(я), -ун(я), -отк(а). Достаточно продуктивными являются сложные словообразовательные модели на -ятко, -юшечки, -енёнок, ёночек, -ёночик, -енята, енятко, -еватеньк, -яточк, -юсеньк и др. Отметим, что по вышеперечисленным словообразовательным моделям активно осваиваются в русских говорах юга Украины и заимствованные слова. По наблюдениям Л. Ф. Баранник, к примеру, «на базе южнорусского *кутёнок* ‘щенок’ в результате контаминации с украинским *цуценя* в том же значении возник контаминант *куценёнок* (курсив автора)» [6, с. 10]. Другой пример: номены **магарёнок, магарёночек** возникают на базе болгарского заимствованного слова **магарь** – ‘осёл’, но опять же по словообразовательным моделям, характерным для русских говоров [Там же]. Заимствованное из молдавского языка слово **неляпка** – ‘1) корова, отелившаяся не вовремя, в полтора-два года; 2) *перен. экспресс.* девушка, родившая ребёнка вне брака’ [СРГО (1, с. 329)] часто употребляется в уменьшительно-ласкательной форме **неляпочка**, сопровождаясь целым спектром коннотаций – сострадания, жалости, нежности, свойственных характеру носителей рассматриваемых нами говоров и соотносимых с эталоном женственности: *Ниляпачка – эта карова, каторая рана атилилась, ф*

палтара года (Возн.). *Ниляпачка – девушка с рибёначкам, биз мужа, йиво и не была* (Алекс.) [Там же]. Особенно богаты уменьшительно-ласкательными формами термины родства: **бабу́ня**, **бабу́шечка** – ласкат. к **бабушка**; **мамця** – ласкат. к **мама**; **ладушка** – ласкат. ‘муж’; **ладушкин** – ‘мужнин’; **разлапушка** – ласкат. ‘голубушка’: *Разлапушка, галубушка, жёнушка мая* (Возн., Введ., Павл.). *И на дочку гаварим разлапушка, ну ды милушка, галубушка* (Серг.) [СРГО (2, с. 135)]; **титятка** – ‘тётьенька’; **меньшачечка** – уменьш.-ласкат. к **меньшачка** – ‘младшая дочь’; **деверёчек** – ласкат. к **деверь**; **деверилушка** – уменьш. к **деверил** – ‘деверь’; **залёточек** – ‘возлюбленный’; **молодичка (молодычка)** – ласкат. к **молодица** – ‘молодая замужняя женщина’: *Маладычкай называли дефку послѣ свадьбы* (Рус. Ив.) [СРГО (1, с. 305)]. Как видим, региональная картина мира здесь отражает реликт древней славянской культурной традиции, а именно – бережное отношение к членам рода, культ рода. В болгарском языке достаточно показательны в этом ракурсе существительные, обозначающие собственные женские имена и «женские» термины родства с окончанием **-ини** со значением ‘дом, семейство’ (**Рада** – мн. **Радини**; **деля** – мн. **делѣни** – ‘дом и семейство тёти’; **бабини** – ‘дом и семейство бабушки’, **мамини** – ‘дом и семейство матери’; **етървини** – ‘дом и семейство золовки’ и т. п.), воплощающие представление о женщине прежде всего как берегине домашнего очага и одного из важнейших членов рода [2, с. 51]. Ласковое, заботливое отношение славян к членам рода отмечал ещё известный славист XIX века П. А. Лавровский: «Обильная масса слов с поразительно заботливым определением отдельных членов самых отдалённых степеней родства служит лучшим доказательством бытовой важности родственных связей у Славян» [12, с. 2].

Чрезвычайно богата деминутивными формами и антропонимическая система русских говоров Одесщины. По данным А. Ю. Карпенко, в русских говорах юга

Украины только в сфере личных имён функционирует 59 суффиксов [10, с. 99]. Как отмечает учёный, «полнота чувств требует полноты формы, многообразия средств выражения. Благодаря этому прежде всего и сохраняется множество стилистических вариантов личных имён» [Там же, с. 1980. 100].

Хозяйственный код – наиболее широко представленный и, следовательно, наиболее значимый в региональной картине мира носителей русских говоров Одесщины [3, с. 137]. Именно с этим связано, как нам представляется, обилие диминутивных форм для предметов, связанных с хозяйством и бытом носителей говоров: **домово́душка** – ласкат. ‘женщина, ведущая хозяйство в доме’; **весёло́чка** – уменьш. к **весёлка** – ‘деревянная круглая палочка для размешивания теста, мешалка’: *Висёлачкай апару мишаим* (Возн.) [СРГО (1, с. 38)]; **гнето́чек** – уменьш. к **гнето́к** – ‘груз, употребляемый в качестве пресса, гнёт’: *Заквасять капуста, а сверху гнито́чик положить* (Вас.) [СРГО (1, с. 116)]; **де́жечка** – уменьш. к **дежка** – ‘кадка для теста’: *А теста я у дежички замешивала* [СРГО (1, с. 161)]; **зака́точка** – уменьш.-ласкат. к **закатка** – ‘консервированные фрукты, овощи’; **тесту́шко** – уменьш.-ласкат. к **тесто**: *Тестушка падаило* [СРНГ (1, с. 250)].

Свадебный код – важнейший в гендерной картине мира носителей русских переселенческих говоров Одесщины [1, с. 191], что подтверждается многочисленными примерами: **моло́дик** – ‘жених’; **орли́чка** – ‘невеста’; **бесе́душка** – уменьш.-ласкат. к **бесе́да** – ‘вечеринка, праздничное застолье’: *А биседа эта па нашаму – вечир послі свадьбы* (Введ.) [СРНГ (1, с. 38)]; **курни́чок** – уменьш. к **курник**, во втором значении – ‘свадебное изделие из теста в форме курицы, утки, гуся или поросёнка’. Следует отметить, однако, что и другие коды, такие как анималистический, флористический, гастрономический, гендерный богаты деминутивными

формами. Констатируем, что приведённые примеры свидетельствует о высокой степени эмоциональности русского национального характера, «ярко выраженном акценте на чувствах и на их свободном изъяснении» [8, с. 33], что является подтверждением феминистичности региональной картины мира и русской диалектной картины мира в целом.

К признакам феминистичности следует, на наш взгляд, отнести и тот факт, что целый ряд слов в русских говорах Одесщины приобретает форму женского рода в отличие от их эквивалентов в литературном языке: **адреса** – ‘адрес’, **басейня (басейна)** – ‘бассейн’, **венка** – ‘веник’, **виноградня** – ‘виноградник’, **закоулочка** – ‘закоулок’, **зверильня** – ‘зоопарк’, **организма** – ‘организм’, **ореха** – ‘орех’, **салата** – ‘салат’, **звёра** – ‘зверь (о человеке)’: *Нявестка у миня пряма звёра* (Серг.) [СРНГ (1, с. 232)]. И напротив, лексем, приобретших форму мужского рода в рассматриваемом нами региональном словотворчестве, – единицы: **вечерец** – ‘вечеринка’, **гав** – ‘собака’, **замуж** – ‘замужество’: *Уже к замужу юпку мине зделали и кохту* (Б. Пл.) [Там же].

Квантитативный анализ показал, что глаголов-феминативов (т. е. таких глаголов, которые концептуально соотносятся с категорией феминистичности) вдвое больше, чем глаголов-маскулинизмов (глаголов, концептуально соотносящихся с категорией маскулинности). Вполне естественным представляется тот факт, что большинство глаголов-феминативов так или иначе связаны с важнейшими событиями в жизни женщины и группируются вокруг наиболее значимых концептов: девичество, свадьба, беременность, рождение ребёнка. Так, например, глаголы **дево́вать (девува́ть)** – 1) ‘в девушках ходить, быть незамужем’; 2) ‘быть вдовой’, **дево́чить** – 1) ‘быть незамужем’; 2) ‘проводить время в девических забавах’; 3) ‘находиться в возрасте, когда можно выходить замуж’ семантически и концептуально связаны с девичеством. Глаголы **жени́ться** – ‘выйти

замуж', **определить** – 'выдать замуж', **отдаваться** – 'выходить замуж', **повыйти** – 'выйти замуж (о многих, всех)', **подружить** – 1) 'выдать замуж'; 2) 'поженить', **поотдать** – 'выдать замуж (многих, всех)', **укупливать** – 'платить выкуп за невесту', **пропить** – 'просватать невесту' отражают процесс сватовства и выхода замуж девушки, а также свадебные обряды. Глаголы **зачервиветь** – 'забеременеть', **родить** – 'родить', **бабить** – 'принимать роды', **бабовать**, **бабувать** – в том же значении, **насеменить** – 'родить', **находить** – 'родить вне брака, нагулять', **опроститься / опростаться** – 'родить', **опустеть** – 'родить', **привести** – 1) 'родить ребёнка'; 2) 'родить, принести приплод (о животных)', **приобрести** – 'родить' отражают такие важнейшие события в жизни женщины, как беременность и роды. Немногочисленны глаголы, отражающие вступление молодой жены в дом мужа (**заступать** – 'входить в семью, в дом мужа'), а также типичные виды деятельности женщины (**напрутылиться** – 'напудриться', **заплётывать** – 'заплетать (о косе)' и т. п.). То же можно сказать и о фразеологизмах-феминативах, группирующихся вокруг наиболее важных событий в жизни женщины и наполняющих, прежде всего, свадебный код. Подробнее об этом см.: [1, с. 191-196].

Интересно, что и глаголы-маскулинизмы зачастую связаны с процессом сватовства и женитьбы: **парубковать** – 'гулять, ухаживать за девушками', **засвататься** – 'посвататься', **вжениться** – 'жениться', **заплестись** – 'жениться', **моргануть** – *экспресс.* 'взять в жёны', **откозлиться** – 1) 'жениться'; 2) 'отречься от веры', **побрать** – 'взять в жёны', **холостовать** – 'быть неженатым, холостым, холостяковать'. Единичны глаголы, связанные со службой в армии, другими видами деятельности: **поотслужить** – 'отслужить (о многих, всех)': *Паатслужили фсе сыны в армии* (Возн.) [СРГО (2, с. 81-82)]; **поотслужиться** – 'отслужить в армии (о многих,

всех)’, **поповать** – ‘быть попом, заниматься священнослужением’.

Что касается так называемых «эмоциональных» глаголов как характерной особенности русского языка (по А. Вежбицкой), то их количество в русских говорах Одесского региона невелико – большинство глаголов отражают хозяйственную деятельность диалектоносителей, что ещё раз подтверждает важнейшую роль прежде всего кода хозяйственного в региональной картине мира [3].

К признакам феминистичности, вслед за А. Вежбицкой, А. Кириллиной и другими учёными, относим мы также и достаточно распространённые в русских говорах юга Украины безличные, «неагентивные» (термин А. Вежбицкой) конструкции. В Словаре находим следующие примеры: **взбыхалось** – безл., пренебр. ‘вздумалось’: *Атицу взбыхалась миня учить* [СРГО (1, с. 80); **выкидаёт** – безл. ‘выпадать (о зубах)’: *Смоладу выкидають зубы первапиреднии* (Серг.) [СРГО (1, с. 109); **забандюриться** – безл. экспресс. ‘захотеться’: *Забандюрилась деду вяртуты* (Антон.) [СРГО (1, с. 203)]; **задуриться** – безл. ‘об обморочном состоянии’: *Задурилась мне* (Возн.) [СРГО (1, с. 211)]; **захмариваться / захмариться (захмарить)** – безл. ‘покрыться тучами, облаками’: *Захмарилась, лоши буди* (Рус. Ив.) [СРГО (1, с. 230)]; **велено** ‘установлено’: *Так, девки, в нашым закони велина* (Мирн.) [СРГО (1, с. 71)]. Как отмечает А. Вежбицкая, «богатство и разнообразие безличных конструкций в русском языке показывают, что язык отражает и всячески поощряет преобладающую в русской культурной традиции тенденцию рассматривать мир как совокупность событий, не поддающихся ни человеческому контролю, ни человеческому уразумению, причём эти события, которые человек не в состоянии до конца постичь и которыми он не в состоянии управлять, чаще бывают для него плохими, чем хорошими. Как и судьба» [8, с. 76]. Вопрос об отражении в безличных конструкциях

важнейших особенностей русского характера – иррациональности, неагентивности, коллективизма сегодня, однако, переосмысливается (работы Е. В. Зарецкого, З. К. Тарланова, А. В. Ипполитовой). Так, Е. В. Зарецкий в монографии «Безличные конструкции в русском языке: культурологические и типологические аспекты (в сравнении с английским и другими индоевропейскими языками), признавая тот факт, что «безличные конструкции чаще встречаются в женском гендерлекте», считает, что «склонность женщин к имперсоналу может объясняться их более вежливым стилем речи, обусловленным относительно слабым социальным положением из-за доминирующего почти во всём мире патриархата» [9, с. 481-482]. «Связь имперсонала с фемининностью и коллективизмом практически исключается, связь с Принципом скромности вполне возможна в определённых стилях речи», – отмечает учёный [Там же]. Не является ли скромность, однако, традиционным атрибутом женственности?

Наряду с признаками феминоцентричности языковой картины мира в лексической системе русских говоров Одесщины присутствуют и признаки андроцентричности. Так, вторичность феминативных форм, общая для большинства языков, присутствует и в рассматриваемых нами говорах: **инженерка** – нов. ‘женщина-инженер’: *Сынок мой узял сибє жынку-инжынерку* (Дем.) [СРГО (1, с. 243)]; **агрономщица** – нов. ‘женщина-агроном’: *Стану учитильщицый или аграномщицый* (Ст. Некр.) [СРГО (1, с. 16)], **брехунка, докторица, (дохторица, дохтурица), интересантка, кумиха, поварица** и т. п. Отметим всё же, что распространённость так называемых «парных» лексем чрезвычайно велика, что опять-таки является свидетельством достаточно сильной антиандроцентрической тенденции. Речь идёт о таких парных лексемах, как, например, **болток / болтунка** – ‘болтун’ / ‘болтунья’, **кукобник / кукобница** – ‘умелый,

трудолюбивый человек, труженик' / 'хорошая хозяйка', **ледарь** / **ледащица** – 'лентяй, лодырь' / 'ленивая женщина, лентяйка', **боярин (буярин)** / **бояриня** – 'шафер жениха на свадьбе' / 'дружка жениха на свадьбе', **ведьмак** / **ведьмира** – 'колдун' / 'ведьма', **вскормник** / **вскормница** – 'приёмный сын' / 'приёмная дочь', **кавун** / **кавуниха** – 'арбуз' / 'арбуз особой формы': *Есть кавун и кавуниха. Кавуниха длинная и широкая* (Возн.) [СРГО (1, с. 247)]; **дятел** / **дятелиха** – 'дятел' / 'самка дятла': *Он – дятил, а ана – дятилиха* (Ст. Некр.); **лохмарь** / **лохматка** – 'лохматый человек' / 'лохматая девочка, девушка', **мазур** / **мазурка, мазилка** – маляр / женщина-маляр: *Он мазур, ана – мазурка, хаты мазають* (Возн.) [СРГО (1, с. 294)] и многих других.

Одним из признаков андроцентризма является и небольшое количественное превосходство лексем, обозначающих лиц мужского пола. Только на основании данных Словника нами зафиксировано 150 лексем, номинирующих лиц женского пола (лексем-феминативов) и 165 лексем, номинирующих лиц мужского пола (лексем-маскулинизмов). Фронтальный просмотр лексических фактов Словаря русских говоров Одесщины показал, что образ женщины в региональной картине мира чётче параметризован в соответствии с возрастом, социальным статусом, ролью в семье, интеллектуальными, физическими, психологическими и моральными особенностями. Количественный перевес маскулинизмов можно, однако, объяснить тем фактом, что очень часто номинант-маскулинизм исторически являлся воплощением лица в целом, тогда как феминатив – лишь лица женского пола. Как справедливо отмечает А. М. Архангельская, «процесс именованья лиц мужского пола оказывается ориентированным, с одной стороны, на внеязыковую действительность, с другой – на концептуальную картину мира как систему представлений о мире и лице мужского пола в нём, ещё с одной – на систему и структуру языка. При этом и

концептуальная, и языковая картина мира подавляющего большинства национально-лингво-культурных обществ, в том числе славянских, отличается маскулиноцентричностью» [4, с. 10-11].

Ряд лексем по своей внутренней форме связан с мужскими именами, что также свидетельствует, хотя и косвенно, в пользу древней андроцентрической традиции. Так, в основе таких слов, как **иванчик** – ‘птица’, **димитрица (димитриция)** – ‘хризантема’, **димитричка** – ласкат. к **димитричка**, **илинка** – ‘сорт груши’, **касьян** – ‘високосный год’, **василёвка** – ‘праздник святого Василия 1 января, во время которого дети ходили по дворам, пели, осыпали иконы кукурузой и пшеницей’ (Петр.) [СРГО (1, с. 69)], **петрówka** – ‘Петровдень, церковный праздник свв. Петра и Павла’ лежат мужские имена Иван, Дмитрий, Илья, Василий, Пётр, Касьян. Многие из них являются косвенным отражением библейско-христианской традиции или так называемого «бытового христианства». В основе номинации фитонимов **димитрица (димитриция, димитричка)**, **илинка**, по-видимому, лежит соотнесение времени цветения / созревания с соответствующим религиозным праздником. Так, хризантемы, как известно, относятся к поздним цветам; время их цветения на юге Украины совпадает с Дмитриевым днём, который посвящён святому Дмитрию Солоунскому и отмечается 26 октября (8 ноября). Фитоним **илинка**, по всей вероятности, соотносится с днём Ильи-пророка, который традиционно отмечают 2 августа. Подтверждение этому находим и в работе И. В. Родионовой, выделяющей тип мотивированности, характерный исключительно для фитонимов, при котором «отыменной компонент функционирует как хрононим, когда мотивированным признаком является, например, факт совпадения времени цветения растения с каким-либо праздником в честь святого (день Ивана Купалы, Петров день и т. п.) или обычай собирать это растение в праздник» [15, с. 13]. В этом ракурсе мы вполне согласны

с мнением И. В. Родионовой: «Фиксируемые в русских народных говорах вторичные номинации, которые произошли от принадлежащий библейско-христианской традиции собственных имён, – это особый уровень экспликации определённых фрагментов народной религиозной картины мира [Там же, с. 6].

Выводы и перспективы дальнейшего исследования. Итак, рассмотрев лексическую систему русских говоров Одесщины на фоне гендерной составляющей, мы пришли к следующим выводам:

1) лексическая система русских островных говоров Одесщины является отражением гендерной картины мира и гендерного кода как «глубинного культурного пространства, в котором разные языковые сущности получают различные культурные смыслы, заполняя собой и формируя тем самым код» [14, с. 81];

2) в лексической системе русских говоров Одесщины нашла отражение устойчивая андроцентрическая тенденция, что проявилось в первую очередь в богатстве деминутивных форм, количественном доминировании существительных и субстантивированных прилагательных женского рода, а также глаголов-феминативов, более детальной параметризации образа женщины, обилии «парных» лексем, распространённости «неагентивных» конструкций.

3) в лексической системе русских говоров юга Украины, несомненно, присутствуют и элементы андроцентризма: вторичность «женских» наименований, примат мужских личных имён в словотворчестве диалектоносителей (**илинка, димитрица, петровдень**), количественное доминирование наименований лиц мужского пола, что подтверждает тезис о том, что «в каждом языке постпатриархальных обществ принцип маскулиноцентризма проявляется в большей или меньшей степени» [4, с. 12].

В связи с невозможностью осветить в пределах одной статьи все аспекты, связанные с влиянием гендерного

Міжкультурна й міжмовна комунікація: проблеми, питання, вирішення

фактора в русских говорах Одесщины, перспективой дальнейшего исследования мы считаем этнолингвокультурологическое изучение наименований лиц женского и мужского полов, что несомненно поможет воссоздать полноту гендерной картины мира и гендерного кода в языковом региональном континууме.

Литература

1. Арефьева Н. Г. Гендерный код и его отражение в русских говорах Одесщины / Н. Г. Арефьева // *Лінгвістика. Лінгвокультурологія: зб. наук. пр. / редкол. : Ю. О. Шепель (відп. ред.) та ін. – Дніпро : Роял Принт, 2017. – Т. 11. – С. 188-199.*
2. Арефьева Н. Г. Гендерні стереотипи у болгарській фразеології: дис. на здобуття наук. ступеня к. філол. н.: спец. 10. 02. 03 „Слов’янські мови” / Наталія Георгіївна Арефьева. – Одеса, 2009. – 233 с.
3. Арефьева Н. Г. Фразеологическая картина мира сквозь призму лингвокультурных кодов / Н. Г. Арефьева // *Мова: науково-теоретичний часопис з мовознавства. – Одеса: «Астропринт», 2017. – № 27. – С. 135-139.*
4. Архангельська А. М. ‘Чоловік’ у слов’янських мовах / Алла Мстиславівна Архангельська : монографія. – Рівне : РІС КСУ, 2007. – 448 с.
5. Баранник Л. Ф. Лексика русских переселенческих говоров Одесской области, функционирующих в разномышном окружении: учебное пособие / Людмила Фёдоровна Баранник. – Одесса: «Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова», 2015. – 178 с.
6. Баранник Л. Ф. Региональная языковая картина мира носителей русских островных говоров Одесской области / Л. Ф. Баранник // *Мова: науково-теоретичний часопис з мовознавства. – Одеса: «Астропринт», 2014. – №22. – С. 7-11.*
7. Брыкина Е. В. Этнолингвокультурологические основы диалектной фразеологии Дона: дисс. на соиск. уч. ст. д. филол. н.: спец. 10.02.01 „Русский язык” / Евгения Валентиновна Брыкина. – Волгоград, 2003. – 543 с.
8. Вежицкая А. Русский язык. В кн.: *Язык. Культура. Познание: Пер. с англ. Отв. ред. М. А. Кронгауз, вступ. ст. Е. В. Падучевой / Анна Вежицкая. – М.: Русские словари, 1996. – С. 33-88.*
9. Зарецкий Е. В. Безличные конструкции в русском языке: культурологические и типологические аспекты (в сравнении с английским и другими индоевропейскими языками) [Текст] : монография / Евгений Владимирович Зарецкий. – Астрахань : Издательский дом «Астраханский университет», 2008 – 564 с.
10. Карпенко А. Ю. Деминутивное антропонимическое словообразование (на материале русских говоров юга Украины) [Электронный ресурс] / А. Ю. Карпенко // *Вопросы ономастики: собственные имена в системе языка. – Свердловск, 1980. – Вып. 14. – С. 99-110. – Режим доступа: <http://hdl.handle.net/10995/39069>*
11. Кирилина А. В. Гендер: лингвистические аспекты : монография / Алла Викторовна Кирилина. – М. : Институт социологии РАН, 1999. – 189 с.
12. Лавровский П. А. Коренное значение в названиях родства у славян / Пётр Алексеевич Лавровский / Послел. В. К. Журавлёва и И. В. Журавлева. Изд. 2-е.

Міжкультурна й міжмовна комунікація: проблеми, питання, вирішення

стереотипное. – М.: Едиториал УРСС, 2005. – 144 с. (Лингвистическое наследие XIX века).

13. Лукьянова Н. А. Когнитивные источники образных слов русского языка / Нина Александровна Лукьянова // Русистика: сборник научных трудов. – Киев, 2008. – Вып. 8. – С. 18-27.

14. Маслова В. А. Особенности описания языка сквозь призму лингвокультурных кодов / Валентина Авраамовна Маслова // Матеріали V Всеукраїнської науково-практичної конференції «Лінгвістичні та лінгвокультурологічні аспекти навчання іноземних студентів у вищих навчальних закладах України (31 березня – 1 квітня 2016р.). – Дніпропетровськ, 2016. – С. 81-87.

15. Родионова И. В. Имена библейско-христианской традиции в русских народных говорах / Инна Валерьевна Родионова: автореф. дисс. на соиск. уч. ст. к. филол. н.: спец. 10.02.01 „Русский язык”, Екатеринбург, 2000. – 18 с.

Источники

СРГО – Словарь русских говоров Одесщины / [ред. коллегия: проф. Ю. А. Карпенко (отв. ред.), проф. Уэмура, проф. Д. С. Ищенко, доц. Л. Ф. Баранник]: в 2 т. – Одесса: АстроПринт. – Т. I: А-О. – 2000. – 369 с.; Т. II: П-Я. – 2001. – 293 с.

УДК 81'42

ЕКСПРЕСИВНІСТЬ, ЕМОЦІЙНІСТЬ, ОЦІННІСТЬ ЯК КОМУНІКАТИВНІ СКЛАДОВІ ЩОДЕННИКОВОГО ТЕКСТУ

Приймак А. М. , Добролюбова Г. М.

Житомирський державний університет імені Івана Франка, Україна

Мова як елемент духовної культури нації і основний засіб спілкування має такий відчутний вплив на людей саме завдяки своїй виразності, емоційності, оцінності. Тому сучасна лінгвістична наука приділяє багато уваги проблемі додаткових та прихованих складових значення.

Феномен конотації досліджується багатьма науками – фізіологією, біохімією, психологією, соціологією, філософією, етикою, літературознавством, лінгвістикою та іншими. У лінгвістичній літературі поки немає єдиного погляду на феномен конотації, однозначно не сформульовано її визначення, немає чіткої класифікації, не повно проаналізовано способи вираження у різних мовах та ін., про що свідчать праці М. Ариве, І. Арнольд, Ф. Гаде, В. Говердовського, М. Комасєва, В. Маслової,

В. Телії, В. Харченко та інших вітчизняних та зарубіжних науковців.

Актуальність пошуку визначається зацікавленістю до об'єкту дослідження – додаткових (конотативних, оцінних) значень, що супроводжують основні (денотативні) значення мовних одиниць щоденникового тексту (ЩТ). Предметом пошуку є експресивна та емоційно-оцінна складові ЩТ в процесі автокомунікації.

При дослідженні щоденникових текстів важливе значення набуває проблема їх адекватного сприйняття, розуміння, а також оцінки. Тому, на наш погляд, доцільно розглянути фактори, які за визначенням В. Шаховського, зумовляють емоційно-ефективну комунікацію, що суттєво впливає на вибір рішення та моделі поведінки комунікантів [13, с. 13], адже емоції – це ніби внутрішнє мовлення, це певні сигнали, що подає людина. Вони містять у собі оцінку діяльності і її результатів, є стимулом до подальшого руху. Передати ту чи іншу емоцію можна й невербально, та природно, що увесь спектр і сила почуттів людей відображені, насамперед, у мові й мовленні через слово. В. Шаховський вважає, що специфіка емоцій полягає в тому, що вони одночасно є і об'єктом відображення в мові, і засобом відображення самих себе та інших об'єктів дійсності, і те, що їх неможливо від'єднати від суб'єкта, який відображається [13, с. 87]. І додає: «категорія емотивності представлена на всіх рівнях і постає у фонетичному, лексичному, фразеологічному, словотвірному, морфологічному, синтаксичному, стилістичному, надфразному, текстовому, гіпер-, мега-, міжтекстовому статусах» [13, с. 66].

Отже, мова в своїй комунікативній функції має на меті не лише обмін думками, а й впливає на емоційну сферу комунікантів.

Процес комунікації неможливо досліджувати без урахування ситуації спілкування, фактору адресат-адресант тексту (термін Н. Арутюнової) [2], нової та фонові інформації, пресупозиції тощо. Для будь-якого

спілкування важливо, щоб інформацію було правильно сприйнято. У щоденнику виконати це завдання не складно: автор, зазвичай, веде їх лише для себе, тому й «закладає» інформацію у зручній та доступній для себе ж формі. Фактор адресата ЩТ також пов'язаний з експресивною та емоційно-оцінною складовою мовлення: фіксуючи ті чи інші події, автор експліцитними або імпліцитними засобами передає до них своє ставлення, позицію, оцінку – щоденникові тексти забарвлені суб'єктивним ставленням до всього, про що йде мова. У ЩТ головним критерієм добору мовних засобів і форм завжди є прагматична настанова автора. Зміст і комунікативна ситуація впливають на їх вибір. Принцип ефективного впливу запускає у щоденникових текстах механізм спрямованого семантико-прагматичного моделювання експресивного змісту мовних одиниць усіх рівнів, що означає актуалізацію одних смислових відтінків та нейтралізацію інших, тобто у значенні слова можуть виявлятися коливання, зміщення – «експресивність – це ефект, що створюється завдяки особливим семантичним компонентам» [10, с. 7].

На думку І. Арнольд, «мовленнєва експресія – ознака тексту чи частини тексту, що передає смисл із збільшеною інтенсивністю, відтворюючи внутрішній стан мовця, і, як наслідок, має емоційне або логічне підсилення, яке може бути, а може й не бути виразним» [1, с. 15].

Спираючись на праці мовознавців, що досліджують експресивно-емоційний та оцінний аспекти мовлення, можна говорити про існування в мові одиниць із наявним у їхній семантиці конотативним значенням (фонові одиниці експресивності) та одиниць, що набувають такого значення через особливу організацію в тексті (експресивні одиниці комунікативного плану) [12]. Вибір того чи іншого мовного засобу в тексті підпорядковується комунікативній доцільності. І все ж, «досягти експресії було б надзвичайно важко, якби не було заготовок, напівфабрикатів для їх втілення. Тому в мовній системі є

засоби, призначені для забезпечення виразності» [3, с. 225].

У ЦТ передати чи підсилити експресивність висловлювання можна графічним виділенням літер, слів, фраз, оказіональною словотворчістю, тавтологією, трансформацією фразеологізмів, створенням енантіосемії, різкого контрасту, оксюмору та ін.

Дискусійною наразі залишається й проблема розмежування категорій емоційності, оцінності, експресивності. І. Гальперін, О. Горбунов пов'язують категорію експресивності з виразністю, або зображальністю. Ж. Марузо, визначивши синонімічність понять «експресивність» і «виразність», додає, що експресивність надає висловлюванню оцінного характеру [7, с. 436]. Про оцінний характер експресивності говорить і М. Кожина [5].

Погоджуючись з думкою В. Шаховського про неприпустимість отождолення цих понять [14, с. 43], вважаємо, що вони існують у відношеннях включення – поняття експресивності ширше. Підтверджує думку науковця А. Комарова: «оцінність теж експресивна, але експресивність не завжди оцінна» [6, с. 32].

На наш погляд, доречно поняття «експресивність» розуміти як підсилену виразність, зображальність мовлення, його одиниць, що надають висловлюванню додаткової інформації емоційно-оцінного плану. Саме мовні одиниці, «головною функцією яких є експресія, тобто підсилення впливу за рахунок образності, емотивності, оцінності» [13, с. 24], в першу чергу, створюють прагматичний ефект, що для щоденникових текстів вкрай важливо, адже досягнення саме цієї мети – головне завдання.

Семантична інтерпретація емотивності слова неможлива без понять оцінки і експресії. Це різні за своїм функціонально-семантичним завданням категорії, та в контексті вони нерідко інтегруються, бо емотивний компонент значення завжди і виразний, тобто

експресивний, і оцінний» [4, с. 71]. Усі емоційні одиниці марковані знаком оцінки, яка підсилює вплив на адресата мовлення. За визначенням В. Телії, «оцінка ніби вбирає в себе відповідну емоцію, ніби прихована в емоції» [11, с. 11].

Безперечно, оцінний аспект тексту тісно пов'язаний з емотивним та експресивним, бо «однією з функцій емоцій є оцінка, а сама емоція – особлива форма оцінки» [8, с. 21]. Людина оцінює будь-кого чи будь-що через систему моральних, етичних, інтелектуальних або інших норм, які вона засвоїла і пропагандує, отже експресивна сама авторська ідея ЩТ – увага до свого внутрішнього життя, проблем моральної сутності людини, ставлення до інших тощо.

Категорія оцінки в щоденникових текстах явище закономірне з багатьох причин і, насамперед, психологічних, глибоко особистісних, адже взагалі «будь-яка оцінка, що є видом інтелектуальної діяльності, посідає чільне місце в процесі пізнання, бо мислення базується на єдності пізнання оточуючого середовища та ставлення до нього» [9, с. 78]. Автор щоденників визначає структуру, композиційну рамку записів, добирає відповідні мовні засоби, наповнюючи їх експресивністю, емоційно-оцінними смислами, підтекстовою інформацією.

Таким чином, комунікація при посередництві щоденника – своєрідний процес впливу автора на самого себе. Самоспрямований характер автокомунікації диктує структуру висловлювання та добір мовних засобів. Автор щоденника здійснює жорсткий відбір мовного матеріалу, відкидає все зайве, залишаючи лише конструктивні елементи, які працюють на головну ідею, задум. Та навіть у фрагментарному, згорнутому або образному вигляді ЩТ абсолютно зрозумілі адресанту.

Автокомунікація відрізняється ще й надзвичайною асоціативністю, проте довільні, нерідко випадкові асоціації і стисла форма щоденникових записів не заважають їх сприйняттю саме завдяки тому, що адресат

і адресант тексту – одна особа: комуніканти не розділені в часі й просторі.

Отак, ЦТ виконують не лише інформативну функцію, а й допомагають передати додаткові значення і смисли, що мають здатність підсилювати комунікативний ефект, викликаючи відповідну реакцію адресата. Тому такі мовознавці, як наприклад, М. Кожина, В. Маслова, Т. Матвєєва, В. Шаховський та деякі інші, говорячи про експресивність мовних одиниць, підкреслюють їхню комунікативну природу.

Література:

1. Арнольд И. В. Интерпретация художественного текста: типы выдвижения и проблемы экспрессивности // Экспрессивные средства английского языка. Л. : ЛГПИ, 1975. 156 с.
2. Арутюнова Н. Д. Фактор адресата // Известия Академии наук СССР. Серия литературы и языка. М. : Наука, 1981. Т. 40. №4. С. 356-367.
3. Ван Дейк Т. А. Язык. Познание. Коммуникация. Благовещенск: БГК им. И.А. Бодуэна де Куртенэ, 2000. 308 с.
4. Изард К. Психология эмоций. СПб : Питер, 1999. 464 с.
5. Кожина М.Н. О языковой и речевой экспрессии и её экстралингвистическом обосновании // Проблемы экспрессивной стилистики: межвуз. сб. науч. тр. России. Ростов-на-Дону : Изд-во Рост. ун-та, 1987. С. 8-18.
6. Комарова А. М. О соотношении субституции и экспрессивности // Экспрессивность на разных уровнях языка. Новосибирск : Изд-во Новосибирского ун-та, 1984. 19 с.
7. Марузо Ж. Словарь лингвистических терминов. М. : Наука, 1990. 436 с.
8. Маслова В. А. Лингвистический анализ экспрессивности художественного текста: Учеб. пособие для студентов вузов. Минск : Высшейшая шк., 1997. 156 с.
9. Стоянович А. Авторская самооценка в аспекте стереотипизации // Текст: стереотип и творчество. Межвузовский сборник научных трудов. Пермь, 1998. С. 65-92.
10. Телия В. Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц. М. : Наука, 1986. 141 с.
11. Телия В. Н. Экспрессивность как проявление субъективного фактора в языке и её прагматическая ориентация // Человеческий фактор в языке: Языковые механизмы экспрессивности. М. : Наука, 1991. С. 5-35.
12. Черемисина М.И. Экспрессивный фонд и пути его изучения // Актуальные проблемы лексикологии и словообразования. Новосибирск, 1979. Вып. 8. С. 3-11.
13. Шаховский В. И. Категоризация эмоций в лексико-семантической системе языка. Изд. 2-е, испр. и доп. М. : URSS, 2008. 208 с.

Міжкультурна й міжмовна комунікація: проблеми, питання, вирішення

14. Шаховский В. И. Семасиологический и стилистический аспекты эмотивности // Стилистика текста в коммуникативном аспекте. Пермь : Изд-во Пермского ун-та, 1987. 192 с.

УДК 338.48

РОЗШИРЕННЯ ЖИТТЄВИХ ГОРИЗОНТІВ УКРАЇНСЬКИХ ТУРИСТІВ ЯК ЗДОБУТТЯ НОВОГО ДОСВІДУ

Перехейда В. В.

Київський національний університет імені Т. Г. Шевченка

Актуальність дослідження. Україна — ментально плюралістична держава, регіони якої мають мовні, звичаєві, релігійні та інші відмінності. Такий мультикультуралізм, на що виразно вказують події кінця 2013 — 2015 рр., може ставати як джерелом конфліктів, так і духовного обміну та збагачення в суспільстві. Шляхом до єдності в різноманітті, інтеграцією через пізнання незнаного в ній повинен стати внутрішній туризм — галузь промисловості, в межах якої створюються і просуваються нематеріальні знання, зміщуються життєві горизонти індивідів.

Але наразі немає підстав стверджувати, що в Україні існує усвідомлення цієї суспільної місії внутрішнього туризму, а поготів ефективного використання важливого соціокомунікаційного ресурсу туристичних комунікацій. Тож наразі актуально обґрунтувати підхід, згідно з яким внутрішній туризм — це комунікаційний простір, в якому шляхом інтеракцій формується новий фізичний і духовний досвід.

Також важливо встановити, в яких саме формах формується цей досвід, в яких саме напрямках розширюються життєві горизонти туристів. Адже в умовах набуття економікою все більшої інформаційної ємності, зростаючої залежності людини і суспільства від

знань постає питання про індивідуальний і колективний поступ, від якого залежить їхня конкурентоздатність.

Мета статті — дослідження комунікаційного потенціалу внутрішнього туризму в Україні розширювати життєві горизонти відвідувачів і формувати їхню нову ментальну картину світу.

Відповідно до мети сформульовані **завдання**: опрацювати літературні джерела з проблематики життєвого простору; узагальнити існуючі підходи до його вивчення; провести емпіричні дослідження, спрямовані на отримання первинних даних про когнітивні зрушення та враження від поїздок та їхнє подальше значення в життєдіяльності туристів; з'ясувати значення внутрішніх поїздок по країні як рушіїв ментальних змін.

Методи дослідження. У ході дослідження вивчені літературні джерела за тематикою життєвого горизонту, формування споживчих потреб та ін.

У період 2012–2015 рр. здійснені первинні емпіричні дослідження: проведено 325 індивідуальних інтерв'ю з українськими внутрішніми туристами, виконано дискурс-аналіз понад 700 туристів в сегменті UAнета. На основі зібраного матеріалу встановлено основні ментальні зрушення, які фіксують туристи як наслідок поїздок.

Теоретичний підхід до вивчення життєвого горизонту туриста

Поняття «горизонт» фігурує в працях Ж. Бодріяра, Е. Гуссерля, І. Канта, К. Левіна, М. Хайдеггера, Ю. Хабермаса, Н. Лукмана, Г. Р. Яусса та інших філософів, психологів, соціологів, культурологів, де означає міру обмеження мислячого «Я». Це те, що сьогодні знає людина, але також і те, що вона може знати і розуміти завтра. При цьому поняття здобуває низку означень: «життєвий горизонт», «інтелектуальний горизонт», «особистісний горизонт» тощо, залежно від обсягу значення та інтерпретованих аспектів. Усі ці

нетотожні поняття в різних контекстах корелюють з іншими — «життєвий світ», «життєвий простір», відсилаючи насамперед до феноменологічної традиції — праць Е. Гуссерля, М. Хайдеггера, Ю. Хабермаса, А. Шютца та ін.

«Установки формуються у нас при зіткненні з проблемними ситуаціями; досвід досягнень або тільки невдач, установка на розгляд об'єктивних структурних вимог ситуації, дії не по власному сваволі, а у відповідності з вимогами ситуації, неупереджений підхід до задачі, впевненість і сміливість - ось що характеризує реальну поведінку, збільшення або зменшення нашого життєвого досвіду.

Таким чином, це проблеми особистості, структури особистості, особливостей взаємодії індивіда та його оточення. У зв'язку з цим слід зрозуміти структуру соціальної ситуації, ту соціальну атмосферу, в якій перебуває індивід, ту «філософію життя», яка формується в процесі поведінки дитини або дорослого в його оточенні; ставлення до об'єктів і проблемних ситуацій дуже сильно залежить від цих чинників» [3; с. 95].

На нашу думку, внутрішній туризм покликаний розширювати життєвий горизонт *homo viatur*. І розширення цього життєвого горизонту ми тлумачимо як здобуття нового досвіду і зміщення відповідних меж розуміння світу. Наша теза про необхідність формування нового досвіду клієнта кореспондується із сучасними концепціями в економіці та маркетингу. Йдеться про те, що в 1990-х рр. у цих науках сформувалося усвідомлення цінності досвіду: кроки його здобуття мають значення подій у житті клієнта, а сам досвід стає своєрідним товаром, який пропонується здобути, власне, придбати. І тоді досвід стає активом клієнта.

У комунікаційному плані споживчий досвід туриста — це сумарна множина знань, вражень, інтенцій, які формуються в туриста в ході його взаємодії з туристичним продуктом, а також його виробниками і

продавцями, що є основою для подальших контактів і поїздки чи причиною їх припинення.

Аналіз емпіричного матеріалу спонукає нас до висновку, що споживчий досвід туриста має когнітивні та емоційні виміри. Схожу думку ми виявили в науковій літературі, де йдеться про те, гуманітарний розвиток суспільства можна розглянути в таких іпостасях, як поєднання відпочинку з пізнанням та виховання туристів, збагачення їхнього внутрішнього світу і творчих здібностей [4; с. 28].

Туризм як каталізатор допитливості

Поїздка повинна стимулювати допитливість, іманентно притаманну тою чи іншою мірою кожній людині. У цьому сенсі внутрішній туризм як каталізатор допитливості протистоїть негативним тенденціям, про які писав М. Хайдеггер: «Наростаюча бездумність виникає з хвороби, що підточує саму серцевину сучасної людини. Сьогоднішня людина рятується втечею від мислення. Ця втеча від мислення і є основа для бездумності. [...] І все ж кожен може вийти на шлях роздумів по-своєму й у своїх межах. Чому? Тому що людина — це мисляча, тобто осмислююча істота. Щоб розмірковувати, нам аж ніяк не потрібно «перестрибнути через себе». Досить зупинитися на найближчому і подумати про найближче: про те, що стосується кожного з нас — тут і зараз, тут, на цьому клаптику рідної землі, зараз — у дану годину світової історії.

На які думки наведе нас це свято, звичайно, в тому випадку, якщо ми готові одуматися? Ми побачимо, що твори мистецтва визріли на ґрунті своєї батьківщини» [8].

Осягаючи культурний ландшафт, а саме захоплюючись краєвидами Мармароського хребта чи Софіївського парку, величчю фортець Кам'янець-Подільського і Білгород-Дністровського, пізнаючи атмосферу Львова, Одеси і Києва, пізнаючи історію через

архітектурні шедеври Качанівки і сувору правду гетьманських столиць, турист із подивом відкриває, на якій багатющій землі він живе. А як мовив Арістотель, філософія починається зі здивування [1, с. 69]. Внутрішній туризм у комунікаційному плані покликаний бути джерелом такого подиву. Комунікація — це завжди міжрівнева передача інформації. Тож одним із його комунікаційних завдань внутрішнього туризму є створювати продукт на основі нових знань, інновацій.

Залучення людини до подорожей рідною землею, причому подорожей, які спонукають мислити, є водночас виховним процесом, адже такі зв'язки спонукають людину ідентифікувати себе з певними культурними контекстами, віднаходити себе в них. З. Мазурик, культуролог, голова Асоціації музеїв і галерей, певен, що «музеї як інституції, в просторі яких час ніби завмирає, мусять із часом змінюватися теж, реагувати на зміни світу, щоб не втратити зв'язку з ним і впливу на нього» [6]. Йдеться про необхідність роботи на індивідуальному рівні: «Нам довго і багато хто розповідав про те, *хто ми*. І музеї теж брали в тому участь. Зараз музей має ставити питання, будити питання в кожному — *хто я?* А думати — це ставити запитання, чого нам так бракує. Звичніше боротися за правду, кожен свою, та нав'язувати її іншим. Національна, релігійна, культурна ідентичність є динамічною, різноманітною і тримається на вільній особистості з глибоко вкоріненою свідомістю і критичним мисленням» [6].

Про можливості внутрішнього туризму розширювати інтелектуальний горизонт стверджують і самі туристи. В одному із зібраних нами інтернет-дописів йдеться: «В Україні багато чудових і цікавих місць. Головне подорожувати самотійно, а не обирати популярні та відомі маршрути. Свого часу подорожували Кримом, але з його анексією знайшли багато чудових місць і на континентальній Україні»². Причому теза про відкриття

² Maryblack (16.01.2015) [Електронний ресурс] (23.04.15) // Режим доступу:

для себе континентальної України як туристично привабливої поширена у відгуках інтернет-користувачів. Тож відбулася не тільки трансформація туристичних маршрутів, а й трансформація ментальної карти українських мандрівників.

Туризм як каталізатор емоцій

Сьогодні все більшої популярності набуває концепція економіки вражень (Experience Economy), предметно розроблена Б. Дж. Пайном і Дж. Гілмором (B. Joseph Pine and James H. Gilmore) [6]. Співавтори вважають економіку вражень наступною фазою економічного поступу — після аграрної економіки, індустріальної економіки і наразі актуальної сервісної економіки. На їхню думку, сама пам'ять стає продуктом — «досвідом», тож підприємства повинні організувати пам'ятні заходи для своїх клієнтів. Більш просунуті компанії можуть почати стягувати плату за «трансформації», що стане природним продовженням доданої вартості в бізнесі [6]. Тож відбувається, власне, комерціалізація емоцій, що першими зауважили А. Хохшільд і Г. Шульце. Американський соціолог А. Хохшільд (Arlie Hochschild) однією з перших звернулася до поняття емоційної праці, вважаючи що в роботі сучасних компаній емоції (нерідко несвідомо) переходять із приватної сфери в публічну і демонструються клієнту [10; р. 19]: «посмішка, настрій, почуття або ставлення належать радше організації, а не Я індивіда» [10, р. 198]. Це і є комерціалізація почуттів.

Економіка вражень спрямована на забезпечення клієнту незабутнього, яскравого, небуденного, нового продукту. Туризм володіє таким потенціалом: його продукція комунікаційно працює як на індивідуальному, так і колективному рівнях, формуючи й оновлюючи споживчий досвід. Він не тільки демонструє принади

дестинацій, а й спонукає відвідувача відкривати нові можливості всередині себе, спонукає змінюватися. У цьому переконаний також співробітник берлінського Центру соціологічних досліджень І. Фаріас (Ignacio Farias): «... Туризм є специфічною формою соціальної комунікації, в ході якої мінливі враження розгортаються, структуруються, настроюються, відчуваються, втілюються і нарешті оживають. Ця унікальна форма спілкування ... доступна всій світовій спільноті як своєрідний готовий інструмент пізнання (туристом) сенсу світу і, безумовно, міст» [9].

Підтвердження цьому — у відгуку відвідувача Чорнобильської зони: «Враження від поїздки не передати словами! Усі в мене запитують: „Що там? Як там?“, На що я відповідаю: „Це треба бачити на власні очі“, тому що жодні слова, фотографії та відео не передадуть атмосферу Зони. А в голові досі всі думки тільки про минулу поїздку. [...] Зона — як магніт, має властивість притягати, саме тому я вже планую другу поїздку навесні...»³

Створення комунікаційного середовища відпочинку та розвитку

Внутрішній туризм сьогодні повинен надавати клієнту, відповідно до його актуальних потреб, можливість потрапляти в різноманітні комунікаційні середовища — своєрідні «світи», які включають у себе найрізноманітніші взаємопов'язані елементи: людей, звучання їхніх місцевих говірок, манеру вдягатися і поводитися, особливості місцевої традиційної архітектури та унікальні сучасні об'єкти будівництва, природні ландшафти, пам'ятки історії та культури тощо. Усе це сукупно витворює комунікаційне середовище поїздки — унікальне поєднання складників туристичного продукту та

³ Вячеслав Францевич (15.11.2014) [Электронный ресурс] (12.03.15) // Режим доступа: <http://www.chernobylzone.com.ua/chernobyl-reviews.html>

атмосфери його споживання. У цьому сенсі туризм є не тільки подорожами в просторі, а й у часі — шляхом відвідування історичних місць, історичних пам'яток; подорожами в довкіллі — між штучним та природним, подорожами в різних стилях життя — міському та сільському, подорожами в різних культурних епохах тощо. Саме в таких різноманітних та інтерактивних умовах внаслідок переконання, наслідування, іманентного для людини пошуки суті відбувається зміщення її життєвого горизонту.

Комунікаційне середовище поїдки повинно функціонувати на платформі гостинності — в атмосфері бажаної зустрічі, що, на нашу думку, має забезпечуватися т. зв. комунікаційною анімацією. Ми пропонуємо таке поняття на позначення комунікаційної технології, суть якої полягає в розважанні клієнтів певним заняттям, грою дає можливість поєднати відпочинок з пізнанням побуту, історії, культури, традицій, звичаїв свого та іншого народів. Знайомство з країнами та народами під час історичних, культурно-освітніх, наукових, архітектурних, етнографічних та інших подорожей й екскурсій розширює світогляд людини, розвиває його інтелект, допомагає краще осмислити соціальні та політичні реалії, а це значною мірою сприяє розвитку мирних, дружніх відносин між народами, регіонами тощо.

Більше того, внутрішній туризм повинен надавати клієнту не тільки якомога більше яскравих «зачіпок» для уваги, а й свободу вибору. З. Бауман, простежуючи феномен мандрівництва від паломництва до туризму, пише: «...Якщо *модерна* “проблема ідентичності” полягала в тому, як створити ідентичність і зберегти її міцною та стійкою, *постмодерна* “проблема ідентичності” полягає насамперед у тому, як уникнути фіксації та зберегти свободу вибору» [2; с. 133].

Директор туристичної компанії «Дінай Тур» А. Найдек розповідає про підходи щодо вирішення такого завдання: «Останнім часом деякі туроператори в боротьбі за туриста

комбінують різні види відпочинку в одній поїздці, що позитивно позначається на якості. Взяти, приміром, зиму, яка у більшості відпочиваючих міцно асоціюється з Карпатами і катанням на лижах. А ми пропонує нашим клієнтам варіанти: є сніг — катайтеся на здоров'я, а якщо зима безсніжна, то не страшно, ми знаємо, куди повезти туристів і що показати. Або в рамках екскурсійного туру виділяємо кілька днів виключно для гірськолижного відпочинку. У цьому плані Закарпаття поза конкуренцією: воно компактне і буквально на кожному кроці — пам'ятка. І замки Мукачєва, і термальні басейни, і оленячі ферми, і дегустації вин і сирів, і національні парки. Хоча в Прикарпатті теж не нудно — пам'яток там не так багато, але ми робимо наголос на національному колориті. При цьому все не закінчується банальним оглядом музею та застіллям з традиційними стравами. Навпаки, туристам надається можливість навчитися танцям або пройти майстер-клас, наприклад, у гончарів і «самотужки» виліпити глечик. Мало хто з туристів залишається осторонь. До речі, власники багатьох об'єктів «зеленого туризму» відчули цю зацікавленість з боку туристів і намагаються відповідати — все частіше можна зустріти на своєму маршруті ковалів, гончарів, вишивальниць. Думаю, незабаром це буде повсюдним елементом сервісу в «зеленому туризмі» [4].

Висновки. У сучасному високотехнологічному світі людина відчуває себе в пастці процедур і зобов'язань, над якими не має контролю, тож її вабить можливість бодай тимчасово їх полишити, а, крім того, здобути новий досвід, розширити свій життєвий горизонт.

Завдання туристичного бізнесу сьогодні полягає в тому, щоб виявити когнітивні та емоційні потреби споживача, запропонувати креативні ідеї щодо організації відпочинку, дати змогу клієнту пережити щось вагоме та особливе. І при цьому донести до споживача, що в кожному регіоні України є унікальні місця та різноманітні ресурси.

Міжкультурна й міжмовна комунікація: проблеми, питання, вирішення

Розширення життєвого горизонту туриста відбувається в когнітивному та емоційному напрямках, унаслідок чого він здобуває новий досвід, який стає його активом та основою для подальшого внутрішнього поступу.

Література

1. Аристотель. Метафизика // Аристотель. Соч. в 4-х тт. Т. 1. / Ред. В. Ф. Асмус. — М. : Мысль, 1976. — 550 с.
2. Бауман З. От паломника к туристу / Зигмунт Бауман // Социологический журнал. — 1995. — № 4. — С. 133–154.
3. Вертгеймер М. Продуктивное мышление / М. Вертгеймер / Пер. с англ. / Общ. ред. С. Ф. Горбова и В. П. Зинченко. Вступ. ст. В. П. Зинченко. — М. : Прогресс, 1987. — 336 с.: ил.
4. Директор туристической компании «Динай Тур» Андрей Найдек: «Будущее украинского внутреннего туризма наступит тогда, когда государство отдаст объекты в частные руки» [Электронный ресурс] (27.09.13) / Беседу вел Алексей Павлюк // Режим доступа: <http://www.dinaitour.com/content/travelnote/?p=interv>
5. Кусков А. С. Основы туризма : учебник / А. С. Кусков, Ю.А. Джаладян. — М. : КНОРУС, 2008. — 400 с.
6. Мазурик З. Музеї — європейські тенденції та українські виклики / Зеновій Мазурик // Західна аналітична група [Електронний ресурс] (27.02.08) // Режим доступу: <http://zgroup.com.ua/article.php?articleid=148>
7. Пайн Дж. Экономика впечатлений. Работа — это театр, а каждый бизнес — сцена / Б. Джозеф Пайн, Джеймс Х. Гилмор. — М. : Вильямс, 2005. — 304 с.
8. Хайдеггер Отрешенность Хайдеггер М. Отрешенность [Электронный ресурс] (29.02.14) / Мартин Хайдеггер // Режим доступа: http://lib.ru/HEIDEGGER/gelassen.txt_with-big-pictures.html
9. Farias I. Touring Berlin. Virtual Destination, Tourist Communication and the Multiple city / Ignacio Farias [Electronic resource] (14.12.15). // Режим доступу: <http://edoc.hu-berlin.de/dissertationen/farias-ignacio-2008-06-26/PDF/farias.pdf>
10. Hochschild A. The Managed Heart: commercialization of human feeling. / Arlie Russell Hochschild. — Berkeley: Univ. of California Press, 2003. — 340 p.

УДК 801.81:398.21:2-187](477)

ЛОКУСИ ПОТОЙБІЧЧЯ В УКРАЇНСЬКІЙ НАРОДНІЙ ЧАРІВНІЙ
КАЗЦІ

Наумовська О. В.

Інститут філології Київського національного університету
імені Тараса Шевченка, Україна

Актуальність проблеми. Казка як культурний феномен людства вже третє століття поспіль стає об'єктом наукових досліджень. Попри різні теоретичні підходи і погляди учених щодо причин подібності сюжетної структури казок різних, інколи дуже віддалених між собою, народів світу (маємо на увазі постулати міфологічної, міграційної, антропологічної, історичної та ін. шкіл у фольклористиці), беззаперечним є те, що казка є уламком міфу й, відповідно, бриколажем, що у закодованій формі відображає світоглядні протоуявлення наших пращурів. Вивчення парадигми локусів сакрального світу стане в нагоді для осягнення моделі макрокосму (у вітчизняній етнокulturі і світовій традиції загалом), зафіксованої в художній формі в архаїчних артефактах, зокрема у казці, що є наріжним питанням у гуманітаристиці і, відповідно, становить актуальність цієї розвідки.

Аналіз останніх наукових досліджень. Питання просторової організації художніх і фольклорних текстів останнім часом актуалізуються у науковій думці. Так, їх вивченню присвячено студії Б Кіршенблатт-Гімблетт [11], Я. Ферндбека [10], Т. Белюги [1], О. Чебанюк [7] В. Прокоф'євої [5, с. 87-94], Т. Субботіної [6, с. 111-113] та інших. Однак локусна система української чарівної казки ще не отримала повного висвітлення у вітчизняній гуманітаристиці, тож пропонується розвідка є однією зі спроб у цьому напрямі.

Метою роботи є аналіз локусів потойбіччя у текстах української чарівної казки в контексті з'ясування світоглядних засад українства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Термін «locus» набув значного поширення у дослідженнях із культурології, фольклористики, літературознавства, лінгвістики, семіотики тощо зі значенням простору, окресленого певними межами. Аналізуючи тексти казкового епосу, доречно, на наш погляд, розглядати «локус» як функціональне поле дії персонажа / персонажів, іншими словами – «місце, пов'язане для героя з конфліктними ситуаціями» [4, с. 10]. Відтак, у фольклорній прозі локус сакрального світу, тобто потойбіччя, – місце перебування і «сили» міфологічних істот, які можуть бути як злотворцями, так і добротворцями, зустрічі, колізії чи взаємодії з ними героя твору.

Конгруентні величини «життя» і «смерть», що становлять бінарну опозицію у міфології та міфологічно закорінених текстах відповідно, смислогенерують бінарний світоподіл. Це відображає тенденцію до типологізації локусів у парадигмі міфологічних опозицій «свій» - «чужий». Оскільки традиції національної міфології виражаються через текст, то міфологічні смисли, втілені в образах, віддзеркалюють особливості національної культури. Дослідження міфологічних номінант текстів української чарівної казки підтверджує гіпотези про вертикально-горизонтальний устрій міфопоетичної моделі світу українського народу.

Міфологічна вертикаль в українській чарівній казці представлена двома векторами: «**нижній світ**» ↓ та «**верхній світ**» ↑.

«**Нижній світ**» ↓ репрезентовано локусними маркерами зі значенням заглиблення в землі, ями, найчастотнішими з-посеред яких є «нора», «прірва» та «пекло».

Так, у казці «Покотигорошко» змії, що сягає світового космологічного образу, щоби заманити сестру героя, для якої брати стругали стружки як вказівник дороги до них, «узяв стружки позбирав, та й кида по тій дорозі, що до його нори», зманивши ж дівчину таким чином, «узяв її та й в нору і кинув» [3, с. 97].

Лугай («Казка про Лугая»), хоча й б'ється із дванадцятьма чортами у стену, аби остаточно їх подолати, спускається за вертикаллю у місце їхнього перебування і «сили» – пріреу: «Уже доганяє чорта – аж там велика чорна прірва: той – туди!.. Усе ж хлопець устиг: відрубав чортові голову. Тоді й думає: “А що ж далі робити? Мабуть, мушу лізти в цю прірву: марно ж чорт рвався туди”. Заліз у прірву. Пішов собі та й пішов. Іде далеко, іде довго. Дивиться – аж велика печера, а в печері сидить дівчина» [3, с. 150].

Подібний сюжетний конструкт містить і казка «Про богатиря Сухоброзденка», в якій герой-богатир «сьомий рік із бабою воює» у степу в «десятому царстві» та спускається в нору для перемоги над злотворцем [3, с. 137].

Казкового богатиря Івана-Вітра («Іван-Вітер») цар посилає «до некла за грішми. Що ніби йому були винні чорти шість мільйонів», тож хлопець спустився до некла і «як узяв бити чортів. І чорти йому насипали тих два капшуки повно, і він пішов додому» [3, с. 112].

Принагідно зауважимо, що останні два зразки репрезентують різночасові нашарування у фольклорному тексті. З одного боку, вони містять архаїчну структуру сюжету, оскільки побудовані не просто на контрастності, а саме на фізичному двобої героя з антагоністом, що, по суті, є проекцією світової мотивами змієборства, яка уособлює космогонічний акт шляхом подолання хаосу, втіленого в образі змія. З іншого ж – засвідчують модифікацію образу злотворця та маркера локусу його місцезнаходження під впливом зміни політеїстичної релігії на монотеїстичну: дохристиянський образ змія

замінюється на християнського демонологічного персонажа – чорта, а отвір у землі – на пекло, уявлення про яке були сформовані на досить пізньому етапі розвитку релігійних вірувань людства.

«**Верхній світ**» ↑ міфологічної вертикалі у чарівній казці найчастіше репрезентовано локусом «гора» – символом *axis mundi* (вісі світової). Приміром, у казці «Шовкова держава» локус сакрального світу розташований на схід від профанного, за золотим мостом на Скляній горі, де в палаці «стоять кросна, а за кроснами стара бабище тче» - «не полотно, а військо!»: «Коли кине човника у лівий бік – вискочить з-під кросен піхотинець, коли у правий бік – гусар» [3, с. 123]. На горі ж мешкає й демонічний злотворець Песиголовець. Дістатися верхнього світу і не зісковзнути зі Скляної гори герою допомагає чарівний кінь, що має «на підковах діамантові вухналі» (гвіздки, якими підбивають підкови). Як зазначає Л. Дунаєвська, походження образу коня пов'язане не лише з його господарською роллю, а й з релігійними уявленнями про службу в потойбічному світі, для чого й ховали коня разом з покійниками [2, с. 138-139]. Відома вітчизняна казкознавець акцентує, що «образ богатирського коня будується за тим же принципом наростання ефекту, гіперболізації, що й образ людини-богатиря» [2, с. 142]. Так, обираючи коня для здійснення подвигу, герой, за порадою «баби», не зважає на могутніх чарівних коней, а бере з собою «сухореброго кривака», «сухарду», що «шкандибає», «хромицькає» позаду, та врешті «такий золотий коник стався з кривака, що лиш дивитися на нього» – «піднявся у повітря і почав летіти» [3, с. 121-122]. Привертає увагу також образ золотого мосту на шляху до потойбічного світу, що в міфопоетичній традиції постає насамперед символом зв'язку між різними локусами сакрального простору. Казка містить доволі рідкісний елемент, що можемо означити як мотив локусної компресії: врятована протагоністом від антагоніста Песиголовця дівчина принесла діамантовий прутик і

наказала героєві вдарити палац золотворця з чотирьох боків, коли ж він виконав її бажання та «вдарив палац з чотирьох боків», то «сталось з нього мале яблуко, яке поклав собі у кишеню» [3, с. 126].

У казці «Молодильна вода» на чарівній gori, дістатися до якої герой може лише за допомогою трьох старців-віщунів і подарованих ними чудесних предметів (таких віщунів Л. Дунаєвська трактує як міфічних управителів стихій, генетично споріднених із жерцями, жрицями, які виконували колись культові обряди [2, с. 135]), локус «іншого світу» маркується «криницею», з якої шляхом градації, пов'язаної із магічним числом «3» («зачерпнув однією пляшечкою – є миша, – кинув; зачерпнув другою – щур, – знову кинув; зачерпнув третьою – чиста вода, – сховав її до кишені»), герой дістає для свого батька воду, яка повертає молодість. Образ героя цієї казки номінуємо *віктимним*, оскільки у казковому сюжеті герої цього типу спершу зображуються ображеними або обділеними. Таких казкових персонажів часто називають «дурниками», проте це аж ніяк не стосується їхніх розумових здібностей. Позаяк ці персонажі «не такі, як всі», суспільство їх не завжди розуміє. Віктимний герой, навпаки, вирізняється гострим розумом, чесністю, благородством, неймовірною добротою, готовністю прийти на допомогу. Частотним в українському казковому епосі є мотив кривдження віктимного героя старшими братами, що властиво й аналізованому текстові.

Золота гора у казці «Про золоту гору» є володінням три-, шести- та дванадцятиголового зміїв (а відповідно – локусом потойбіччя), кожен із яких на битву з героєм-семилітком через місток «летить на коні такий, що аж іскри сипляться, а за ним біжить собака і летить сокіл» [3, с. 168].

Віктимний герой Оферма у контрадикції зі старшими братами і гора як локус потойбіччя, на якій змієборець долає почергово три-, шести- та дванадцятиголового зміїв й отримує у винагороду «золоту

хату», «кришталевий дім» та «діамантовий палац», фігурують й у казці «Ненькова сопілка й батіжок» [3, с. 161-167].

Проведений аналіз засвідчив, що найчастотніше семантикою потойбіччя у казковій народній прозі наділені локуси **горизонтального вектора** ($\rightarrow$): «ліс», «дорога», «степ / поле», «чужа земля» («десяте царство» тощо).

Цілком закономірно, у казковому епосі часто значення потойбіччя має локус «ліс», на трактуванні якого як «чужого» міфологічного простору неодноразово акцентували учені [2, с. 241-242].

У лісовій хатинці в казці «Лови» опівночі біля вікна «охотник» тричі – о перших, других та третіх півнях – чує зловіщі голоси, які пророкують гибель «панові» і скам'яніння тому, «хто почує та скаже» [3, с. 86-87].

Саме в лісі дід із казки «Телесик» «вирубав деревинку, зробив колисочку», і силою магії «уранці – аж з тієї деревинки та став синок маленький» [3, с. 92]. Як відомо, в українському традиційному суспільстві народження дитини сприймалося як з'ява нової істоти, яка належить «іншому» світові й тільки за допомогою ритуалу соціалізується із громадою [9, с. 109–113].

У лісі ж «бере баба грибки, коли дивиться – у кущику гніздечко, а в гніздечку качечка сидить» («Кривенька качечка», [3, с. 90]). У цьому зразку простежується ряд міфем: релікти тотемізму; мотивема антропоморфізації істоти з «чужого» простору; мотивема порушення табу, внаслідок чого олюднений персонаж повертається до сакрального світу.

У казці «Хлопець-суддя» локус «ліс» є місцем постійного розгортання ряду чарівних конфліктів: у лісі змій шляхом обману «обкрутився кругом шиї міністра» царя, внаслідок чого персонаж змушений був піти «у світ, щоб ніхто не бачив <...> біди» та був порятований хлопцем-суддею; потойбічний локус «ліс» є місцем, де «нечисті» щоночі мучили героя; у лісі ж донька сусідського

царя зваблює хлопця й виманює у нього «золоті роги», що, врешті, призводить до війни [3, с. 170-174].

Так само в лісі Янко («Про Янка, котрий вмів гарно грати на сопілці») двічі грою на сопілці приманює і перехитрує три- та шестиголового зміїв, які дають йому срібне та золоте яблука – чарівні предмети, що допомагають герою здобути наречену [3, с. 156-158]. Мистецтво у міфологічному синкретизмі має потужний зв'язок із потойбіччям. Так, політеїстичні боги часто поєднували у собі функції покровительства мистецтву та стосунок до підземного світу: давньоукраїнський Велес, давньогрецький Аполлон, давньокельтський Огма, давньоєгипетський Анубіс та ін.

У «жіночих» казках переважно «ліс» стає простором зустрічі героїні із демонічною істотою та проведення ініціацій («Про Кобилячу голову», [3, с. 298-302]; «Дідова дочка й бабина дочка» [3, с. 364-369] та ін.).

Іншим потойбічним локусом у **горизонтальній проекції (→)** є «дорога».

Символіка дороги у міфологічних системах різних народів світу пов'язана з переходом в «інший» світ.

Дорога є місцем зустрічі людини й персоніфікованих стихій у казці «Про Сонце, Мороз і Вітер»: «Ішли Сонце, Мороз і Вітер стовповою дорогою усі три і зустрічають чоловіка» [3, с. 89].

На дорозі чарівний «мудрець» здійснює низку ініціаційних випробувань із героєм казки «Петро і меч-гартованець», внаслідок чого хлопець набуває магічної здатності до чудесних перетворень на оленя→зайця→орла і здобуває наречену [3, с. 158-159].

Міфологічна горизонталь (→) потойбіччя простежується інколи у казкових локусах «поле» і «стен».

Приміром, у казці «Про клад», що має ознаки архаїчного кумулятивного тексту, у полі в просі «щось» (як дізнаємось із розв'язки – зачарований скарб) промовляло почергово до дочки, баби, діда, попа, хлопчика: «От і <...> іде і пундик несе... Як візьму я <...> за волоса, закину <...>

в чорні ліса. Як почну я <...> терти та м'яти, то не буде кому <...> обороняти» [3, с. 88-89]. Міфологема приналежності скарбів до підземного сакрального світу властива багатьом світовим традиціям. Українці вірять у чарівну силу квітки папороті, що може показати усі підземні скарби, які охороняє «нечисть»; давньоскандинавські «цверги» вважалися чарівними ковалями, здатними викувати найгнучкішу та найміцнішу сталь, а також виробляти із золота й срібла такі вишукані й дрібні речі, що їх важко навіть побачити людському окові, не кажучи вже про інші дорогоцінні речі (на кшталт золотого волосся для Сиф, дружини Тора, «богині з золотим волоссям»); давні кельти вірили, що чарівні мешканці пагорбів – карлики – носять на поясі мішечок, повний червінців, і той, кому вдасться заволодіти цим предметом, буде багатим до самої смерті.

Три «поля» за вказівкою ковалів Кузьми і Дем'яна є місцем ініціації (що засвідчує готовність героя до шлюбу) перед здобуттям нареченої Сученка-богатиря з однойменної казки: «Буде тобі перше поле – так тобі буде спать хотіться. Як ти будеш тими шпилечками в віки торкати, то переїдеш; друге поле буде таке, що тобі буде хотітись співати – так тобі буде весело. Як будеш цього коржа кусать, то воно перехочеться, бо як тільки заспіваєш, то пропадеш. Третє буде тобі поле – щипатиме тебе ззаду, кусатиме тебе – не оглядайся і не одмахуйся, бо пропадеш» [3, с. 88-89]. Проте цей локус у казці має додаткове значення, позаяк основним місцем розгортання подій є «інеє панство, десяте государство», про що йтиметься далі.

Варто зазначити, що, як уже зазначалося, в аналізованих вище зразках «Казка про Лугая» та «Про богатиря Сухоброзденка» важливого значення із потойбічною семантикою набуває локус «стен», де відбувається боротьба героїв із демонічними антагоністами.

Прикметно, що в українській неказковій прозі (легенді, билиці) «поле» є найчастотнішим локусом зі значенням «іншого світу» з-посеред інших, у казковій же, навпаки, – доволі рідкісним, що, на нашу думку, є свідченням більшої архаїки казкового тексту, який не має яскраво вираженої тенденції наділяти потойбічною семантикою освоєний (разом із тим «позасільський») простір.

Особливо вагомим в аспекті дослідження локусів потойбіччя **горизонтальної проєкції** (→) у казковій прозі українців виявився локус зі спільним значенням «чужа земля», реалізований у казкових текстах лексемами-маркерами «інша земля», «за городом», «інеє панство», «десяте царство», «десяте государство», «надворі».

Досліджуючи образ землі в українському та світовому героїчному епосі, Л. Шурко виокремлює образ «ірреальної епічної землі», який характеризує як епізодичний, казково-фантастичний, наративний за своїми функціональними ознаками, в якому реалізується надзавдання твору – зображення унікального простору, що за жодних обставин не може допустити інших епічних декорацій саме через свою винятковість: «"Ворожа" чи "чужа" земля має досить чітку просторову визначеність напрямку та відстані до неї. Оскільки у "ворожій землі", на відміну від "своєї", розміщені всі злі сили, у тому числі міфічні істоти, демони, ворожа земля свідомо віддаляється чи прикривається ландшафтом (наприклад, високими горами) з метою захисту "своєї" землі від небезпеки. Дифузійна зона в такому випадку може зображуватись як така, що оточує "свою" землю, або у вигляді фатальної, з усіма перешкодами, дороги героя у ворожу землю» [8, с. 45].

Мотивема мандрів у «чужій» землі є одним з ініціальних етапів у житті казкового героя, що часто супроводжується мотивемою зустрічі з антигероєм – мешканцем чужої, ворожої землі або апатридом.

Так, «інеє панство, десяте царство», «десяте государство» є простором існування і сили багатоголових зміїв, з якими б'ється Сученко-богатир, підстерігаючи їх під мостом [3, с. 129-131].

На «чужій землі» відбуваються ініціальні випробування ворожим тестем козака Мамариги, пройти які герой може лише за допомогою чарівних предметів – «торбинки-дротянки», «торбинки-волосянки», «чобіт таких, що поверх води ходять» – та чудесного помічника коня Гивера: «Є в цій землі король, а в короля проти палацу стоїть столітній дуб, а під тим дубом лежить скарб незічений. І оголосив король: хто того дуба зрубає, коріння викорчує і скарб дістане, то він тому півкоролівства відпише і дочку свою заміж оддасть. Та тільки хто не брався — ніхто не може того дуба зрубати» («Козак Мамарига», [3, с. 116-117]). Привертає увагу частотність номінування «чужої землі» лексемою «десята». Висловимо припущення, що така символіка пов'язана з уявленнями про те, що число «10», по-перше, вміщує у собі всі інші числа, тобто становить цілісність світу, що властиво сакральному просторові; по-друге – складається з одиниці («всепочатку») і «нуля» («всевідсутності»), іншими словами – «неіснування профанного існування».

У «Казці про Івана Голика і його брата» Іван Голик веде весільний поїзд брата в «інишу землю» сватати доньку змія, де замість нареченого за допомогою чарівних помічників проходить випробування «ворожого тестя» [3, с. 101-111].

Потойбічним локусом, де стоїть «зміїв двірець» і відбувається двобій героя зі змієм-злотворцем, постає «чужа земля», номінована у казці «за городом» - тобто, «поза межами освоєного простору» [3, с. 100].

«Поza межами освоєного простору» – «надворі» – відбувається олюднення, а згодом – зворотнє повернення до первинного природного стану героїні казки «Сніжниця» [3, с. 89-90]. Зауважимо, що зима у міфологічних уявленнях постає уособленням смерті («мертва пора») і

міфологічні істоти, співвіднесені з зимою, мають танатологічну символіку: Мара (Марена, Морена) в українців, Караконджо – у південних слов'ян, Юкі-онна – у японців, Уду тойон – у якутів. У германо-скандинавській міфології перед кінцем світу Рагнарьоком настане Фімбультвер – «велетенська» апокаліптична трирічна зима.

Висновки та перспективи подальших наукових розробок у цьому напрямі. Вивчення локусної системи потойбічного простору казкової прози підтвердило теорії про вертикально-горизонтальну модель світобудови в уявленнях давніх українців. Аналіз продемонстрував, що маркерами потойбіччя в українській чарівній казці постають: «нора», «прірва» та «пекло» («нижній світ» ↓ міфологічної вертикалі); «гора» («верхній світ» ↑ міфологічної вертикальної проекції); а також «ліс», «дорога», «степ / поле», «чужа земля» («десяте царство» тощо) (міфологічна горизонтальна проекція →). Прикметно, що за частотністю вжитку горизонтальна проекція розташування локусів сакрального світу виявила превалювання над вертикальною (маємо на увазі як нижній, так і верхній вектори), що відкриває перспективи майбутніх досліджень цієї тематики.

Література

1. Белюга Т. Село Романівка на Житомирщині: фольклорний ресурс, локусна специфіка текстогенерації. *Література. Фольклор. Проблеми поетики*. № 38. К., 2013. с.353-357. URL: <http://philology.knu.ua/files/library/folklore/38/49.pdf> (дата звернення: 17.08.2018)
2. Дунаєвська Л. Ф. Українська народна проза (легенда, казка). Еволюція епічних традицій. Видання 2-е, стереотипне. К.: ВПЦ «Київський університет», 2009. 304 с.
3. Золота книга казок. Українські народні казки. К.: Веселка, 1990. 431 с.
4. Лотман Ю.М. Проблемы художественного пространства в прозе Н.В. Гоголя. *Труды по русской и славянской филологии*. № 202. Тарту, 1968.
5. Прокофьева В.Ю. Категория пространства в художественном преломлении: локусы и топосы. *Вестник Оренбургского государственного ун-та*. Оренбург, 2005. № 11. с. 87-94.
6. Субботина Т. В. Локус, топос, урбоним, микропоним: к вопросу о содержании пространственных понятий. *Вестник Челябинского государственного*

Міжкультурна й міжмовна комунікація: проблеми, питання, вирішення

университета. Филология. Искусствоведение. № 24 (239). Челябинск, 2011. с. 111-113.

7. Чебанюк О. Семантика та символіка межі у традиційних віруваннях і фольклорі українців. *Література. Фольклор. Проблеми поетики*. № 36. К., 2012. с.334-340. URL: <http://philology.knu.ua/files/library/folklore/36/50.pdf> (дата звернення: 17.08.2018)

8. Шурко Л. Образ землі в українському та світовому героїчному епосі: дис. канд. філол. наук: 10.01.07 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. К., 2001. 161 с.

9. Щербак І. М. Давній український обряд поховання тих, хто помер у „невижитому віці”. *Народна творчість та етнографія*. № 5–6. К., 1998.

10. Fernback, Jan. Legends on the Net: An Examination of Computer-Mediated Communication as a Locus of Oral Culture. *New Media & Society*. №5 1. 2003. 29-45 p. URL: <https://pdfs.semanticscholar.org/226f/7a1ee99d045c20e9c20dfc36a04aaa54e12a.pdf> (дата звернення: 17.08.2018)

11. Kirshenblatt-Gimblett, Barbara. The Future of Folklore Studies in America: The Urban Frontier. *Folklore Forum*. № 16(2). 1983. 175-234 p. URL: [https://scholarworks.iu.edu/dspace/bitstream/handle/2022/1916/16\(2\)%20175-234.pdf](https://scholarworks.iu.edu/dspace/bitstream/handle/2022/1916/16(2)%20175-234.pdf) (дата звернення: 17.08.2018)

УДК 811.133

СТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ОПОВІДІ У БІОГРАФІЇ КЛОДА МОНЕ

Шевченко М. Ю.

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, Україна

Огляд питання і постановка проблеми. У західному літературознавстві існує поняття літературної біографії, що представляє життєпис письменника, про характер якого робляться висновки не тільки виходячи з фактів його життя, але й з творчості, трактування художніх текстів. На думку М. А. Козиревої, поряд із літературною біографією також має право на існування і «artist biography», тобто біографія художника, де його витвори також будуть джерелом побудови його образу як людини, митця [1, с. 227].

Жанру біографії було присвячено роботи таких науковців, як А. Моруа, О. О. Дацюк, К. Ф. Аюпової, М. А. Козиревої, В. Ю. Марінеско, І. А. Савенко,

О. Ю. Скарніної, де досліджувалися особливості жанрової еволюції біографії, атрибутивні ознаки її моделі, художні властивості та функціональний потенціал переважно літературної біографії. У цьому контексті доцільним є здійснення подібних розвідок і у напрямі дослідження біографій інших діячів мистецтва, як-от художників.

Актуальність цього дослідження якраз і зумовлена тим, що такий жанр життєпису поки не отримав всебічного дослідження.

Мета статті – дослідити лексико-стилістичні засоби створення художньої образності у біографії одного із засновників імпресіонізму, французького живописця Клода Моне.

Виклад основного матеріалу. Стійкий інтерес науковців до жанру біографії пояснюється тим, що його художній простір формується на перетині декількох традицій – історіографічної, мемуарної, белетристичної [2, с. 59].

Співвідношення фактографічного та особистісного є неодмінним принципом побудови розповіді про життя митця. Різниця між біографом та істориком полягає у тому, що біограф окрім достовірної інформації має дати простір своїй уяві, емпатії, вміти розгледіти тонкі паралелі між творчістю художника й періодами його життя, бути мистецтвознавцем, психологом.

Біографії художників зазвичай сполучають у собі не тільки документальне й особистісне, а й художнє начала. Їх співвідношення у біографії Клода Моне авторів С. Геган і Л. Ставрідес [4] є гармонійним з переважанням у сторону естетизації оповіді. Адже імпресіоністична манера живопису художника має обов'язково проявитися у підході до його життєпису, це частина ідейного світосприйняття митця. Фактографічність, хронікальна оповідь (наприклад: *En janvier 1884, Monet est pour la première fois en Italie, à Bordighera*) межує з яскравою образністю описань: *Son Etretat, mer agitée* (1883) *résonne des vagues en furie où la touche enlevée de Monet fait*

merveille. Сукупність наративного та естетичного параметрів художнього тексту видається однією з жанрових ознак біографії митця.

Подекуди автор настільки відходить від фактографічного формату жанру біографії, що читач поринає у розгорнуто метафоричні художні відступи, що переплітають між собою дійсність, сюжети картин, події з життя художника: En 1885-1886 cette pureté trompeuse culmine dans la violence sourde, tragique, qui émane de la falaise et aux assauts répétés, rageurs, de la mer.

Найчастіше відмічається намагання змалювати атмосферу картин саме метафорично: Ce paysage vide d'homme et de végétation, presque de vie, ce désert rocheux, et comme attristé quand le soleil décline et ne répand plus ses roses empourprés, est d'une austérité poignante. Видається, що саме цей засіб художньої образності є письменницьким еквівалентом явища імпресіонізму у живописі. Слово "comme" ("ніби") вводить речення, що насправді передає враження, асоціації, імпресію від пустельного пейзажу.

Оскільки центром імпресіоністичного бачення була концепція швидкоплинності вражень, скороминучості окремого моменту дійсності та його швидкого вислизання з поля зору митця, головним завданням імпресіоністів вважалася оця майстерна передача певного окремого моменту споглядання природи, усіх її кольорів, світлових характеристик, що вже наступної миті можуть трансформуватися в зовсім іншу картину. Тому вагому роль у тексті відіграє наявність лексико-семантичного поля мінливого, нечіткого сприйняття дійсності: *trompeux, fugitif, aérien, ondoyant, irisé, surnaturel, frémissant, lumineux, flottant, vibrant, moiré, fondu*. Ця лексико-семантична група тісно пов'язана з семантичним полем власне природи: *peuplier, chêne, vague, tempête, canal, lagune, îlot, fleuve, ciel, chrysanthème, glaïeul, clématite, capucine, pivoine, passiflore, abricotier, mer*.

У життєписі К. Моне також є місце суто мистецтвознавчим спостереженням, із уточненням використаних на полотнах кольорів, мотивів, особливостей гри світла й тіні, породжених ефектів та деталей створених образів: Avec des couleurs pastel, des effets de lumière moins contrastés, de plus douces arabesques, un léger brouillard enveloppant le site, le motif normand par excellence perd en netteté et gagne en mystère.

Життєвий і творчий шляхи художника відображено згідно з умовною рубрикацією за місцем перебування митця у певний час. Оповідь ведеться в теперішньому часі, органічними є включення висловлювань інших сучасників художника – Е. Золя, Т. Дюре, Е. Будена, П. Сезанна, Е. Ошде, оригінальних цитат з листів. Відстань між моментом подій та моментом оповідання про них максимально скорочена, це створює комфортну, товариську атмосферу прочитання, складається враження, що читач перебуває у тій епосі, присутній при неквапливій розмові знайомих, в якій спливають спогади про спільного друга у режимі реального часу.

Майбутній час зустрічається доволі рідко, він покликаний показати віддалену перспективу вже відомих подій: C'est ici que naîtront les différentes séries de Nymphéas, au cœur de cette nature ordonnée en tableaux.

Описуючи серію картин "Вокзал Сен-Лазар", автори залучають читача у простір оповіді, апелюють до його сприйняття дійсності за допомогою використання займенника "notre": En découpant cette matière devenue mobile des machines, de signaux, de métal, d'hommes, de fumées, les cadrages ouvrent de multiples perspectives qui activent *notre* perception. Це створює ефект співучасті з автором, "колективне" сприйняття стимулює персональне враження.

Апелювання до читача є важливою формою зв'язку з ним. Риторичні питання у тексті представляють авторську рефлексію на тему творчості художника, припущення й здогади, які наводять читача на власні роздуми стосовно

зв'язку між художніми мотивами та його життям: *Sur cette boucle de la Seine deux ponts modernes ont été jetés. A partir de 1872 Monet leur fait une place dans ses tableaux; ne symbolisent-ils pas les temps nouveaux? Et l'art nouveau?*

Бажання передати складний взаємозв'язок між різними іпостасями особистості Моне подекуди призводить до надмірного ускладнення синтаксису: Il y a en Monet au moins deux peintres: à côté du paysagiste qui verse peu à peu dans le panthéisme, coexiste, pour un temps, l'observateur urbain fixant le nouveau Paris, ces lieux qui lui semblent symboliser au mieux le changement des temps: technologie, ère des masses et déjà, pour les bourgeois, rite du loisir à la campagne. Наявність кількох двокрапок в одному реченні, велика кількість суміщених підрядних речень, ускладнених прикладками, уточненнями, здавалося б, мала перевантажити розуміння тексту, але натомість залишає цілісне, глибоке враження від висловленої думки.

На синтаксичному рівні образність також забезпечується використанням паралельних конструкцій: *Monet pose son chevalet un peu partout: sur les remparts, dans les jardins de la Salis, devant le fort carré et la baie des Anges; sur le plateau de la Garoupe, vers l'Esterel, et le long des plages, de la pointe Bacon jusqu'au Ponteil.*

Біографічний дискурс становить суміш наративного та описового типів. Описовий дискурс використовується для описання природи, пейзажів, полотен митця, припущень щодо вражень, що вони можуть справити на глядача, локацій, обраних митцем для роботи тощо. Тут присутня художня образність, що утворюється звичними лексичними засобами метафоризації (*la lutte avec le soleil semble inégale*), персоніфікації (*la gare Saint-Lazare...est le poumon des citadins*), переліку.

Намагання словесно передати насиченість пейзажних мотивів художника веде за собою використання великої кількості епітетів, що покликані

змалювати різноманітні ознаки об'єкту - колір, форму, якісні характеристики: Il brosse des motifs *riches en couleurs* comme les voiliers du *petit port*, les *robustes* moulins qui longent les canaux *étroits*, les ponts *de bois* et les maisons *rustiques* aux toitures *rouges*.

Перераховані лексико-стилістичні засоби вдало використовуються у тексті біографії французького художника для того, щоб текст відбивав оригінальну художню імпресіоністичну манеру митця. Естетична рецепція тексту поєднує в собі референційність та фікціональність, яка має на меті створення яскравої образності.

Перспективи подальших наукових розробок у цьому напрямку вбачаються у необхідності поглибленого вивчення біографій художників як окремого жанру, у визначенні його конститутивних ознак.

Література

1. Козирева М.А. Биография художника: жанровые особенности. Филология и культура. 2015. Вип. 4(42). 227-231 с.
2. Марінеско В.Ю. Літературна біографія як жанрова модель: особливості еволюції, атрибутивні та модусні ознаки. Наукові праці. Літературознавство. Вип.181. 2012. 20-24 с.
3. Узлова О. Між літературною біографією та біографічним романом (на матеріалі романів Л. Лоджа "Автора, автора" та "Людина багатьох талантів"). Іноземна філологія. 2014. Вип.126. Ч.2. 162-169 с.
4. Guégan S., Stavridès L. L'ABCdaire de Monet. Paris: Flammarion. 2013. 120 p.
5. Moulin J. Biographie: critique d'un genre littéraire. – Electronic resource. – Access: https://hal.archives-ouvertes.fr/hal-01614633/file/HAL_Joanny_MOULIN_Projet_IUFsenior_2017%20%281%29.pdf
6. Autour du paysage impressioniste. – Electronic resource. – Access: http://www.ac-grenoble.fr/arts-culture-humaniste74/IMG/pdf/Autour_du_paysage_impressionniste_2-1.pdf

КРОСКУЛЬТУРНА ТА МІЖМОВНА КОМУНІКАЦІЯ. ПЕРЕКЛАД

=====

УДК 81'255.4: 929 (Рильський+Пушкін)
ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ М. Т. РИЛЬСЬКИМ ТРОПІВ
(за романом О. С. ПУШКІНА «ЄВГЕНІЙ ОНЕГІН»)

Шепель Ю. О.

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

У роботі аналізується тема мовних особливостей перекладу М. Т. Рильським тропів (епітети, метафори, порівняння) у творі О. С. Пушкіна «Євгеній Онегін».

Загальновизнаною перлиною російської літератури – пушкінським романом у віршах «Євгеній Онегін» – щиро захоплювалося не одне покоління читачів як росіян, так і українців, а дослідники творчості О. С. Пушкіна проаналізували і прокоментували майже кожен рядок твору. Зрозуміло, що спроба перекласти цей всесвітньо відомий твір на іншу мову – це сміливий крок перекладача, відповідальний іспит творчого сумління, обдарованості, фахової майстерності, і цей переклад – на яку б мову він не здійснювався набуває дуже великого значення.

За словами М. Рильського: «Значення перекладу у тому, що він збільшує ресурси мови, на яку здійснюється переклад, передає знання одного народу іншому, сприяє поширенню знань та ідей» [10, с. 12].

Актуальність теми дослідження визначається важливістю дослідження основних тропів: епітетів,

метафори та порівняння. Робота М. Рильського над перекладом є важливим творчим процесом і дослідження мовних особливостей цих перекладів є плідною темою для аналізу, тому що ці переклади передають дух і культуру тогочасної Росії засобами української мови. Такий переклад має велике значення і залишається актуальним до сьогодні, тому що дослідження творів Пушкіна важливо як у плані виявлення особливостей національної мови, так і в плані розвитку перекладацької думки.

Лексичні аспекти, ефект контрасту, будучи відображенням однієї з основних закономірностей людського мислення – пізнання світу через співвідношення протилежностей, у художній літературі виступає як важливий компонент авторського стилю, що створюється різноманіттям художніх засобів, які втілюють контрастне сприйняття письменником дійсності. Різноманітні форми словесних контрастів складають складну систему засобів художнього мовлення [14, с.56].

Актуальність обраної теми підтверджується необхідністю вивчення засобів увиразнення мови на стику культур, порівнюючи мовні засоби двох мов. Недостатньо дослідженими на сьогоднішній день є проблеми перекладу таких мовних засобів, як епітет, порівняння та метафора.

Мета статті полягає у виявленні мовних особливостей оригіналу засобами мови перекладу, визначення основних засобів перекладу епітетів, порівняння та метафори, як способів світосприймання й найважливішого змістовного компонента тексту, що являє собою складну художню систему різноманітних зображувально-виразних засобів.

Теоретико-методологічна основа дослідження. Матеріалом нашого дослідження став переклад М. Рильського твору О. С. Пушкіна «Євгеній Онегін» українською мовою. Особливості цього перекладу викликали цікавість багатьох дослідників, таких як О. Білецький [2], Є. Кирилюк [30], Є. Єгорова [8],

С. Крижанівський [12] Ф. Неборячок [14], М. Гудзій [25], С. Єрмоленко [27]. Нестандартність мислення, чітка та унікальна точка зору та особливості мови – ці характеристики, що безпосередньо є рисами неповторності художнього твору ускладнюють процес перекладу.

Об'єктом дослідження є оригінал твору О. С. Пушкіна «Евгеній Онегин» у перекладі М. Т. Рильським.

Предметом аналізу стали мовні засоби, що були використані в оригіналі твору «Євгеній Онегин» та їхнє відтворення у тексті перекладу М. Т. Рильського.

Джерелом фактичного матеріалу послуговував твір О. С. Пушкіна «Евгеній Онегин» [46], переклад М. Т. Рильського «Євгеній Онегин» [47].

Досягнення поставленої мети і роз'язання конкретних завдань здійснювалося на базі описового та порівняльно-зіставного методів, контекстуального та комплексного аналізу.

Максим Тадейович Рильський як видатний теоретик перекладу та перекладач

Максим Тадейович Рильський – це один з найяскравіших представників радянської школи перекладачів. Значення його діяльності у цій галузі підтверджується геніальним матеріалом, виданим під авторством Рильського-перекладача: «Євгеній Онегин», «Мідний вершник» та інші твори О.С.Пушкіна, «Пан Тадеуш» та лірика А.Міцкевича, «Орлеанська діва» Вольтера та «Мистецтво поетичне» Буало. Рильський перекладав твори В.Шекспіра: «Король Лір» та «Дванадцята ніч», твір «Мізантроп» Мольєра, твори Гете та Гейне, Крилова та Грибоєдова, Лермонтова та Тютчева, Неруди і Блока. Роботи М.Т.Рильського мали значний вплив на розвиток української та російської літератури,

що зробило його видатним перекладачем ХХ століття [8, с. 107].

Академік М. Т. Рильський перекладав майже з усіх слов'янських мов, але найчастіше – з польської та російської. Він стверджував, що переклади з інших мов – це не лише пізнання літератури іншого народу, але і взаємозбагачення мов і культур. «Мова, – писав М.Т.Рильський, – могутнє знаряддя і шкільного навчання, і наукової та публіцистичної думки, і ораторського мистецтва, і поетичної творчості, і ділового листування, і дипломатичних переговорів та ін. Не тільки поет, прозаїк, драматург, але й фізик чи математик доконче повинні мати до своїх послуг багатий, гнучкий, точний і виразний мовний апарат» [15, с. 12].

Мовні питання вчений розумів дуже глибоко і висвітлював їх як лінгвіст широкого профілю. Серед його багатоаспектних досліджень особливої уваги заслуговували такі галузі мовознавства, як: теорія перекладу, лексикографія та лексикологія, історія української літературної мови, питання нормативності й культури сучасної української літературної мови. М. Т. Рильський поважав рідну мову, трепетно з любов'ю ставився до мовознавчої справи взагалі, про що свідчить його зізнання у статті «Розмова про мову»: «Не вважаю я себе, звісно, непохитним авторитетом у цій справі, але не тільки цікавлюся нею, а й люблю її багато років, усе своє свідоме життя і, може, ця любов сама вже собою дає мені право на голос» [43, с. 446].

М. Т. Рильському належить заслуга становлення теоретичних і практичних принципів перекладу. Ще в 1938 році, працюючи над перекладами творів Пушкіна і редагуючи переклади інших авторів, він писав: «Українські переклади Пушкіна – конче потрібні. Це, поперше, спосіб наблизити пушкінську спадщину до широких мас нашого народу, які думають і говорять українською мовою, отже, значить, переклади є трампліном до подальшого ознайомлення з творчістю

Пушкіна в оригіналі; а по-друге, який це прекрасний спосіб вигострити свою мовну зброю, піднести українську мовну культуру на вищий щабель розвитку! Переклади Пушкіна на українську мову збагачують українську мову, отже, українську поезію, літературу взагалі» [40, с. 216].

М. Т. Рильський дуже уважно та відповідально ставився до роботи перекладача. На думку вченого, не варто слово в слово перекладати твір з однієї мови на іншу. Адже головне у перекладі – це точно відтворити зміст і форму оригіналу. А для цього: «ми повинні посправжньому знати мову, якою перекладаємо» [42, с. 189]. М.Т.Рильський наводить такий приклад: «...не кожному німецькому чи російському термінові повинен відповідати термін український, цілковито й дорешти його покриваючи; я знаю, що коли у адвоката, наприклад, висить табличка «приемные часы», то зовсім нема потреби давати їй такий український переклад, де був би саме прикметник «приемный», бо зовсім добре вийде й так: «приймає від... до...» або й «розмови з клієнтами від... до...», чи що; я певен, що якби наші фахівці, змушені похапцем перекладати російську ділову фразеологію, порівняли її з німецькою, французькою і т. ін., то згадали б, що точнісінько про те саме німець каже зовсім інакшим зворотом, ніж француз, але ж німецького адвоката його клієнти розуміють не гірше як французи свого, все це так, усе це не нове, усе це загальновідоме» [42, с. 193].

Як представник радянської школи, він також стверджував: «...що переклад передає головне з оригіналу, а це і є основною метою перекладу» [44, с.132]. Це підтверджується у тих випадках, коли відмінність граматичного строю не дозволяла точно перекласти оригінал. Тоді поет змінював образ, не руйнуючи його зміст – як він сам висловився у статті «Слово перекладача». Наприклад, рядки з твору «Євгеній Онегін» О. С. Пушкіна:

*Как величаявая луна,
Средь дев и жен блесит она.*

Рильський перекладає:

Зорею ранньою вона

Блищить серед зірок одна,

така заміна застосовується при перекладі, через те що українська мова не дозволяє порівнювати красуню з місяцем через незбіг граматичного роду [39, с.37]. М. Т. Рильський підкреслював, яке значення має дотримання внутрішньої суті твору: «Ми наполягаємо на старій гадці, що декому здається навіть старомодною: треба перекладати «не букву, а дух», треба пам'ятати ще гоголівську вказівку про те, що для наближення до оригіналу слід інколи відходити від нього» [42, с. 165].

Розмірковуючи далі про можливості перекладацької справи, її напрямки і основні завдання, митець – перекладач називає і труднощі, що зустрічаються на тернистому шляху перекладача. А саме:

1. Рід іменників. «Є в бельгійського поета Шарля Ван Лерберга вірш «Дощ». У цьому вірші дощ малюється у вигляді чарівної дівчини в струмистому, покритому блискітками плащі. Річ зрозуміла: дощ французькою мовою – жіночого роду (la pluie). А українською і російською це слово – чоловічого роду. І хоч як, а мусили перекладачі російський – Валерій Брюсов і український – автор цієї статті, змінити образ: обидва ми дали дощ у вигляді прекрасного юнака.

2. Міжмовні омоніми. Такий умовний термін застосовуємо ми до слів, що однаково або дуже подібно звучать у двох або кількох мовах, але мають неоднакове, іноді навіть протилежне значення. Приклади з слов'янських мов: російське рожа – пика, українське рожа – троянда і мальва; польське won – пахощі і російське вонь – сморід; польське obsy – чужий і російське общий – загальний, спільний; російське мешкать – боротися і українське мешкати; словацьке walomosny – прокажений і російське маломощный – невеликої сили» [48, с. 257].

Аналізуючи чи коментуючи переклади, М. Т. Рильський, як правило, аргументує свою думку досить детально:

3. «Перекладач дуже часто стоїть перед небезпекою – або підкорити рідну мову іншомовній стихії, або, навпаки, нарядити мову перекладу в дуже національні, специфічно національні шати. Приклади першого загальновідомі. Назвімо хоч би «Енеїду» Вергілія у перекладі Валерія Брюсова, де автор зробив безнадійну спробу слово в слово, «звук у звук» віддати латинську мову оригіналу, зберігши і всі його синтаксичні побудови, від чого цей переклад став цілком неприйнятний для масового читача. Переклад художньої літератури тільки тоді здійснює свою функцію, коли це переклад творчий, коли він доходить до читача, коли він є фактом рідної літератури.

Але тут знову виникає небезпека: якщо перекладачі типу Мея, скажімо, «русифікували» у своїх перекладах Шевченка, рясно засипаючи свої переклади всілякими «аль», «мать сыра земля» «красавица девица», вдягаючи українських дівчат і жінок у великоруські сарафани та повойники» [48, с. 258].

Ще одна важлива особливість перекладацької справи у баченні М. Т. Рильського:

4. «Особливі труднощі створює для перекладача несхожість зображуваного в оригіналі життя народу, на мову якого робиться переклад. М. Рильський стверджував, що перекладач повинен у кожного великого поета знайти творчу домінанту – те найхарактерніше, найсуттєвіше, що властиве тільки його творчості. У практиці перекладача це означає - передати іронію Генріха Гейне і Анатолія Франса, гнівний пафос Тараса Шевченка і Миколи Некрасова, сарказм Володимира Маяковського і т. ін. Щоб досягти цього, перекладач повинен мати якусь спорідненість з автором оригіналу, бути творцем, що відбирав собі оригінал для перекладу. Завдання перекладача, за словами Бажана, – зберегти національну специфіку образів, побут, культуру, уподобання того народу, з якого

перекладав. «Негр, – пише Максим Тадейович, – порівнює кохану дівчину з стрункою пальмою, росіянин – з білокорою березою, українець – з гнучкою тополею. А як же бути перекладачеві негритянських, російських, українських пісень? Зрозуміла річ, не підмінювати пальму березою чи тополею, але довести образ пальми до свідомості і уяви читачів...» [41, с. 228]. Якщо ж неможливо передати українською мовою той чи інший образ, Рильський прагне замінити його рівноцінним або наближеним.

Відмінною рисою Рильського, як перекладача є невтомний пошук гармонійного рішення творчого завдання, прагнення відтворити всю кількість ідей та поєднання всіх засобів увиразнення мови оригіналу в їх гармонійному поєднанні. Відтворити ті характерні ознаки, які визначають індивідуальний стиль поета, твір якого перекладається, за прикладом М.Рильського визначають, як головні завдання, які має ставити перед собою кожен перекладач [8, с. 109].

Яскравим прикладом справді досконалого перекладу є твір «Євгеній Онегін». І як говорив сам М. Т. Рильський: «Українська мова, безперечно, досить багата і гнучка, щоб, використовуючи її скарби і розширяючи в міру потреби значення слів і виразів, в розмові Онегіна з його друзями і блискучий авторський текст Пушкіна, то сповнений ліризму, то іронічний, то піднесений і елегійні передсмертні вірші Ленського, і пісню дівчат у садку з її суто народним ладом, і простодушно-прекрасний лист Тетяни» [40, с. 158].

Говорячи про переклад цього твору варто згадати слова К. І. Чуковського: «перед кожним перекладачем твору «Євгеній Онегін» постає проблема вибору: задовольнити точному відтворенню сюжету та забути про художню форму, або створити імітацію форми з уривками форми, переконуючи себе та читачів, що таке викривлення змісту зроблене з метою милозвучності рими

дає перекладачу можливість правильно передати «дух» оригіналу» [24, с. 143].

До сьогодні одним із найвідоміших і найвизначніших перекладів роману у віршах О. С. Пушкіна «Євгеній Онегін» є саме переклад, здійснений М. Т. Рильським. «В основному – це зразковий переклад. Поет-перекладач виявив глибоке розуміння ідеї твору, усвідомив його образну структуру, знайшов у багатій лексичній скарбниці української мови такі засоби, як реалістично відтворюють дух оригіналу», – зазначає дослідниця Р. Дидикина [7, с. 7].

Працюючи над перекладом твору «Євгеній Онегін», Рильський виявив в ньому гармонійне поєднання логіки, образу, звуку. Ось як сам Максим Тадейович писав про роботу над перекладами: «Необхідно, щоб автора оригіналу та перекладача об'єднувала внутрішня спорідненість, щоб перекладач не був ремісником, який перекладає все, що йому запропонують, а щоб неодмінно був момент творчого вибору» [40, с. 218]. Це є, на думку Максима Тадейовича, головним аспектом перекладацької діяльності.

Переклад – це не змагання поета однієї національності з поетом іншої, це наполеглива боротьба з матеріалом рідної мови, створення нових мовних, а також, ідейних цінностей. Саме ці риси характеризують Рильського як перекладача слов'янських поетів – Пушкіна, Міцкевича, Словацького, Некрасова, геніальної поеми, створеної за часів Київської Русі, «Слово о полку Ігоревім», сербських епічних пісень та французьких поетів, а також як співавтора перекладачів першої частини поеми Данте та комедії Грибоєдова «Лихо з розуму», а також перекладача багатьох інших геніальних і талановитих творів світової літератури [2, с. 154].

Свої перші переклади Максим Рильський опублікував 1919 року у збірці «Гомін і відгомін». У ній, крім авторських віршів, були переклади творів Анрі де Ренє, Валерія Брюсова, Ван-Лерберга, Поля Верлена, Стефана

Маларме, Моріса Метерлінка, Адама Міцкевича, Афанасія Фета. 1927 року Рильський видав свій переклад епопеї Міцкевича «Пан Тадеуш», який досі вважається одним з найкращих у світовій літературі.

Особливо багато Рильський перекладав твори французьких авторів – від класиків XVII століття до символістів: новели Гі де Мопассана та Густава Флобера, твори Жан-Батиста Расіна і Мольєра, драма «Ернані» Віктора Гюґо, героїчна комедія «Сірано де Бержерак» Едмона Ростана, трагікомедія «Сід» П'єра Корнеля, казка «Синя птиця» Моріса Метерлінка [11, с. 121].

Переклад творів французьких класиків XVII століття з їх математично точною і сповненою абстрактних понять мовою, перифразами, метоніміями, антитезами був не легкою справою. Але Максим Рильський засобами рідної мови відтворює цих класиків, перекладаючи рідною мовою іронію Вольтера, у твору «Орлеанська діва», прозору ясність пушкінського вірша, селянську говірку Некрасова, романтичний пафос Е. Ростана в творі «Сірано де Бержерак», різноманітну мальовничість Міцкевича. Кожен переклад, створений М. Рильським завжди є повноцінним високо-поетичним твором [2, с. 134].

Найважливішим у роботі Рильського, над художніми перекладами є організація і постановка завдань, які він висвітлює у своїй статті «Пушкін українською мовою»: «По-перше, це потреба знайти відповідний тон, ключ, реєстр. Ми сміємося з термінів давньої поезики, що поділяла стиль на три категорії: високий, середній і низький. Але ми не можемо не погодитись, що коли пушкінське урочисте: *«Затрепетал мертвець»* перекладено: *«Затіпався мертвяк»*, то це не переклад, а спотворення.

Друге завдання перекладача, – це доконечна потреба знайти творчу домінанту автора. Що це значить знайти творчу домінанту? – Річ у тім, що відтворити всі сторони оригіналу буквально точно – неможливо. Отже, під творчою домінантою ми розуміємо ту рису автора, яка є

основною для нього, найхарактернішою, провідною. Для цього іноді доводиться пожертвувати другорядними рисами оригіналу. Перекладу без жертв не буває» [40, с. 218].

Іноді мова йде про домінанту даного місця. Наприклад, перекладаючи пушкінське: *«шипенье пенистых бокалов и пуниша пламень голубой»*, або Шевченка: *«гармидер, галас, гам у гаї»*, на думку М.Рильського, «перекладач повинен подбати про звукопис у першу чергу, бо тут він грає першу скрипку. Отже, тут треба пожертвувати образною чи, іноді, логічною стороною» [40, с. 219]. Про цю характерну рису Рильського-перекладача влучно сказала Єгорова: «Як фальш в оркестрі, ловив його слух найменші похибки в ритмомелодиці перекладів» [8, с.108].

Усіх проблем і труднощів, що виникають при перерахувати, а саме їх найбільше виникає перед перекладачами творів О. С. Пушкіна. М. Рильський виділяє такі принципи перекладу творів Пушкіна: додержування висоти сучасного розуміння перекладу, збереження віршової структури, метру, ритму, строфіки, порядку рим, передача стилю, тону, характеру та ідейного забарвлення твору.

Повертаючись до проблеми передачі віршованого розміру звертаємо увагу на переклад білого пушкінського п'ятистопного ямбу, щодо якого М. Рильський зауважував: «Одні доводили, що можна, мовляв, не строго додержуватись чоловічих і жіночих закінчень. Інші, в тому числі я, стояли на тому, що пушкінська, свобода в розподілі цих закінчень зовсім не дає права на свавілля перекладача» [40, с. 219]. М. Т. Рильського дуже хвилювала проблема перекладу, адже він – один з найкращих перекладачів з інших мов, насамперед і з слов'янських, на рідну мову. «Євген Онегін» О. С. Пушкіна, «Пан Тадеуш» А. Міцкевича, «Орлеанська діва» Вольтера – це «тільки три вершини, що височіли над цілим гірським каскадом перекладених ним творів» [40, с. 221].

Особливістю Рильського-перекладача є глибоке проникнення в суть творчої індивідуальності автора. І як результат – точність у відтворенні духу і стилю оригіналу, винахідливість у передачі ідіом та фразеологізмів, відсутність сліпого копіювання. Ось як характеризує М.Т.Рильський вимоги до стильового оформлення перекладу: «Основні риси цього стилю – вірність ідейному змісту перекладуваного твору, максимальна близькість у відтворенні образної системи, епітетів, стиістичних і синтаксичних особливостей оригіналу, нарешті – еквіритмічність (додержання ритму оригіналу) при обов'язковій еквілінеарності (додержання однакової кількості рядків)» [38, с. 140].

**Переклад М. Т. Рильським поетичних творів
О. С. Пушкіна українською мовою**

Відомі пророчі рядки О. С. Пушкіна:

*Слух обо мне пройдет по всей Руси великой,
И назовет меня всяк сущий в ней язык...*

здійснилися подвійною мірою. Кожен народ не тільки знає О. С. Пушкіна, а й осяг його, видав його твори своєю рідною мовою.

«...Сьогодні майже всі драматичні й епічні твори Пушкіна, майже вся його лірика є в перекладах українською мовою. Інтерес до цих перекладів і попит на них – колосальний. Можна уявити собі подив того українського діяча старих часів, який мріяв про видання щомісяця «хоч однієї книжечки», коли б він довідався про ту кількість книжок, про ті тиражі, якими ми видаємо тільки одного Пушкіна українською мовою і які повною мірою не задовольняють колосально зрослих вимог українського читача. І все таки – і наші перекладні роботи над Пушкіним, і інші видання до Пушкінського ювілею, розуміється, не досягли тієї повноти і висоти, про яку ми

сміємо, можемо і повинні сьогодні говорити» – такими слова починає свою статтю М. Рильський, що вийшла під назвою «Пушкін українською мовою» [40, с. 112].

У багатьох поетичних творах О. С. Пушкіна оспівана українська мудрість, її історія, культура, народна творчість. Ці слова великого російського поета щиро говорять про його любов до України. Ще за життя поета українські письменники були серед перших перекладачів його віршів рідною мовою. Найбільш близьким до Пушкіна був і залишається до нині Максим Рильський. Сам поет згадував, що ще в гімназії, коли він перечитував «Мідного вершника» і «Полтаву»: «глибоко полюбил я на всю жизнь Пушкина, Шевченко, Мицкевича, трех святейших моих учителей...» [39, с. 208].

А з цих трьох імен саме Пушкін був найбільш близьким М. Рильському за характером своєї творчості. Тому з такою любов'ю український письменник перекладав його твори рідною мовою протягом всього творчого шляху. У своїй перекладацькій роботі над творами Пушкіна Рильський постійно покращував точність текстів друготвору. Прикладом цього можуть бути три редакції перекладу вірша «Я пережил свои желанья» – 1927, 1937 та 1949 років. Перший рядок в трьох редакціях залишається незмінним, а другий рядок виглядає так: «Я розлюбив любов свою», в 1937 р. – «Я розлюбив юнацькі сни» та в 1949 р. – «Я розлюбив солодкість мрій».

Найбільш досконалими є переклади «Мідного вершника» та «Євгенія Онегіна», досі неперевершені ніким з перекладачів. Ці переклади немовби читаємо оригінал, так точно, адекватно, з усіма пушкінськими інтонаціями передав поет зміст і звучання оригіналу [30, с. 152].

В історії української мовно-літературної культури найбільшим досягненням є переклад Рильського – роман у віршах «Євгеній Онегін» О. С. Пушкіна. Рильський виявив у цій праці глибинні джерела української літературної мови, здатної донести сучасному читачеві «холодні

досвідчення розуму і гіркі записи серця» геніального російського поета. З любов'ю до творчості Пушкіна робив Максим Рильський свої переклади, прикладом цієї відданості роботі можуть бути рядки написані на двотомнику з перекладами творів О. С. Пушкіна:

*Тобі, дружино, друже милий,
Двотомник Пушкіна несучи.
Ми всі чимало доложили
Свого уміння, хисту й сили
Щоб передати, як уміли,
Величну пушкінську красу.
Учитель наш не прогнівиться
На наші хиби і трішки:
Несміло, як воно й годиться,
Трептіла в кожного правиця,
Щоб перевтілити рядки ці,
Твір геніальної руки.
Нехай тут помилок без ліку
Їх переважає любов.
За щирість пушкінську велику,
Без грому, галасу і крику,
За гордих слів його музику
Підношу слово знов і знов*

Саме через великий авторитет Рильського-перекладача ще не одне покоління дослідників звертатиметься до його перекладів, тому що завжди актуальними залишатимуться проблеми оцінки джерел стилістичного збагачення літературної мови, співвідношення книжного і розмовного у літературній мові та проблема взаємодії усталених, традиційних поетичних засобів і новаторських прийомів.

Роман «Євгеній Онєгін» – особливе явище в історії російської літературної мови. М. Рильський писав, що «не сама тільки печать національності, а й печать індивідуальності лежить на кожному талановитому

перекладі...» [27, с. 69]. Печать індивідуального таланту Рильського-поета лежить і на перекладі роману «Євгеній Онегін».

Дослідження на тему вивчення перекладів Пушкіна та їх вплив на українську культуру, взяли за основу наукові принципи вивчення творчих зв'язків українських письменників з російською літературою. Дослідження науковців показали, що досвід О. С. Пушкіна активно сприяв становленню та поглибленню реалізму в українській літературі, формуванню найважливіших поетичних жанрів. У працях А. А. Жовтіса, Г. К. Сидоренко, Е. П. Кирилюка та інших вчених зустрічаються багато теорій стосовно освоєння українськими літераторами пушкінського досвіду в області ритмічної організації віршованої мови.

Свого часу привернув увагу суспільства виступ М. Рильського присвячений Пушкіну. Його стаття «Пушкін українською мовою» відображає важливі свідчення з історії перекладних інтерпретацій пушкінської поезії на Україні [36, с. 121]. Переклади Боровиковського, Руданського, Гребінки і Старицького Рильський розглядає як певні етапи в процесі становлення і розвитку мистецтва перекладу в українській літературі. У статті «Пушкін українською мовою» М. Т. Рильський також звертається до творчості своїх сучасників та підкреслює принципово нові початки, які притаманні радянському художньому перекладу, а саме прагнення до максимально наближеного поетичного відтворення оригіналу.

Українські переклади творів Пушкіна, як відомо, мають свою історію. Ще за життя поета, 1830 року, у «Вестнике Европы» був надрукований переклад О.Боровиковського шотландської пісні Пушкіна: «Ворон к ворону летит».

З перекладів Пушкіна дуже показовим, на думку М. Рильського, є переклад «Полтавы» Гребінки, зроблений в дусі травестійної манери І. Котляревського.

Пушкін:

*И вся полна негодованьем
К ней мать идет и, с содроганьем
Схватив ей руку, говорит:
«Бесстыдный! старец нечестивый!
Возможно ль?...
Нет, пока мы живы,
Нет! он греха не совершит.
Он, должный быть отцом и другом
Невинной крестницы своей...
Безумец! на закате дней
Он вздумал быть ее супругом».
Мария вздрогнула. Лицо
Покрыла бледность гробовая,
И, охладев, как неживая,
Упала дева на крыльцо*

У Гребінки:

*Ось вийшла мати і з сльозами
Приголубливими словами,
За руку взявши, каже їй:
«Бридкий, мерзенний, глянь, поганець!
Чи можна?
Ні, паскудний ланець,
Гріха ти не збудуєш, злий!
Тобі б, як то ведеться віком,
Хрещеним батьком бути...
Його чорти у пеклі ждуть –
Він хоче бути їй чоловіком!»
Маруся задрижала, з рук
Упала хустка шовковая.
Поблідши, ніби неживая,
Упала*

А ось це ж місце в перекладі сучасника

С. Голованівського:

*І гнівом виповнена мати
Дочці їде назустріч з хати.
І, вся здригнувшись, мовить їй:
«Старий безстидник! Як він смів!
Та поки мати животів,
Цей гріх не станеться тяжкий!
Дочку хрещену він насмів!
Безумний! мужем захотів
На схилі сивих літ їй стати!»
Та вчувши ці страшні слова
Марія зблідла й затремтіла
І впала тоскна й схолодніла
На сходи, ніби нежива
дівка на
рундук*

Цей переклад є більш припустимим, але щодо деяких моментів Рильський не погоджується. Наприклад, він вважає недоречним такий сміливий епітет, як «*на схилі сивих літ*», допускаючи те, що Пушкін так би не написав.

Порядувало Рильського в цьому перекладі те, що тут ми бачимо зовсім інший шабель культури перекладу, що походить від зовсім іншої мовної культури. «У тім то й річ, що вкрита товстим шаром провінціалізмів, мова літературного напрямку, до якого належав Гребінка, і сама, своїм матеріалом, не давала Гребінці змоги достроїтися до пушкінського стилевого ключа, до того ключа, в якому написана «Полтава». Вульгаризми, бурлескні, травестійні епітети, брутальні слова і звороти, – все це було виявом літературної традиції, яка існувала за часів Гребінки і якої він, при своєму обсязі таланту, перерости не міг» [40, с. 215].

Переклади П. Куліша, які за словами М. Рильського частіше представлені варіаціями на пушкінські тексти і

здебільшого мають надмірно урочистий характер. Наприклад, Пушкіна: *«Я помню чудное мгновенье, передо мной явилась ты»*, Куліш перекладає: *«Я згадую той день і час благословенний, як дух твій молодий мене з землі підняв»*. М. Т. Рильський говорив про цей переклад так: *«Пушкін, автор «Графа Нулина», «Евгения Онегина», «Домика в Коломне», не піднімав із землі, а зводив на нашу прекрасну землю ту поезію, яка для Жуковського була «богом в святих мечтах землі»»*.

Окремим етапом у розвитку української перекладної літератури М. Рильський виділяє праці М. Старицького. Його переклади творів Пушкіна, на думку М. Рильського, занадто застарілі, як приклад, він вказує на використання здрібнелих і пестливих слів.

У Пушкіна:

*Вновь я посетил
Тот уголок земли, где я провел
Изгнанником два года незаметно...*

У Старицького:

*Я знову тут, у рідній стороні,
У тім селі, де літа молоденькі...*

Це, як стверджує М. Рильський, не переклад, а свій твір, написаний під впливом твору Пушкіна [38, с. 214].

Великий внесок в галузі поетичних перекладів привніс Іван Франко. Працюючи над перекладами, він прагнув найбільшої точності і не надавав великого значення художньому їх шліфуванню. Франко цікавився роботами Пушкіна, високо оцінював їх і перекладав його творів українською мовою. Вже, будучи хворим, наприкінці свого життя, він працював над перекладами невеликих трагедій Пушкіна. Його переклади мають велике значення у розвитку української перекладацької культури. І. Франко колись писав, що переклади сприяють зближенню і взаєморозумінню народів, перекидають «золотий міст» між ними.

Окремим етапом перекладів творів О. С. Пушкіна можна виділити переклад Г. Кочура, який часто порівнюють з перекладом саме М. Рильського. Причиною

цього порівняння є майже одночасна поява в світ цих двох варіантів перекладів, а саме вони були опубліковані в пресі у другій половині 1936 – першій половині 1937 року. Також визначною рисою цих перекладів є їх незалежність один від одного.

Віталій Коротич ще в кінці 60-х років XX ст. зауважував: «Із Максимом Тадейовичем Рильським Кочура пов'язувала давня і щира приязнь, і підготовлені ними спільно книги вибраних творів та перекладів Зерова, спільно зредаговані антології чеської й словацької поезій – найліпше свідчення тому» [32, с. 7]. Для порівняння перекладів беремо уривки твору:

*Мой дядя самых честных правил,
Когда не в шутку занемог,
Он уважать себя заставил
И лучше выдумать не мог.
Его пример другим наука;
Но, боже мой, какая скука
С больным сидеть и день, и ночь,
Не отходя ни шагу прочь!
Какое низкое коварство
Полуживого забавлять,
Ему подушку поправляют,
Печально подносит лекарство,
Вздыхать и думать про себя:
Когда же черт возьмет тебя?*

Переклад М. Рильського:

*Мій дядько чесний без догани,
Коли ще жартом занеміг,
Небожа змусив до пошани
І краще вигадать не міг.
Воно й для інших приклад гожий;
Але яка нудота, боже,
При хворім день і ніч сидить,
Не покидаючи й на мить!
Яке лукавство двоязике –
Напівживого розважать,
Йому подушку поправлять,
Журливо подавати ліки,*

Переклад Г. Кочура:

*Мій дядько як велять звичаї,
Коли не жартом занеміг,
Мене до шани закликає
Та краще й вигадать не міг.
Цей приклад – іншим заохота;
Та Боже мій, яка нудота
З недужим день і ніч сидить,
Не відійшовши ні на мить!
Яке лукавство треба мати –
Напівживого звеселять,
Йому подушку поправлять,
Печально ліки подавати,*

Міжкультурна й міжмовна комунікація: проблеми, питання,
вирішення

*Зітхатъ і думку берегти:
Коли ж візьмуть тебе чорти!*

*Зітхати й думати собі:
Коли в чортів, кінець тобі!*

Обидва фрагменти перекладу наближені до оригіналу і точно відтворюють зміст. У перекладі виникають такі проблеми стосовно зіставлення з оригіналу О. Пушкіна: «Мой дядя самых честных правил» у М. Рильського отримало відповідник: «Мій дядько чесний без догани» – спостерігається поява небажаного канцеляризму «догани». У перекладі Г. Кочура зустрічаємо «Мій дядько як велять звичай» – переклад виглядає природно, але помітне зниження реєстру [24, с. 143]. В перекладі уривку «Его пример другим наука; Но, боже мой, какая скука» М. Рильський змінює якість римування, але поліпшує мовну інтерпретацію. У перекладі Г.Кочура зберігається римування оригіналу як двоіменникове, але використовуючи слово «заохота», тим самим поповнюється словник.

Оригінал:

*Вздыхать и думать про себя:
Когда же черт возьмет тебя!*

У Рильського:

*Зітхатъ і думку берегти:
Коли ж візьмуть тебе чорти!*

У Кочура:

*Зітхати й думати собі:
Коли в чортів, кінець тобі !*

Переклад фрагменту «Вздыхать и думать про себя: Когда же черт возьмет тебя!», на думку дослідника А. П. Гризун, через суворе дотримання букви оригіналу, обидва переклади втратили характер поетичності.

На його думку, М. Рильський лише передав інверсією слів оригіналу. Проблему науковець бачить в неправильності передачі ідіоми: «*Когда же черт возьмет тебя*», пропонується варіант перекладу за допомогою віднайденої іншою ідіоми, наприклад: «*Коли ти тигнеш!*». Що на нашу думку не є дуже вдалим перекладом через емоційне навантаження слова *тигнеш*, що не є характерною рисою оригіналу.

На захист М. Рильського вдало зауважила відомий перекладознавець Л. Коломієць: «Переклад Максима Рильського, бездоганно конвенційний у плані відточування фразеології літературної мови та шліфування лаконізму й чіткості літературного стилю» [33, с. 458].

Г. Грабович у праці «У пошуках великої літератури» зауважував: «Кожна література, як і кожна культура, просувається своїм шляхом, більш-менш паралельним до інших» [32, с. 53]. Це особливо стосується такого підрозділу літератури, як художній переклад.

Разом з цим Рильський стверджує, що переклади сприяють розвиткові української «мовної культури», отже, збагаченню літератури. У доповіді на IV міжнародному з'їзді славістів М. Т. Рильський від імені всіх радянських поетів-перекладачів категорично заявляє: «Ми вважаємо, що переклад з будь-якої мови на будь-яку мову принципово можливий – незалежно від того, на якому щаблі розвитку стоїть та чи інша мова. Звичайна річ, ідеться про творчий, а значить, не тільки вмільний, а й смільний переклад, про той тип перекладача, який, маючи в тому чи іншому випадку обмежений словниковий запас даної мови, рішуче розсуває його рамки, не відступаючи і перед словотворенням на міцній підвалині законів і особливостей рідної мови, вміло використовуючи інколи заведення до рідної мови іноземних слів і виразів» [38, с. 53].

Про важливість перекладів творів О. С. Пушкіна зауважив І. Білецький в своїй заяві про те, що «поети,

перекладачі, працюючи над перекладами з Пушкіна, відчували, як при тяжкому, але й радісному шуканні словесного еквіваленту, а коли не еквіваленту, то хоч паралелі до пушкінського оригіналу, – як вони поширюють свій власний творчий світогляд, удосконалюють свої власні творчі засоби» [2, с. 148].

Класифікація мовних засобів

У практичній частині нашого дослідження першочергово зосередимо увагу на загальновизнаній класифікації мовних засобів, які використовуються авторами в художніх творах. Засоби увиразнення мови мають велике значення в процесі створенні художнього твору. Вони допомагають письменникові розкрити настрої і переживання героя, його характер, відтворити рух подій, надати художній мові твору яскравості, емоційності, поетичності. Ці риси є характерними кожному твору і саме тому їх дослідження, а також вивчення проблем, які виникають при перекладі тих чи інших мовних засобів не раз поставало перед науковцями. У нашому дослідженні ми також звертаємось до цієї теми. Але перед тим, як підійти до розгляду мовних засобів твору О.С.Пушкіна «Евгеній Онегин», для визначення об'єкту нашого дослідження представимо таку класифікацію лексичних засобів увиразнення мови:

Лексичні засоби є найбільш поширеними в художній мові і тому є широко досліджуваними серед засобів увиразнення мови. Вчені по-різному розглядають питання класифікації лексичних засобів художнього твору.

У нашому дослідженні ми подамо характеристику основних видів тропів.

Епітет належить до найуживаніших поетичних прийомів. У СУМ подається таке визначення: «Епітет – художнє означення або обставина способу дії, які образно змальовують особу, предмет, дію чи явище або виражають емоційне ставлення до них» [37, с. 175]. У Словнику

лінгвістичних термінів О. С. Ахманової визначення епітета подано так: «Епітет – різновид означення, відрізняється від звичайного експресивністю, переносним (тропічним) характером» [45, 527].

Enimem – це слово, що вказує на одну з ознак того предмета, який називається, і має на меті конкретизувати уявлення про нього. Епітет інакше ще називають образним або поетичним означенням, підкреслюючи в такий спосіб його протиставленість логічному означенню предмета, завдання якого також полягає в тому, щоб конкретизувати уявлення про предмет, про який ідеться.

За ознакою вживаності епітети можуть бути поділені на постійні та індивідуально-авторські. Історично більш ранньою формою епітета є постійний епітет. **Постійним** називається **enimem**, який традиційно супроводжує означення предмета, закріплюючись за ним постійно, в межах певного художнього стилю. Наприклад, у фольклорній поезії, якщо згадується *стен*, то він майже завжди – *широкий, море – синє, вітер – буйний, гай – зелений, орел – сизокрилий* тощо. Постійний епітет відрізняється тим, що виділяє характерну рису не даного, конкретного предмета, а предмета взагалі, безвідносно до особливостей контексту, у якому про нього згадується. Постійний епітет вказує на таку характерну рису предмета, яка здається найбільш сталою, свого роду ідеальною.

Поряд з постійними на межі XVIII–XIX століть у широкий вжиток входять індивідуально-авторські епітети. **Індивідуально-авторським** називається **enimem**, який виділяє таку рису, яка видається характерною в предметі за певних обставин у тому конкретному контексті, в якому про цей предмет згадується.

Граматично епітети виражаються:

1) прикметниками: *«І стеляться обрії милі, і вечір в ясній далині, і карії очі, і рученьки білі ночами насняться мені»* А. Малишко;

2) прислівниками: *«Червоно танув сніг в пожежах барикад»* В. Сосюра;

3) іменниками: *«Була у нього усмішка дитяти»* Д. Павличко;

4) словосполученням: *«Сторононько рідна, коханий мій краю!»* Леся Українка.

На умовно-образних асоціаціях виникають епітети метафоричні, наприклад, *білий біль, зелений сум, мертва тиша*; метонімічні *«Той неситим оком за край світа зазирає»*. Т. Шевченко, гіперболічні *«Бездонне небо і безмежний світ»* Л. Костенко.

Зростаючись з метафорами, епітети формують складні художні образи, які характеризують індивідуальну мовну манеру майстра слова: *«Посмішки, цвітіння людських облич-червоні троянди пристрасті, білий гнів ломакаменю, колюча шипшина зневаги, сині іриси утоми»* Л. Костенко.

Індивідуально-авторські епітети, тобто створені власне автором твору, є втіленням світогляду поета. Такі епітети у творі, як правило, превалюють, оскільки передають уяву, світобачення, неповторні асоціації письменника, виділяючи його серед йому подібних.

Порівняння – словесний вираз, у якому уявлення про зображуваний предмет конкретизується шляхом зіставлення його з іншим предметом. Порівняння – це троп, пояснення одного предмета через інший, подібний до нього. У творах художньої літератури найчастіше використовуються прості (непоширені) порівняння, у яких додатковий предмет порівняння лише характеризується двома-трьома словами. Наприклад: *«На високих місцях поріс, як джунглі, сивий полин і п'янив повітря гіркими пахоцями, густими й задушливими»* М.Коцюбинський, *«В дорозі»*. У художній мові наявні і поширені порівняння, у яких додатковий предмет характеризується докладно.

З метою всебічного зображення предмета у тексті художнього твору письменники застосовують і два-три порівняння, наприклад: *«У тому мороці, їй здається, стоїть біля неї невеличка дівчинка, личенько як кулачок,*

а очі як зірочки, і так вона сміється до неї ними приязно
М.Коцюбинський, «Повія».

Метафора – один із основних простих тропів, у якому ознаки одного явища переносяться на інше явище за подібністю між ними:

*«Крокви виростають в небо!
Все вгору та вгору тягнуться...
Небо хлюпочеться
в потрісканих темних долонях,
легенькою світлою стружкою
опадає в них сонце,
прилипає до стертих пучок
крапельками живиці,
молодою сосною пахне сонце»*

С.Тихолоз, «Осанна»

Учені розрізняють прості і розгорнуті метафори, тобто кілька метафоричних висловів. Наприклад, у поезії Олександра Олеся: *«З журбою радість обнялась...»*, тут знаходимо просту метафору, *«І вгледіли айстри, що навколо – тюрма... І вгледіли айстри, що жити дарма, – Схилились і вмерли»*, в цьому уривку бачимо складну метафору.

У художній мові письменники застосовують **персоніфікацію**. Персоніфікація – уподібнення неживих предметів чи явищ природи людським якостям. Наприклад, Жовтий князь у однойменному романі В.Барки – це персоніфікований образ штучного голодомору, тотальної спустошеності.

Подібною до метафори є метонімія. **Метонімія** – різновид тропа, у якому назва одного предмета замінюється назвою іншого на основі суміжності ознак. Наприклад, назва повісті «Борислав сміється» І.Франка є метонімічною: використовується назва міста замість назви людей, що в ньому мешкають. У художній мові виділяють кілька різновидів метонімії: синекдоха,

гіпербола, літота, евфемізми, перифраз, іронія, оксюморон.

Оксиморон, **оксюморон** – поєднання контрастних понять, які логічно нібито несумісні, але разом створюють нове уявлення. Наприклад: *«Дзвенить у зорях небо чисте, Палає синім льодом шлях»* В.Симоненко, *«Дзвенить у зорях небо чисте»*.

Переклад епітетів: авторські епітети, постійні епітети

Епітет належить до найуживаніших поетичних прийомів. Епітет, що підкреслює найхарактернішу ознаку того предмета, про який ідеться, можна назвати характерологічним або пояснювальним.

У художніх текстах епітети – це засіб образного мислення, індивідуально-авторського сприйняття дійсності. А отже, вони сприяють реалізації естетичної функції художнього стилю. За їхньою допомогою ідентифікуються стильові напрями, течії в літературі. Переклад епітетів вимагає від перекладача чуття міри: додаткові відтінки поетичних образів повинні органічно входити в образну систему перекладного твору, зберігаючи загальну тональність оригіналу.

Досліджуючи мовні особливості перекладу тропів М. Рильським у творі О. С. Пушкіна «Євгеній Онегін», було визначено, що в тексті друг отвору епітети передаються за допомогою таких перекладацьких трансформацій.

1. **На рівні лексичної апроксимації** засобом передачі тексту оригіналу мовними засобами тексту друг отвору є наближений переклад.

Під апроксимацією у перекладознавстві розуміється такий спосіб, за якого здійснюється наближене відтворення одиниці мови оригіналу мовними знаками мови перекладу.

У роботі М. Рильського наближений переклад є найбільш поширеним засобом перекладу епітетів.

Наближений переклад полягає в тому, що підбирається найближча за значенням до одиниці мови першотвору словесна одиниця мови друготвору.

Російський варіант:

Український варіант:

Пришла **худая череда**

* * *

Потьмарилося. **Лиха пора!**

Какое **томное волнение**

* * *

І млосьне хвилювання крові

С каким **тяжелым умиленьем**

З яким **тяжким замилюванням**

Любви **пленительные сны**

* * *

Любовні **чарівливі сні**

Сердечный друг, желанный друг

О друже мій, о раю мій

При перекладі прикметник *желанный* було замінено риторичним звертанням *о раю мій*, що не змінило зміст оригіналу, а надало більшої емоційності друготвору.

Російський варіант:

Український варіант:

Свой **тайный жар**, свои мечты

* * *

Свій **пал таємний**, вицвіт мрії

Я знал **красавиц недоступных**

* * *

Красунь я бачив **непрístupних**

Чтоб на **волшебные напевы**

* * *

Щоб ти на **милозвучні співи**

Как эта **глупая луна**

* * *

Дурний цей **місяць**, що зійшов

И снится **чудный сон** Татьяна

* * *

І сниться **дивний сон** Татьяна

Химерні на шибках **узори**

* * *

На стеклах **легкие узоры**

Волшебный край! там в стары годы
щирий

* * *

Чудовий край! Колись там,

Печальной мглой окружен

* * *

Навколо ночі **мла сумна**

Когда ж **падучая звезда**

* * *

А як **падучої зорі**

Рассвет печальный жизни бурной

* * *

Сумного дня світання бурне

Встает заря во **мгле холодной**

* * *

Горить зоря в **імлі холодній**

На **утренней заре** пастух

На **ранішній зорі** пастух

У більшості випадків при перекладі епітети не зберігаються, переклад здійснюється наближений, що знижує колоритність мови, але завдяки таланту М.Рильського текст друготвору зберігає своє емоційне навантаження і повністю передає зміст оригіналу.

Переклад мовних образів, побудованих на асоціаціях художнього мислення, на традиційному слововжитку в романтичній поезії, завжди пов'язаний із труднощами: адже йдеться про те, щоб зберігати не тільки художні деталі, а й загальну настроєву картину, зображену в оригіналі.

1. Логізація

Під цим різновидом лексичної апроксимації розуміється заміна емоційно-експресивної одиниці мови оригіналу такою одиницею мови друготвору, що передає лише логіко-понятійний зміст.

Логізація зустрічається при перекладі текстів художньої літератури, в яких, крім логіко-понятійної основи – фактуальної інформації, є ще й емоційно-експресивний складник – художньо-естетична інформація. За допомогою логізації перекладені такі рядки:

Російський варіант:

Український варіант:

Чистая пламенная душа

* * *

Душі довіра чиста

Лились его живые слезы

* * *

Лились його гарячі сльози

Хранит надежды темный сон

* * *

Надію, як живлющий плин

На душу мертвую давно

* * *

Вливає в душу цю німу

Животворящий глас

* * *

Животворяща тайна

Его почуя, конь дорожный

* * *

Його почувши, кінь тривожний

Перенесен колодник сонный

Колодник лине в сні щасливім

* * *

Какое **низкое коварство**

Яке **лукавство двоязике**

У перекладі спостерігається зміна національного колориту тексту за допомогою передачі епітету *низкое коварство* таким відповідником як *лукавство двоязике*. Розмовний стиль оригіналу оживає в українських експресивних словах, емоційно забарвлених фразеологічних зворотах. Рильський активізує і відповідний експресивний словотвір – *добрыга, бідаха, пііта*, і лексику в емоційно-зниженого плані – *скиглить, волокти, потеревенить, чвалати, вклепаться*, і характерні синтаксичні побудови [27, с. 65].

У живому народному слові, характерних синтаксичних зворотах розкривається мовний реалізм образу няні. Перекладач повинен був знайти українські відповідники ліричних звертань до Тетяни *сердечный друг, дитя мое, мой свет, родная, милая моя, красавица, о птишка ранняя моя*, стилістичні засоби компенсації народно-розмовних фразеологічних зворотів у прямій мові:

Російський варіант:

А нынче **все мне темно**, Таня:
Что знала, то забыла. Да,
Пришла худая черед
Зашибло...

Український варіант:

А нині **все забулось**, Таню,
Потьмарилось. Лиха порал
І недолуга я, її стара!
Минулось...

Перекладацький прийом логізація використовується при перекладу постійних та авторських епітетів. На основі відомих, загальномовних метафор Рильський створює синонімічні вислови, позначені оригінальністю слововжитку.

Російський варіант:

Весны моей **златые дни**

Український варіант:

Весни моєї **красні дні**

Постійний епітет *златые дни* перекладено за допомогою мовного відповідника *красні дні*, використовуючи при перекладі логізацію.

Російський варіант:

Услышу ваш **волшебный глас**
* * *

Узде послушный **конь ретивый**
* * *

В **пустынях** неба **безмятежных**
* * *

И вы, **чувствительные дамы**
* * *

Но **равнодушною княгиней**
* * *

Роскошной, царственной Невы **Пишновеличнoй Невы**

Український варіант:

І голос ваш **чудовно-милий**,

Слухняний **кінь дзвінкокопитий**

В **пустелі безтурботно-синій**

Чутливо-ніжні дами

Можновладна ця княгиня

Такі авторські епітети, винесено М. Рильським до тексту перекладу твору О. С. Пушкіна залишають у друготворі його індивідуальний відбиток і відповідних характер, але разом з тим ці епітети підкреслюють характерну особливість оригіналу, а саме його насиченість засобами увиразнення мови, які в більшості своїй не можуть бути точно відтворені у тексті перекладу. Складні прикметники такого типу – характерна ознака індивідуального стилю Рильського. Їх часто використовує перекладач для компенсації високого тону оповіді, побудованої на старослов'янізмах, на традиційних поетичних формулах.

При перекладі зустрічаються випадки коли постійний або авторський епітет з'являється у перекладі не як мовний відповідник, а як засіб стилістичного забарвлення, з метою передачі характерних рис оригіналу. Наведемо приклади такого перекладу:

Російський варіант:

Адриатические волны,
* * *

То говорливой, то немой,
Плывя в таинственной гондоле;

Український варіант:

Адріатична **срібна хвиле**,

По **тихих водах** плывучи
В таємно-мовчазній гондолі;

	* * *	
<i>В лицо мне веющей весны</i>		Солодковіїної весни
	* * *	
<i>Благо мира</i>		Многострадальна тінь
	* * *	
<i>По небу темному летела</i>		Стріла огниста залеліє
<i>И рассыпалась</i>		У небі темному вгорі

У своїй роботі М. Рильський звертається до такого прийому з метою компенсувати втрачені епітети в деяких місцях

Застосування в перекладі такого прийому компенсує втрачені епітети, які було перекладено наближеним перекладом без збереження стилістичної особливості оригіналу. Використання в перекладі таких епітетів цілком виправдане, тому що вони відповідають індивідуальним стилістичним особливостям тексту оригіналу. Стилiстичні й семантичні на́ро́щення, додаткові нюанси виникають саме в тих випадках, коли поетична образність розвивається в руслі усталених у романтичній поезії асоціативних зв'язків.

2. Повна лексична відповідність

Під повна лексичною відповідністю розуміють точне відтворення мовних одиниць оригіналу мовними еквівалентами в мові перекладу. Наведемо приклади такого перекладу:

Російський варіант:	Український варіант:
<i>И романтические розы</i>	<i>Про дивні романтичні рози</i>
	* * *
<i>И нечто, и туманну даль</i>	<i>Про щось і про туманну даль</i>
	* * *
<i>И прояснился темный ум</i>	<i>І прояснився темний ум</i>
	* * *
<i>По гордой лире Альбиона</i>	<i>По гордій лірі Альбіона</i>

Вибір повного перекладу пояснюється близько спорідненістю мов і єдиним походженням.

3. Компенсація

Під компенсацією розуміють вилучення інформації в одному місці тексту першотвору і заміну її на іншому місці друготвору. Це переміщення.

Різновидом компенсації є часткова заміна мовних знаків тексту першотвору мовними знаками тексту друготвору.

Російський варіант:

*И, **вдохновенья** снова полный,
Услышу ваш **волшебный глас!***
* * *

*По **небу темному** летела
И рассыпалась*

Український варіант:

*І **голос** ваш **чудовно-милий**
Почую я в **натхнення** час!*

*Стріла **огниста** залеліє
У **небі темному** вгорі*

4. Декомпресія

Це різновид апроксимації на синтаксичному рівні, яка полягає у трансформації синтаксичної структури мови оригіналу в синтаксичну структуру мови перекладу.

Під декомпресією розуміють збільшення кількості мовних знаків у висловленні мови перекладу порівняно з кількістю мовних знаків у висловленні першотвору.

Російський варіант:

*Адриатические **волны***
* * *
*Средь **обольстительных сетей***

Український варіант:

*Адріатична **срібна хвиля***
*У **згубне** плетиво надій*

У своєму дослідженні М. Гудзій звертає увагу на проблеми, які зустрічались у перекладі М.Т.Рильського. Наприклад, він наводить такі зауваження до перекладу

оригіналу *Имел он счастливый талант*, який Рильський відтворює через такі відповідники: *Він зроду любий мав талант*. Гудзій не погоджується з таким варіантом, стверджуючи, що ближчим до оригіналу є варіант такого перекладу: *Щасливий в нього був талант*. Наступний рядок: *И наконец увидел свет*, який Рильським був відтворений, як *І в колі вищому з'явивсь*. М. Гудзій пропонує такий варіант перекладу: *І в колі світському з'явивсь*, стверджуючи що переклад М. Рильського є неточним і двозначним [25, с. 118].

Даючи відповідь на коментарі Гудзія, М. Рильський зауважує: «Нужно помнить и о том, что время, место, характер социальных отношений накладывают на язык печать, которую подчас очень трудно отобразить на другом языке. Взяты хотя бы слова «свет», «светский», такие привычные у Пушкина. В силу исторических условий в украинском языке, в украинской литературе это слово до сих пор передавалось описательно: «велике панство», «великопанське товариство», «великопанське коло». Все это для Пушкина, в частности для «Онегина», не годится. И решил (может быть, правда, не первый) ввести просто: «світ», «світський». Это – расширение значения уже существующего в языке слова, один из многочисленных приемов, к которым прибегают переводчики (и поэты), не согласные мириться с бедностью языка в том или ином отношении. Сам Пушкин в своей великой роли преобразователя русского языка не раз, конечно, пользовался этим приемом» [40, с. 117]. Тобто, зі слів М. Рильського можна зрозуміти, що він не є противником такого виразу, як світське коло, і, звернувши увагу на відтворений переклад, тому можна пояснити вибір перекладача, щоб додержатися римування пушкінського оригіналу.

Російський варіант:

Иль **взор унылый** не найдет
Знакомых лиц на **сцене скучной**

Український варіант:

А чи побачу **інший світ**,
Чужі та **нецікаві лиця**

Такий переклад, за словами М. Гудзія, має такий недолік: «Крім порушення смислу пушкінських рядків в такому перекладі *інший світ* мимоволі асоціюється з чимось на зразок загробного, потойбічного світу» [25, с. 119].

Також важливим стилістичним моментом, про який варто зазначити є переклад власних назв, а саме передача імені *Татьяна* Рильським як *Таня* або *Татьяна*, проаналізуємо в такому фрагменті:

І Таня стиха почала

На думку М. Гудзія, тут слід сказати, звичайно, не «*Таня*», а обов'язково «*Татьяна*». Танею називає себе сама Татьяна, згадуючи своє «дівоцтво», коли вона вперше зустріла Онегіна. Так називає її і Пушкін, говорячи про неї в минулому, зменшене ім'я, коли вона стала світською заможною жінкою, не могло, звичайно, залишитись в авторській розповіді про неї.

Російський варіант:

Український варіант:

Урок *ваш* **выслушала** я

Ваш осуд **вислухала** я

У цьому рядку, на думку, дослідника М. Гудзія можливий такий переклад: «*Урок ваш вислухала я*», тому що Онегін не засуджував Татьяну, а, дійсно, дав їй лише урок. І в наступній строфі, де Татьяна докоряє Онегіну за колишню «суворість», до неї, замість цього слова, в перекладі знаходимо слово «докір», що знову неправильно передає ставлення Онегіна до юної Тетяни, якій він ні в чому не докоряв. В перекладі Рильського Тетяна говорить Онегіну:

*Вам, вихованцеві Москви,
Була нелюба я...*

Тут також Гудзій відзначає неточність перекладу та спотворення фактів: «Але який же Онегін вихованець Москви, якщо він *«родивсь на берегах Неві»* і в Петербурзі пройшло його дитинство і частково молодість? Друга зустріч Онегіна з Тетяною відбувається також в Петербурзі» [25, с. 114].

Не зважаючи на зауваження, значення перекладу Рильського полягає не тільки в тому, що він виявив можливості української мови в передачі ідейного і стилістичного змісту твору світового значення. Переклад Рильського показав, що класична поезія Пушкіна – його картини природи, його поетичний опис прози життя – увійшла в скарбницю естетичних надбань української літературної мови, надбань її художнього стилю.

Отак, при перекладі епітетів М. Т. Рильський найчастіше використовував такі прийоми перекладу, як наближений переклад, логізація, повна лексична відповідність, компенсація та декомпресія.

Переклад порівнянь

Одним з важливих елементів перекладу художнього твору, є порівняння як стилістичний прийом. Порівняння може стосуватися об'єктів, процесів і дій, що зіставні лише частково. Саме те спільне, що є у об'єктів, які, на перший погляд, належать до різних класів, є основою для порівняння. Йдеться про образне або ж асоціативне авторське порівняння, яке використовують у мові та мовленні як засіб увиразнення та, на думку сучасних когнітивістів, таких як А. М. Приходько та О. С. Кубрякова, є засобом пізнання та оцінки навколишнього світу. Образна семантика виникає в слові або вислові, якщо вони інтенсивно використані в актах емоціонально-чуттєвого пізнання, тобто не в прагматичному, діловому мовленні, а в художньому, у літературі [34, с. 527].

Порівняння – один із найдавніших, широко вживаних тропів, у якому зіставлено два чи більше явищ, предметів

та понять за їхньою спільною рисою або ознакою для кращого їх осмислення. Порівняння надає висловлюванню уточнення, особливої виразності та асоціативності, робить його барвистим і соковитим, виявляє ставлення мовця до сказаного [34, с.532].

У найзагальнішому вигляді всі образні порівняння можна розділити на мовні та мовленнєві. До перших входять уже усталені стереотипні та фразеологізовані порівняння, а до других – оригінальні, авторські, що виникають спонтанно в мовленні під впливом ситуативних чинників.

Характерною ознакою перекладу порівнянь є точність відтворення тексту оригіналу у тексті друготвору. Під час взаємодії близькоспоріднених мов не виникає суттєвих проблем передачі порівняльних зворотів.

В українській мові, як і в російській, для введення порівняння в речення використано низку сполучників, сполучних слів та дієслів, укр.: *мов, немов, неначе, ніби, начебто, як, схожий, подібний, нагадує, скидається*; рос.: *как, как бы, как будто, подобно, похоже, на подобие, напоминает* тощо. Тобто, можна простежити еквівалентну відповідність двох мов.

Аналізуючи переклад порівнянь в тексті друготвору ми виділяємо такі перекладацькі трансформації за допомогою яких створено, переклад.

Мовні трансформації на лексичному рівні

1. Наближений переклад.

Прикладами наближеного перекладу виступають:

Російський варіант:

*Кругла, красна лицом она,
Как эта глупая луна
На этом глупом небосклоне*

Український варіант:

*Червоний вид її - немов
Дурний цей місяць, що зійшов
На цім дурнім небеснім лоні*

У перекладі Рильського контрастують два поняття *дурний місяць* і *небесне лоно*. Мовні засоби різного естетичного плану утворюють синтезований поетичний образ, покликаний розкрити характер Євгенія Онегіна, його світосприймання [40, с. 214].

Російський варіант:

Как на досадную разлуку,
Татьяна **ропщ**ет на ручей

* * *

Она несла свои дары
И **как** вакханочка **резвилась**

* * *

Я знал красавиц недоступных,
Холодных, чистых, как зима

* * *

Природа трепетна, бледна,
Как жертва, пышно убрана

Український варіант:

Як на негадану розлуку,
Гнівиться Таня на потік

Вона несла свої дари
І, **як** вакханочка, **сміялась**

Красунь я бачив неприступних,
Холодних, чистих, як зима

Природа трепетна, сумна,
Неначе жертва осяйна

У перекладі М.Рильським замість буквального перекладу *как* – *як*, був використаний мовний варіант *неначе*, який влучно застосовано в цьому фрагменті.

2. Логізація

Російський варіант:

Как в лес зеленый из тюрьмы
Перенесен **колодник сонный**

* * *

За дверью **крик** и **звон** стакана,
Как на **больших** похоронах

* * *

И, **как** огнем обожжена,
Остановилась она.

* * *

Евгений! «Ах!» – и **легче** тени
Татьяна прыг в другие сени...

Український варіант:

Як в ліс зелений із тюрми
Колодник лине в **сні щасливім**

Розмова за дверима **п'яна**,
Немов на **поминках**, іде

І, **ніби** в **полум'ї** **страшнім**,
Вона **спинилась** перед ним.

Євгеній! «Ах!» – як **тінь** **пташини**,
Татьяна **скок** у другі сени...

3. Вилучення

Під вилученням розуміється створення тексту друготвору з опущення мовних одиниць наявних в

оригінали, тобто в тексті перекладу не порівняння не зберігається. Прикладами вилучення є:

Російський варіант:

Український варіант:

Стоит **подобно грозной тени** Євгеній **став серед алеї**

* * *

Блестает речка, льдом одета Ріки просторища холодні

У тексті першотвору наявне приховане порівняння – рос. *Блестает речка, (як лёд) льдом одета* – укр. *Ріки просторища холодні* перекладено з вилученням порівняння.

Російський варіант:

Український варіант:

И песнь его была ясна,
Как мысли девы простодушной,
Как сон младенца, **как луна**

Були невинні та ясні,
Як сон маляти, **пісня діви,**
Як у небесній вишині

Під час перекладу опускається порівняння *Как мысли девы простодушной*, залишається лише словосполучення *пісня діви*.

4. Компенсація

Російський варіант:

Український варіант:

То видит **он:** на талом снеге,
Как будто спящий на ночлеге,
Недвижим юноша лежит

То бачить **він:** **юнак знайомий**
Лежить в заметі нерухомих,
Немов заснув оце тепер

* * *

И песнь его была ясна,
Как мысли девы простодушной,
Как сон младенца, как луна

Були невинні та ясні,
Як сон маляти, **пісня діви,**
Як у небесній вишині

Переклад цього уривку є цікавим через оригінальне відтворення тексту першотвору, в останньому рядку ми спостерігаємо повністю відхилення від оригіналу і вибір мовного еквіваленту перекладача. Також важливо зазначити причину використання наближеного

перекладу. Автор у даному фрагменті жертвує точністю відтворення перекладу з метою дотримання кільцевого римування, в якому написаний оригінал.

Для перекладача важливим є саме відтворення тих самих почуттів та емоцій, за можливістю не змінюючи їх, а спробувати передати читачеві перекладу відчуття автора. Емоційно-експресивна природа порівнянь робить їх важливим засобом передачі почуттів та емоцій персонажів, що широким потоком вливається у власне авторську мову художнього твору.

Труднощі можуть виникати лише під час перекладу порівнянь, що містять реалії. Реалії – одиниці лексики кожної мови, які називають речі, поняття, явища, які невідомі носіям іншої мови. Відповідне рішення приймається залежно від адресата твору, часу, у який зроблено переклад, контактів двох культур.

У художньому тексті порівняння займає важливе місце, оскільки саме художній текст є носієм екстралінгвістичної інформації, передає суб'єктивне ставлення і всього народу в цілому, і окремих його представників до реальної дійсності. Письменники у творах передають своє власне та загальнонародне сприйняття світу. У творчості вони послуговуються різноманітними засобами мови, зокрема порівнянням. Порівняльні конструкції мають свою розгалужену та різноступеневу структуру. Вони можуть бути усталеними, тобто мовними, та авторськими, тобто мовленнєвими.

Найчастіше при перекладі порівнянь Рильський вдається до наближеного перекладу, також використовуються такі перекладацькі трансформації як логізація, компенсація, та прийом вилучення.

Переклад метафор

Найбільш поширеним тропом в художній мові є метафора. Проблема вивчення метафори займає пріоритетне місце в літературі. Метафора допомагає описати глибші сфери життя за допомогою слів та понять

повсякденності

Важливо звернути увагу на таку проблему, як переклад метафоричних конструкцій. Під поняттям метафора розуміють пізнання дійсності, відображення навколишнього світу. На сьогоднішній день проблема перекладу метафори є ще не достатньо вивченою. Саме цей аспект визначає актуальність нашого дослідження, яке базується на матеріалі такої літературної пам'ятки, як «Євгеній Онєгін».

Більшість метафор перекладається за допомогою таких трансформацій, як генералізація, конкретизація, наближений переклад, які зменшують смислове насичення оригіналу. Вибір способу перекладу залежить від різних факторів:

- 1) функції метафори в тексті;
- 2) стилістичні особливості;

Наведемо приклад перекладу метафори в творі за допомогою:

Російський варіант:

***Обретут уста язык
Роптанье вечное души***

Український варіант:

***Серце щасне заспіва
Душі зітхання неясні***

Переклад цих метафор здійснено за допомогою логізації. Рядок *Обретут уста язык* перекладено за допомогою дієслова *заспіва*, метафора при перекладі зберігається, але не дотримується точність перекладу, в оригіналі *язык обретут* саме *уста*, а в тексті перекладу в ролі підмета фігурує іменник *серце*.

Російський варіант:

*Волшебный край! там в стары годы,
щирий*

***Сатиры смелый властелин,
Блистал Фонвизин, друг свободы***

Український варіант:

Чудовий край! Колись там,

*І незрадливий волі син,
Гримів Фонвізін, бог сатири*

Слова *сатири властелин*, що стоять у другому рядку, відтворені словами *бог сатири* в кінці третього рядка,

прикінцеві слова оригіналу *друг свободи* передано у другому рядку – *волі син*. Такі трансформації при перекладі говорять про використання такого перекладацького прийому, як компенсація, іншими словами вилучення інформації з одного місця першотвору і заміна її на іншому місці друготвору. Важливо зауважити, що уривок перекладено в значній мірі вільно, використовуючи наближений переклад.

Російський варіант:

*Уж небо осенью дышало,
Уж реже солнышко блистало
Ложился на поля туман*

Український варіант:

*Вже в небі осінь повівала,
Вже рідше сонечко блищало
На ниви налягав туман*

Опис природи в тексті оригіналу є стилістично насиченим, що при перекладі відтворено за допомогою наближеного перекладу.

Російський варіант:

*Когда ж **падучая звезда**
По небу темному **летела**
И **рассыпалась***

Український варіант:

*А як падучої зорі
Стріла огниста **залеліє**
У небі темному вгорі*

Додаткові значення в наведеній метафорі Рильського не чужі тим мовним романтично-піднесеним образами, які становлять одну із стилєвих течій роману Пушкіна.

Російський варіант:

*Пора надежд и **грусти нежной***

Український варіант:

*Пора надій і **мук щасливих***

Переклад здійснено з використанням штучного оксюморона, на думку М.Гудзія далекого від пушкінського тексту. Непотрібна декоративність допущена в перекладі таких рядків з цієї самої строфи:

Російський варіант:

*Пред нею пестрый полк ливрей,
порухом очей*

Український варіант:

Чи владним

*Или платок подымет ей.
полк ліврей.*

Розсуне пишний

За словами Гудзія, «владний порух очей Онегіна – це більше на смак Марлінського, ніж Пушкіна» [25, с. 116].

Наближений переклад

Численною за використанням у мові художньої літератури є метафора в таких фрагментах тексту:

Російський варіант:

*И **память** юного **поэта**
Поглотит медленная **Лета**,
Забудет мир меня, но ты
Придешь ли, дева красоты,
Слезу пролитъ над ранней урной
И думать: **он** меня любил,
Он **мне** единой **посвятил**
Рассвет печальный жизни бурной!
Сердечный друг, желанный друг,
Приди, приди: я твой супруг!*

Український варіант:

*І **пам'ять** юного **поета**,
Поглине тиховода **Лета**
Забуде світ мене, а ти
Чи прийдеши, діво красоти,
Слізьми скропити вінця урни
І думать: **він** мене любив,
Мені єдиній **присвятив**
Сумного дня **світання бурне!**
О друже мій, о раю мій,
Прийди, прийди, навек я твій!*

Порівнюючи переклад поетичного вислову рос. *рассвет печальный жизни бурной* – укр. *сумного дня світання бурне*, помічаємо, як переміщується семантичний центр метафори, в останньому прикладі, що передає цілісний поетичний образ, помінялися місцями метафора *рассвет жизни* заміненна висловом *світання дня*, в якому *день* уособлює з собі поняття *життя*.

Поряд із дослівним перекладом другого рядку народжується новий образ, побудований на персоніфікації. Метафора Рильського розкриває несподіваність, новизну поетичних асоціацій, не руйнуючи легкості пушкінського вірша.

За вибором М. Гудзія цей рядок можна було перекласти такими словами: «*Пройшла любов, з'явилась муза*». Ось, що він говорить з цього приводу: «Перекладач може заперечити, що в такому випадку через рядок вийде неточна рима: «*Шукаю, вільний, знов союзу*». Але ж в

наступній строфі він римує «плану» і «романа», очевидно справедливо вважаючи, що можна допустити таке римування, яке в основному не порушує системи римування самого Пушкіна» [25, с. 117]. Також зауважується про недоцільність в перекладі Рильського *гадюка споминання*, що є перекладом *змия воспоминаний*, на думку дослідника такий переклад знижує монументальність пушкінської метафори [25, с. 117].

Як різновид метафори розглянемо переклад метонімії та персоніфікації.

Про переклад метонімії скажемо на прикладі таких рядків:

Російський варіант:

Фарфор и бронза на столе,
И, чувств изнеженных отрада,
Духи в граненом хрустале

Український варіант:

Фарфор і бронза на столі
І - ніжним почуттям відрада -
Парфуми в чистім кришталі

Вказується замість назви предмета, назва матеріалу з якого він зроблений.

*В те дни, когда в садах Лицея
Я безмятежно расцветал,
Читал охотно Апулея,
А Цицерона не читал*

*В ті дні, коли в садах Ліцея
Я безтурботно розцвітав,
Читав охоче Апулея,
А Цицерона не читав*

* * *

Лепажа стволы рокове

Лепажа вироби жакливі

Використано ім'я автора твору замість назви самого твору.

Використання назви замість дії предмету, явища, мети або результату:

Російський варіант:

Его перо любовью дышит

Український варіант:

Його перо любов'ю дише

У цьому рядку наявна персоніфікація.

* * *

*Что завтра Ленский и Евгений
Заспорят о могильной сени;*

*Що за холодний склеп могили
Змагаться з Ленським вийде милий*

«З особливою насолодою сприймають сучасні читачі таке природно українське і водночас таке пушкінське змалювання зими» [2, с. 66]:

Російський варіант:

*В тот год осенняя погода
Стояла долго на дворе,
Зимы ждала, ждала природа.
Снег выпал только в январе
На третье в ночь. Проснувшись рано,
В окно увидела Татьяна
Поутру побелевший двор,
Куртины, кровли и забор,
На стеклах легкие узоры,
Деревья в зимнем серебре,
Сорок веселых на дворе
И мягко устланные горы
Зимы блистательным ковром.
Все ярко, все бело кругом*

Український варіант:

*Довгенько осінь гостювала,
І забарився перший сніг;
Його природа ждала, ждала,
А він лишень у січні ліг
Під третій день. Уставши зрана
В вікно побачила Татьяна
Недавно побілілий двір,
Дахи, куртини, косогір,
Химерні на шибках узорі,
У сріблі дерева старі,
Сорок веселих на дворі.
І м'яко вистелені гори
Зими покривом осяйним
Під небом ясно-голубим*

У перекладі Рильського відчутніша, порівняно з оригіналом «*В тот год осенняя погода стояла долго на дворе...*», персоніфікація поетичного образу осені на початку строфи. Сутність цієї персоніфікації, одухотворення явища природи ґрунтується на семантичних зв'язках народно-розмовної лексики – основного мовного джерела у змалюванні пушкінських описів природи. Певну деталь індивідуального стилю Рильського можна побачити і в перекладі останнього рядка строфи. Порівнюючи у Пушкіна: «*Все ярко, все бело кругом*». У перекладі з'являється новий зоровий образ «*під небом ясно-голубим*», в якому голубий колір нагадує відомі рядки Рильського із збірки «Зимові записи»: «*Як не любити зими сніжно-синьої на Україні мойй*» і викликає асоціації з пушкінською поезією «Зимнее утро»:

Под голубыми небесами

*Великолепными коврами,
Блестя на солнце, снег лежит [2, с. 70].*

Російський варіант:

Український варіант:

<i>Он пел любовь, любви послушный, И песнь его была ясна, Как мысли девы простодушной, Как сон младенца, как луна В пустынях неба безмятежных, Богиня тайн и вздохов нежных. Он пел разлuku и печаль, И нечто, и туманну даль, И романтические розы; Он пел те дальные страны, Где долго в лоно тишины Лились его живые слезы</i>	<i>Співав він про любов, і співи Були невинні та ясні, Як сон маляти, пісня діви, Як у небесній вишині, В пустелі безтурботно-синій, Діана, таємниця богиня. Співав про муки і печаль, Про щось і про туманну даль, Про дивні романтичні рози, Про дальні пущі та лани, Де довго в лоно тишини Лились його гарячі сльози</i>
---	--

Перший рядок перекладено за допомогою скороченого перекладу, тобто в перекладі використаний прийом – компресія. Другий рядок – за допомогою розкриття художнього образу, тут використана декомпресія. Вдалим прийомом є заміна при перекладі слова «луна» словом «Діана». Дослівно передати текст оригіналу в даному випадку було неможливо, тому що «месяц» українською мовою чоловічого роду, а в тексті оригіналу «луна... богиня тайн и вздохов нежных». Переклад словом «зірка», як це Рильський зробив в іншому місці «Євгенія Онегіна», неможливий через стилістичний план всього рядка [40, с. 166].

У наступних рядках широко використовується прийом персоніфікації:

Російський варіант:

Український варіант:

<i>Встает заря во мгле холодной; На нивах шум работ умолк; С своей волчихою голодной Выходит на дорогу волк; Его почуя, конь дорожный Храпит — и путник</i>	<i>Горить зоря в імлі холодній; На нивах праці шум замовк; Удвох з вовчихою голодний Виходить на дорогу вовк; Його почувши, кінь тривожний</i>
---	--

*осторожний
Несется в гору во весь дух;
На утренней заре пастух
Не гонит уж коров из хлева,
И в час полуденный в кружок
Их не зовет его рожок;
В избушке распевая, дева
Прядет, и, зимних друг ночей,
Трещит лучинка перед ней.*

*Хропе - і мчитьсь подорожній,
Аж вітер забиває дух;
На ранішній зор пастух
Корів не гонить по долині,
І в час південний лужок
Не кличе їх його ріжок;
З піснями діва у хатині
Пряде, і, праці друг нічний,
Миглива скалка світить їй.*

У перекладі немає нічого штучного, текст оригіналу передано чітко, точно. В уривку спостерігається органічне поєднання вільного відтворення тексту за допомогою буквального перекладу.

З такою самою майстерністю передані реалістичні нариси на тему зими, весни, ранку або зимової ночі. В більшості випадків Рильський добивається виразності та правильності перекладу, підкорюючи текст естетиці української мови. [40, с. 169].

Висновки. Кожна строфа роману дає вдячний матеріал для порівняльної стилістики близькоспоріднених мов. Але значення перекладу Рильського полягає не тільки в тому, що він виявив можливості української мови в передачі ідейного і стилістичного змісту твору світового значення. Переклад Рильського показав, що класична поезія Пушкіна – його картини природи, його поетичний опис прози життя – ввійшла в скарбницю естетичних надбань української літературної мови, надбань її художнього стилю.

Підводячи підсумки дослідження, можна стверджувати, що під час перекладу М. Рильський за головне ставив дотримання рими оригіналу, заради якої в деяких випадках спостерігаємо відмову від точного перекладу. В більшості випадків перекладу мовних засобів використовується наближений переклад

Підбиваючи підсумки важливо зазначити, що вдалий вибір синонімічних епітетів, правильні еквіваленти, виділяючи головне, переклад стає більш виразним і правдивим в тексті перекладу. Перекладач сумлінно шукає відповідники в рідній мові, та саме таких, які

можна було б назвати пушкінськими, щоб текст було відтворено правильно стосовно форми і змісту [40, с. 170].

Література

1. Бандура О.М. Мова художнього твору: Нарис / О.М.Бандура. – К.: Дніпро. 1964. – 121 с.
2. Білецький О.І. Творчість М. Рильського / О.І.Білецький. – К.: Дніпро. 1985. – 180 с.
3. Білодід І.К. Поетична мова Максима Рильського / І.К.Білодід. – К.: Наук.думка. 1965. – 175 с.
4. Бугайко Т.Ф. Українська література в середній школі: Курс методики / Т.Ф.Бугайко, Ф.Ф.Бугайко. – К.: Радянська школа. 1962. – 392 с.
5. Галич О. Теорія літератури: Підручник для студентів філологічних спеціальностей вищих закладів освіти / О.Галич, В.Назарець, Є.Васильєв. – К.: Либідь. 2001. – 488 с.
6. Гвоздев А.Н. Очерки по стилистике русского литературного языка / А.Н.Гвоздев. – М.: Учпедгиз. 1955. – 250 с.
7. Дыдыкина Р.З. Вопросы мастерства перевода / Р.З.Дыдыкина. – Москва. 1969. – 171 с.
8. Егорова Е. Мастерство перевода / Е.Егорова. – Москва: Сов.писатель. 1977. – 558 с.
9. Ефимов А.И. Стилистика художественной речи / А.И.Ефимов. – М.: Изд-во Московского университета. 1957. – 448 с.
10. Зарицький М.С. Переклад: створення та редагування: Посібник. / М.С.Зарицький. – К.: Парламентське видавництво. 2004. – 120 с.
11. Колесник Г.М. Слово крилате, мудре, пристрасне: Лексична синоніміка поетичної мови Максима Рильського / Г.М.Колесник. – К.: Наук.думка. 1965. – 224 с.
12. Крижанівський С.А. Максим Рильський / С.А.Крижанівський. – К.: Вища школа. 1985. – 125 с.
13. Ктитарова Н.К. Теорія перекладу: Навч. посібник. / Н.К.Ктитарова. – Дніпродзержинськ. 2008. – 224 с.
14. Неборячок Ф. О.С.Пушкін українською мовою / Ф.Неборячок. – Львів. 1958. – 182 с.
15. Нетельська Т.О. Теорія і практика перекладу / Т.О.Нетельська. – Київ. 1980. – 99 с.
16. Рильський М.Т. Ясна зброя: статті / М.Т.Рильський. – К.: Рад. Письменник. 1971. – 230 с.
17. Рыбникова М.А. Избранные труды / М.А.Рыбникова. – М.: Изд-во АПН РСФСР. 1958. – 248 с.
18. Сушков Б.Ф. В мире идей и образов / Б.Ф.Сушков. – Тула. 1987. – 271.[1] с.
19. Сучасна українська літературна мова: Лексика і фразеологія / І.К.Білодіда. – К.: Наук.думка. 1973. – 440 с.
20. Сучасна українська літературна мова: Стилистика / І.К.Білодіда. – К.: Наук.думка. 1973. – 588 с.
21. Ткаченко О.А. Мистецтво слова: Вступ до літературознавства: Підручник для студентів гуманітарних спеціальностей вищих навчальних закладів. – 2-е вид., випр. і доповн. / О.А.Ткаченко – К.: Київський університет. 2003. – 448 с.
22. Биденко Н.П. Жанр оригинального произведения и жанр перевода // Література в контексті культури : Зб.наук.праць / Н.П. Биденко. – Дніпропетровськ: Вид-во Дніпропетровського ун-ту. 2004. – С. 19–24.
23. Білецький О.І. Збір.праць: Т.4 / О.І.Білецький. – К. 1966. – С. 21–26.

24. Гризун А.П. Євгеній Онегін О.Пушкіна в перекладах М.Рильського, Г.Кочура / А.П.Гризун // ВісникСумДУ. – 2006. – № 11. – С. 142–145.
25. Гудзій М. Поезія О.С. Пушкіна в українських перекладах / М. Гудзій // Вітчизна. – 1955. – № 8. – С. 108–124.
26. Державін В. Проблема віршованого перекладу / В.Державін. – 1927. – № 9–10. – С. 44–51.
27. Єрмоленко С.Я. З повагою і трепетною любов'ю до О.С. Пушкіна / С.Я.Єрмоленко // Мовознавство. – 1975. – № 1. – С. 61–72.
28. Заброра С.М. Два українських Онегіна // Література в контексті культури: 36 наук.праць / С.М.Заброра. – Дніпропетровськ: РВВ ДНУ. 2002. – С. 37–41.
29. Зеров М. У справі віршованого перекладу / М.Зеров // Всесвіт. – 1988. – № 8. – С. 128–135.
30. Кирилюк Е. Школа поэтического мастерства / Е.Кирилюк // Радуга. – 1969. – № 10. – С. 152–158.
31. Коцюба З. Максим Рильський як перекладознавець / З.Коцюба // Українське літературознавство. – 1996. – Вип. 63. – С. 125–132.
32. Коротич В.О. Шляхи пізнання / В.О.Кочур // Відлуння: вибрані переклади. – К.: Дніпро. 1969. – С. 7.
33. Крайнікова Т. Мова художнього твору / Т.Крайнікова // Українська мова та література. 2002. – № 17–19. – С. 13–15.
34. Левик В.В. О точности и верности / В.В.Левик // Перевод – средство взаимного сближения народов. – Москва. 1987. – С. 520–528.
35. Пахаренко В. Художнє слово: Короткий нарис практичної стилістики: Порадник для вчителів української літератури / В.Пахаренко // Українська мова та література. 2001. – № 40. – С. 9–15.
36. Полуднева М.М. Из истории перевода Пушкинского наследия на Украине / М.М.Полуднева // Вопросы русской литературы. – 1990. – Вып. 2 – С. 121–126.
37. Радчук В. На жертovníку мистецтва / В.Радчук // “Хай слово мовлено інакше...”. Проблеми художнього перекладу. – Київ. 1982. – 225 с.
38. Рильський М.Т. Пушкін і Україна // М.Т.Рильський. – Збір. творів: Т.16: Фольклористика, теорія перекладу, мовознавство. – К.: Наук.думка. 1986. – С. 18–26.
39. Рильський М.Т. Слово перекладачів // М.Т.Рильський. – Збір. творів: Т.16: Фольклористика, теорія перекладу, мовознавство. – К.: Наук.думка. 1987. – С. 208–211.
40. Рильський М.Т. Пушкін українською мовою // М.Т.Рильський. – Збір. творів: Т.16: Фольклористика, теорія перекладу, мовознавство. – К.: Наук.думка. 1987. – С. 212–222.
41. Рильський М.Т. Переклади і перекладачі // М.Т.Рильський. – Збір. творів: Т.16: Фольклористика, теорія перекладу, мовознавство. – К.: Наук.думка. 1987. – С. 227–229.
42. Рильський М.Т. Проблеми художнього перекладу // М.Т.Рильський. – Збір. творів: Т.16: Фольклористика, теорія перекладу, мовознавство. – К.: Наук.думка. 1987. – С. 239–306.
43. Рильський М.Т. 3 гадок про мову // М.Т.Рильський. – Збір. творів: Т.16: Фольклористика, теорія перекладу, мовознавство. – К.: Наук.думка. 1987. – С. 445–448.
44. Рильський М.Ф. Искусство перевода: Статьи. Заметки. Письма / М.Ф.Рильский – М.: Сов. Писатели. 1986. – 270 с.
45. Фомичев С.А. У истоков онегинского замысла / С.А.Фомичев // Русская речь. – 1990. – № 1. – С. 10–14.

ДЖЕРЕЛА ФАКТИЧНОГО МАТЕРІАЛУ

46. Пушкин А.С. Евгений Онегин [вступит.статья и комент. А. Тархова]. – М.: Худ.литература. 1978. – 302 с.
47. Рильський М.Т. Поетичні переклади // М.Т.Рильський. – Збір. творів: Т.5: Поетичні переклади. – К.: Наук.думка. 1984. – 450 с.

48. Рильський М.Т. Поетичні переклади // М.Т.Рильський. – Збір. творів: Т.7: Поетичні переклади. – К.: Наук.думка. 1985. – 565 с.

Словники

49. Гром'як Р.Т. Літературознавчий словник-довідник / Р.Т. Гром'як, Ю.І.Ковалів та ін. – К.: Академія. 1997. – 752 с.
50. Краткая литературная энциклопедия. – Москва. 1968. – Т.5. – 320 с.
51. Лесин В.М. Літературознавчі терміни: словник-довідник / В.М.Лесин – К.: Рад. шк.. 1985. – 251 с.
52. Лингвистический энциклопедический словарь / [гл.ред. Ярцева В.Н.]. – М.: Сов.энциклопедия. 1990. – 685 с.
53. Українська мова : енциклопедія / [ред.кол. В.М.Русанівський, О.О.Тараненко, М.П.Зяблюк та ін.]. – К. : Українська енциклопедія. 2000. – 752 с.

УДК 811.111

ФРАЗЕОЛОГІЧНІ ІННОВАЦІЇ СУЧАСНОЇ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Радченко Т. А.

Дніпровський державний технічний університет

Постановка проблеми та актуальність. Мова постійно розвивається та удосконалюється, найбільш чутливо реагуючи на зміни в різних сферах життя суспільства (політичній, економічній, культурній тощо). Збагачення словникового складу мови відбувається за рахунок появи неологізмів, які визначаються як «слова або фразеологічні звороти, що входять до мови у зв'язку з ростом культури і техніки, розвитком або змінами в суспільних відносинах і змінами в побуті й умовах життя людей та відчуються тими, що говорять як нові» [1, с. 323].

Як справедливо зазначають мовознавці, активні процеси новотворення зумовлені двома групами чинників: мовними (лінгвістичними) й позамовними (екстралінгвістичними). До першої групи належать «розширення можливостей точнішого відображення об'єктивної реальності, прагнення до подолання номінативної недостатності та до уніфікації мовних засобів, намагання носіїв мови поповнити, поглибити й розширити уявлення про предмет або явище, удокладнити

поняття, ознаки завдяки розмежуванню смислових і функціональних відтінків» [2, с. 194-195]. Наявність другої групи факторів пов'язана з безпрецедентним зростанням й розширенням «суспільно-політичних, економічних, наукових і культурних зв'язків між народами, зі свого боку сприяє значному збільшенню обсягу інформації й зростанню темпів міжнародного обміну нею завдяки перекладу» [2, с. 195].

Англійська мова, перебуваючи у стані постійного динамічного розвитку, інтенсивно поповнюється новими фразеологічними одиницями. Як зауважує О.В. Кунін, «у фразоутворенні величезну роль відіграє людський фактор, оскільки переважна більшість фразеологізмів пов'язана з людиною, з різноманітними сферами її діяльності. Фактор адресата є найважливішим елементом комунікації... людина прагне наділити людськими рисами об'єкти зовнішнього світу, в тому числі і неживі» [5, с. 4].

У сучасній лінгвістиці нові фразеологічні одиниці, надаючи мові яскравого емоційно-експресивного забарвлення, викликають зростаючий інтерес мовознавців. Різні аспекти фразеологічних одиниць неодноразово ставали предметом наукових розвідок вітчизняних та зарубіжних лінгвістів (Н. Амосова, В. Заботкіна, Ю. Зацний, О. Кубрякова, О. Кунін, В. Мокієнко, Н. Онищук, А. Пашинська, Н. Соловйова, А. Янков та ін.).

Підкреслимо, що у дослідженнях учених-лінгвістів нові фразеологічні одиниці набули різні назви: фразеологічні неологізми, фразеологічні новотвори, неофразеологізми, неофраземи, неологічні фразеологізми, фразеологічні інновації.

Вітчизняний науковець А. М. Пашинська, досліджуючи фразеологічні неологізми в сучасному українському мас-медійному дискурсі, доводить, що зазначені одиниці характеризуються: «високим ступенем функціонально-стилістичної і комунікативно прагматичної ефективності; потребою створення негативної або позитивної оцінності описуваного явища, а

також стилістичним завданням; тенденцією до мовної економії, яка виявляється в прагненні мовців до вибору найефективніших комунікативних засобів, до фіксації за допомогою відтворюваних і компактних мовних одиниць соціального досвіду носіїв мови; широким використанням евфемізмів; значним збільшенням термінологічних словосполучень, професіоналізмів, які стають основою для творення неофразем; незафіксованістю у попередніх словниках» [7, с. 8-9].

Мета статті – окреслити нові фразеологічні одиниці сучасної англійської мови; з'ясувати сфери виникнення фразеологічних інновацій.

Виклад основного матеріалу. Одним із найважливіших шляхів збагачення лексичного складу мови є виникнення фразеологічних неологізмів. Незаперечним є твердження, що інтеграція інновацій англійської мови «в лексико-семантичну систему залежить від безпосереднього зв'язку з актуальними суспільними рухами, обумовлюється висуванням на перший план певних соціальних груп, особливо тих, в яких саме і народжуються нові слова і словосполучення» [3, с. 7]. Важливі проблеми сучасного суспільного життя сьогодні відображає публіцистика, володіючи широким розмаїттям мовних засобів. На думку дослідників, саме «газетні тексти по праву можна вважати лабораторією по створенню фразеологічних новотворів, оскільки вони з великою мобільністю здатні повно і динамічно відобразити усі інновації фразеологічного характеру» [6].

Розглянемо декілька цікавих фразеологічних інновацій, отриманих шляхом суцільної вибірки зі словників неологізмів англійської мови початку ХХІ століття [3; 4]: **alpha earner** означає члена сім'ї, особливо жінку, заробіток якої складає основну частину домашнього прибутку; **anchor baby** називають дитину емігранта в США (вважається, що така дитина дає можливість батькам залишитися в Сполучених Штатах, оскільки вона автоматично отримує право на американське громадянство); **trophy child** – дитина, що

своїми талантами та здібностями справляє велике враження на людей і тим самим сприяє престижу батьків; вислів **barking head** використовується для позначення телевізійного коментатора, який використовує в якості «зброї впливу» гучний голос; **bed head** – «незастелене ліжко», вид зачіски, коли волосся стирчить в різні сторони; **cereal test** – рішення редактора, продюсера щодо друку чи транслявання певних матеріалів; **brain burn** – довга та виснажлива екзаменаційна сесія.

У результаті дослідження з'ясовано, що фразеологічні неологізми пов'язані з усіма сферами суспільного життя.

Активним постачальником фразеологічних інновацій є політична сфера, з якою пов'язані політичні дії, відносини, процеси, події тощо. Так, **carpet crossing** означає перехід з правлячої до опозиційної партії; **blue hot** – сердито налаштований активіст Демократичної партії; **friendly fire** – напади, критика з боку однопартійців, прихильників; **Volvo Democrat** – американець європейського походження, член Демократичної партії, добре освічений, помірно багатий, живе в передмісті; **rogue regime** – країна, яка порушує договір про нерозповсюдження зброї масового знищення, маючи або прагнучи мати таку зброю; **border shopping** – неодноразове перетинання кордону певної країни (у надії дістатися до неї, незважаючи на заборони, перешкоди); **star power** – використання політиками пожертвувань від знаменитостей.

Поява фразеологічних неологізмів пов'язана з соціальною сферою, яка забезпечує створення передумов для життя та активності людей (створює соціальні блага у вигляді послуг охорони здоров'я, освіти, культури, соціального забезпечення тощо). В якості прикладів наведемо наступні інновації: **guerilla gardener** – «садівник-партизан», людина, яка таємно висаджує рослини на вільних клаптиках землі у межах міста (представник досить поширеного руху за «возз'єднання з землею» як протесту проти урбанізованої цивілізації); **silver industry** – підприємства, які займаються

виготовленням товарів для людей старшого віку; **hard mail** – звичайна, не електронна пошта; **rush minute** – період дня, коли люди їдуть на роботу чи з роботи, а транспортних засобів не вистачає; **mucus trooper** – хворий грипом службовець, який приходить на роботу і працює; **lipstick effect** – тенденція купувати недорогі, але вкрай потрібні товари під час економічного спаду.

Постачальником фразеологічних інновацій продовжує бути медицина: **happy medicine** – косметична хірургія (вважається, що ця хірургія набуває риси «щасливої медицини» для пацієнтів, оскільки вона приносить їм задоволення); **pumping party** – зібрання, на якому некваліфікований хірург проводить бажаним особам незначні косметичні операції для зміни форми окремих ділянок тіла; **voice lift** – операція для «омолодження» голосу пацієнта; **senior moments** – «хвороба Альцгеймера» (евфемістичне позначення слабоумства).

Економічна сфера, яка є основою суспільства і його життєдіяльності, зумовила появу фразеологічних неологізмів: **bloody pocket syndrome** – тенденція працівників не сповіщати про травмування на роботі; **cappuccino economy** – економіка, яка характеризується надзвичайно високими темпами розвитку однієї галузі; **whisper number** – офіційний прогноз прибутків компанії, побудований на слухах та інших недостовірних джерелах інформації; **blue-out** – страйк службовців, які не виходять на роботу, вдаючи з себе хворих; **brown bag** – незаконно продавати патентовані різновиди сортів насіння; **falling knife** – нерухомість, ціна на яку в даний момент різко або поступово падає; **ghost work** – робота звільнених колег, яку змушені робити робітники та службовці, що залишилися у фірмі, компанії; **sunlighting** – виконання додаткової оплачуваної роботи в неробочий час.

Духовна сфера суспільства, яка є досить багатогранною, сприяла появі наступних фразеологічних інновацій: **rat dance** – ціла низка спорадичних дій, яка зовсім несподівано приводить до позитивних результатів; **glass floor** – бар'єр, який перешкоджає жінкам почати

свою ділову кар'єру (наприклад, у процесі працевлаштування після закінчення коледжу або університету); **smoking gun** – незаперечний доказ, точна інформація; **spinach cinema** – кінострічки, які переглядаються з певних особистих мотивів; **spotlight effect** – впевненість в тому, що насправді люди приділяють більше уваги зовнішньому вигляду, ніж це здається на перший погляд; **Humpty-Dumpty time** – час довгих роздумів, зволікань і вагань; **milk brain** – відчуття дезорієнтації і сповільнення розумової діяльності; **motherhood statement** – приємні для слуху тривіальні фрази (які захоплюють свідомість слухача).

З масовим розвитком туризму в світі сьогодні набирають оберти нетрадиційні екстремальні види туризму, що спричинило появу низки фразеологічних інновацій: **dark tourism** – туристичні мандрівки по місцях, пов'язаних із жахливими подіями, нещасними випадками; **extreme tourism** – подорож по небезпечних місцях, участь у небезпечних заходах; **grief tourism** – відвідування місць трагічних подій, стихійних лих із метою висловлення «співчуття до жертв».

Незаперечним є твердження, що усі сфери соціального життя взаємозалежні, тому їх необхідно розглядати тільки в єдності.

Сьогодні Інтернет, як засіб поширення інформації, міцно *увійшов* в усі сфери суспільного життя. З популярністю його використання співвідносяться наступні інновації: **flash crowd** – несподіваний інтерес і наплив користувачів Інтернету до певного веб-сайта; **dot-com economy** – економічна діяльність, що здійснюється через Інтернет; **Internet Jockey** – той, хто багато часу проводить в Інтернеті; **Internet ghetto** – «Інтернет гетто», стан людей, позбавлених можливості користуватися комп'ютерною технікою, Інтернетом; **print clone** – електронна версія-копія надрукованої газети чи журналу; **screen sucking** – пристрасть до пошуків інформації в Інтернеті, постійної перевірки своєї електронної пошти.

Несанкціонований доступ до комп'ютерних систем також сприяв появі фразеологічних новоутворень для позначення особливого типу комп'ютерних спеціалістів: **ethical hacker** – хакер, який проникає в надійно захищену комп'ютерну систему для виявлення її «слабких місць» і для вдосконалення системи її захисту; **patriot hacker** – хакер, який «зламує» комп'ютерні системи тих персон або організацій, що, на його думку, мають відношення до тероризму або ставляться вороже до США; **white hat hacker** – хакер, який, виявивши хиби в системі захисту, попереджає про них продавця системи; **bot herder** – хакер, який контролює велику кількість комп'ютерів зі своєю злоторисливою метою; навіть іронічне **mommy hacker** – мати, яка стурбована пошуком її дітьми інформації в Інтернеті, і тому вона нерідко «зламує» свої домашні комп'ютери.

Викладений матеріал свідчить, що значну кількість фразеологічних інновацій було створено для позначення і характеристики людей: **stress puppy** – особа, яка постійно скаржитися на стресові ситуації, але має успіх саме завдяки їм; **iron pants** – людина, яка багато працює; **lion food** – людина на керівній посаді; **corridor cruiser** – службовець, який імітує бурхливу діяльність (витрачає багато часу на біганину тільки для того, щоб вчасно прибути на призначені зустрічі, засідання, наради); **office park dad** – одружений чоловік у віці 25-40 років, який займається інтелектуальною працею і мешкає в приміських районах; **club-sandwich generation** – люди, які піклуються одночасно про своїх батьків, дітей та онуків; **ethical eater** – особа, яка споживає продукти, що відповідають певним етичним та екологічним вимогам; **gossip magnet** – особа, яка притягує до себе певними якостями; **meat tooth** – людина, яка любить м'ясні блюда; **grey nomad** – пенсіонер, який часто подорожує (для розваги); **sleep camel** – людина, що хронічно недосипає протягом робочого тижня і тому компенсує потребу у сні у вихідні дні; **cookie puss** – доброзичлива на перший погляд, але нещира особа. Цікавими видаються

фразеологічні неологізми для позначення назв осіб за професією чи спеціальністю: **marzipan layer** – менеджери, які знаходяться між нижчим і середнім рівнем управлінського персоналу; **knowledge angel** – компетентний бізнесмен, менеджер, який допомагає «встати на ноги» новій компанії.

У результаті дослідження з'ясовано, що переважну більшість проаналізованих неологізмів становлять номінативні фразеологічні одиниці (на позначення предметів, явищ, дій, станів, якостей тощо). Проте зустрічаються й номінативно-комунікативні фразеологічні одиниці, до яких належать дієслівні фразеологічні інновації для позначення інтенсивності дії: **go plural** – працювати у кількох фірмах; брати участь у роботі над кількома проектами, програмами; **eat what you kill** – отримувати те, що заробив; **wave a dead chicken** – вирішувати проблему, вдаючись до кроків приречених на невдачу; **walk the cat back** – намагатися зрозуміти хід і суть подій шляхом їх послідовного хронологічного відтворення у зворотному порядку; **jump the couch** – проявляти розгнущаний, нестримний характер, близький до божевілья; **open the kimono** – викрити щось, що було приховане; **kitchen-sink** – довести до банкрутства (про бізнес); **put wood behind the arrow** – надавати фінансову та іншу підтримку компанії і сприяти виготовленню якісної продукції; **beat the clock** – кинути виклик своєму «біологічному годиннику».

3 огляду на наведені приклади, підкреслимо, що однією з основних особливостей фразеологічних одиниць, яка відрізняє їх від вільних словосполучень, є ідіоматичність. З перекладацького погляду зазначені фразеологічні одиниці становлять великі труднощі, оскільки не мають в українській мові еквіваленту або аналогу. Дослівний переклад може призвести до неправильного розуміння змісту фразеологізму: наприклад, **weather tourism** – «погодний туризм». Використання описового способу перекладу з метою тлумачення фразеологізму (передача у максимально

стислій формі змісту фразеологізму за допомогою опису, пояснення, порівняння) є найбільш доречним: ***weather tourism*** – проведення відпустки в умовах спостереження за торнадо, ураганами та іншими загрозливими погодними явищами.

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо, що усі сфери суспільного життя є активними постачальниками фразеологічних інновацій, які виникають як яскраві емоційно-експресивні образні вислови. Нові фразеологічні неологізми, слугуючи для позначення нових явищ дійсності, завдяки змістовності та влучності, багатому стилю потенціалу стають популярними та починають активно функціонувати у мові, швидко розповсюджуються і носіями мови, і засобами масової інформації.

Література

1. Арнольд И. В. Лексикология современного английского языка : учеб. пособие. 2-е изд., перераб. М. : ФЛИНТА : Наука, 2012. 376 с.
2. Бондаренко О., Радзівська О. Неологізми : способи творення та перекладу : URL : file:///C:/Users/user/Downloads/Mv_2011_12-13_38.pdf
3. Зацний Ю. А., Янков А.В. Інновації у словниковому складі англійської мови початку ХХІ століття : англо-український словник. Вінниця : Нова книга, 2008. 306 с.
4. Зацний Ю. А., Янков А.В. Нова розмовна лексика і фразеологія : англо-український словник. Вінниця : Нова книга, 2010. 224 с.
5. Кунин А.В. Курс фразеологии современного английского языка :учеб. для ин-тов и фак. иностр. яз. 2-е изд., перераб. М. : Высш. шк., Дубна : Изд. Центр «Феникс», 1996. 381 с.
6. Онищук Н. Фразеологические неологизмы и фразеологические инновации в современной лингвистической науке : URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/16460/1/Onyshchuk.pdf>
7. Пашинська Л.М. Фразеологічні неологізми в сучасному українському мас-медійному дискурсі : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. філол. наук : спец. 10.02.01 – українська мова. К., 2011. 23 с.

КРОСКУЛЬТУРНА ТА МІЖМОВНА КОМУНІКАЦІЯ: ПИТАННЯ МЕТОДИКИ ВИКЛАДАННЯ

=====

УДК 373.51

НОВІТНІ ТЕРМІНИ МЕДІАОСВІТИ ТА МЕДІАДИДАКТИКИ

Онкович Г. Д.

Київський медичний університет

Постановка проблеми, її актуальність. Розвиток засобів масової інформації/ комунікації та їх залучення до процесу навчання і виховання значно активізували творчий пошук педагогів у багатьох країнах. Інноваційна діяльність освітян, не задоволених традиційними умовами, методами, способами навчання і виховання, була зорієнтована не лише на новизну змісту реалізації своїх зусиль, а передусім на якісно нові результати. Це й спричинило виокремлення медіаосвіти в окрему галузь, своїм змістом зорієнтованої на людину. Її з'ява в освітньому просторі – це інноваційний процес, зумовлений суспільною потребою. Принагідно зазначимо, що дехто й досі вважає медіаосвіту синонімом поняття «журналістська освіта». Це так, коли йдеться про підготовку фахівців для сфери масових комунікацій (медіаосвіта медійників - вищий рівень медіафаховості), проте простір медіаосвіти набагато ширший.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ще 1984 року ЮНЕСКО так визначила суть медіаосвіти: «Навчання теорії і практичних умінь для оволодіння сучасними засобами масової комунікації, що розглядається як частина специфічної й автономної галузі знань у педагогічній теорії і практиці. Її слід відрізнити від

використання ЗМІ як допоміжних засобів у викладанні інших галузей знань». В останні роки це нове педагогічне відгалуження привертає все більше уваги провідних міжнародних організацій та освітянської громадськості. Саме через НАВЧАННЯ за допомогою медіаосвіти особистість здобуває інформаційну свободу – право одержувати інформацію, необхідну для життя, саморозвитку та професійної діяльності, висловлювати свої погляди з приводу тих або інших явищ і подій, передавати інформацію (і що більш важливо – знання) іншим людям, збагачувати себе знаннями через самоосвіту з опертям на медіаосвітні технології.

Технології медіаосвіти сьогодні передбачають залучення до навчального процесу як традиційних засобів масової інформації (періодичні видання, радіо, телебачення, кіно тощо), так і засоби новітніх інформаційних технологій, а саме – програмно-апаратні засоби і пристрої, що функціонують на базі обчислювальної техніки; використовують також сучасні способи і системи інформаційного обміну, що забезпечують операції збирання, накопичення, збереження, оброблення й передавання інформації [15]. Власне, явища ці були присутні в житті соціуму від початку виникнення засобів масової інформації, однак зовсім недавно з'явилися у вжитку нові поняття, до складу яких увійшла лексема „медіа”, й почали активно використовуватися у різних галузях суспільного життя (для прикладу, назовемо: медіапедагогіка, медіадидактика, медіаекологія, медіапсихологія...).

Нині існує багато визначень поняття „медіаосвіта”. Ми розглядаємо її як діяльнісний процес розвитку і саморозвитку особистості з опертям на засоби масової інформації (як „старих”, так і „нових”) та використанням їхніх матеріалів, тобто медіатекстів, які вони містять. У разі, коли йдеться про використання медіазасобів, слід вести мову про інформаційну грамотність, а якщо ми прагнемо використовувати медіапродукти, доцільно говорити про медіаграмотність. Оскільки наразі

особистість використовує медіазасоби з метою скористатися медіа продуктом, ідеться про володіння медіа-інформаційною грамотністю. (Останнім часом деякі медіапедагоги висувають нове бачення медіакомпетентності / медіаграмотності, називаючи її інтермедіальною компетенцією). Термінологічний рух триває...

Сучасний фахівець у будь-якій галузі зобов'язаний бути медіакомпетентним. На нашу думку, медіакомпетентність фахівця – це інтегральна характеристика особистості, яка складається з окремих часткових медіакомпетенцій і є ознакою медіакультури. Поняття медіаосвіта, медіаграмотність та медіакомпетентність нині – важливі категорії не тільки в науках про соціальні комунікації, а й в педагогічних. Медіаосвітні знання сьогодні відіграють важливу роль не лише у підготовці майбутніх фахівців у сфері медіа, а й у процесі здійснення будь-якої професійної діяльності. За допомогою засобів масової комунікації (медіа) та через уміння правильно користуватися їхніми матеріалами можна значно спростити та підвищити ефективність виконання тих чи інших аспектів роботи будь-якого фахівця [4].

Медіакомпетентність – якість медіаграмотної особистості. Це – результат медіаосвіти, котрий допомагає людині активно використовувати можливості інформаційно-освітнього поля – телебачення, радіо, відео, преси, Інтернету. Саме вона формує культуру спілкування, розвиває творчі, комунікативні здібності, критичне мислення, вміння сприймати, інтерпретувати, аналізувати й оцінювати медіатексти, навчати різних форм самовираження за допомогою освітніх технологій, у тому числі – медіатехнологій. Саме медіакомпетентність розвиває вміння професійно орієнтованого критичного мислення, які допомагають скласти незалежні судження і прийняти компетентні рішення у відповідь на інформацію, передану каналами масової комунікацій [4].

Медіаосвіта (media education) – діяльнісний процес розвитку і саморозвитку особистості за допомогою та на матеріалах засобів масової комунікації (медіа). Сьогодні в цьому новому науковому відгалуженні виділяють кілька основних напрямків, що орієнтує на розвиток відповідних медіатехнологій, котрі використовуватимуться в освітній діяльності й сприяють розвитку медіадидактики. Адже йдеться про: 1) медіаосвіту майбутніх професіоналів – журналістів, кінематографістів, редакторів, продюсерів та інших „медійників”; 2) медіаосвіту майбутніх педагогів в університетах, педагогічних інститутах, в системі підвищення кваліфікації викладачів вузів і шкіл; 3) медіаосвіту як складову частину загальної освіти школярів і студентів, що може бути інтегрованою з традиційними дисциплінами або автономною (спеціальною, факультативною, гуртковою і т. ін.); 4) медіаосвіту в установах додаткової освіти і дозвіллевих центрах; 5) дистанційну медіаосвіту школярів, студентів і дорослих за допомогою телебачення, радіо, системи Інтернет; 6) самостійну / безперервну медіаосвіту; 7) медіаосвіту майбутніх фахівців різних напрямів підготовки [16].

Наголошуємо: ми виокремлюємо медіаосвіту майбутніх фахівців різних напрямів підготовки, оскільки ведемо мову не просто про «медіа для всіх» (хоча саме це гасло було популярним ще зовсім недавно), а про те, як найбільш ефективно використовувати професійно-орієнтовані медіатексти в підготовці майбутніх спеціалістів з вищої освіти, щоб у подальшому вони успішно застосовували навички роботи з мас-медіа для підвищення професійного рівня, самоосвіти впродовж усього життя. Адже сьогодні мало бути просто інформаційно-грамотним. Інформаційне суспільство знань потребує від особистості медіаграмотності. Саме розвиток медіа- та інформаційної грамотності - один із пріоритетів Стратегічного плану Програми ЮНЕСКО «Інформація для всіх», тому, що медіа- та інформаційна грамотність є необхідною умовою для сталого розвитку відкритих, плюралістичних, інклюзивних суспільств

знання, а також інститутів громадянського суспільства, організацій, спільнот й окремих осіб.

Відтак медіаосвіта у вищій школі – резерв підвищення якості підготовки не тільки фахівців для мас-медіа, медіапедагогів та медіапсихологів. Медіаосвітні елементи мають увійти до навчальних програм циклу професійно-орієнтованої підготовки з інших спеціальностей у відповідних їм обсягах через інтегровані медіаосвітні курси або через курс „Професійно-орієнтована медіаосвіта”. В цьому переконує й наш кількарічний особистий досвід викладання спецкурсу „Медіаосвіта” у Видавничо-поліграфічному інституті Національного технічного університету України „КПІ” [14]. У магістерських групах зверталась увага на дисертаційні дослідження з медіаосвіти та фаху, опрацьовувались автореферати дисертацій, оскільки їхня структура цілком відповідала структурі дипломних робіт. Тож така робота виявилася корисною при підготовці до написання дипломних праць.

Дисертаційні роботи і спецкурси з медіаосвіти українських дослідників – свідчення того, що в процесі навчання присутні різноманітні технології використання мас-медіа. Розроблені авторські програми медіаосвітнього спрямування проходили апробацію у навчальних закладах України. Нині вони виносяться на розгляд педагогічний громадськості України як приклад розвитку нового напрямку в гуманітаристиці – медіаосвіти [2; 3; 4; 6; 16].

На часі розрізнати поняття *інформаційна грамотність* і *медіаграмотність*, *інформаційна компетентність* і *медіакомпетентність*. Інформаційні компетентність і грамотність розкривають технічний аспект створення продукції, ці поняття асоціюють з володінням комп'ютерними технологіями, тоді як медіаграмотність і медіакомпетентність передбачають використання особистістю того медіапродукту, котрий передають засоби комунікації, зокрема, з використанням інформаційних технологій.

Кілька років тому, втім – зовсім недавно – ми відзначали новітність таких понять, як *медіаосвіта* і *медіадидактика* [4], відсутність цих термінів у тогочасних словниках. Наразі свідчимо: ці лексеми активно присутні в нашому освітньому просторі. Явища, котрі вони означають, стали «парасольковими» [17], оскільки ці педагогічні відгалуження виокремились у новітні напрями, успішно розвиваються, в результаті цього процесу виникають нові явища, надсучасні поняття. Проілюструвати сказане на понятті «*медіадидактика*» – **мета статті. Методи дослідження** – аналіз, синтез, узагальнення, прогнозування.

За визначенням, представленим у Вікіпедії, «медіадидактика (media didactics) – розділ дидактики, який вивчає закономірності засвоєння знань, умінь і навичок, формування переконань з опертям на медіаджерела та використанням медіапродуктів. Її метою є розвиток медіаграмотності / медіакомпетентності» [<https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D0%B5%D0%B>].

Медіадидактика має кілька складників. Один із них, визначений терміном „пресодидактика” [7], ми ввели в обіг ще у минулому столітті, коли розробляли методику використання масовокомунікаційних матеріалів на заняттях з мови як іноземної [8]. Ми почали розглядати засоби масової інформації як культурологічні об’єкти при вивченні мови іноземними студентами. Нас приваблювали дослідження в руслі «мова і культура». Колеги-лінгвісти з цікавістю спостерігали за нашими пошуками, оскільки мова преси тоді вже мала певні напрацювання. Цей напрям наукових досліджень вже виокремлювало поняття „пресолінгвістика”. Згодом нами було обґрунтовано і термін „пресолінгводидактика” [9], адже мова ЗМІ – надзвичайно цікавий предмет для дослідження: відтворює “мовний смак епохи” (В.Г. Костомаров), є естетичним виразником часу (О.Я. Сербенська).

У тогочасних радянських словниках не було поняття «медіа», котре успішно ставало складником нових термінів

на заході. Лінгвісти переймалися спостереженням за мовою мас-медіа. Ці спостереження з метою формування мовної компетенції тих, хто навчається, і стали предметом *пресолінгводидактики*. Водночас набували розвитку інші медіадидактичні відгалуження - *кінодидактика*, *радіодидактика*, *теледидактика* [9; 11; 12]. Згодом методисти почали розробляти й *інтернет-дидактику* [15] тощо. Предметом лінгвістичних зацікавлень стала мова різних видів засобів масової комунікації (мова преси, радіомова тощо). Тобто виокремлювалися відгалуження, котрі наголошували на технологіях використання тих чи інших медіазасобів в освітньому процесі. До речі, в той час – через відсутність поняття «медіа» - на теренах України частіше використовувалося поняття ЗМІ – засоби масової інформації, інколи ЗМІ сприймалися як синонім до ЗМК – засоби масової комунікації. Наразі ці поняття «розведено», адже завдання інформації і комунікації переслідують різну мету. І вже зовсім заради справедливості слід пригадати «епоху» слайдів, діафільмів, платівок, котрі у навчальному процесі з'явилися до «класичних» засобів журналістики. У цей час в систему освіти поважно увійшли і перші навчально-контролювальні машини «Ластівка», «КИСИ-5». Починалась епоха ТЗН – технічних засобів навчання. У навчальний процес починають проникати і активно використовуватися нові види навчальних матеріалів - природні джерела інформації, що сприяють формуванню комунікативної компетенції іноземних учнів. Причому замість «навчального» радіо, «навчального / замкнутого» телебачення, навчальної мовної ситуації увага звертається на елементи «живого» радіо, телебачення, кіно, мовного середовища. Зокрема, у методичному посібнику Л. Чашка «Кіно, радіо, телебачення у виховній роботі» розглядались педагогічні можливості, форми і методи використання кінофільмів, радіо- і телевізійних передач у позакласній виховній роботі з метою «формування суспільної активності учнів, перетворенню одержаних знань та ідей у їхні особисті переконання, мотиви поведінки і праці,

допомагало виробленню прагнення й уміння самостійно поповнювати свої знання, орієнтуватись у стрімкому потоці наукової і політичної інформації» [21, с.5].

У розвитку методики викладання російської мови як іноземної стався своєрідний стрибок (див., наприклад, дисертації Н.Журавльової, С.Словінського, І.Бабенко-Єршової) [6]. Такий підхід знайшов відгук не тільки у радянських дослідників, а й у зарубіжних. Так, наприклад, К.Зернер (НДР) розглядав телебачення як одне з найважливіших аудіовізуальних засобів навчання, відзначаючи при цьому, що використання телебачення - не тільки засіб, а й мета навчання, тому що «це не тільки зразки російської мови, а й джерело країнознавчих знань». Подібна позиція знайшла широку підтримку у ряду інших авторів.

Результати дослідження. Аналіз публікацій медіаосвітньої проблематики в Україні свідчив, що необхідність перейти від штучно створених навчальних матеріалів до «живих», «свіжих» медіатекстів, здатних, при вмілому використанні в роботі, задовольняти всі вимоги комунікативно спрямованого навчання назрівала давно. Це відповідало тогочасним світовим тенденціям. 1980-і роки ознаменувалися тим, що, незважаючи на «централізовані» навчальні посібники по роботі з газетою, стали з'являтися видання, де пропонувалося використовувати в навчальному процесі інші засоби масової комунікації. Була зроблена спроба комплексного використання матеріалів радянських газет, радіо і телепередач на заняттях з російської мови [5]. Пошуки комплексного використання медіа в навчальному процесі відображені в дисертації І.В.Бабенко-Єршової [2]. Вони тривали на кафедрах багатьох міст, де навчалися іноземні студенти

Одним із перших теледидактів на пострадянському просторі стала І.В.Єршова-Бабенко з Одеси. У 1986 році відбувся захист її кандидатської дисертації «Основи методичної системи роботи з матеріалами телевізійних програм на підготовчому факультеті (в комплексі з

газетними матеріалами)» на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук. Робота була присвячена проблемі використання неадаптованих інформаційних матеріалів телебачення країни, мова якої вивчається іноземними студентами. Актуальність теми дослідження була перш за все обумовлена потребами практики, оскільки досвід роботи кафедр російської мови в провідних вишах Києва, Харкова, Москви, Мінська, Воронежа та інших міст свідчив про необхідність включення в практичний курс російської мови для іноземних студентів не тільки неадаптованих матеріалів преси, а й телебачення, оскільки «розвиток ТБ зробило його одним з важливих чинників формування і в той же час формою існування соціально-мовного середовища, засобом відображення і формою прояву соціальної відповідальності, одночасно активно впливає на неї, специфічною сферою спілкування [2, с. 1].

У дисертації обґрунтовувався новий методичний підхід, що виходив із твердження можливості, необхідності і значної ефективності включення в процес вивчення російської мови як іноземної неадаптованих матеріалів телебачення країни, мова якої вивчається. Сьогодні ми говоримо про цей підхід як про медіаосвітній, представляємо І.В.Єршову-Бабенко першим українським теледидактом. Відмінною рисою телепродукції дослідниці називала більш дієвий її вплив на почуття людини, ніж у звичних для минулих років потоків друкованої та іншої мовної продукції, «в той же час мова аудіовізуальної інформації в кожній конкретній соціокультурному середовищі має деяке «загальносвітове» ядро спеціальної аудіовізуальної телемови», яке найбільш часто використовують інформаційні телепередачі, зокрема, в повідомленнях хронікально-документального характеру, відзначала дисертантка. Зупинялася вона і на специфічних факторах сприйняття телепродукції, виділяла групу факторів, що збільшують розуміння і засвоєння змісту тощо. Дослідження І.В.Єршової-Бабенко свідчить про присутність на заняттях в іноземній

аудиторії і медіаосвітніх факторів, і медіапсихологічних, бо при сприйнятті телепродукції (як єдиного твору) види мовленнєвої діяльності перебувають у складній взаємодії.

Застосування матеріалів ЗМК у навчанні сприяло оволодінню іноземними студентами актуальною сферою спілкування - медіасферою, залучало до медіакультури країни мови, що вивчається, допомагало швидше подолати мовні та психологічні труднощі при зустрічі іноземних студентів із різними формами медіакультури. Медіаосвіта на заняттях в іноземній аудиторії набувала все нових форм. Ми тоді почали говорити про *журналістсько-методичний підхід*, про журналістику як одну з базисних наук у викладанні мов, про необхідність ведення діалогу культур з опертям на засоби журналістики, адже в усіх країнах, звідки прибували на навчання студенти, були власні засоби журналістики. Їх ми розглядали як знаки національної культури.

Проте в полі зору медіадидактів перебували не тільки засоби журналістики. Чимало напрацювань із кінодидактики має наукова школа професора О.В.Федорова із Таганрога. Ще раніше про це йшлося у посібнику Л.В.Чашка «Кіно, радіо, телебачення у виховній роботі» [21]. Аналіз залучення кінопродукції у навчальний процес і власний досвід використання кінофрагментів художніх творів на заняттях з української мови та літератури представлено у науково-методичному посібнику Тамари Бабійчук «Сучасна медіаосвіта: відеофрагменти художніх творів на заняттях української мов та літератури в педагогічному коледжі», де докладно досліджено питання методики створення і використання відеофрагментів на заняттях в літературознавчій, психолого-педагогічній, культурознавчій, методичній літературі. запропоновано авторську концепцію впровадження відеофрагментів художніх творів у систему роботи викладача, уміщено методичні рекомендації, зразки занять та позанавчальних заходів [1]. Зауважимо принагідно, що цей посібник – приклад втілених понять

«предметна медіаосвіта», «педагогічна медіадидактика», «кінодидактика».

На XII Конгресі МАПРЯЛ у Шанхаї (Китай), було представлено низку напрацювань лінгводидактів із різних країн, котрі демонстрували власні технології використання Інтернет-джерел у навчальному процесі при вивченні мови як іноземної, що й вивело нас на розуміння окремішності поняття «*інтернет-дидактика*» [18]. Сьогодні це поняття стало «парасольковим», адже в інтернет-епоху з'явилося безліч новітніх медіатехнологій, котрі без цього засобу годі й уявити.

В соціальних мережах інтернет-простору представлено чимало креативних професійно-орієнтованих сторінок, сайтів, блогів. Дослідники медіапростору ці процеси відстежують, характеризують, порівнюють. Нас же, на відміну від медіадослідників, це спонукає говорити про новітні відгалуження *медіадидактики*, обґрунтовувати й вводити в освітнє поле терміни «*блогодидактика*», «*сайтодидактика*». Адже педагоги-новатори створюють свої медіапродукти (блоги, сайти, сторінки) з освітньо-виховною метою, мають власне бачення представлення навчального й освітнього матеріалу для конкретного учня, класу, предмету. Наразі на нашій фейсбук-сторінці наявні такі поняття, як «*педагогічна блегодидактика*» (*сайтодидактика*), «*предметна блегодидактика*», «*наукова блегодидактика*»... Донедавна перед тут вели шкільні педагоги-новатори, котрі зрозуміли ефективність власної присутності в інформаційному просторі. Однак нині у цей процес вливаються і викладачі технічних та природничих дисциплін із вишів. Для прикладу назовемо сторінки «Нафтогазова освіта» [<https://www.facebook.com/groups/866495553505940/>] та «Освіта за спеціальністю "Нафтогазова інженерія та технології"» [<https://www.facebook.com/groups/145315129579851/>]. І якщо творці сторінки «Нафтогазова освіта» вважають, що вона — «маленький острівець нафтогазових знань у

просторі Інтернету», то друга сторінка має більш розлогий коментар: «Філософія цієї групи спрямована на популяризацію нафтогазової освіти в Україні. (...) Створення групи «Освіта за спеціальністю "Нафтогазова інженерія та технології"» – це застосування новітніх технологій медіадидактики – мультимедіадидактики, Інтернет-дидактики, прикладами яких є такі майданчики на Фейсбуці: «Drillers Club Knowledge Box», "Нафтогазова освіта"».

Успішно залучається до освітнього процесу Вікіпедія. Це – «справа рук» іншої «категорії» педагогів-новаторів. Як результат – з'ява поняття «*вікідидактика*» [<https://www.facebook.com/groups/1796426670616724/>]. Зокрема, її задачами є: розробляння й апробація нових дидактичних матеріалів; розробляння і впровадження різновидів уроків (вікіуроки, предметні (з літератури, географії, історії тощо), виховні, «людина з Вікіпедії», «людина до Вікіпедії», уроки-подорожі, уроки за матеріалами вікіпроектів, за матеріалами Фотоконкурсів тощо); вікітренінги; розробляння і впровадження різновидів лекцій для студентів: вікілекції, предметні заняття; створення вікістудій і вікішкіл у вишах; написання рефератів, оглядових статей тощо [19; 22].

Часто на розуміння – от воно, нове – наштотвхують колеги із суміжних культурних шарів. Так, досвід створення флешбук-сторінок дніпровської бібліотекарки Тетяни Глоби сприяв впровадженню в освітній простір поняття «*книгоспалах-дидактика*» [24].

Величезний культурологічний потенціал мають різні технології використання вуличного простору - це свідчить досвід нашої сторінки у мережі фейсбук «*Медіадидактика вуличного мистецтва*» [<https://www.facebook.com/Media-didactics-Street-Art/155519488270967/>], де представлені різновиди таких медіатекстів міста і довкілля, як мурали, ландшафти, архітектурні споруди тощо [23]. Успішно функціонують тематичні фейсбук-сторінки «Медіадидактика професора Ганни Онкович» [<https://www.facebook.com/groups/1281772531926788/>],

«Книгоспалах-дидактика»

[<https://www.facebook.com/groups/1255700747839235/>],

«Медіашкола професора Ганни Онкович»

[<https://www.facebook.com/groups/898909013519964/>],

«Педагогічна блогодидактика»

[<https://www.facebook.com/groups/157912791489994/>] та

ін., котрі стали майданчиками для обміну передовим досвідом медіадидактів України.

Висновки та перспективи подальших досліджень.

Актуальність упровадження медіаосвіти у систему освіти за допомогою інтегрування медіаосвітніх технологій у професійну підготовку майбутніх фахівців обумовлена тим, що у навчальному процесі виникає принципово нова концепція навчання і професійної підготовки, яка включає медіаосвітні стратегії з метою формування медіаосвітньої культури. Медіакультура справедливо розглядається необхідним складником професійної культури майбутнього фахівця. Це дає нам підстави говорити про медіадидактику вищої школи, про професійно-орієнтовану медіаосвіту, предметну медіаосвіту як про нові й перспективні педагогічні явища.

Розвиток медіаосвіти спонукав до з'яви нових явищ і понять і в іншій – «вертикальній» - площині. Уже велася мова про медіадидактику вищої школи. Зрозуміло, що, за аналогією, слід мовити про медіаосвіту дошкільної, медіаосвіту початкової, середньої школи, медіаосвіту позакласної роботи і под. Відповідні напрацювання практиків наразі наявні, бракує наукового опрацювання й узагальнення. Можна передбачати, що цей процес надалі активно й успішно триватиме в усіх напрямках і на всіх щабелях розвитку медіаосвіти, відтак поповнюватиметься новими термінами і технологіями й медіадидактика.

Література

1. Бабійчук Т.В. Сучасна медіаосвіта: відео фрагменти художніх творів на заняттях української мови та літератури в педагогічному коледжі: науково-

- методичний посібник / Т.В.Бвбійчук. – Житомир: Видавець О.О.Євенок. 2017. – 372 с.
2. Ершова-Бабенко И.В. Основы методической системы работы с материалами телевизионных программ на подготовительном факультете (в комплексе с газетными материалами. Автореф. ... канд. пед. наук. М.: ИРЯ им. А.С.Пушкина, 1986.
 3. Медиадидактика вищої школи: програми спецкурсів / Онкович Г.В., Духаніна Н.М., Сахневич І.А., Гуріненко І.А., Янишин О.К., Онкович А.Д., Балабанова К.Є. - К.: Логос, 2013. - 196 с.
 4. Медіакомпетентність фахівця : кол. монографія / Г. В. Онкович, Ю. М. Горун, В. О. Кравчук, Н. О. Литвин, І. В. Костюхіна, К. А. Нагорна ; за наук. ред. Г. В. Онкович ; НАПН України, Ін-т вищ. освіти. – Київ : Логос, 2013. – 286 с. : рис., табл.
 5. Онкович А. В. Методические рекомендации по использованию материалов советских газет, радио- и телепередач в учебном процессе по русскому языку. К.: КИСИ, 1982. - 68 с.
 6. Онкович А.В. Формирование информационных интересов средствами журналистики в процессе обучения русскому языку иностранцев: дис. канд. филол. н. К.: КГУ им. Т.Г.Шевченко, 1987. - 176 с.
 7. Онкович А.В. Прессодидактика и прессолингводидактика / А. В. Онкович // Журналистика в 1992 году. СМИ в условиях информационного рынка / Моск. гос. ун-т. – М.: МГУ, 1993. – Ч. 3. – С. 38–39.
 8. Онкович Г.В. Читаймо газету разом! Ч. 1 : Прессодидактика : навч. посіб. для інозем. студентів підгот. від. / Г. В. Онкович ; Ін-т систем. дослідж. освіти. – Київ : ІСДО, 1993. – 59 с.
 9. Онкович А.В. Прессодидактика та пресолінгводидактика у навчальному процесі з української мови як іноземної // Українська мова як іноземна: проблеми методики викладання : зб. мат-лів Міжнар. наук. конф., Ялта, 1993. – Львів : Каменяр, 1994. – С. 80–88.
 10. Онкович А.В. Новітні терміни лінгводидактики / Г. В. Онкович // Сучасні проблеми термінології та термінографії : тези доп. Міжн. наук. конф.– Київ : КМУЦА, 2000. – С. 93–94.
 11. Онкович А.В. Прессодидактика и прессолингводидактика: от грамматики до логоэпистемы / А. В. Онкович // Медиаобразование. Media Education : рос. журн. истории, теории и практики медиапедагогика. – 2009. – № 4. – С. 26–31. – Сведения доступны также по Интернету: <http://window.edu.ru/resource/351/65351/files/61353.pdf>.
 12. Онкович А.В. Прессодидактика и прессолингводидактика в обучении русскому языку как иностранному / А. В. Онкович // Лексико-грамматические инновации в современных славянских языках : материалы IV Междунар. науч. конф., Днепропетровск, 9–10 апр. 2009 г. / сост. Т. С. Пристайко. – Днепропетровск : Пороги, 2009. – С. 393–396.
 13. Онкович А.В. Теледидактика как одна из медиаобразовательных технологий (1970–1980-е годы) // Медиаобразование. Media Education : рос. журн. истории, теории и практики медиапедагогика. – 2010. – № 4. – С. 18–25. – Сведения доступны также по Интернету: <http://window.edu.ru/resource/843/72843/files/82345.PDF>.
 14. Онкович Г.В. Медиаосвіта: експерим. програма баз. навч. курсу для студ. вищ. навч. закл. – К.: Логос, 2010.- 40 с. – Бібліогр.: с.36 – 40.
 15. Онкович, Анна. Медиадидактика: масс-медиа в учебном процессе по русскому языку как иностранному : [монография] / Анна Онкович. – Saarbrücken : LAP Lambert Academic Publishing, 2012. – 332 с.

16. Онкович Г.В. Медіадидактика вищої школи: український досвід // Вища освіта України : теорет. та наук.-метод. часоп. / Ін-т вищ. освіти НАПН України. – Київ, 2013. – № 1. – С. 23–29.
17. Онкович Г.В. «Парасолькові» терміни сучасної медіаосвіти // Нові технології навчання : зб. наук. пр. – Вінниця ; Київ, 2014. – С. 189-194.
18. Онкович А.В. Интернет-дидактика в обучении русскому языку как иностранному / А. В. Онкович // Русский язык и литература в пространстве мировой культуры : материалы XIII Конгресса Междунар. ассоц. преподавателей рус. яз. и лит., Гранада, Испания, 13–20 сент. 2015 г. :– СПб. : МАПРЯЛ, 2015. – Т. 10. – С. 788–793.
19. . Онкович Г. В. Вікідидактика як інновація у мовній підготовці студентів. // Збірник "Інновації та традиції у мовній підготовці студентів": тези доповідей міжнародного науково-практичного семінару. – Х.: ХНУБА, 2017. – 339 с. - С.194 - 198.
20. Сахневич І. А. Практикум для самостійного оволодіння основами медіакомпетентності для студентів I–IV курсів технічних спеціальностей; [за заг. ред. Г. В. Онкович]. – Івано-Франківськ : Сімик, 2011. – 118 с.
21. Чашко Л.В. Кіно, радіо, телебачення у виховній роботі. - К.: Радянська школа, 1979. - 152 с.
22. Onkovych Ganna. New in media education: wikididactics // The Fifth European Conference on Information Literacy (ECIL)/ September 18th-21st, 2017, Saint-Malo, France. Abstracts. - P.250.
23. Onkovych Ganna , Onkovych Artem. Media Information Literacy and Media Didactics of Street Art// The Fifth European Conference on Information Literacy (ECIL)/ September 18th-21st, 2017, Saint-Malo, France. Abstracts. - P.213.
24. Onkovych Н. Knyhospalah (flashbook) didactics as media education technology (Книгоспалах- дидактика як медіаосвітня технологія) // Актуальні дослідження в соціальній сфері: мат-ли УПН міжн. НПК / гол. ред. В. В. Корнешук. – Одеса: ФОП Бондаренко М.О., 2017. – С. 309 – 310.

УДК 81'243:37.091.33

ОСОБЛИВОСТІ РОБОТИ З ТЕКСТОМ ПІСНІ НА ЗАНЯТТЯХ З ІНОЗЕМНИМИ СТУДЕНТАМИ

Вольська Ю. В.

Житомирський державний університет імені Івана Франка

Вивчення іноземної мови складний і багатогранний процес, успішність його протікання та результативність залежать від зацікавленості обох учасників: і викладача, і студента. Під час роботи зі студентами-іноземцями доводиться стикатися з різними проблемами, зокрема й відсутністю навчально-методичних матеріалів та

посібників, котрі враховували б сучасні методи й прийоми викладання української мови як іноземної. Ознайомитися з досвідом застосування нових ефективних методів, прийомів чи форм у навчанні можна лише за матеріалами конференцій та семінарів. На жаль, це стосується саме української, оскільки при викладанні інших мов така проблема не виникає.

Одним із основних прийомів у вивченні мови є робота з різножанровими автентичними текстами, урізноманітнити її можна за допомогою пісенного матеріалу. Фахівці, аналізуючи різні аспекти використання пісні на заняттях з іноземцями, сходяться на думці, що пісенний текст – невеликий за обсягом, інформативний, з пізнаваним ритмічним малюнком, мелодійний – є невичерпним джерелом для методичних ідей та творчого пошуку викладача. Дослідження в цій царині проводять О. Антонів, В. Бадер, О. Деньга, Л. Петько, О. Федорова, О. Фучила [1; 2; 3; 4; 6; 7].

Мета цієї статті показати ефективність, визначити роль і розкрити особливості використання пісенних текстів у процесі навчання іноземних студентів.

На думку дослідників, пісня є багатофункціональним дидактичним матеріалом. Один пісенний текст може застосовуватися для досягнення різних цілей навчання залежно від виконуваних на його основі завдань. Пісня поєднує в собі вербальну й музикальну природу, тому є універсальним засобом для вивчення мови. Насамперед, це оригінальний текст, який відображає своєрідність культури, світосприйняття, національного характеру, особливості будови та функціонування мовних одиниць і може бути використаний із навчальною метою. А музика, викликаючи емоції, сприяє кращому розумінню, запам'ятовуванню мовних формул; на думку В. Бадер, ефективно впливає на якість засвоюваного матеріалу, а також знімає втому, напруження в процесі навчання, урізноманітнює навчальну діяльність [2, с. 2].

Це підтверджують інші дослідники, зокрема О. Фучила зауважує, що з біологічної точки зору за

сприйняття інтуїції, руху, кольору та музики відповідає правий бік головного мозку. Тому, коли слова, які потрібно вивчити, поєднані з музикою, їх запам'ятовують швидше і на довший період часу, ніж під час використання виключно вербального, математичного та логічного лівого боку головного мозку [7, с. 43].

Групове виконання пісні на занятті з іноземцями допомагає подолати мовний і психологічний бар'єри в спілкуванні між студентами та викладачем, підвищити пізнавальний інтерес до вивчення мови, розкрити творчі здібності студентів.

За допомогою пісенного матеріалу можна презентувати всі рівні мовної системи:

- пісні сприяють розумінню фонетичних особливостей і мелодики мови, удосконаленню орфоепічних, акцентологічних та артикуляційних навичок, розучування та часте повторювання текстів допомагають закріпити правильну вимову;

- використання пісні в процесі навчання дозволяє розширити словниковий запас не лише за рахунок запам'ятовування нових лексем, але й усвідомлення конотативних значень уже відомих слів і виразів: у піснях знайома лексика набуває нового контексту, що сприяє розвитку так званого мовного чуття та збільшенню асоціативних зв'язків у пам'яті [5, с. 227]; пісня сприяє розумінню та кращому засвоєнню фонової та безеквівалентної лексики, слів-символів, фразеологізмів й афоризмів;

- у піснях краще засвоюються й активізуються граматичні явища мови: серед пісенних текстів можна віднайти приклади для ілюстрації будь-якої граматичної теми, різних типів простих і складних речень, прямої та непрямої мови.

Пісня стимулює різні канали сприйняття інформації, активізує всі види пам'яті: образну, словесно-логічну, емоційну, навіть моторну (так звані пісні-руханки, у яких спів супроводжується відповідними рухами), дає

можливість для взаємодії всіх видів мовленнєвої діяльності:

- *читання* друкованого тексту хором та індивідуально, при цьому можна застосувати сучасні технічні аудіовізуальні засоби навчання, наприклад, караоке допоможе запам'ятати і текст, і ритм пісні, сформувати навички швидкого читання, а доданий відеоряд посилить емоційне сприйняття;

- *слухання* та часте повторювання пісні – це шлях до розуміння та заучування тексту напам'ять;

- *говоріння* є бажаним результатом роботи із текстом, тема пісні, сюжет, викликані емоції мають стати «виходом» у мовлення;

- *письмове* виконання різноманітних вправ: відтворити текст пісні, заповнити пропуски в тексті, виписати окремі граматичні форми слів та інші – дозволить засвоїти нову лексику, закріпити граматичні форми, мовленнєві моделі тощо.

Для успішного впровадження в структуру навчального матеріалу пісенних текстів потрібно визначити критерії відбору. Можна погодитися із О. Антонів, яка вважає, що важливо брати до уваги, з одного боку, пізнавальну цінність тексту, з іншого – індивідуальність студента-іноземця, рівень його знань та уявлень про країну, її культуру, історію, особливості її соціальної та національної самосвідомості. Потрібно враховувати також і вподобання студента. Основним же буде смислове та лінгвокраїнознавче наповнення пісенного тексту [1, с. 203]. Можна застосувати до пісенного матеріалу й інші вимоги, як це робить К. Ровба, пропонуючи залучати до відбору самих студентів: «... пісня повинна бути приємною, ритмічною, не надто довгою, мати приспів; бажано, щоб пісня відображала країнознавчу специфіку; вокал повинен бути зрозумілим, вимова – чіткою» [5, с. 228]. О. Федорова вважає, що заради дидактичної мети можна пожертвувати художньо-естетичною цінністю пісні, поставивши на перше місце змістову і граматичну доцільність [6, с. 133].

Враховуючи власний досвід і думку фахівців, пропонуємо, насамперед, визначити рівень мовної та мовленнєвої компетенції студента-іноземця, оскільки від цього буде залежати рівень складності самого тексту, і застосовувати відповідно до навчальної мети такі критерії для відбору пісенного матеріалу:

- змістовність, відповідність темі;
- наповненість необхідним мовним (фонетичним, лексичним, граматичним, стилістичним) матеріалом;
- мелодійність та ритмічність;
- насиченість лінгвокраїнознавчим матеріалом;
- відповідність мовним нормам.

Особливу увагу дослідників привертає лінгвокраїнознавчий потенціал пісенних текстів, який допомагає іноземцеві зрозуміти й засвоїти не тільки мовні, а й загальні культурно-національні особливості. Використання лінгвокраїнознавчих прийомів у викладанні мови передбачає оволодіння студентами знаннями про культуру, історію, реалії та традиції країни, мову якої вони вивчають; залучення до діалогу культур (іншомовної та рідної) [2, с. 3].

Народна пісня – один із основних засобів засвоєння так званого культурного коду нації. Але сучасні пісні є не менш ефективними у формуванні лінгвокраїнознавчої компетенції іноземних студентів, вони відображають актуальні теми сучасного життя, світогляду, крім того їх можна щодня почути по радіо, на вулиці, в кав'ярні, їхнє музичне оформлення та зміст відповідають світовим пісенним напрямкам і тенденціям, вони близькі молодіжній студентській аудиторії.

Вивченню тексту пісні можна присвятити весь урок або будь-яку його частину: на початку уроку використати пісню як фонетичну розминку; у середині уроку – для пояснення, ілюстрації, закріплення нового матеріалу; наприкінці заняття для повторення вивченого, і завжди – для створення сприятливої психологічної атмосфери. Ефективною формою позааудиторної роботи студентів

може бути самостійне створення відеопрезентації, написання сценарію відеокліпу до тексту пісні, звичайно, з урахуванням рівня володіння мовою.

Роботу з піснею як одним із жанрів тексту фахівці радять проводити у кілька етапів, враховуючи ці рекомендації, виділяємо такі: *презентація пісні*: викладач пояснює, з якою метою буде розучуватися запропонована пісня, розповідає про історію написання пісні (хто і коли її виконував); *читання тексту пісні*: викладач читає – студенти слухають, студенти читають текст самостійно з метою ознайомлення й отримання першого враження, студенти читають по черзі та хором; *фонетичне опрацювання тексту*: викладач звертає увагу на правильну вимову слів, фонетично відпрацьовуються окремі звуки; *читання і переклад тексту пісні*: звертається увага на безеквівалентну лексику, багатозначні слова, фразеологічні звороти, граматичні структури; *розучування пісні*: відпрацювання чіткої артикуляції, ритму, мелодії; *виконання пісні*; *виконання лексичних і граматичних вправ* на засвоєння мовного матеріалу [4, с. 45].

Упровадження пісні в навчальний процес сприяє розвитку комунікативних умінь і навичок, позитивному емоційному контакту в групі, знімає психологічну напругу, урізноманітнює форми пізнавальної діяльності.

Отже, пісню як універсальний засіб можна використати з урахуванням рівня володіння мовою на будь-якому етапі навчання, під час вивчення будь-якої лексичної чи граматичної теми. Пісня стимулює різні канали сприйняття інформації і дає можливість задіяти всі види мовленнєвої діяльності. Підготовка й проведення «пісенного» заняття вимагає від педагога, окрім володіння мовним матеріалом, ще й творчих здібностей та фантазії. Розпрацювання комплексу таких уроків, створення тематичного корпусу пісенних текстів є справою потрібною та перспективною.

Література

1. Антонів О. Вивчаймо мову співаючи/ Олександра Антонів // *Teka Komisji Polsko-Ukraińskich Związków Kulturowych – OL PAN*. – 2010. – С. 202–211.
2. Бадер В. І. Українська пісня як засіб формування лінгвокраїнознавчої компетенції іноземних студентів / В. І. Бадер // Портал сучасних педагогічних ресурсів. Електронний ресурс. Режим доступу: [http://www.intellect-invest.org.ua/rus/pedagog_editions_e-magazine_pedagogical_science_autors_bader_vi/]
3. Деньга О. Використання пісень на уроках української мови як іноземної / Олена Деньга // *Матеріали III міжнародної науково-методичної конференції „Актуальні питання організації навчання іноземних студентів в Україні“, 18-20 травня 2016 року – Тернопіль*. – 2016 – С.175-177.
4. Петько Л. В. Робота над пісню в курсі вивчення англійської мови як один із засобів професійної підготовки студентів гуманітарних спеціальностей / Л. В. Петько // *Іноземні мови*. – 2011. – №1. – С. 44-48.
5. Ровба Е. А. Использование популярных песен на занятиях по русскому языку как иностранному / Екатерина А. Ровба // *Studia Rossica Gedanensia*. –2014. – № 1. – С.223-235. Электронный ресурс. Режим доступа: [cwf.ug.edu.pl/ojs/index.php/SRG/article/view/328/230](http://www.cwf.ug.edu.pl/ojs/index.php/SRG/article/view/328/230)
6. Федорова О. Формування аудитивних умінь в іноземних слухачів підготовчого відділення на матеріалі української пісенної творчості / Олександра Федорова // *Гірська школа Українських Карпат. Наукове фахове видання з педагогічних наук*. – 2015. – №12-13. – С.132-134.
7. Фучила О. М. Використання пісень у процесі вивчення англійської мови / О. М. Фучила // *Вісник національного університету «Львівська політехніка» (Проблеми лінгвістики науково-технічного і художнього тексту та питання лінгвометодики)*. – 2007. – №586. – С.42–46.

УДК 81'373:8

РОЛЬ І ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ АВТЕНТИЧНИХ ТЕКСТІВ В УМОВАХ МУЛЬТИЛІНГВАЛЬНОГО НАВЧАННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Андруша Ю. С.

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, Україна

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Сучасна освітня система України орієнтована на інтеграцію у спільний європейський простір та спрямованість навчання іноземної мови на уміння вести діалог між культурами. Розширення міжнародних контактів і полікультурне середовище в

Україні актуалізує проблему підготовки школярів до життя у багатомовному полікультурному середовищі. У зв'язку з цим посилюється інтерес до навчання учнів іноземної мови в умовах мультилінгвізму, метою якого є навчання учнів спілкуватися з представниками інших народностей на побутовому і професійному рівні. Мовна освіта в Україні прагне допомогти учням, які мають різний рівень володіння мовою, вільно використовувати іноземну мову у спілкуванні та подолати будь-які мовні бар'єри. Це досягається завдяки використанню автентичних текстів. З їх допомогою вчитель створює безперервне іншомовне середовище. Автентичні тексти містять мовний і соціокультурний матеріал, тому їх використання на уроках іноземної мови є необхідним для формування лексико-граматичної та соціокультурної компетентностей учнів в оволодінні іншомовним матеріалом. Отже, автентичні тексти в умовах мультилінгвального навчання є засобом створення такого процесу засвоєння іноземної мови, який наближається до умов реального життя і спілкування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблеми мультилінгвізму в навчанні іноземним мовам неодноразово досліджувалися в роботах сучасних науковців. Мультилінгвізм розглядався як тенденція суспільного розвитку та фактор модернізації освіти (О. Ю. Кузнецова [6], О. В. Яковлева [15]). Особливості мультилінгвізму в освітньому просторі розглядалися в роботах

В. А. Гаманюк [1], І. Кріби [5], Н. В. Коршак [3], А. А. Сажко [12] та ін.

Ефективність використання автентичних текстів у навчанні іноземної мови в умовах мультилінгвізму досліджувалася в роботах таких науковців, як Т. М. Кравченко [4], Ю. О. Матвій-Лозинська [8], Ю. В. Маркобок [7], А. С. Нипадимка та Н. І. Сарновська [10], І. С. Полюк [11], О. Л. Шумського [14] та ін.

Виділення невіршених частин загальної проблеми, котрим присвячується дана стаття. Згідно з науковцями [4; 7; 8; 14], автентичні матеріали базуються на першоджерелі. Вони є цінним джерелом лексичного матеріалу і соціокультурної інформації. Автентичні тексти містять термінологію, виступають зразками вимови та акценту іншомовного спілкування. До ефективних автентичних матеріалів належать аудіотексти, відеотексти та автентичні тексти побутового або професійного спрямування [8, с. 175]. Разом з тим, методика роботи з автентичними матеріалами в аспекті мультилінгвального навчання представляє складність, оскільки учні володіють різним рівнем сформованості мовних навичок, мають різні психологічні труднощі у спілкуванні іноземною мовою. Дослідження потребує методика використання автентичних текстів на уроках іноземної мови в умовах мультилінгвізму, їх ролі, видів та особливостей застосування для створення комфортних умов навчання з високою ефективністю оволодіння іншомовним матеріалом.

Формування цілей статті. Метою статті є дослідження ролі та особливостей використання автентичних текстів у навчанні англійської мови в умовах мультилінгвізму.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових досліджень. Мультилінгвізм, або «багатомовність» визначається як здатність особи розуміти та розмовляти більше ніж двома мовами; це соціальне явище, яке зумовлює наявність співіснування різних мов в умовах багатомовного міста або країни [3, с. 75]. У навчанні іноземної мови в умовах мультилінгвальної освіти, міжмовна взаємодія забезпечується в процесі оволодіння учнями іншомовною компетентністю в усіх видах мовленнєвої діяльності (аудіюванні, говорінні, читанні, письмі). При цьому діалог культур організується порівнянням мовних і культурних особливостей рідного та іншомовного середовища. Ю. Короткова зазначає, що

«навіть бездоганне володіння іноземною мовою як рідною не є сьогодні запорукою успішної іншомовної комунікації. Мета спілкування набагато частіше досягається не завдяки володінню іноземною мовою, а знанням національно-культурних особливостей співбесідника» [2]. Володіння мультилінгвальним і культурним досвідом дозволить учневі в подальшому проявляти терпимість, толерантність та повагу до інших мов і культур.

Використання автентичних текстів в умовах мультилінгвального навчання залежить від цілей навчання. Згідно з Т. М. Кравченко, автентичні тексти вирізняються цілим рядом характеристик, які слід враховувати для розвитку усного мовлення учнів в формі монологу або діалогу. Це такі характеристики як автентичність (оригінальність), культурологічна цінність, інформаційна насиченість, тематична спрямованість [4, с. 102]. Відомо, що підручники з іноземної мови часто містять адаптовані тексти. Перевага застосування неадаптованих автентичних текстів стає очевидною, оскільки представляє увазі учнів більшу кількість нових слів, граматичних і синтаксичних структур, які відповідають реальним ситуаціям спілкування в країні, мова якої вивчається.

Л. К. Мацько наголошує на ряді компонентних особливостей, які властиві автентичному тексті при навчанні іноземним мовам в умовах мультилінгвальної освіти. По-перше, це культурологічний компонент. Він означає, що автентичні тексти містять історію про країну, мова якої вивчається, її традиції, визначні місця, особливості життя людей та ін. Такі тексти крім навчання мови сприяють розширенню світогляду учнів. По-друге, це інформативний компонент. Кожен автентичний текст є джерелом нової інформації, яка повинна зацікавити учнів. Інформативний текст мотивує учнів, викликає їх інтерес до вивчення мови. По-третє, це ситуативний компонент. Автентичні тексти бувають різних типів – жарти, художні тексти, газетні статті тощо – відповідно, їх використання можливе у будь-яких ситуаціях навчання.

По четверте, реактивний компонент. Автентичні тексти здатні викликати в учнів різні емоційні або розумові реакції, тобто вони є засобом розвитку інтелектуальної та емоційно-психологічної сфери учнів [9].

А. С. Нипадимка та Н. І. Сарновська зазначають, що автентичний текст в умовах мультилінгвального навчання створює сприятливу атмосферу для формування особистості учня, а також виступає дієвим засобом мотивації учнів до подальшого освоєння іноземної мови [10, с. 84]. Разом з тим, автентичний текст не є самоціллю навчання, тому результат, який отримає вчитель, залежить від його майстерності організувати роботу з текстом. Перевагою автентичних текстів є те, що вони занурюють учнів у комунікативні ситуації, реальні до життя. Автентичні матеріали приводять учнів до безпосереднього контакту з англомовної дійсністю у різних комунікативних ситуаціях – історичний контекст, географічна інформація, сфера культури і традицій, економіка, політика тощо. В умовах мультилінгвального навчання учні будуть оволодівати основними навиками навчання мови, до яких належать лексичні, граматичні, синтаксичні та інші, а також супутніми знаннями про іншомовне середовище. Позитивною характеристикою автентичних текстів є те, що вони йдуть в ногу з часом і постійно оновлюються [10 с. 86].

Автентичні аудіотексти є ефективним засобом формування вимови учнів, уміння сприймати текст на слух, засвоєння акценту і ритму спілкування іноземною мовою. Українська мова та англійська суттєво відрізняються за ритмомелодикою, тому учні можуть стикатися з мультилінгвальними труднощами у засвоєнні зразків мовленнєвої поведінки і відтворення акценту. Крім цього, сприйняття іншомовного акценту на слух та його репродукція спричиняє труднощі у зв'язку з недостатнім володінням лексико-граматичним матеріалом [8, с. 176]. Підбір автентичних текстів для аудіювання повинен здійснюватись таким чином, щоб усі учні класу розуміли суть поставленого завдання і прослуханого

матеріалу. Відповідно, мультилінгвальні особливості використання автентичних аудіотекстів полягають у порівнянні зразків мовлення, вимови, іншомовного акценту та ін. В. А. Гаманюк звертає увагу на ряд аспектів, які є значущими для мультилінгвального навчання з використанням автентичних текстів. Перший аспект включає поглиблення мовних знань та розвиток свідомості. Завдяки цьому реалізується зв'язок мовних навичок із практичним досвідом використання мови. Так, учень набуває досвіду під час вивчення рідної мови. Цей досвід поглиблюється під час вивчення першої іноземної мови, а потім у подальшому під час вивчення усіх інших іноземних мов. Другий аспект означає, що мультилінгвальне навчання з використанням автентичних текстів передбачає ознайомлення з соціокультурними аспектами при вивченні іноземної мови. В результаті цього розширюються фонові знання про інші народності. Третій аспект включає необхідність порівняння спільностей і відмінностей рідної й іноземної мови. Зокрема, це увага до словотворення, проведення аналізу спільних і відмінних рис лексики, граматики і синтаксису [1, с. 120]. Дидактика мультилінгвізму із застосуванням автентичних текстів полягає у тому, що для різних мов існує певна здатність, яка розвивається в учнів при вивченні інших іноземних мов. Відповідно, учень повинен усвідомити механізми засвоєння мови, щоб їх можна було застосовувати для набуття мовного досвіду при вивченні наступних іноземних мов [1, с. 121].

Автентичні відеотексти є цікавими усіх учнів. Навіть недостатнє володіння іншомовним лексико-граматичним матеріалом не перешкоджає розумінню змісту відеотексту за допомогою перегляду. На думку О. В. Черпак, автентичні відеотексти є ефективними для диференціації знань учнів в умовах мультилінгвального навчання [13]. Відеотексти дають можливість учням засвоїти манеру іншомовного спілкування, зрозуміти інтенції мовців і засоби для їх вираження, спрямовані на реалізацію комунікативної мети.

В умовах мультилінгвального навчання робота з автентичним текстом передбачає застосування різних методів, які б орієнтувалися на поточні знання учнів з рідної мови та рівень засвоєння ними умінь і навиків з іноземної мови. О. Л. Шумський пропонує застосовувати такі методи роботи з автентичним текстом як метод контекстуальної здогадки, словникову роботу і роботу з довідковою літературою, звернення до Інтернет-технологій (гіпертекстова робота) [14, с. 318]. І. С. Полюк особливе місце в роботі з автентичним текстом в умовах мультилінгвізму відводить саме контекстуальній здогадці. Учні повинні самостійно розкрити значення слова, спираючись на контекст. Це можливо, якщо вони зроблять аналіз слова, наприклад, проаналізують знайомий префікс або суфікс, можливо це слово схоже за звучанням з рідною мовою учня [11].

Використання автентичних текстів в умовах мультилінгвального навчання буде ефективним за умови систематичного застосування їх на уроках. Методика використання автентичних текстів повинна складатися з декількох етапів: попереднього, на якому вчитель повідомляє мету і ставить завдання учням, проводить підготовку до прослуховування/прочитання тексту. На цьому етапі проводиться активна робота з лексикою; етап власне прослуховування/прочитання тексту. На цьому етапі учні повинні зрозуміти зміст запропонованого тексту і виділити основну і другорядну інформацію, яка міститься в ньому; підсумковий етап, який передбачає післятекстову роботу, тобто відповіді на запитання щодо змісту тексту, обговорення тексту та застосування інших видів мультилінгвальної роботи з учнями класу.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Підсумовуючи вищевикладене, в умовах мультилінгвального середовища, особливого значення набуває здатність соціуму жити поруч та вміти спілкуватися з представниками інших культур. Діалог мов і культур зумовив необхідність модернізації сучасної

освіти і, зокрема системи вивчення іноземної мови. Мультилінгвальна освіта в Україні набуває актуальності у зв'язку з орієнтацією української освіти на європейські стандарти. Мультилінгвізм змінює акценти навчання іноземної мови із засвоєння лексики та граматики на уміння спілкуватися з представниками інших народностей на побутовому і професійному рівні. Ефективним засобом формування іншомовних знань та умінь виступають автентичні тексти. В автентичному тексті представлено широке коло лексичних одиниць, які відповідають тематичній спрямованості тексту; граматичні і синтаксичні структури оформляються відповідно до правил іншомовної граматики і синтаксису; національно-культурні особливості автентичних текстів дають учням уявлення про традиції і культуру країни, мова, якої вивчається. Використання автентичних текстів сприяє формуванню в учнів механізмів роботи з іншомовним текстом в умовах мультилінгвальної освіти, тобто при вивченні декількох іноземних мов.

Автентичні тексти розвивають в учнів навички мультилінгвального спілкування з представниками інших культур, формують їх інтелектуальні здібності, посилюють мотивацію до вивчення іноземної мови, стимулюються певну емоційну і розумову реакцію та навчають зразків мовленнєвої поведінки. У порівнянні зі звичайними учбовими текстами автентичні тексти сприяють підвищенню інтересу учнів до іноземної мови, забезпечують лінгвістичну і комунікативну мотивацію; дозволяють подолати труднощі спілкування іноземною мовою, а також мовні і психологічні бар'єри; роблять процес засвоєння іншомовного матеріалу легшим та інтересним.

Література

1. Гаманюк В. А. Навчання другої іноземної мови у системі загальної освіти в Україні: проблеми та перспективи / В. А. Гаманюк // Педагогіка вищої та середньої школи. – 2017. – Вип. 1. – С. 116-124.

2. Короткова Ю. Особливості застосування міжкультурного підходу у навчанні іноземних мов у вищих закладах освіти Греції та Кіпру / Ю. Короткова // Наукові записки [Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка]. Сер.: Педагогічні науки. – 2013. – Вип. 121(1). – С. 172-177.
3. Коршак Н. В. Глобалізація та мультилінгвізм – сутнісні властивості сучасного освітнього поступу / Н. В. Коршак // Філософські обрії: Наук.-теорет. журн. / Ін-т філософії імені Г. С. Сковороди НАН України, Полтав. нац. пед. ун-т імені В. Г. Короленка. – Вип. 38. – С. 70-79.
4. Кравченко Т. М. Використання автентичних матеріалів у процесі формування іншомовної компетенції / Т. М. Кравченко, А. М. Габовда // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота. – 2012. – Вип. 25. – С. 101-103.
5. Кріба І. Багатомовність як шлях до взаєморозуміння. Досвід України [Електронний ресурс] / І. Кріба // Міжнародний журнал у галузі мультилінгвальної освіти. – 2013. – №1. – Режим доступу: http://www.multilingualeducation.org/storage/uploads/articles_contents/140323102011.pdf
6. Кузнецова О. Ю. Питання іншомовної освіти у контексті інтеграційного розвитку вищої освіти у Європі / О. Ю. Кузнецова // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. – 2014. – №5 (39). – С. 10-19.
7. Маркобок Ю. В. Використання автентичних матеріалів для формування комунікативної та соціокультурної компетенції старшокласників на уроках англійської мови / Ю. В. Маркобок // Таврійський вісник освіти. – 2014. – № 1(1). – С. 137-144.
8. Матвій-Лозинська Ю. О. Використання автентичних матеріалів на заняттях з іноземної мови професійного спрямування у вищій школі / Ю. О. Матвій-Лозинська // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія: Філологічна. – 2015. – Вип. 52. – С. 175-176.
9. Мацько Л. К. Аспекти мовної особистості у перспекції педагогічного дискурсу / Л. К. Мацько // Проблеми формування мовної освіти середніх загальноосвітніх закладів: зб. наук. праць. – Рівне, 2006. – С. 5-8.
10. Нипадимка А. С. Роль автентичних текстів в навчанні іноземним мовам майбутніх фахівців-міжнародників / А. С. Нипадимка, Н. І. Сарновська // Молодий вчений. – 2016. – № 4.1 (31.1). – С. 84-87.
11. Полюк І. С. Використання автентичних документів в процесі навчання іноземної мови [Електронний ресурс] / І. С. Полюк. – Режим доступу: pouup.kpi.ua/2006-2/06_Polyuk.pdf
12. Сажко Л. А. Навчання другої іноземної мови у загальноосвітніх навчальних закладах / Л. А. Сажко // Іноземні мови. – 2011. – № 4. – С. 3-7.
13. Черпак О. В. Використання відеоматеріалів у навчанні іноземної мови студентів ВНЗ [Електронний ресурс] / О. В. Черпак. – Режим доступу: <http://confesp.fl.kpi.ua/fr/node/1202>
14. Шумський О. Л. Робота з іншомовним текстом як провідна форма лінгвосоосвітньої діяльності / О. Л. Шумський // Інноваційні тенденції підготовки фахівців в умовах полікультурного та мультилінгвального глобалізованого світу: зб. тез доповідей II Міжвузівської наук.-практ. конф. (11 квітня 2017р., м. Київ). – К.: КНУТД, 2017. – С. 316-320.
15. Яковлева О. В. Багатомовність як тренд суспільного розвитку та чинник модернізації освіти / О. В. Яковлева // Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Філософія. – 2016. – Вип. 47(2). – С. 93-105.

УДК 378:374:009 (043.3)

ГУМАНІТАРНА ОСВІТА У ВИЩОМУ ТЕХНІЧНОМУ НАВЧАЛЬНОМУ
ЗАКЛАДІ

(сучасний стан проблеми у теорії і практиці педагогічної освіти)

Лещенко О. П.

Дніпровський державний технічний університет

Характерною особливістю сучасного українського суспільства є поступова втрата духовно-моральних, історичних та культурно-гуманітарних пріоритетів і цінностей. Перехід до ринкових методів господарювання, розв'язання складних економічних, технічних і політичних проблем – усе це важливі завдання сьогодення. Розв'язуючи їх ми закладаємо фундамент майбутнього розвитку суспільства. Але прогрес сучасної цивілізації багато в чому обмежив можливості всебічного розвитку людини. На перший план виступила підготовка «вузького» спеціаліста, який ефективно виконує призначені йому функції, що деформує загальнокультурну підготовку людини, призводить до стандартизації особистості. Саме такі радикальні спрямування призводять до того, що в життя не втілюються нові підходи до освіти і культури, не враховується соціальна і моральна ситуація і, як наслідок, немає відчутних економічних зрушень у суспільстві.

Традиційно люди з вищою освітою вважаються елітою у суспільстві, яка є своєрідним «рушієм», справжнім «локомотивом» розвитку суспільства та «індикатором» процесів, які в ньому відбуваються. Цілком природно виникають питання: Чи є вона у нас сьогодні? Чи потрібна вона нам? Якою ця еліта буде завтра і що нам для цього треба зробити?

Людина із загальним низьким рівнем культури, викривленою системою цінностей та духовною «недорозвиненістю», навіть якщо має диплом про вищу освіту та великий запас професійних знань, не може

позитивно впливати на розвиток суспільства. А тому на закладах вищої освіти, які готують професійну еліту, лежить відповідальність за формування гармонійної, висококультурної, багатой духовно і морально зрілої особистості.

Загальновизнаним є той факт, що для стійкого розвитку економіки країни необхідно готувати управлінську та науково-технічну еліту. Україна разом з природними багатствами має розвинену систему вищої інженерної освіти. Постає питання про те, як у повному обсязі використати її можливості для підйому економіки, для технічного переозброєння промисловості? А для цього, на нашу думку, ми повинні звернутися до нашої історії.

Історичні умови розбудови нашої незалежної країни супроводжуються не тільки кардинальними змінами в її соціально-економічній системі і у впровадженні ринкових принципів функціонування національної економіки, але й в докорінному перегляді основ суспільного життя та відносин у соціумі. Необхідність остаточного подолання соціально-економічної кризи, в якій продовжує перебувати Україна, створення умов для забезпечення її сталого розвитку з тенденціями інтеграції у світовий і, насамперед, європейський економічний, правовий та культурний простір, вимагає комплексного розв'язання сукупності складних завдань. За таких умов зростає роль формування відповідної парадигми сучасного керівника у процесі професійної підготовки фахівців, здатних реалізувати себе у сфері управлінської діяльності.

Державна національна програма «Освіта» [4] визначає стратегічні завдання реформування освіти в Українській державі, їхні пріоритетні напрямки, основні шляхи та принципи реалізації. Вища освіта визначається у документі як така, що покликана сприяти формуванню інтелектуального потенціалу нації, всебічному розвитку особистості як найвищої цінності суспільства. Глобальні зміни суспільно-політичних та економічних відносин, несформованість ринку праці потребують подальшого розвитку системи вищої освіти на нових законодавчих та

методологічних засадах, досягнення принципово нового рівня якості підготовки фахівців. Вищій школі, з одного боку, необхідно враховувати соціально-економічне замовлення на фахівця з вищою освітою і в цьому розумінні постійно звіряти свої кроки з розвитком суспільства, оцінювати ефективність своєї роботи насамперед за конкурентоспроможністю своїх випускників. З другого боку, вищі заклади освіти одержали змогу самостійно визначати свої завдання, що сприяє вдосконаленню системи вищої освіти в цілому.

Розглянемо ситуацію, що склалася сьогодні у сфері вищої технічної освіти. Безумовно, основна увага у навчальному процесі приділяється вивченню спеціальних технічних дисциплін, ґрунтовні знання з яких будуть міцним фундаментом для формування майбутнього висококваліфікованого інженера. Але не слід забувати, що основна характерна ознака людини, що відрізняє її від інших живих істот, - це здатність індивідуального мислення та формування унікального світогляду. Завдання вищої школи полягає у тому, щоб формувати протягом навчання повноцінну, гармонійно розвинуту особистість.

У наш час людині, яка отримує вищу технічну освіту, замало бути просто гарним інженером, який знається виключно на своїй спеціалізації. Вища освіта повинна бути всебічно розвиваючою. Тому і постає питання про необхідність гуманізації системи вищої технічної освіти, у результаті якої студент з об'єкта навчання перетворюється у суб'єкт творчої, розвиваючої навчально-пізнавальної діяльності.

Деякі науковці розглядають гуманізацію дещо спрощено, зводячи її до гуманітаризації, тобто механічного збільшення кількості годин на викладання гуманітарних наук. Однак, як на нашу думку, механічне зникнення математико-природничих та спеціальних дисциплін і, як наслідок, заміна їх гуманітарними не призведе до глибинної гуманізації.

Тлумачний словник [9] визначає поняття "гуманітарне знання" як найтісніше пов'язане з новоєвропейською гуманістичною парадигмою освіти. "Гуманітарним" (на відміну від природничо-наукового) називають комплекс наук, які мають за предмет ті чи інші прояви людської духовності.

Термін "гуманістичний" тлумачний словник [9] трактує як характеристику системи цінностей, які підносять людину; тобто про гуманізм, гуманне, гуманістичне можна говорити лише тоді, коли йдеться про діяльність, навчання, соціальний інститут, вчинки, які підносять людину, сприяють її щастю, свободі, справедливості. Відповідно термін "гуманітарний" співвідноситься з певними професійними заняттями, спрямованими на вивчення гуманітарних предметів.

Щоб досягти єдності у вихідних концептах аналізованої проблеми, ми розглядаємо гуманізм та світогляд, який найкращим способом сприяє формуванню людського в людині, а гуманітаризацію визначаємо через гуманітарні предмети як спосіб формування таких спеціалістів.

Сьогодні гуманітарна сфера та гуманітарні знання домінують у різних царинах, що зумовлено специфікою гуманітарної освіти, з якою взаємопов'язані патріотичне, моральне виховання, формування людини, духовне відродження країни, прищеплення толерантності тощо. У законах України «Про освіту»[6], «Про вищу освіту» [7], в багатьох наукових роботах наголошується: гуманітаризація освіти як психолого-педагогічний механізм втілення гуманістичних ідей у педагогічному процесі у вищій школі сприяє переборенню однобічності і фрагментарності підготовки фахівців, розширенню їхнього культурного світогляду, становленню та розвитку громадянської позиції й професійно-творчої діяльності після закінчення ВНЗ. Як вважає С.І. Уляєв [16], попереднє розмежування освіти на змістовну і процесуальну компоненти недоцільне, тому що до

структури змісту входить і навчальна діяльність, яка також стає змістовним підґрунтям освіти.

Проблема гуманітаризації освіти вирішувалася в різних царинах суспільствознавчого та філософського знання – в педагогіці, психології, соціології, соціальній філософії (О. Анісімов, Дж. Браун, Ш. Бюлер, Л. Виготський, Т. Грінінг, М. Євтух, І. Кон, В. Лисовський, А. Маслоу, Ф. Михайлов, Ж. Піаже, К. Роджерс, Т. Слепова, О. Степанова, Л. Токмакова, В. Ханенко та ін.) У роботах К. Абульханової-Славської, А. Асмолова, Г. Батищева, А. Бодальова, А. Петровського, В. Рубцова, О. Тихомирова, І. Фролова та ін. виділено та обґрунтовано різні рівні структури проблеми гуманітаризації та гуманізації освіти (філософсько-культурологічний, науково-гностичний тощо). У теоретико-педагогічному відношенні це питання розглядалося в роботах Є. Бондаревської, Б. Гершунського, В. Давидова, І. Колесникової, В. Серікова, Є. Шиянова, І. Якиманської та ін.

Аналіз наукової літератури дозволяє виявити різні підходи до організації підготовки фахівця у вищій школі: нормативно-педагогічний (С. Архангельський, А. Вербицький, О. Долженко, В. Раєвський, Р. Низамов, Н. Нікандров, Ю. Татур, В. Шандриков та ін.), комунікативно-технічний (М. Кантенік, О. Кузьменков, К. Кудрявцев та ін.), структурно-логічний (П. Гальперін, М. Дмитрієва, А. Матюшкін, А. Раєв, В. Якунін та ін.)

Сьогоднішня освіта страждає ізольованістю загально гуманітарного циклу дисциплін (історія, філософія, політологія, психологія, культурологія, іноземна мова, українська мова та ін.) від професійно спрямованого, що згубно впливає на становлення особистості фахівця, який не має навичок екстраполяції досягнень у галузі інших наук на сферу своєї діяльності.

Від гуманізації освіти багато в чому залежить інтелектуально-творчий потенціал особистості. Гуманітарна підготовка повинна спрямовуватись на виховання індивіда як активного і вольового суб'єкта,

здатного до самостійних зусиль у навчанні. Як зауважує О. Олійник [14], сучасні методи викладання гуманітарних дисциплін частіше затемнюють зміст, ніж розкривають його. Це добре відчувається на прикладі студентів, які спроможні переказати все те, що їм викладали, але не в змозі використати здобуті знання у новій ситуації, їхні знання скоріше визначаються шириною обсягу, ніж глибиною розуміння.

О. Олійник також підкреслює, що потреба в самоосвіті, в духовній самостійності, критична спрямованість мислення, її продуктивність у засвоєнні знань і людської культури – це риси, яких не вистачає нинішньому студентові. Це складові гуманітарної культури, що формується на всіх рівнях педагогічного процесу в навчальній, науковій і культурній діяльності студентів, і є однією з складових загальної культури фахівців. При цьому освіта і виховання слугують підґрунтям, яке формує тенденції гуманізації суспільства, його основні якісні характеристики, рівень цивілізованості.

Багато дослідників в сучасній науковій літературі акцентують увагу на тому, що концепти «гуманітаризація освіти» та «гуманізація освіти» характеризують різні вектори реформування вищої школи. Якщо «гуманізація освіти» в широкому сенсі значить створення в суспільстві гуманної системи освіти, відповідної до гуманістичних ідеалів (передусім, особистісній свободі, соціальній справедливості, людській гідності), то «гуманітаризація освіти» пов'язана з навчально-методичним змістом викладання у ВНЗ. Мається на увазі, що гуманітаризація не зводиться лише до задачі розширення інформаційного змісту гуманітарних дисциплін порівняно з професійним блоком. Вона повинна відповідати більш високим цілям — залучати молодь до гуманістичних цінностей. Гуманізацію освіти можна кваліфікувати як соціальне конструювання системи освіти, яка відповідає гуманістичним нормам та ідеалам. Практично це значить, що держава повинна

гарантувати своїм громадянам реалізацію гуманістичних прав і свобод в отриманні освіти та гідний образ життя на основі отриманої професії. Задача гуманітарної освіти — прилучити особистість до багатства гуманітарної культури в межах навчального процесу і позанавчальних форм студентської активності.

Такої думки дотримуються О. С. Воробйов, П. Г. Давидов, які вважають, що освіта є гуманістичною не тоді, коли викладаються переважно гуманітарні курси, а коли у центрі її постає студент як суб'єкт, як особистість, коли у достатньому обсязі відбувається його виховання, яке, як відомо, є процесом систематичного та цілеспрямованого впливу на духовний та фізичний розвиток особистості з метою підготовки його до виробничої, суспільної і культурної діяльності. У широкому розумінні – це передача від покоління до покоління життєвого досвіду, культури, моральних цінностей, створених суспільством. Основним його завданням є формування всебічно розвиненої особистості студента, передача студентській молоді не лише певних знань, професійного досвіду, але й формування професійної культури, створення умов для духовного розвитку, саморозкриття молоді людини в цілому [3].

Виходячи зі сказаного вище, гуманізація освіти — це створення такої освітньої соціальної системи, яка відповідає гуманістичним цінностям й ідеалам, а гуманітаризація освіти — наповнення або доповнення освітньої програми гуманітарним змістом, тобто включення до навчального процесу циклу гуманітарних дисциплін.

Не можна не враховувати, що технічні системи, вся техноструктура сучасного суспільства включені в певну екосоціальну систему і впливають відповідним чином на природне та соціальне оточення людини. Зрештою, сама природа інженерно-управлінської праці така, що торкається багатьох соціально-економічних, соціально-політичних, моральних, естетичних проблем функціонування виробничого колективу. Тому, сьогодні

цінуються такі якості професійної підготовки управлінця, як уміння встановлювати контакти з людьми, мистецтво спілкування, здатність досягати поставлених цілей, компетентність, творчість, організаторські здібності, аналітичне мислення. Підготовка такого фахівця — нагальне завдання технічного університету, яке має відбуватися в синхронному процесі взаємодії трьох складових: спеціально-професійної, фундаментально-дослідницької та гуманітарної. Саме життя вимагає від студента, майбутнього фахівця і керівника, глибоких знань не лише з фундаментальних, загальнонаукових, технічних, технологічних дисциплін, а й з гуманітарних, зокрема з іноземної мови. Саме тому система гуманітарної підготовки в технічному університеті має бути побудована на чітких методологічних засадах, максимально враховувати особливості сучасного моменту і перспективи історичного розвитку Української держави, суспільства, економічного ладу та науково-технічного прогресу.

Існуючі механізми передавання соціального та інженерного досвіду, вироблені раніше методи навчання та професійної підготовки не забезпечують готовності людини для життєдіяльності. Нове визначення освіти як умови підготовки особистості до активного самостійного життя пов'язується з більш глибинним розумінням освіти.

Як зазначає Устинова В. О.[18], досить довго у вітчизняній науці та практиці домінувала думка, згідно з якою головним завданням вищої освіти було підготувати фахівця певного профілю відповідно до його професійної орієнтованості, при цьому іноді безпідставно нехтувалась гуманітарна компонента освіти. Як зауважують сучасні науковці, гуманітаризація освіти може стати «способом переборення розриву між природно-науковим, технічними та гуманітарними знаннями, тобто механізмом і способом переходу від технократичної моделі освіти до освіти культурно навантаженої, культурно детермінованої» [8]. Отже, гуманітаризація як додаткова й необхідна компонента професійної освіти передбачає залучення молодшої людини до гуманітарної культури

людства та має на меті прищеплення основ гуманістичного світогляду, тобто духовних цінностей цивілізованого світу.

На думку Н. В. Шеверун, головним завданням гуманітарної підготовки в системі технічної освіти визнається вивчення законів гармонійної взаємодії природи і суспільства. У процесі навчання вона виконує таку тактичну і стратегічну мету:

- розкриває сутність явищ взаємодії природи, людини та суспільства і пізнає ці закони гармонійної взаємодії (тактична мета);
- з'ясовує та обґрунтовує можливість на практиці використовувати пізнані закони (стратегічна мета) [20].

Сформульовані цілі та завдання вказують на місце гуманітарної підготовки в системі вищої технічної гуманітарної освіти – поєднання фундаментальності, ступневості пізнання, формування творчого мислення та філософських засад світоглядних позицій майбутнього фахівця. Орієнтація на ці пріоритети, на думку вчених, сприятиме становленню сучасної філософії технічної освіти як міждисциплінарної галузі, яка включає в себе ціннісні, гуманітарні та етичні параметри, що поєднують природно-наукові, загальнотехнічні, спеціальнотехнічні і гуманітарні знання, широко використовує традиції світової та вітчизняної культури.

Згідно з положеннями Національної доктрини розвитку освіти [12] та виходячи із ролі та функцій фундаментальної підготовки в сучасному суспільстві, в формуванні її змісту, в систему вищої університетської освіти мають бути покладені ідеї фундаменталізації та гуманізації. У зв'язку з цим до найважливіших завдань оновлення змісту фундаментальної підготовки університетської освіти належить подолання історично сформованого поділу його на два компоненти — природничий і гуманітарний. Тому сучасний процес освіти має відповідати таким критеріям як навчальність, креативність, інтелект. До невикористаних ресурсів

удосконалення міждисциплінарного змісту гуманітарної підготовки в технічному університеті можна віднести варіативне навчання, коли поруч з традиційно обов'язковими дисциплінами в навчальні плани закладаються модульні курси з таких актуальних аспектів сучасних знань, як Human Relations, Business English, Business Law, — обов'язкових компонентів навчальних планів сучасних європейських університетів.

Як відмічає Шеверун Н. В. [20], положення та стан гуманітарних предметів та гуманітарної науки у технічних університетах на даний момент досить суперечне та парадоксальне. Це стосується перш за все визначення реального статусу гуманітарних дисциплін у системі всіх інших навчальних дисциплін (технічних, інженерних та загальноосвітніх) технічного вищого навчального закладу та оцінки специфічного ставлення до даних дисциплін професорсько-викладацького складу ВНЗ, а також студентства. Часто-густо гуманітарна сфера освіти і багатьма науковцями вважається як дещо допоміжне, другорядне по відношенню до профілюючих технічних предметів. Гуманітарні знання вважаються абстрактними та такими, що відволікають студентство від серйозних справ процесу конкретного пізнання суті речей. Проте, уряд України, Міністерство освіти проводять активну політику, спрямовану на гуманізацію та гуманітаризацію всієї вищої школи з метою підняти рейтинг гуманітарних дисциплін, унаочнити природність гуманітарного знання як викладачам, так і студентам технічних ВНЗ [4].

Провідним напрямом гуманізації освіти стало розширення спектру соціально-гуманітарних дисциплін (гуманізація через гуманітаризацію). До навчальних планів і програм усе частіше включаються літературознавчі дисципліни, збільшується кількість годин для вивчення іноземних мов, філософії, історії України, тощо. Причому особлива роль у підготовці спеціалістів відводиться виробленню умінь професійного спілкування, категорія якого зводиться до рангу соціокультурної.

На початку 90-х у дискусіях про реформу освіти поділялася думка, що в умовах ринкових відносин спеціаліст із гуманістично зорієнтованим світоглядом не буде потрібним. Однак час доводить, що саме загальна доступність вищої освіти, скасування вікових обмежень, автономія навчальних закладів, можливість для викладача розробляти власні навчальні програми, плани сприяють вдосконаленню освітньої системи, здатної готувати фахівців високого рівня, які користуються попитом на ринку праці. Такі умови у вищій школі можна розглядати як сприятливий фактор поєднання органічно пов'язаних складових освітнього процесу, що ними є суспільні умови, науково-педагогічні кадри, методична база для цілеспрямованого формування гуманістичного світогляду студентів.

Отак, можна визначити два реальні соціально заявлені завдання:

1. Соціальне конструювання системи освіти, вищої зокрема, яка відповідає гуманістичним нормам і ідеалам.

2. Залучення особистості до гуманітарної культури у рамках навчального процесу і під час здійснення позанавчальних форм студентської активності, що задана професіоналізацією.

Гуманізація й гуманітаризація взаємопов'язані, багатоаспектні і характеризують два різні напрями реформування вищої освіти. Проте орієнтація на гуманізацію не є остаточно вивченою в аспекті її величезного потенціалу для формування змісту освіти, визначення її методів і форм.

Згідно з Національною доктриною розвитку освіти [12], концепція сучасного постіндустріального суспільства розглядається як якісно нова ступінь розвитку людства. Розвиток постіндустріального суспільства пов'язується, в першу чергу, з сучасними засобами та методами обробки інформації. Прогрес людства визначається не тільки досягненнями науки і техніки, але й певними нормами та оцінками поведінки, що відображають потреби соціальної системи. Культура показує, який результат досягло

суспільство у розвитку науки і техніки, і одночасно характеризує ступінь гуманізації суспільства. Таке сприйняття прогресу означає, що центром всіх змін і перетворень є особистість, яка здійснює свою життєдіяльність у відповідності із загальнолюдськими цінностями і принципами гуманізму.

На думку Дудатьевой В. М., Войтович О. П. [5], задачі, рішення яких дозволить знайти відповідь на це запитання, доцільно розділити на організаційно-суспільні, організаційно-структурні, наукові і навчально-методичні. Аналіз соціально-суспільної групи задач повинен ґрунтовно впевнити в тому, що технічна освіта необхідна нашій країні для її майбутнього, оскільки відомо, що основою розвитку країни є зв'язок "освіта — наука — виробництво" і на цій основі будуються торгівля, фінанси, ринкові відносини, тощо. Це означає, що така освіта створює основу високого рівня життя і є гарантом незалежності країни. Зрозуміло, що збереження навчально-технічного потенціалу буде для країни значно економнішим, ніж його створення заново в майбутньому. Структура вітчизняної системи технічної освіти є традиційно фундаментальною і розгалуженою.

Найважливішу задачу із соціально-суспільної групи можна сформулювати як задачу виховання громадянина з розвиненими духовністю, мораллю, інтернаціоналізмом, культурою, патріотизмом, здоров'ям, усім тим, без чого фахівець не може ефективно виконувати свої професійні функції, не ушкоджуючи і не погрожуючи при цьому власній країні і людству загалом. Задача підготовки всебічно освіченого в багатьох галузях технічної і духовної культури спеціаліста дуже складна. Дійсно, час і життя постійно вносять свої корективи. Безумовно, було б дуже чудово, щоб вищі навчальні заклади випускали людину освічену, повністю підготовлену до сучасного життя і роботи, але дуже часто замість цього суспільство отримує однобічно підготовленого фахівця. Разом з цим зрозуміло, що тільки технічних знань замало для того, щоб вирішувати сучасні техногенні задачі, Тут доречно

згадати К.Пруткова : «Фахівець подібний флюсу: і у того, і у того повнота однобічна» [15]. Ця саркастична фраза несе, в першу чергу, турботу про людство. Дійсно, сучасний фахівець все менш читає, рідше замислюється про майбутнє. І це незважаючи на те, що давно відомо, що деградація у культурному відношенні — це шлях в нікуди. Гуманізація технічної освіти — це сприйняття всієї проблеми в цілому, це фундамент для повноцінного сприйняття багатогранного світу.

Сучасні реалії розвитку суспільства потребують формування відповідних педагогічних умов для проведення більш ефективної гуманітаризації технічної освіти. Для якісної реалізації гуманізації технічної освіти необхідно створити відповідні педагогічні умови, але спочатку необхідно чітко визначити поняття «умова».

Тлумачний словник С. Ожегова визначає умову як вимогу, що ставиться однією з сторін, які домовляються; як усну чи письмову згоду про що-небудь; як правила, що встановлені в будь-якій сфері життя, діяльності; як обставини, за яких відбувається чи залежить що-небудь [13].

Ю. Бабанський стверджує, що «ефективність педагогічного процесу закономірно залежить від умов, в яких він проходить» [1].

З точки зору філософії, умова тлумачиться як фактор (латинське *factor* — чинник), тобто рушійна сила, причина будь-якого процесу.

Як філософська категорія поняття «умова» відображає універсальні стосунки між суб'єктами спілкування. За межами діяльності ці стосунки не можуть перетворитися на нову дійсність. Для цього потрібна причина. Тому причинність виконує функцію активного діяльнісного фактора. Саме він із матеріалу умов забезпечує продукування нової дійсності як кінцевого результату [19].

У психології «умову» розуміють як сукупність явищ зовнішнього та внутрішнього середовища, що ймовірно впливають на розвиток конкретного психічного явища; до

того ж це явище опосередковується активністю особистості, групою людей (за М. Конюховим) [10].

Як підкреслює З. Курлянд, коли явище викликає інше явище, воно є причиною; коли явище взаємодіє з тим або іншим у процесі розвитку цілого, до якого воно належить, воно є чинником; коли явище обумовлює існування іншого, воно є умовою [11].

Аналіз науково-педагогічної літератури з цього питання дав змогу нам дійти висновку, що багато вчених досліджували проблему визначення поняття «педагогічні умови» стосовно того чи іншого виду діяльності.

Так, Р. Серьожникова під «педагогічними умовами» розуміє сукупність об'єктивних можливостей, змісту, форм, методів, педагогічних прийомів [16], а на думку С. Висоцького, це є сукупність об'єктивних можливостей змісту навчання, методів, організаційних засобів його здійснення, коли забезпечується успішне вирішення поставленого педагогічного завдання [2]. У цьому контексті умови виступають як динамічний регулятор інформаційних, особистісних, психологічних і педагогічних факторів навчання.

Дійсно, умова — поняття складне, що передбачає встановлення зв'язків між усіма складовими навчання; фактор є дискретною (перервною) одиницею. Саме сукупність таких одиниць і становить зміст поняття «умови», що зумовлені педагогічною специфікою.

Отже, під педагогічними умовами для проведення більш ефективної гуманітаризації технічної освіти розуміють сукупність взаємопов'язаних умов, які необхідні для створення цілеспрямованого навчального процесу з використанням сучасних методик, що забезпечують комплексне формування особистості з необхідним рівнем гуманітарної підготовки майбутніх технічних фахівців. До таких умов належать :

1. Мотиваційна готовність майбутніх технічних фахівців використовувати гуманітарні знання в роботі.

2. Рефлексивна готовність використовувати гуманітарні знання в самоосвіті.

3. Формування готовності у студентів технічних вузів працювати у гуманізованому суспільстві.

4. Створення гуманітарних умов для підвищення професійного рівня майбутніх фахівців технічного профілю.

5. Забезпечення неперервного процесу гуманітаризації технічної освіти, наукової роботи з навчальною та методичною літературою.

Процес формування педагогічних умов обумовлений необхідністю визначення таких аспектів, які максимально сприяють реалізації найважливіших цільових установок використання основних засад гуманітаризації технічної освіти в якості практичних засобів для професійної діяльності. Крім педагогічних умов важливий вплив на гуманізацію технічної освіти мають психологічний, фізіологічний, валеологічний та реалізуючий фактори [16].

Психологічний фактор у даному випадку необхідно розглядати з позиції формування потреб майбутніх технічних фахівців у їх самореалізації з урахуванням їх активності, забезпечення саморегуляції у процесі самоосвіти, беручи до уваги психічні процеси, властивості та стани особистості.

Фізіологічний аспект включає вивчення закономірностей пізнання тих змін в організмі людини, які можуть виникати під час використання різноманітних технічних засобів, зокрема комп'ютерної техніки.

Валеологічний аспект пов'язаний із визначенням вимог, які сприяють збереженню здоров'я у процесі навчання та практичної діяльності студентів в оточенні техногенного середовища.

Реалізуючий аспект розглядає питання забезпечення умов втілення засобів сучасних технологій навчання у процес самоосвіти, а також вибір критеріїв для оцінювання педагогічної діяльності їх використання.

У наш час основні задачі навчання у вищому технічному закладі освіти можна сформулювати таким чином: виховання особистості, яка здатна повноцінно жити і працювати в умовах техногенного та

інформаційного суспільства. Вирішити задачу виховання такої особистості можливо лише за умов формування відповідного педагогічного процесу та використання сучасних засобів навчання, які допомагають розвивати творчі здібності. Виходячи з вищезначеного необхідно підкреслити наступні положення:

- сучасний науково-технічний прогрес об'єктивно показує необхідність розширення культурного простору технічного фахівця, що потребує подолання вузької спеціалізації;
- сучасна освіта повинна бути синтезом гуманітарної та технічної культури;
- процес гуманітаризації освіти забезпечує формування як компетентного фахівця, так і гармонійної особистості, яка спроможна підпорядковувати сучасні технічні винаходи інтересам суспільства.

Вивчення проблем і задач гуманітаризації технічної освіти у контексті формування сучасного суспільства дозволяє зробити наступні висновки:

- гуманітаризація освіти може ефективно здійснюватись лише шляхом взаємопов'язаної і цілеспрямованої діяльності всіх структур вузу;
- гуманітаризація освіти може бути досягнута лише за умови викладання циклу соціально-гуманітарних дисциплін;
- гуманітаризація освіти потребує різноманіття моделей гуманітарної підготовки, яка обов'язково враховує профіль майбутнього фахівця;
- проблеми гуманітарної підготовки потребують виконання наукового аналізу соціальних умов формування майбутніх інженерів-управлінців.

Отже, гуманізація та гуманітаризація освіти, пріоритетність загальнолюдських цінностей, створення умов для повної реалізації всебічного розвитку кожної людини є основними напрямками розбудови освіти в Україні. У відповідності до модернізації змісту освіти загалом завданнями вищої технічної професійної освіти є:

підготовка кваліфікованого працівника відповідного рівня, конкурентоспроможного на ринку праці, компетентного, відповідального, який не тільки добре володіє своєю професією, але й орієнтується в суміжних галузях діяльності, здатного до ефективної роботи за спеціальністю на рівні світових стандартів, готового до постійного професійного росту, соціальної та професійної мобільності.

Література

1. Бабанский Ю. К. Оптимизация учебно-воспитательного процесса. – М.: Просвещение, 1982. – 192с.
2. Высоцкий С. В. Структура психолого-педагогических условий формирования поисково-творческой направленности личности в процессе обучения// Науковий вісник Південноукраїнського державного педагогічного університету ім.К.Д.Ушинського: Збірка наук.праць. – Одеса, 1999. – Вип.8 – 9. – с.90 -94.
3. Воробйов О. С., Давидов П. Г. До проблеми формування національної технічної інтелігенції. – Матеріали ІХ МНПК «Гуманізм та освіта – 2008».
4. Державна національна програма «Освіта» («Україна ХХІ століття») – К., 1992.
5. Дудатьєва В. М., Войтович О. П. Педагогічні умови для проведення гуманітаризації технічної освіти. Матеріали VIII МНПК «Гуманізм та освіта – 2006».
6. Закон України «Про освіту». Відомості Верховної Ради (ВВР). – 1991. – №34. – С.451.
7. Закон України «Про вищу освіту». - № 2984 – ІІІ, із змінами від 19 січня 2010 р.
8. Касаева А. Б. Гуманитаризация образования как фактор формирования социальных отношений в современном обществе: дисс... канд..филос.наук: 09.00.11/ Алла Болаевна Касаева. – Нальчик, 2004. – 143 с.
9. Коллектив. Личность. Общение. Словарь социально-психологических понятий (под. ред. Е. С.Кузьмина и В. Е. Семенова), Л., Лениздат, 1987.
10. Конюхов Н. И. Словарь-справочник практического психолога. Воронеж: НПО «МОДЭК», 1996. – 224 с.
11. Курлянд З.Н. Педагогические способности и профессиональная устойчивость учителя. – Одесса, 1992. – 112 с.
12. Національна доктрина розвитку освіти// «Освіта України», 2002, №№№ від 22.04.2002.
13. Ожегов С. И. Словарь русского языка/ под. ред. проф..Н.Ю.Шведова. – М. – Русский язык. – 1992, 846 с.

14. Олійник О. Особливості гуманітарної підготовки та професійної компетентності студентів у технічних ВНЗ. *Донецький вісник наукового товариства ім. Т. Г. Шевченка. Мовознавство*, т. 26.
15. Прутков К. *Сочинения Козьмы Пруткова*. – М.: Изд. «Советская Россия», 1981.
16. Серьожникова Р. К., Пархоменко Н. Д., Яковицька Л. С. *Основи психології та педагогіки: Навч. посібник*. – Київ: Центр навчальної літератури, 2003. – 243 с.
17. Уляев С.И. Гуманитаризация образования как фактор формирования профессиональной культуры будущего специалиста: дис...канд.пед.наук: 13.00.08/ Сергей Иванович Уляев. – Ставрополь, 2002. – 187с.
18. Устинова В. О. Методологічні засади структурування змісту предметів гуманітарного циклу в процесі фахової підготовки студентів педагогічних ВНЗ. *Педагогіка вищої та середньої школи*. – 36. *Наук.праць*, - Кривий Ріг, КДПУ, 2011.вип.31. – С. 282 – 287.
19. *Философский энциклопедический словарь* / Ред.-сост. Е .Ф. Губский и др. – М.: ИНФРА – 2002. – 574 с.
20. Шеверун Н. В. Підготовка майбутніх фахівців технічних університетів у галузі управління до професійного іншомовного спілкування. – Матеріали VIII МНПК «Гуманізм та освіта – 2006».

РЕЦЕНЗІЇ ТА ОГЛЯДИ

=====

ВІДГУК

на автореферат дисертації Ольховської Алли Сергіївни «Теоретичні і методичні засади розвитку фахової компетентності магістрів-перекладачів засобами інформаційно-комунікаційних технологій», поданої на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук за спеціальністю 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти (Хмельницький. 2018. 40 с.)

Актуальність поданого на захист наукового дослідження А. С. Ольховської не викликає сумнівів.

По-перше, актуальність зумовлена необхідністю пошуку та запровадження нових підходів до вирішення педагогічних проблем розвитку фахової компетентності магістрів-перекладачів.

По-друге, проблемною областю системи підготовки педагогічних кадрів є дефіцит науково-методичного забезпечення варіативних моделей підготовки фахівців для системи педагогічної освіти. Система підготовки кадрів у галузі викладання перекладу не є в цьому плані винятком. Методика професійної підготовки магістрів-перекладачів залишається недостатньо розробленою в силу низки причин.

По-третє, в умовах розширення міжнародних зв'язків і обміну науково-технічною інформацією стало очевидним, що перекладацька діяльність зазнала низку кількісних і якісних змін, що вплинуло на рівень вимог, які пред'являються як до студентів, так і до професійних якостей викладачів.

Аллі Сергіївні повною мірою вдалося вирішити поставлені у дослідженні завдання, а саме: з'ясувати стан

опрацювання проблеми розвитку фахової компетентності магістрів-перекладачів у педагогічній теорії та практиці; обґрунтувати структуру фахової компетентності магістрів-перекладачів, критерії, показники й рівні її розвитку; схарактеризувати особливості професійної підготовки магістрів-перекладачів у контексті інформатизації освітнього процесу в магістратурі; обґрунтувати та розробити концепцію, педагогічні умови, педагогічну систему та навчально-методичне забезпечення розвитку фахової компетентності магістрів-перекладачів засобами інформаційно-комунікаційних технологій; експериментально перевірити ефективність розробленої педагогічної системи.

Зміст автореферату дозволяє дійти висновку про те, що дослідження щодо розвитку фахової компетентності магістрів-перекладачів засобами інформаційно-комунікаційних технологій проводилось комплексно – з урахуванням і використанням досягнень філософської, соціально-психологічної, педагогічної науки, застосуванням теоретичних і практичних підходів до предмету дослідження.

На позитивну оцінку заслуговує розкриття педагогічних умов розвитку фахової компетентності магістрів-перекладачів засобами інформаційно-комунікаційних технологій, однак методика їхньої практичної реалізації потребує більш детального і більш ґрунтовного висвітлення в авторефераті.

Безсумнівним надбанням дисертації є надання методичних рекомендацій щодо розвитку фахової компетентності магістрів-перекладачів засобами інформаційно-комунікаційних технологій і окреслення подальших перспектив досліджень згаданої проблеми.

Слід відзначити ґрунтовність, чіткість висновків, зроблених дослідницею. Вони мають як наукову, так і практичну значущість, адже наведені висновки різноаспектні, містять узагальнення та необхідну деталізацію, вимальовують цілісну картину проведеного дослідження.

Попри загальне позитивне враження від автореферату, вважаю за доцільне висловити **побажання**, врахування якого, як на мене, сприяло б його удосконаленню. На мій погляд, авторці доцільно було б приділити у тексті дисертації більшу увагу розкриттю концепції розвитку фахової компетентності магістрів-перекладачів засобами інформаційно-комунікаційних технологій, оскільки вона, безумовно, є одним із найважливіших здобутків дослідження та виступає теоретичним підґрунтям підвищення ефективності професійної підготовки магістрів-перекладачів у закладах вищої освіти.

Бажано було висвітлити у дисертації такі **питання**, як-от:

1. Чи схиляєтесь Ви до того, що процес професійної підготовки перекладачів, який ще не був повною мірою об'єктом комплексного дослідження, вимагає вирішення багатьох питань, пов'язаних із необхідністю організації системної підготовки магістрів-перекладачів. Адже це стосується, перш за все, введення спеціальності «Викладач перекладу». Чи підтримуєте Ви цю вимогу?

2. Чому професійна компетенція магістра-перекладача повинна відповідати цілій низці вимог, включати всі аспекти перекладацької компетенції та перевершувати її за обсягом знань і умінь?

3. Яке саме здобучавки ставлення до того, що підготовка магістрів-перекладачів вимагає поєднання свідомих і підсвідомих компонентів навчання, адже, як на мене, в методиці викладання перекладу щільно переплітаються два різнопланових начала: творче (вміння бачити нестандартні рішення, «відволікаючись від мовної матерії оригіналу») і автоматичне (знання готових відповідностей і вміння їх застосовувати)?

Підсумовуючи вищевикладене, можна зробити висновок, що дисертаційне дослідження Ольховської Алли Сергіївни на тему «Теоретичні і методичні засади розвитку фахової компетентності магістрів-перекладачів засобами інформаційно-комунікаційних технологій» повністю відповідає вимогам пп. 9, 11–14 «Порядку присудження

наукових ступенів», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р., № 567 (з урахуванням змін), а його авторка – Ольховська Алла Сергіївна – заслуговує на присудження наукового ступеня доктора педагогічних наук за спеціальністю 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти.

Ю. О. Шепель, академік АНВО України,
доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри перекладу та
лінгвістичної підготовки іноземців
Дніпровського національного
університету імені Олеся Гончара

ВИСНОВКИ

=====

Науково-технічний прогрес відкриває нові можливості, форми спілкування, головною умовою ефективності яких є взаєморозуміння, діалог культур терплячість та повага до культури партнерів. Усе це призводить до більш пильної уваги щодо питань міжмовної (міжкультурної) комунікації. Проте в наш час часто-густо ми чуємо і говоримо про "конфлікт культур".

З розвитком науково-технічного прогресу фахівці з різних областей науки, культури, бізнесу, техніки та інших областей людської діяльності вимагають викладання іноземної мови як засіб виробництва. Їх не цікавить ні теорія ні історія, а функціональне використання в різних сферах життя суспільства в якості засобу реального спілкування з людьми з інших країн.

На сучасному етапі з'явилась нова спеціальність "неофілологія". Основні принципи "неофілології" можна сформулювати так:

- вивчати мову функційно, в плані використання її у різних сферах життя суспільства, в науці, техніці, економіці, культурі та ін.;
- опрацьовувати методи навчання мови як засобу спілкування між професіоналами, як засіб виробництва в поєднанні з культурою, економікою, правом та іншими галузями науки;
- учити мову в синхронному зрізі, на широкому фоні соціального, культурного, політичного життя народу, тобто в тісному зв'язку зі світом мови, яку вивчаєш;
- розробляти модель підготовки викладачів-мовознавців, спеціалістів із міжнародного /

міжмовного та міжкультурного спілкування, спеціалістів по зв'язках із суспільством.

У зв'язку з розвитком та зміною освітньої системи, опрацюванням нових методик багато викладачів починають перебудову також у навчанні іноземної мови. Вона полягає у великій увазі до студентів, у палкому бажанні розвинути в них мотивацію, інтерес до оволодіння іноземною мовою, у спробах перебороти формалізм в організації навчально-виховного процесу й в оцінці діяльності студентів, у запобіганні авторитарного стилю спілкування зі студентами до діалогу.

Викладачі намагаються залучати додаткові цікаві країнознавчі матеріали, спонукають студентів до співпраці, до самостійного пошуку таких матеріалів значно раніше, ніж це передбачено програмою.

Сучасна концепція кроскультурної та міжкультурної освіти будується на інтегрованому навчанні мови та культури країн, мова яких вивчається, та на застосовуванні при цьому національного компоненту, який спирається на знання про рідну країну, історію свого народу, його традиції, звичаї тощо, тобто на діалоз рідної та іноземної культури. Головна мета такої освіти — навчання мови через культуру, а культури — через мову.

Кожна національна культура складається з національних і інтернаціональних елементів і не може цілком збігатися з іншою культурою. Тому в процесі викладання іноземної мови ми вимушені витрачати час та енергію на формування у свідомості учнів поняття про нові предмети і явища, що не знаходять аналогії ані в рідній культурі, ані в рідній мові. Отже, мова йде про включення елементів країнознавства, реалій життя у викладання мови.

Кожне заняття з міжмовної та міжкультурної комунікації — це перетин двох і більше культур, це практика міжкультурної комунікації, тому що кожне іноземне слово відображає чужоземний світ та чужоземну культуру. В цей час наука, культура, бізнес, політика та інші сфери людської діяльності потребують навчання

іноземним мовам в широкому фоні соціального, культурного, політичного життя народу в тісному зв'язку зі світом, мову якого вивчають студенти.

Щоб навчити іноземної мови як засобу спілкування необхідно створювати обстановку реального спілкування, активно використовувати іноземну мову в реальних, природних обставинах. Мова повинна вивчатись у поєднанні зі світом та культурою тих народів, які розмовляють даною мовою.

Мова — це дзеркало культури. У ньому відображається не тільки реальний світ, який оточує людину, не тільки реальні умови його життя, але й суспільне самопізнання народу, його менталітет, національний характер, образ життя, традиції, звичаї, мораль, система цінностей, світосприйняття.

Мова — це скарбниця, кладова культури. Вона зберігає культурні цінності в лексиці, граматиці, ідіоматиці, у прислів'ях, у фольклорі, в художній та науковій літературі [1, с. 26].

Мова як носій культури є скарбницею національної культури, яка передається з покоління в покоління, формує особистість людини, світосприйняття, менталітет, відношення до людей.

Проте, сучасна дидактика є міждисциплінарною наукою, серед завдань якої «традиційними» вважаються: опис і пояснення процесу навчання та умови його реалізації, розроблення більш сучасних процесів навчання, організація навчального процесу, нові навчальні системи, нові технології навчання. І у процесі відбору змісту освіти, і під час вибору методів і форм навчання визначальними визнаються принципи загальної дидактики, які у своїй єдності об'єктивно відтворюють найважливіші закономірності процесу навчання [3, с. 23].

На думку авторів монографічного дослідження, необхідно більш глибоко вивчати національний характер, менталітет, образ життя, адже мова не може існувати поза культурою. Знання значення слів та правил граматики є недостатнім для того, щоб використовувати

мову як засіб спілкування. Російські науковці в області лінгвокраїнознавства Є. Верещагін та В. Костомаров зазначили: "Дві національні культури ніколи не співпадуть повністю, тому потрібно використовувати час та енергію на засвоєння понять про нові предмети та явища, яких немає аналогій в рідній мові та культурі [1, с. 76.]

Особливу увагу варто приділяти реаліям, оскільки глибоке знання реалій необхідне для вірного розуміння явищ та фактів, які відносяться до повсякденної дійсності народів, які розмовляють тією чи тією мовою. Знання історії, літератури, системи цінностей та інших соціокультурних факторів є дуже важливими.

В українському перекладознавстві термін *реалія* вперше вжив О. Кундзіч у праці "Перекладацька мисль та перекладацький недомисел". Реалії — це слова, що означають предмети, процеси і явища, характерні для життя і побуту країни. Слова можуть бути реаліями в одній мові, але не бути такими в іншій мові [2, с. 11].

Реалія належить народу, у мові якого вона народилася. Її лише приймають в іншій мові як "гостя", і вона гостює коли день, коли рік, а трапляється і так (але порівняно рідко) що обживається настільки, що залишається назавжди, збагачуючи або засмічуючи мову, яка її прийняла.

Підсумовуючи вищевикладене, зазначу таке. При вивченні будь-якої мови обов'язковим повинно бути передбачене:

- оволодіння знаннями про культуру, історію, реалії та традиції країни, мова якої вивчається;
- залучення до діалогу культур (іншомовної та рідної);
- усвідомлення студентами суті мовних явищ, іншої системи розуміння, через яку може сприйматися дійсність;
- порівняння явищ іноземної мови, що вивчається з рідною мовою.

Література:

1. Верещагин Е. Костомаров В. Язык и культура. М., 1990.
2. Кундзіч О. Перекладацька мисль та перекладацький недомисел. К., 1954.
3. Онкович Г. Медіадидактика вищої школи: український досвід. Вища освіта України. № 1. 2013. С.23-29.

Шепель Ю. О., Панченко О. І.
Дніпровський національний університет
імені О. Гончара

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА

ЩОДО АКТУАЛЬНИХ ПИТАНЬ МІЖКУЛЬТУРНОЇ ТА МІЖМОВНОЇ
КОМУНІКАЦІЇ У СУЧАСНОМУ МОВОЗНАВСТВІ (*Шепель Ю. О.*)....6

ОСНОВНІ НАПРЯМКИ НАУКОВО-МЕТОДИЧНОЇ РОБОТИ
КАФЕДРИ ПЕРЕКЛАДУ ТА ЛІНГВІСТИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ
ІНОЗЕМЦІВ ДНУ імені Олеся Гончара
(*Шепель Ю. О., Панченко О. І.*).....13

КОГНІТОЛОГІЯ, КОНЦЕПТОЛОГІЯ ТА ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЯ

ПРИОРИТЕТНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ
НАУКИ О ЯЗЫКЕ (*Шепель Ю. О.*).....17

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ СЕМАНТИКИ СЛОВА
(НА МАТЕРИАЛЕ ПОСЛОВИЦ РУССКОГО ЯЗЫКА)
(*Джсинджолия Г.*).....29

ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ПЕРЕВОДА
(*Шепель Ю. А.*).....37

PLACE OF THE RESPONSIVE SENTENCE IN THE EDUCATIONAL
DIALOGUE (*Suima I. P.*).....45

«БОГ», «МАТЬ БОГОРОДИЦА» – МЕНТАЛЬНЫЕ КОНСТРУКТЫ
РУССКОЙ ЯЗЫКОВОЙ КАРТИНЫ МИРА
(*Хуторцова М. И., Амичба Д. П.*).....60

ДОСЛІДЖЕННЯ КОНЦЕПТУ-ЗООНІМУ КІШКА
В МАТРИЦІ СУЧАСНОЇ КОНЦЕПТОЛОГІЇ
(*Капітонова О. В.*).....87

**МОВНА ТА МОВЛЕНСЬКА КОМУНІКАЦІЯ:
ПИТАННЯ СЕМАНТИКИ ТА СЛОВОТВОРУ**

ПРОБЛЕМА УЗУАЛЬНОГО І ОККАЗИОНАЛЬНОГО В ЯЗЫКОВОМ РАЗВИТИИ: СЕМАНТИЧЕСКИЙ ПОТЕНЦИАЛ СЛОВА И РЕШЕНИЕ ВОПРОСА МЕТАФОРИЗАЦИИ (Шепель Ю. А.).....	95
---	----

О ГРАММАТИЧЕСКОЙ ОМОНИМИИ НАРЕЧИЙ И ПРИЛАГАТЕЛЬНЫХ (С ДИАХРОНИЧЕСКОЙ ТОЧКИ ЗРЕНИЯ) В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ (Шепель Ю. А., Вотинцева М. Л.).....	103
--	-----

**ДИСКУРСОЛОГІЯ. ТЕКСТОЛОГІЯ. СТИЛІСТИКА.
СОЦІОЛІНГВІСТИКА**

ПРАГМАТИКА АНГЛІЙСЬКОГО ДИСКУРСУ В ІНТЕРНЕТ- НОВИНАХ (Панченко О. І.).....	145
---	-----

НАУЧНЫЙ ЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ ДИСКУРС КАК ОБЪЕКТ ИССЛЕДОВАНИЙ (Габидуллина А. Р.).....	152
---	-----

ГЕНДЕРНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ЛЕКСИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ РУССКИХ ОСТРОВНЫХ ГОВОРОВ ОДЕСЩИНЫ (Арефьева Н. Г.).....	173
--	-----

ЕКСПРЕСИВНІСТЬ, ЕМОЦІЙНІСТЬ, ОЦІННІСТЬ ЯК КОМУНІКАТИВНІ СКЛАДОВІ ЩОДЕННИКОВОГО ТЕКСТУ (Приймак А. М., Доброльовжа Г. М.).....	187
---	-----

РОЗШИРЕННЯ ЖИТТЄВИХ ГОРИЗОНТІВ УКРАЇНСЬКИХ ТУРИСТІВ ЯК ЗДОБУТТЯ НОВОГО ДОСВІДУ (Перехейда В. В.).....	193
---	-----

ЛОКУСИ ПОТОЙБИЧЧЯ В УКРАЇНСЬКІЙ НАРОДНІЙ ЧАРІВНІЙ КАЗЦІ (Наумовська О. В.).....	203
--	-----

СТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ОПОВІДІ У БІОГРАФІЇ КЛОДА МОНЕ (Шевченко М. Ю.).....	214
---	-----

КРОСКУЛЬТУРНА ТА МІЖМОВНА КОМУНІКАЦІЯ. ПЕРЕКЛАД

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ М. Т. РИЛЬСЬКИМ ТРОПІВ
(за романом О. С. ПУШКІНА «ЄВГЕНІЙ ОНЄГІН»)
(Шепель Ю. О.).....220

ФРАЗЕОЛОГІЧНІ ІННОВАЦІЇ СУЧАСНОЇ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ
(Радченко Т. А.).....268

КРОСКУЛЬТУРНА ТА МІЖМОВНА КОМУНІКАЦІЯ: ПИТАННЯ МЕТОДИКИ ВИКЛАДАННЯ

НОВІТНІ ТЕРМІНИ МЕДІАОСВІТИ ТА МЕДІАДИДАКТИКИ
(Онкович Г. Д.)277

ОСОБЛИВОСТІ РОБОТИ З ТЕКСТОМ ПІСНІ НА ЗАНЯТТЯХ
З ІНОЗЕМНИМИ СТУДЕНТАМИ (Вольська Ю. В.)291

РОЛЬ І ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ АВТЕНТИЧНИХ
ТЕКСТІВ В УМОВАХ МУЛЬТИЛІНГВАЛЬНОГО НАВЧАННЯ
АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ (Андруша Ю. С.).....297

ГУМАНІТАРНА ОСВІТА У ВИЩОМУ ТЕХНІЧНОМУ
НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ (сучасний стан проблеми у теорії
і практиці педагогічної освіти) (Лещенко О. П.).....306

РЕЦЕНЗІЇ ТА ОГЛЯДИ

ВІДГУК на автореферат дисертації
Ольховської Алли Сергіївни «Теоретичні і методичні засади
розвитку фахової компетентності магістрів-перекладачів
засобами інформаційно-комунікаційних технологій», поданої
на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук
за спеціальністю 13.00.04 – теорія і методика професійної
освіти (Хмельницький. 2018. 40 с.) (Шепель Ю. О.).....324

ВИСНОВКИ (Шепель Ю. О., Панченко О. І.).....328

Збірник
ЛІНГВІСТИКА. ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЯ

Входить до «Переліку наукових фахових видань,
в яких можуть друкуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата
наук»,
затвердженого наказом Міністерства освіти і науки України від 13.12.2016 р., № 1604 від 22.12.2016 (додаток № 9)

**Міжкультурна й міжмовна комунікація: проблеми,
питання, вирішення
[колективна монографія]**

Том 12
Частина 2

Українською, російською та англійською мовами

**Свідectво про державну реєстрацію
державного засобу масової інформації
серія KB № 23082-12922ПР від 28. 12. 2017**

Редакційна колегія не завжди поділяє позицію авторів

*Матеріал друкується в авторській редакції
За зміст статті та точність викладеного матеріалу відповідальність
покладається на авторів*

***Усі права застережено
Використання матеріалів – з дозволу редакційної колегії***

Відповідальний редактор *Шепель Ю.О.*
Оригінал-макет *Шепель Ю.О.*
Технічний редактор *Шепель Ю.О.*

Підп. до друку 01.10.18. Формат 60х84/16. Спосіб друку – плоский.
Папір офсетний. Ум. друк. арк 21,4. Наклад 100 пр. Зам. № ____

Видано та надруковано в ТОВ "Роял Принт",
вул. Ларіонова, 145, м. Дніпропетровськ, 49052
тел. (056) 794-62-04(05)

Свідectво про внесення до Державного реєстру суб'єктів видавничої справи
ДК № 4765 від 04.09.2014